

**ISTORIJA
NOVOSADSKIH
JEVREJA**

DOPUNJENO I PROŠIRENO IZDANJE
TEL AVIV, JANUARA 1972

ISTORIJA NOVOSADSKIH JEVREJA

REPRODUKCIJA KNJIGE POD GORNJIM
NASLOVOM OD MIRKA RADO I JOSIF MAYOR
U ORIGINALNOM IZDANJU NOVOSADSKE
„HEVRA KADIŠA“ IZ 1930 GODINE

DOPUNJENA PRILOZIMA IZ ISTORIJE
NOVOSADSKIH JEVREJA OD 1919 DO 1950.

U IZDANJU ODBORA ZA POMEN NOVOSADSKE RACHE U ISRAELU
VAAD LEAZKARAT K'DUSHEI NOVISAD VESVIVATA, TEL AVIV
P.O.B. 715 U TEL AVIVU, JANUARA 1972.

Dr. TUVIJA (TIBOR) KAISER:

P O V O D I S V R H A O V E K N J I G E

Jevrejska istorija je bogata iskustvom umiranja na lomačama, u pogromima i u drugim masovnim pokoljima. No, otkada se digla srednjovekovna tama sa istorije čovečanstva, nije do novosadske i šajkaških racija u januaru 1942 godine, dugačko historijsko pamćenje jevrejskog naroda znalo za presedana u kome bi organizovane oružane snage jedne države svojeručno vršile takve masovne pokolje golorukih žrtava. U carskoj Rusiji, u Rumuniji "Željezne garde", u hortijevskoj Madjarskoj, u hitlerovksom Trećem Rajhu i drugim zemljama tipičnog političkog antisemitizma, takav bi se "prljav posao" do tada obično prepuštao po vlastima obodrenim ruljama uz pasivno posmatranje pokolja od strane državnih organa. Bar je to tako bilo opšte poznato do crnog januara 1942 godine, jer su sistematizovani masovni pokolji sprovedjeni nad Jevrejima već 1941 godine po logorima na Sajmištu, u Topovskim Šupama i na Tašmajdanu kraj Beograda, u Jasenovcu u Hrvatskoj i po koncentracionim logorima Poljske predstavljali dotad "strogo poverljivo" čuvane državne tajne koje su tek docnije, mahom posle Drugog svetskog rata, doprle do znanja široke javnosti.

Zato je pojam genocidija - masovnih umorstava uperenih na fizičko istrebljenje celih rasa i naroda - bio dotad nepoznat u novijoj istoriji, a ujedno i nezamišljivo iskustvo u svesti živilja južne Bačke. Nepojmljivo je bilo dotad za njih naročito da bi jedna država u XX veku bila spremna i sposobna okaljati svoju savest i "čistoću oružja" svojih oružanih snaga svojeručnim sprovođenjem masovnih pokolja nad svojim golorukim "gradjanima" manjinskih naroda. Nije to bilo dotad zamišljivo čak ni za hortijevsku Madjarsku, koliko god je ona, i pri svem naglašavanju svoje vajne "hiljadugodišnje kulture" i svog tobože parlamentarnog uređenja, bila već zapravo jedna od tada modernih "staleških država", tj. država pod upravljanjem svojih glavnih "staleža" (uglavnom žandarmerijskog, policijskog i oficirskog "staleža") na koje je zasnivala svoju strahovladu.

Stoga je, dotad nezamišljivi pojam genocidija prvi put u istoriji izbio na površinu svesti srpskoga i jevrejskoga živilja, svom jezivošću, sprovođenjem novosadske i šajkaških racija u januaru 1942 godine.

To se sručilo na nas kao neki apokaliptički kataklizam. Kao pomračenje sunca usred bela dana nad savesti čovečanstva.

Baš se zbog toga, za nas novosadske i ostale južno-

bačke Jevreje, uspomena na te racije, usled vehementnosti svog impakta, pretvorila u simbol celokupnosti katastrofe našeg naroda, čiji je - još obimniji i žučniji, pa stoga još strašniji - nastavak tek pretstojao: odvlačenjem muškoga življa u "munkaške" primrdno-radne jedinice na Istač-ni front 1942 godine i deportacijom celokupnog još preosta-log jevrejskog stanovništva 1944 godine u logore smrti u Aušvicu i drugde, otkuda se tek po koji od njih vratio. Svi ti logori i "radna služta" imali-su za svoj kalkulisa-ni cilj fizičko istrebljenje celokupnog Jevrejstva, a prvenstveno uništenje njegove biološke sposobnosti regenerisanja radjanjem budućih naraštaja - i u tom svom cilju su skoro u potpunosti uspeli.

Pri svem, još većem opsegu spomenutih docnijih geno-cidijskih iskustava našega življa, duševni impakt novosad-ske racije je ostao toliko neizbrisivo prevladavajući i simboličan i za kasnije "aušvice", da se - od ranih hilja-dudevetstopedesetih godina - uvrežio običaj kod nas bivših novosadskih i južnobačkih Jevreja u Izraelu, da se o godiš-njici novosadske racije sastajemo da oživimo uspomenu na našu bivšu novosadsku i druge vojvodjanske jevrejske op-štine i na njihove opštinare, koji su položili svoje ne-dužne živote, kako na one koji su to učinili u novosadskim i šajkaškim racijama, tako i na one koje je taj udes zadesio širom Ukrajine i u logorima smrti širom Evrope, gdegod je zagazila nacistička čizma.

To su za nas vrlo tužni sastanci sa masovnim plačem učesnika, na kojima - upravo zbog toga - sugradjani slabijih živaca izbegavaju učešće. Osim toga, naša - raznim aušvičkim patnjama izmrcvarena, no kojim čudom ipak pre-živela - generacija sve više ponestaje i na našim godiš-njim pomenima pojavljuje se sve manje publike, koja mahom oseća da joj je, eto sada već većinom u predvečerju svoga života, iz godine u godinu teže podnositi to "samomrcvare-nje" koje za nju ti pomen-sastanci pretstavljaju.

Stoga smo odlučili, da prestanemo sa godišnjim priredjivanjem pomena novosadske racije i da još pri-redimo - skorih dana, o tridesetogodišnjici novosadske i šajkaških racija - verovatno poslednja godišnji pomen. Kao za oproštaj od naših nezaboravnih milih i dragih, stra-dalih po racijama, u raznim "munkaškim" jedinicama i po logorima smrti, čiju uspomenu - koja neka im je večna! - nosićemo otsad, svaki od nas u svojoj duši, dostojanstveno i tiho.

A kao oproštaj od njih i radi lakšeg i trajnijeg čuvanja uspomene na njih, odlučismo eto, izdati ovu knjigu o istoriji novosadskih Jevreja.

Prvenstveno smo pomišljali samo na reprodukciju knjige "Istorija novosadskih Jevreja" iz pera pokojnih Mirka Rado i Josifa Mayor, kao jedine postojeće knjige o toj temi. Ta knjiga - slično sudbini onih koji su je pisali i onih za koje je pisana - jedva je u nekoliko primeraka preživela, razasuto po svetu, tako da danas već pretstavlja bibliofilski raritet. Mislili smo stoga da je vredno, da tu knjigu - i pored nekih njenih manjkavosti - reprodukcijemo u nekoliko stotina primeraka, nesamo iz pijetetskih osećaja prema njenim piscima, nego i da bi se tako knjiga spasla od zaborava i stavila na raspoloženje i nešto široj publici, uglavnom zainteresovanih bivših Novosadjana. Možda će se kroz to produžiti i uspomena na stradale opštinae novosadske jevrejske opštine za još po koje pokoljenje.

Tek docnije - nažalost tek nekoliko sedmica pre priredjivanja rečenog poslednjeg pomena - je pridošla ideja da se knjiga dopuni i jednim Dodatkom: sa člancima, priložima o takvim momentima iz istorije novosadskih Jevreja, koji (delom zbog ranog izdanja originalne knjige 1930 godine od strane novosadskog crkvenog društva "Hevra Kadisha", delom zbog ideološkog stava njenih pisaca) nisu našli pomena u knjizi Mirka Rado i Josifa Mayor.

Nekoliko nedelja je ali suviše kratko vreme za rođenje jedne knjige uopšte, a pogotovo za pisanje istorijskih studija, za što je neminovna pretpostavka izdašnost vremena za sakupljanje, proučavanje, prorešetanje i ocenjivanje historijskih izvora i njihovo slivanje u jedinstveno delo historijskog prikazivanja iz distancije vremena i osećaja prema događajima prošlosti.

Stoga smo (u predgovorima i u Dodatku počev od strane 213 ove knjige) objavili samo one skromne priloge člankopisaca, čiju smo saradnju na brzim mogli obezbediti, na čemu neka im je hvala, te reprodukcije nekih članaka koji su u prošlosti već objavljeni u nekim novinama, koje su slučajno sačuvane i nalazile nam se na brzom dohvatu.

Izbor tih priloga je shodno sasvim slučajnan, na koji - kao i na njihove teme i način njihovog prikazivanja - redakcija nije imala nikakvog upliva, pa stoga celo delo ne pretstavlja proporcionalni i kritički destilirani istorijski prikaz prošlosti, nego više zbornik članaka napisanih na brzu ruku po njihovim člankopiscima o događajima u kojima su učestvovali ili sa kojima su bili lično usko povezani. Sledstveno svaki članak izražava lično mišljenje piščeve iz vidokruga njegovog ličnog iskustva. Isto to važi i za objavljivanje fotografija, pa tako ako smo

objavili sliku bivših novosadskih sinagogalnih nadkantora i kantora, a nismo reprodukovali sliku našeg dugogodišnjeg uvaženog nadrabina, pok. Dr. Hinka Kiša, to samo znači da fotografiju ovog poslednjega nije nam niko mogao staviti na raspoloženje. Isti je uzrok činjenici, da smo objavili fakšimile nekih jevrejskih novina koje su izlazile u Novom Sadu, a nismo to učinili u odnosu na neke dalje jevrejske listove koji su takodje u Novom Sadu ili u njegovoj bliskoj okolini izlazili.

S obzirom na veoma skučenu čitalačku publiku zainteresovana na kupovanju te knjige, morali smo se poslužiti najjeftinijim načinom njene publikacije, fotolitografskom reprodukcijom jednom već otštampanih ili tek sada pisacom mašinom tipkanih tekstova. Čak i na taj jeftini način uzdržavanja moći ćemo delo da izdamo po ceni materijalnog gubitka, koji treba da se pokrije satirnom akcijom medju oduševljenim priložnicima. Naravno je, da je i taj finansijski aspekt kvalitativno uticao i na sadržaj i na formu i opremu ove knjige.

Prema svemu tome, ova je knjiga delo bez pretenzija. Ona ne pretendira ni na obuhvatnost, ni na temeljitost, ni na literarnu kvalitativnost, ni na ispravnost istorijske ocene. Ona - i pored svog naslova ! - nije zamišljena kao jedna Istorija, nego više kao gradivo budućem istoričaru, ako se takav bude našao, da se bozabavi sa njenom gradjom.

- - - - -

Najzad ne može se pisati o novosadskoj i šajkaškim racijama, a da se ne napiše koja reč i o braći Srbima. Vojvodjanski Srbi - po duši i krakteru, a iznad svega po trpeljivosti i peštivanju i tuđjeg ljudskog dostojanstva, toliko bliski nama, vojvodjanskim Jevrejima - su mahom saosećali sa nama u vremenu kada su se još pre izbivanja Drugog svetskog rata, već skupljali i nadvijali preteći crni oblaci nad jevrejskom sudbinom u Trećem Rajhu i u po njemu ugroženim ili već zaposednutim okolnim zemljama Evrope. U to vreme je manijak Hitler, prvenstveno u svom sopstvenom nemačkom narodu, već rasplamsao ksenofobijsku mržnju i ideologiju "afijevskog (čitaj: nemačkog) nadčoveka" i nemačkog "Lebensrauma" u kome su Jevreji imali jedinu dužnost fizičkoga nestanka, a ostalim "manjevređnim", prvenstveno slavenskim narodima je bila namenjena uloga bitnoga fizičkoga osakaćenja, da bi preostali njihov deo vršio ulogu gologa roblja, kolonijalnih urođenika - u veću slavu i na robovanje nemačkom "Übermenschu". U to - još predratno - vreme mnogi takozvani intelektualci "po raznim evropama" (pa na žalosti slavenskim zemljama) su potpali pod čarobni ideološki uticaj tog manijaka,

krivo shvateći i mimoišavši osnovnu istinu o nedeljivosti pravde i pravice, a delom i iz lakoumne halapljivosti za lakom pljačkom tobože samo jevrejske imovine. Borbeni, politički antisemitizam i u njegovim stopama i ludjačka ideološka zamisao o "novom poretku" u Evropi su sve više otimali maha, a ostali, ovim ludilom nezahvaćeni su mahom, ako ne ravnodušno, to u najmanju ruku nemo - većina je posvuda obično nema! - posmatrali duboke brazde zabrinutosti na čelu svojih jevrejskih sugradjana ili čak i njihov paničan strah. No, vojvodjanski Srbi su bili svetli izuzetak od tog pravila i mahom su delili našu zabrinutost. Toj bojazni za našu preteću jevrejsku sudbinu dao je, nebiranim rečima, pesničkog izraza Žarko Vasiljević u svojoj pesmi u vidu krika savesti "pravoslavne Srbadije", "da se - jer će sigurno biti opasno - ne desi nešto ružno malome Iricu, koji se i sada koprca". S toga objavljujemo i ovu pesmu koja je prvi put ugledala svetlo u izdanju Matice Srpske januara 1938, ravno četiri godine pre novosadske i šajkaških racija u kojima smo postali i sučesnici u pogibiji našoj braći Srbima.

Treba u toj vezi i ovom prilikom da odam poštu i seni blagopočivšeg gosp. vladike Irineja Ćirića, episkopa bačkog, poliglota i dobrog poznavaoca hebrejskog jezika, humaniste i Evropejca u najplemenitijem smislu te reči. On bi - kada sam bio djače nižih razreda novosadske Državne muške (bivše srpsko-pravoslavne patronatske) gimnazije, dolazeći na uobičajene godišnje inspekcije u njene razrede - koristio svaku priliku da zapodene s nama, jevrejskim učenicima razgovor na jeziku biblije, pa kad bi video da to s nama ne ide, počeo bi da nas ispituje o najjednostavnijim rečima na ivritu. Pa kako bismo se i u tome obično obrukali, to nas je prilikom svake godišnje inspekcije, pred licem razreda bodrio na učenje hebrejskog jezika i time, stvarno, on je dao meni jedan od poslednjih potstreka da prionem ozbiljnom učenju hebrejskoga, mog sadanjem sopstvenog jezika. Pokojni vladika bi običavao o našem velikom prazniku Roš hašana redovno poslati svog protojereja (ako me ne vara pamćenje, gosp. Alimpija Popovića ili gosp. Jankulova) da u njegovo ime, na očigled okupljenih Jevreja u našoj lepoj velikoj sinagozi izruči našem nadrabinu, a preko njega i okupljenim vernicima, svoje najbolje želje za našu jevrejsku Novu godinu. Taj je običaj služio nama kao melem duši u doba, kada je u okolnoj Evropi već vladala tama i bilo je već pokojekud teško "naći među belcima jednog Evropejca".

Najzad - a sigurno nikako ne u poslednjem redu - spomenimo narodnooslobodilački pokret i partizanske odrede

koji su u tim najcrnijim danima dušmanske strahovlade neprijateljske okupacije ponosno i uz neizmerne ljudske žrtve svojih najboljih boraca, dizali u vis steg slobode i u širokoj našoj neposrednoj okolini pretstavljali jedini tračak svetla u opštem pomračenju: nadu za oslobodjenje, ako je još mogemo doživeti... Jer jedino ta nada nas je još održavala na životu i u najtežim prilikama gladovanja, nemaštine, potpune izmirenosti i akutne opasnosti smrti svakoga časa, kroz pune četiri godine masovnoga stradavanja; jer dotle živi čovek, dok se nada!

Najgori elementi iz mađjarskog seljaštva i malogradjanstva i pretežno najveći nesposobnjaci iz inteligencije najsitnijeg kalibra, koje smo pre rata poznavali kao veoma male pištolje, zaželeli su se igranja uloge krupnih topova... Za to im se pružila odlična prilika ulaskom mađjarskih trupa u Bačku koja se predala bez otpora u aprilu 1941 godine, u političkom vakuumu koji je tamo nastao privremenim raspadom, odnosno raskomadanjem Jugoslavije. Oni su se uhvatili u kole sa mađjarskom soldateskom, sa plemićskim predincima "vitez" nakundjurenom oficirskom juntom jedne vojske koja ne pamtí pobeđe u svojoj istoriji. Ova Sveta mezalijansa je onda, za svoje opravdanje i za nasićavanje svoje krvožednosti i žedji bar za nekim "pobedama" i za lakom materijalnom pljačkom, ustrebala vidnoga dokaza za svoje "viteštvo". To je onda dovelo do korišćenja prvog prividnog povoda u januaru 1942 god., za organizovanje "krstaškog ratnog pohoda" na goloruke Srbe i Jevreje, oružanom snagom i ubacivanjem tenkova, po unapred izradjenom vojno-operativnom planu, protiv i staraca, žena i sitne dece. Za te učinke su onda glavni zločinački učesnici čak predloženi za odlikovanje. Zakon im je ležao u topuzu, pa im stoga tragovi smrde nečovještvom!

Po pravoj zasluži sudio im je ali Vrhovni sud Vojvodine posle oslobodjenja - nažalost samo nekima od najkrupnijih vinovnika među njima - presudom koju objavljujemo u celosti na kraju ove knjige.

Bez svedoka, ostaće za navek tajna, kojim rečima su naši Jevreji na zaledjenom Dunavu, Tisi i drugim gubilištima Novog Sada i Šajkaške, te na poljanama Ukrajine i u gasnim komorama Aušvica dočekali čas smrti. Može se ali zamisliti, da je jedan deo njihov umirao na ustima sa "Šma Jisrael!" ("Čuj Izraelu!"), jer su to početne reči kojima je po zapisu Biblije (Peta knjiga Mojsijeva, V/1) predao Mojsije narodu Dve kamene ploče sa deset zapovesti Božijih i otada svaki pobožan Jevrejin - ako je pri svesti - tim

rečima uzima oproštaj od života. Sigurno je jedan drugi deo žrtava poslednjim krikom pred mitraljiranje dao oduška svom političkom ubedjenju za koje je verovao da umire. No, pretpostavivo, pretežna većina, obuzeta strahom umirala je nemo, bez reči, samo škrgutom zubi i u pomisli da će se jednom maći osvetnik koji će njihovu smrt odmazditi: žari, pali udbinski dizdaru, red će doći i na tvoju kulu!

Ali, red nije došao na njegovu kulu...

Nije došao, jer je udbinski dizdar, pretstavnik Sile tame, vodio rat istrebljenja protiv Sile svetla. Protiv Sile svetla čije su vojske gimle ne za osvetu, nego za ideal lepše budućnosti čovečanstva. Za svet u kome neće biti više rata, ni genocidija, ni istrebljenja, ni podjarmljivanja naroda narodom, ni čoveka čovekom...

Višehiljadugodišnja jevrejska istorija ne kreće se ravnomerno, širokim drumom - poput dostojanstvene reke širokim koritom - kao kod nekih drugih srećnijih naroda. Jevreje nije istorija nikada razmazila hodanjem utapkanim putevima, nego ih je silila na kretanje isprepletenim, trnovitim stazama i puteljcima, pa im je takvo opstojanje očeličilo volju isposobnost da se uzviku više i da istraju duže od po kojih drugih, milostivošću sudbine više razmaženih naroda. Trnovite staze jevrejske istorije su se čas razdvajale jedne od drugih, čas se opet spajale u jedinstveni put. Ali, kako god se zbivalo i zbilo, narod je i onda kada je bio tisućlećima razasut po rasulu širom sveta, uvek sanjao o ujedinjenju svojih staza u jedinstveni put u svojoj drevnoj otadžbini, kuda bi se uvek iznova vraćao. Jednom je to trajalo tek par generacija, kao do izlaska pod Mojsijem iz egipatskog ropstva, jednom samo petsto godina kao do povratka pod Ezrom i Nehemijom iz Babilonskog sužanjstva, a jednom nekih hiljadudevetsto godina, kao - posle rasturanja, kao roblje, širom Rimske imperije pod Titom 70. godine i otuda po celom svetu - do povratka naroda Izraela u svoju domovinu u ovim našim danima. Ali je povratka, na kraju, uvek bilo...

Ko ne veruje u Božje providjenje u vezi s tim, može da razmisli o toj pojavi bez presedana u svetskoj istoriji i da postavi sebi svoju sopstvenu teoriju o istorijskim uzrocima koji do takve regeneracije i renesanse naroda uvek iznova dovode, jedino u jedinstvenom slučaju ovog malog naroda izuzetne sudbine...

Mi smo - Jevreji, cionisti - oduvek verovali, da je okupljanje našeg naroda u svojoj otadžbini osnovni postulat i jedino rešenje takozvanog jevrejskog pitanja. Ta spoznaja je ležala u osnovi Pinskerove "Autoemancipacije"

i cionističke misli u opšte, koja se zalagala za to, da - umesto naše emancipacije, tj. izjednačenja u građanskim pravima po raznim zemljama našeg boravka sa s tim vezanom asimilacijom okolnim nam narodima - našem narodu je potreban povratak u svoju domovinu, gde ćemo postati opet normalan narod, kao svi drugi narodi, sa svojom zemljom, svojim jezikom, svojom vojskom, svojom privredom i svojom samostalnošću, pa ćemo se onda - i samo kroz to - emancipovati i štiti sami, umesto da nas drugi narodi u čijoj sredini živimo emancipuju i štite.

To smo svi mi znali već odavna i u to smo čvrsto verovali kao u aksiomsku istinu. Ali je ta zamisao za većinu nas ostala tek teoretska istina naše spoznaje, daleka od ostvarenja u inerciji našeg delovanja.

Medjutim, nema veće kreativne snage u istoriji od istine, kada joj dodje čas!

A čas pretvaranja te istine u delo došao je posle novosadske i mnogih drugih pacija, gasnih komora i drugovrsnih pokolja širom okupirane Evrope. To je poslužilo neposrednim povodom i poslednjim potstrekom koji je doveo do stihijskog pokreta masovnog dizanja jevrejskog naroda širom sveta, na nagli prekid sa nedavnom prošlašću, sa krikom "sprema za pokret!" ka povratku u svoju staronovu domovinu. U državu Izrael, u Zemlju obetanja, u svoju Zemlju, da ne uzmogne nikad više biti ni "racija", ni pogroma, ni gasnih komora, do kojih bi se naš živalj mogao dovoditi kao pasivno žrtveno stado. Ta stihijska sila i istorijsko stremljenje nebrojenih pokoljenja je onaj ključ koji omogućava razumevanje i sveg drugog zbivanja u nas. U našoj Zemlji koja se i sada nalazi u nametnutom joj ratu za goli naš opstanak i obezbedjenje mira i budućim pokoljenjima našim: A ne - kao što to hoće neki da tvrde - kao da težimo za otimanjem tudjega i podjarmljenjem drugih.

Ne! Mi smo verni našim drevnim idealima mira na svetu i čeznemo za mirom i sa našim susedima, Arapima - kojima to, dosad nažalost uzalud, uvek iznova i mudimo. A nudićemo im to dogod ne dodju do spoznaje da je naša Zemlja jedna neopoziva i nepromenljiva stvarnost sa kojom se i oni, jednom za navek, trebaju pomiriti, pa da onda dodje medju nama do bratskih odnosa i mirne koekzistencije. Do vremena kada će ... "prekovati mačeve svoje u plugove i koplja svoja u srpove, neće dizati mača narod na narod, niti će se više učiti boju". (Knjiga proroka Izaije, II/4.)

Jer ako ima pouke i ako se uopšte može tražiti smisla u besmislenom masovnom pokolju - istrebljenju šest miliona duša, skoro 40% tadašnjeg brojčanog stanja celokupnog Jevrejstva na svetu - on se može naći samo u činjenici, da su cele naše jevrejske generacije položile živote u okupiranoj Evropi da bi naredna pokoljenja našla doma i bezbednosti u svojoj Zemlji, za sebe i za sva pokoljenja koja će za njima još da dodju.

I s ovim mislima se opraštamo na pomenu od onih generacija naših milih i dragih koji su stradali životima u novosadskom i mnogim drugim pokoljima pre tridesetak godina.

Jer "pokoljenje odlazi i pokoljenje dolazi, ali Zemlja večito opstaje". (Knjiga propovednika, I/4.)

U Tel-Avivu, dne 20 januara 1972 god.

Dr. CVI ROTEM,
pretsednik "Hitahdut Olej Jugoslavija" u Izraelu:

POVODOM TRIDESETOGODIŠNJICE "RACIJE"

Pogibija Jevreja Novog Sada i Šajkaške januara 1942. bila je karika u tragediji Jevreja Jugoslavije i cijele Evrope. Kao historijska pojava ona se, dakako uključuje u dvjekovnu tragediju jevrejskog beskućništva. Ali po zajedništvu sudbine vojvodjanskih Jevreja i Srba u tome pokolju ona je pokazala kuda vodi fašističko-rasistička ideologija. Ta ideologija napada kao žuta groznica narod koji je bio dugo navikao da vlada drugim narodima i koji ima nezasiťljiv apetit osvajanja i tutorisanja, pa se ne može pomiriti s porazom koji mu oduzima vlast nad drugim narodima ili narodnim manjinama. Kao zakašnjeli izričaj mađarske osvete za poraz u Prvom svjetskom ratu ta je "racija" bila samo kulminacija ranije, a onim porazom centralnih sila prekinute mađjarizacije slavenskih i drugih pokrajina "zemalja Krune Svetoga Stjepana".

Zbog svega toga imaju tragićni događaji januara 1942. godine značaj koji daleko prelazi lokalni ili pokrajinski okvir. Oni izazivaju osjećaje zgražanja i solidarnosti i s općeg ljudskog i s jugoslovenskog, i s jevrejskog gledišta. Nije u pitanju samo tragedija porodica koje su neposredno pogodjene tom pogibijom. I nije u pitanju samo potresna spoznaja koju ta pogibija budi u našim dušama - koliko je labilno i varavo stanje svake manjine, a naroćito nas Jevreja, u svijetu u kojemu je pravo jaćega neosporno moćnije od snage prava. Krvavi događaji u Novom Sadu i u Šajkaškoj i u Vojvodini treba da nam bude opomena i kao Jevrejima i kao gradjanima svijeta. Kao Jevreji treba da se okupimo u svojoj domovini, a kao gradjani svijeta, bilo da živimo u Izraelu bilo da boravimo u Jugoslaviji ili u ma kojoj drugoj državi, mora da se borimo za društveni napredak, protiv svake ideologije koja propovijeda ili provodi rasnu ili klasnu nacionalnu ili vjersku diskriminaciju i vlast ćovjeka nad ćovjekom.

Dr. LAVOSLAV KADELBERG,
pretsednik Saveza jevrejskih opština Jugoslavije:

IMA LI UTEHE ?

Za patnje i stradanja Jevreja u toku trajanja nacističkog pakla, usred kulturnog dvadesetog stoleća, teško je naći paralelu u celoj istoriji ljudskoga roda. I u tom užasu nad užasima i jevrejska zajednica u jugoslovenskim krajevima duboko je i teško pogodjena. Izgubila je četiri petine svog predratnog sastava; svi su poginuli kao martiri ili borci za bolju budućnost svog naroda i čovečanstva uopšte.

Boli nas i peče još uvek i neće prestati da bude bolna pomisao na te preteške gubitke, a među njima i na one koji su nemilosrdno masakrirani u trećoj dekadi januara 1942. godine u Novome Sadu i okolini u takozvanoj Novosadskoj raciji zajedno sa brojnim sugrađanima Srbima i nekim drugim nevinim ljudima. Mađarska fašistička soldateska nije poznavala pardona, ostavila je za sobom krvave tragove koji još nisu zacelili.

I zato se upravo i pitamo da li ima utehe, da li možemo prežaliti rođjake i prijatelje, da li možemo samo rečima pieteta i suzama da pokrijemo ono što se zbilo. Zacemento ćemo u generaciji koja je preživela tešku katastrofu još dugo i dugo nositi ranu u svojim srcima.

A odužićemo se najbolje, ako budemo sačuvali uspomenu, trajno obeležili šta se zbilo i radilo na tome da se užas više nikada ne ponovi. Borićemo se neumorno za mir i za svoja prava, za sva ljudska bića i za Jevrejstvo koje je toliko prepatilo.

Borba za mir u svetu, za spokojan i bezbedan opstanak i razvoj Jevrejstva biće nam uteha, ako utehe uopšte može da bude.

Na to mislimo i onda kada prikupljamo podatke i gradju o životu jevrejske zajednice, a u ovom slučaju posebno onoga dela koji je živeo u Bačkoj gde se dogodio užas januara 1942. godine. Jer i u tome tražimo utehu, i na taj način pokušavamo da izrazimo pietet prema nevinim žrtvama racije.

Uspomena na njih ostaje trajna.

100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200

100

**ISTORIJA
NOVOSADSKIH
JEVREJA**

*

IZDANJE
NOVOSADSKE „HEVRA KADIŠE“

POVODOM
200-GODIŠNJEG OPSTANKA

*

NAPISALI:
MIRKO RADO I JOSIF MAYOR

*

1930

„BRANIJA“, ŠTAMPARSKI ZAVOD I IZDAVAČKO PODUZEĆE, MARTIN KOMLOŠ, NOVI SAD

PREDGOVOR

Godine 5489. po jevrejskom, a godine 1729. po građanskom kalendaru, naši su preci sastavili osnovna pravila Chevre Kadiše i u prvom paragrafu naredili su sledeće:

„Jednoglasno se odlučuje, da članovi društva imaju da poste na dan uoči meseca Adara od jutro do večeri, kao i u druge postove, da čitaju iz tore i da se mole za spas duše umrlih, te da svaki od njih daruje u korist društvene blagajne. Posle molitve neka članovi društva idu na groblje, neka tamo recituju propisane molitve i neka tamo isprose oprostjenje umrlih.“

Prožet sam duhom tih starih pravila, kada pišem ove retke, kao predgovor istorije novosadskog Svetog društva. Sada, posle dvesta godina, iza triju izumrlih generacija, osećam da mi je dužnost, kad pišem te uvodne reči, da bar u mislima posetim u ime sviju nas, ovih predadarskih dana, naše groblje, gde naši preci počivaju. Zaklinjem se, u ime sviju nas, pred njihovim ugnutim grobovima i vršim svom pobožnošću moje duše i moga ganutog srca propise naših predaka: molim se i prosim za oprostjenje umrlih, veran duhu prvoga člana pravila od pre dvesta godina.

Molim naše pretke za oprostjenje, jer ne možemo biti njih dostojni, jer nismo znali biti tako dobri i tako veliki, kako su veliki oni bili, oni, junaci u patnjama, koje su patili zbog nas, zbog dolazećih generacija, zbog večite jevrejske ideje.

Jer znamo da su oni pre dvesta godina živeli bez najelementarnijih čovečjih prava, bez građanske slobode. Znamo,

da oni nisu morali samo raditi, nego i patiti za svakidašnji hleb. Ali ovo izagnanstvo iz građanskoga društva još je većma očeličilo njihove snage, pa su umeli da rade mnogo više od nas koji već slobodno živimo i od kojih se traži samo vršenje biblijskog propisa, da štuju zakone one države u kojoj živimo.

Vašim suznim patnjama ste iskupili našu građansku i čovečju slobodu, ali mi nismo sve učinili, da u svojim dušama nepovređeno očuvamo duh toje, iako znamo, kako ste se borili i patili smo zato da možete živeti u tome duhu.

Znamo, da ste hteli sagraditi utočište, kada ste osnovali pre dvesta godina to Sveto društvo, da tamo radite u duhu pobratimskom, u duhu saučesća, dobrotvornosti i pijeteta. Zbog toga smo i mi puni pijeteta, kad se Vas setimo.

Dvesta godina! Kako je to malo u istoriji Jevrejstva! Možda je uobraženost ispričati u jednoj monografiji događaje za koje kažemo da je to istorija novosadskih Jevreja, novosadskog Svetog društva. Pa naša sudba, naši događaji, naša istorija ne razlikuje se ni u čemu od istorije Jevrejstva drugoga grada, druge države. Zar ne žigoše svaka epoha jednako Jevreje, ili ih ne tolerira jednako, ili im ne da ista prava?

Pravo bi imali oni koji bi tako govorili, jer je naša istorija samo vrlo malo redaka u povesti velike jevrejske porodice. Naša je povest istorija jedne velike porodice. Često izvire malo dalje po neka grana porodičnog stabla, ali sve te grane žive istim životom i njihov je udes isti.

Mi živimo usamljeno, kao jedna jedinstvena porodica. A šta može biti istorija te porodice? Same unutrašnje stvari. Volemo svoju decu, živimo samo zbog njih. Tražimo budućnost dece i činimo sve u njihovom interesu. Štuju roditelje svoje i gajimo njihovu uspomenu.

Ljubav i pijetet: to je naš život, to je naša istorija, u koju su grube tuđinske ruke upisale suzne i krvave retkke.

A ako simbolišemo našu istoriju tom mišlju, ne izražava li najbolje tu misao Sveto društvo? Ova je ustanova bila ne-

kada životni oblik Jevrejstva. Sveto je društvo zaista simbol velike jevrejske porodice.

Ova misao živi u meni, kad pišem uvod te knjige. I preporučujem svakome bratu da je uzme u ruke, kao rodoslov svoje porodice, kao beleške u molitveniku svoga oca i da voli tu knjigu, i da u njoj vidi našu istoriju tako, kao kad vidi u svojim suzama svoju tugu i u svome smešku radost vlastitoga života.

U Novom Sadu, godine 1930.

Sima Rainer

Istorija novosadskih Jevreja

Uvodna reč

Dolazak Jevreja u Novi Sad spada otprilike u zadnje dane turskog vladanja. Karlovački mir je doneo oslobođenje Petrovaradina i od toga vremena počinje razvitak i dobivanje gradskog karaktera današnjega Novoga Sada. U popisu županije od god. 1717. već su spomenute tri jevrejske porodice i to Jevrejin Mark sa porodicom od četiri člana, Jevrejin Jakov sa porodicom od tri člana i Jevrejin Mojsije sa porodicom od tri člana, od kojih je samo za zadnjeg označeno, da je bio po zanimanju trgovac, dok o drugoj dvojici nema nikakvih zabeležaka. Oni su bili, po svoj prilici, torbari ili vašardžije. Ali je sigurno da ti statistički podaci nisu tačni, jer imamo dokumentarne podatke o tome, da su Jevreji još pre popisa stanovništva živeli u Novom Sadu u tolikom broju, da su već kod vlasti pokušali, da dobiju dozvolu za osnivanje bogoštovne opštine. Sigurno je, da je najstarija bogoštovna opština u Bačkoj novosadska, ali su se Jevreji morali zadovoljiti osnivanjem Svetog društva pre osnivanja bogoštovne opštine.

Tako je bilo svuda u Mađarskoj. Osnivanje bogoštovnih opština su vlasti sprečavale, ali posle mnogo intervencija su Chevre Kadiše mogle svuda da se osnuju i tako se verski život Jevreja razvijao u okviru ove ustanove. Jevrejstvu je u Novome Sadu, kao i drugde, gde su Jevreji živeli, bio verski i društveni život unutar Svetog društva od velike potrebe, jer prve decenije naše istorije spadaju u vladavinu

Kolonićevu pod carem Leopoldom, a Kolonić je sve učinio, da život Jevreja napravi teškim a njihovu sudbinu sasvim nesigurnom. Oni su morali dvostruko da snose javne terete, a bez ikakvih građanskih prava. Nisu se smeli zanimati proizvodnjom sirovina i nisu mogli imati hrišćanske radenike i nameštenike. Zabranjeno im je bilo zanimanje ubiranja carina i naređeno im je bilo da žive stalno među sobom, sasvim odvojeno od hrišćana. Jevreji življahu u getima, gde nisu smeli ni hram da sebi sagrađe. Srednjevekovni zlobni duh Kolonićev vrlo je mnogo škodio Jevrejstvu, a on se je nadao da će ovako polako Jevreje istisnuti iz zemlje. U ovim bednim prilikama su Jevreji smatrali kao veliki dar dozvolu za osnivanje Svetih društava. U svojoj odvojenosti od ostaloga sveta, oni su u ovoj ustanovi proživljavali svoj verski i društveni život. Tako dakle prve decenije novosadskog Svetog društva pretstavljaju istoriju ovdašnjih Jevreja. Dokaz je toj konstataciji i to, da pravila Svetoga društva koja su sastavljena i odobrena godine 1729. već u svom naslovu (Dobrotvorno Sveto društvo) kažu, da se Udruženje ne osniva samo zbog čuvanja groblja i vršenja sahrana, nego da mu je zadatak i dobrotvornost. Iz ovih se pravila vidi i to, da je društvo vršilo i priređivanje bogoslužjenja. Ali je ova ustanova dala mogućnosti i za razvitak osećaja jevrejske solidarnosti, za discipliniranje međusobnog života, zajedničko podnošenje žalosti i zajedničko slavljenje radosti i bila je čuvarica mira, što je obezbedila strogim sankcijama. A kada se osnovala Novosadska jevrejska bogoštovna opština uz očuvanje prava Svetog društva, onda je ono vršilo zdrav nadzor nad radom Bogoštovne opštine. Ne činimo dakle pogrešku onda, kada pišući istoriju Svetoga društva pišemo istoriju samoga novosadskog Jevrejstva.

Teško je pisati dvestogodišnju istoriju Jevrejstva jednoga grada, kad je to Jevrejstvo živelo, u najvećem delu toga vremena, odvojeno od ostaloga društva. Jedna hrpica ljudi živi ovde osamljeno kroz 150 godina, a njena istorija nije drugo nego istorija suza. Nijedan među njima nije mogao da

se istakne, da nešto stvori. Nisu ostavili glasnije uspomene, a nisu mogli ni u najsitnijoj stvari uplavisati na epohu, u kojoj su živeli. Gde je bilo civilizacije, ođanle su bili isterani, nisu se mogli baviti zemljoradnjom, nisu smeli graditi kuće, morali su prenoćivati izvan gradskih zidova, a tešili su se samo pored sveća uoči sabata.

Bili su Jevreji, to im je istorija. Bili su Jevreji nemirnog, nesigurnog života, poniženi, stisnutih zubi, a borili su se za slobodu, za čovečja prava, za budućnost: za nas.

U jednom zakutku novosadskog groblja nalazimo stare nadgrobne spomenike. Ti su spomenici naš početak, i kad stanemo pred njima, možemo ovako da odgovorimo na njihova večna pitanja: Evo nas poznih unuka, Vi ste nam spasili život. Tu smo, a živimo mirno, niko nas ne dira, niko nam ne oduzima više elementarna čovečja prava. Slobodno možemo znojem naših lica da zaslužujemo svoj hleb, mirne su naše kuće, dignutim glavama idemo po varošima, slobodni smo građani naše domovine, koja nas ne razlikuje od ostalih i koja sa ljubavlju gleda naše duševne staze koje se nalaze na širokom drumu koji vodi ka Svetoj Zemlji. Naši su se sugrađani uverili da mi verno vršimo odredbu našeg verozakona po kojoj treba da štujemo zakone one zemlje u koju nas je sudbina dovela i gde živimo.

Epoha od 1720.—1848.

I.

Naseljavanje

Po zabeleškama, Jevreji su se nastanili u Novom Sadu krajem 17. veka. Iako nam dokumenti o tome stoje na raspoloženju, ipak moramo na temelju verodostojnih tradicija ustanoviti, da su Jevreji već davno pre toga stanovali u našem gradu. Gospodin Dr. Ignjat Papp, umirovljeni učeni glavni rabin novosadske bogoštovne opštine, koji se je bavio ispitivanjem porekla novosadskog Jevrejstva, pruža nam sledeće zanimljive podatke:

„Uvek sam se zanimao za prošlost moje Bogoštovne opštine, njenih ustanova, a i pojedinih porodica. Pretražio sam arhivu grada Novoga Sada, ali tamo nisam našao podatke koje se odnose na stare Jevreje. Možda je vredno pomena; da je bilo vremena, kad je pretstavnik grada predsedavao svima skupštinama Bogoštovne opštine. Ja sam poznavao jednoga senatora, po imenu Ferenc Tuschela, koji je nekada tu funkciju vršio. Čuo sam od više mojih starih novosadskih i zemunskih kao i beogradskih vernika — u koje sam gradove katkad išao da vršim sveštenečke funkcije, kad je još današnji gospodin vrhovni rabin bio mlad student — više pripovedaka, na temelju kojih mislim, da je najverovatnije tražiti poreklo novosadskog Jevrejstva u Petrovaradinu. Ljubaznom potporom sveštenika tamošnje katoličke crkve, tražio sam kroz dve nedelje podatke u arhi-

vama tamošnjeg grada i katoličke crkve, ali sam našao samo jedan podatak o preseljenju jednog Judacusa po imenu Kaledey iz Petrovaradina u Raitzen-dörfel, koji se nalazio na desnoj obali Dunava. Uprkos tome neuspehu, činilo mi se gotovo sigurnim da su Jevreji, izgnani iz Španije, koji su našli utočišta u Turskoj, došli sa pobedničkim Turcima sredinom 16. veka u Beograd, a odatle i u Srem, gde pre toga možda nije bilo uopšte Jevreja, i da su se tamo nastanili u blizini jakih tvrđava, kao što je to bilo često u Nemačkoj, Poljskoj, a i u Madžarskoj. Jevreji, koji su tako došli u Petrovaradin, tražili su a sigurno i dobili dobro naplaćeni stan u podnožju tvrđave, što im je osiguralo život i egzistenciju. Za vreme mojih pretraživanja pokazali su mi neki stari hrišćani takvu kuću, koja je bila nastanjena od Jevreja, govorili su i o jevrejskom groblju, čije su spomenike cesarski ljudi upotrebili za gradnju šančeva a i privatnih kuća. Pokazali su mi i mesto groblja, ali se onda već trag groblja nije mogao videti. Za turske vladavine Jevreji su živeli u bezbednosti, ali kad je Tursko carstvo počelo padati, nastalo je doba princa Eugena, pa su mesto Turaka došli Nemci kojima se nije sviđalo povećanje broja Jevreja. Intrigirali su protiv njih tako da je jedan deo Jevreja, naročito da su nemački i slavenski Jevreji držali, da je najpametnije ostaviti svoje mesto stanovanja, i preselili su se u Reitzendoerfel, koji je bio izgrađen krajem 17. veka na današnjoj novosadskoj obali. Tamo su, po svoj prilici, osnovali Bogoštovnu opštinu i Chevru Kadišu, ali je ova opština igrala uvek ulogu filijalne opštine Petrovaradinske bogoštovne opštine.“

Dr. Ignjat Papp je bio postavljen godine 1881. za glavnog rabina u Novom Sadu, a ta godina još nije tako udaljena od prošlosti koja nas interesira. Pedeset godina je veliki raz-

mak vremena, pa se za tih pedeset godina mnogo toga promenulo. On, koji je još kao mladić govorio sa najstarijim ljudima, koji su se sećali šezdesetih i sedamdesetih godina, živi nam je svedok od velike vrednosti.

Prvo jevrejsko ime dakle, što možemo u našem delu prvo spomenuti, je Kaledey, koji se iz Petrovaradina preselio u Reitzendörfel. Kaledey je dakle prvi predak, ali moramo da se zadovoljimo samo time što mu znamo ime.

Iz monografije Menyhérta Érdujhelyi „Istorija Novoga Sada“ može se ustanoviti sa dosta velikom sigurnošću, da su Jevreji došli u Novi Sad u ono doba, kad se je organizirala vojna krajina (1701). U to doba već je postojao vojnički šanac, čiji su stanovnici bili vojnici Srbi, a Srbi koji su se tamo nastanili, već su 1694. nazvali današnji Novi Sad **Petrovaradinskim šancem**. Iz brzog porasta stanovništva grada možemo zaključiti, da je grad nastao većinom putem naseljivanja i tako se može utvrditi i činjenica, da su se među prastanovnicima grada nalazili i Jevreji. Iza pada Beograda od 1738—39, nastalo je naseljavanje u većem opsegu. pisci te epohe izjavljuju, da su se trgovci koji su bežali od Turaka nastanili većinom ovde i da su ti trgovci i zanatlije počeli davati karakter grada Novome Sadu. Da su se nalazili među izbeglim i ovde nastanjenim trgovcima i zanatlijama i Jevreji, dokazuje nam komisijski zapisnik od 15. augusta 1746., po kojem bakali i trgovci, zanatlije, Jevreji i Cincari koji su ovamo došli iz Beograda, ne spadaju više pod vojne nego pod civilne vlasti, u koliko su ovde nastanjeni i imaju vlastitu kuću. Na temelju ovog zapisničkog podatka može se zaključiti prvo to, da se je jedan deo Jevreja doselio ovamo iz Beograda, a drugo da su raspolagali sa dovoljno sredstava da sebi ovde sagrađe kuće ili da ih kupuju. Nije u kontradikciji sa ovom činjenicom ni ta okolnost, što Jevreji u to doba nisu smeli u Mađarskoj da stanuju u gradovima, jer se je ta odredba odnosila samo na slobodne kraljevske gradove, a Novi Sad u to doba još nije bio slobodni kraljevski grad, te je tu svoju privilegiju dobio samo kasnije, godine 1748.

II.

Novi Sad postaje kralj. slobodni grad.

Stanje Jevreja se pogoršava

Čim je grad Novi Sad dobio povelju o toj privilegiji, prestao je miran život Jevreja.

Pred Magistratom leži molba Jevreja, a odgovor na tu molbu nalazimo u zapisniku Magistrata od 18. oktobra 1748.

U protokolu magistratskih zasedanja nalazi se ova beleška:

„Pročitana je molba Jevreja koji ovde žive, a koja u sebi sadrži 4 zahteva: 1) Da Magistrat odgodi do izvesnog roka prodavanje njihovih domova i prenošenje molitvenog im doma, t. j. sinagoge; 2) i pošto prodaju svoje kuće, dok nove ne podignu, da mogu ostati pod kirijom u hrišćanskim dućanima; 3) kad je već takva naredba Njenog Veličanstva, da moraju napustiti kuće koje su pomešane među hrišćanske, te se naseliti odvojeno od hrišćana, da im Magistrat bar označi odgovarajuća gradilišta, na kojima bi mogli živeti bez opasnosti da će ih ponovo pokretati; 4) pošto oni moraju po svom običaju da piju košer vino, a sad imaju mnogo troškova radi preseljenja, da im se dopusti krčmiti tako vino bez svake trošarinske takse. Na to je rešeno: 1) sasvim se odobrava rok za prodaju njihovih kuća, ali odmah imaju istaknuti cedulje da su im kuće na prodaju, a dok ih ne rasprodaju, nek ostanu u uživanju prava da trguju i drugih povlastica. 2) Odrediće im se pristojna i sigurna gradilišta za podizanje domova i sinagoge, a dotle im se dopušta, da stanuju i dućane drže pod kiriju kod sugrađana, 3) najzad što se tiče vina na njihov na-

čin udešena, vulgo Koscher-Wein, za sad, to jest do rasprodaje njihovih kuća, im se dopušta slobodno i bez ikakve trošarine da ga krčme.“

Imamo indirektnih dokaza da je u Petrovaradinu pa i na levoj obali Dunava, u Croaten-Doerfel-u i u Raitzen-Staettel-u, (a mapa Petrovaradinske bitke od 1716, koja se nalazi u Bečkom ratnom arhivu, poznaje samo ta dva naselja na zemljištu današnjeg Novoga Sada) bilo Jevreja još za turske vlade nad ovim krajem. Jednoglasno svedočenje svih putnika po Istoku kaže da su u 16 a naročito u 17 stoleću glavni trgovci Turske Jevreji. O položaju Jevreja u Turskoj imamo doduše i nepovoljnih izveštaja (naročito o tome, kako ih je pobunjena vojska pljačkala) ali imamo pismo Lady Montagu-eve iz godine 1718., u kom kaže (spomenik Srp. Kralj. Akademije LXVI. str. 188.): „Jevreji u Turskoj uživaju neverovatno kredit i u nekom pogledu imaju više privilegija i od samih Turaka. Upravljeni svojim zakonima, oni su neka vrsta republike u Turskom carstvu. Oni su prigrabili gotovo celu trgovinu koliko svojom razboritošću i jedinstvom koje vlada među njima, toliko i zbog lenosti samih Turaka. Oni su lekari, natstojnici, tumači svih velikaša.“ Tim njihovim republikama, koje ćemo mi zvati Opštine, na čelu stoji savet rabina. Bilo ih je pak u svim gradovima Turske. Još godine 1573 Gerlach piše: „Od Budima pa do Niša u svakoj palati, gdegod smo stali ili prenoćili, videli smo Jevreje...“ Dabogme, bilo ih je i u Beogradu. Godine 1660 Jevrejska opština u Budimu bira sebi za rabina učenoga beogradskog rabina Cohen Simcho, koji je u Beogradu stekao svoju učenost kod rabina Jude Lerte. Lerta je još u prvoj polovini 17 stoleća bio od velikog uticaja na jevreje u Beogradu. Cohen Simcho je od 1650 do 1660 radio u Beogradu, a kao budimski rabin udao je svoju kćer za najboljeg đaka svog, Almoslino Josif ben Isak, koji je zauzeo mesto rabina u Beogradu i onde radio do 1689, kad ga pobedilačke nemačke čete odvođe kao zarobljenika u Nikolsburg, iako su beogradski Jevreji izišli pred te čete i bili primjeni za carske podanike.

Kao Beograd, imao je svakako i Petrovaradinski šanac jevrejsku koloniju. Godine 1777 jevrejske starešine tvrde, da je njihova Opština u posedu starog jevrejskoga groblja već nekih 60 godina, znači od vremena slavne Eugenove pobede nad Turcima kod Petrovaradina.

Nesumnjivo, broj ovdašnjih Jevreja je povećan 1740 kad je Austrija izgubila Beograd, i kad su srpski i nemački emigranti stvorili u Petrovaradinskom šancu uslove za njegovo uvrštenje među slobodne kraljevske gradove.

Iz Beograda su tada mogli pobeći i Jevreji, jer ih je onde bilo dosta. Za austrijske vlade nad Beogradom (1717—1739) bilo je onde 33 porodice španjolskih Jevreja. Više nego ovi, mogli su iz Beograda pobeći nemački Jevreji Beograda. Nemačkih Jevreja kao da je u Beogradu bilo i pre osvojenja, još pod Turcima. Dr. Drag. Pavlović reda imena Jevreja koje je Austrija zatekla u Beogradu, među njima jedan Almushin (zaceo Almoslino) i dva Hirschela. Jedan od poslednjih Hirschela, Aron, značan je trgovac u Beogradu. Pošto je Beograd pao pod Turke, ta se porodica valjda naselila u Petrovaradinu i kasnije u Novom Sadu, pa će skoro sto godina imati prvu reč u životu Novosadske jevrejske opštine.

Položaj Jevreja u Beogradu, prema naredbama iz Beča, trebalo je naročito otežati: ne samo da nisu imali prava na nepokretno imanje, nego ni sinagogu nisu smeli podići, čak trgovina im je trebala biti dozvoljena samo između njih samih. Ali, te naredbe nisu u Beogradu sve izvršivane. Šef administracije u Srbiji, Aleksandar princ od Wirtenberga, doneo je sa sobom svoga Jevrejina Sis Oppenheimera, koji je uvek umeo nabaviti novaca za svoga uvek oskudnog gospodara. Ovaj je svoj uticaj na šefa administracije upotrebjavao na korist Jevreja (Glas Srpske Kraljevske Akademije LXXII. 130 str). Ovaj Jevrejin od velikoga upliva bio je posle smrti svoga gospodara u Wirtenbergu osuđen na smrt, te je on morao platiti za grehe svoga gospodara. Njegovu je tragediju obradio sa velikom pesničkom snagom mladi nemačko-jevrejski pisac Lion Feuchtwanger u svom romanu „Jud Süß.“

I u Novom Sadu su se, naravno, Aškenazi sretali sa sefardima, ali je Almoslino ubrzo postao Almosliner. Veza sa Solunom je rano prekinuta, a veze sa Budimom, Bečom i s Poljskom su ostale dosta žive. Jevrejski testamenti u Novom Sadu, koliko smo ih videli, pravljeni su na nemačkom jeziku. Imena i prezimena, u koliko ih imaju, većinom su nemačka. Kad čitamo, da je 1669 godine bečki trgovac Leb Hirschl snabdevaao robom budimskog pašu, to nas potseća na tolike Leeb, Loeb i Hirschel u Novom Sadu. Još godine 1825 kada senator Jeftimije Atanasijević predaje Opštini baštu Popperovih naslednika za proširenje gradilišta sinagoge, on joj uslove te predaje kazuje nemački (*conditionibus hac vice lingua germanica republicatis*).

Prvi popis Jevreja u Novom Sadu dobijamo na ovaj način: U arhivi magistrata sačuvan je protokol kućišta od godine 1748. U prvoj i drugoj četvrti nalazimo nekih 15 kuća, kojima su vlasnici Jevreji. Pošto su to najstarija nama poznata imena Jevreja u Novom Sadu, saopšticemo ih ovde zajedno s kućnim brojem i s veličinom kućišta u kvadratnim hvatima.

Kućni broj:	Ime i prezime:	kv. hv.:
57	Jud Mayr Schneider	248
70	Deren Juden Freydhof	231
153	Elisabetha Israelin Jüdin	132
163	Lipmann Wolf Jüd. Rabb.	79
194	Jud Salmon Wellisch	180
197	Leebl Kohn Jud	117
202	Jud Jacob Flesch	294
227	Abraham Jud	204
199	Jud Perl	315

Ovi su bili u prvoj četvrti, i morali su svoje kuće prodati hrišćanima. Kod rabina Lipman Wolf-a već je zabeleženo, da je svoju kuću prodao Jermeninu Stefanu Avediku. O daljoj sudbini ovde spomenutog prvog jevrejskog groblja još ćemo govoriti.

U drugoj četvrti, a tu spada i Jevrejska ulica, nalazimo ove jevrejske kuće:

Kućni broj:	Ime i prezime:	kv. hv.:
329	Jud Natan Hirschl	—
332	Gottel Judaeus	287
333	Moyses Pollak	92
334	Marcus Moyses	386
339	(S. Lehner, Wolf Mayr) Wolf Lipman	224
340	(Franc. Werner) Joseph Kohn	218
343	Jud Johr Deutsch	—
344	(Brigitta Fallerin) Simon Lebel Jud	394
345	(D. Josephus Svrteczky) Sam. Lajko	112

Imena u zgradama označavaju vlasnike kuća u Futoškoj ili Osečkoj ulici (danas Jevrejska) koji su svoje kuće prodali Jevrejima.

Razume se, ovde su data samo imena Jevreja koji su imali kuću. Bar još toliko jevrejskih porodica je moglo biti bez kuće ili tek docnije nabaviti kuću. To nam pokazuje i ova beleška iz prve knjige kupoprodajnih fasija Novoga Sada: „Den 2-ten Juni 1752 verkauft die Zartl, des verstorbenen Abraham Loewel Juden Buchbinders hinterlassene Wittib dem Juden Schaechter Wolf Eidam ihr sub Nr. 333 befindliche Haus umb 30 fl.“

Beleška značajna ne po tome što nam kazuje ime jednog od prvih Juden Schechter, nego po tome što nam kazuje ime nesumnjivo prvoga novosadskog knjižara. Jer treba znati, da su knjigovesci, (*compactores librorum*), kroz celo 18 stoleće jedini knjižari naših krajeva. Prvi takav knjižar u Bačkoj bio je, nema sumnje, ovaj Abraham Loewel. Tek 12 godina po njegovoj smrti, 17 maja 1764, primljen je za novoga građanina novosadskog Carolus Rittmiller, Romano Catholicus ex Saxonia oriundus professione bibliopeda (*compactor*) i još daljih 20 godina treba da prođe, pa da Damjan Stefanović Kaulicij otkupi jednu knjigovezačku radnju u Petrovaradinu.

III.

Jevrejska crkvena opština u Novom Sadu

Erdujhelyi na jednome mestu svoje monografije Novoga Sada spominje jevrejsku opštinu već 1748, dok na drugome mestu navodi izveštaj Bačkog podžupana po kome su bajska i novosadska jevrejska opština postojale „već“ 1773.

Oba su ta navoda tačna, ali nam ne izgleda tačna **Erdujhelyijeva** pretpostavka kao da je novosadska jevrejska opština uvek imala istu organizaciju. Iz akata, koje **Erdujhelyi** nije mogao imati u rukama, jer su 1894, kada je on napisao svoju istoriju Novoga Sada, već bila na tavanu Magistrata, vidimo da jevrejska opština nije uvek imala isti sastav. Iz činjenice što godine 1750 novosadski Magistrat ozbiljno opominje rabina ove opštine da požuri inkasiranje tolerancijalne takse, mislimo da se sme izvesti zaključak, da tada opštini nije stojao na čelu, kako će to biti kasnije, sudija, nego joj je rabin predsedavao. A ipak kao da je ova opština rano uzela oblik i organizaciju Magistrata, ako je verovati **Simeonu Hirschlu**, koji je pod kraj 18 stoleća 10 puta, 10 godina bio sudija ove opštine, a kaže da su mu deda i otac skoro bez prekida stojali na čelu ovdašnjih Jevreja kao sudije.

Godine 1769 naš Magistrat već ne opominje rabina, nego starešine Jevreja (*Judeorum seniores*) da strane Jevreje bez pasoša ne primaju u grad, inače se izlažu opasnosti hapšenja.

Ali ako i ne znamo kako se razvijala ova opština, da se bar upoznamo s njenim skoro definitivnim sastavom. Taj sastav ćemo moći biti najbolje poznati, ako ovde saopštimo opis jedne obnove časnika u opštini, prema referatu koji su o takvoj obnovi podneli Magistratu njegovi izaslanici godine 1813: senatori **Jovan Ostojić** i **Josef Kerber**, sa beležnikom magistrata **Teodorom Radonićem**.

„Najpre je deputacija jevrejske opštine, pod predvođenjem sudije **Simeona Hirschla**, pohodila od magistrata delegirane izaslanike da od njih dozna dan u koji će se obaviti restauracija opštine. Izaslanstvo je odredilo, po želji opštine,

dan 1. aprila.“ U 9 sati ujutro, 1. aprila, došla je opet deputacija i otpratila izaslanstvo u dom jevrejske opštine, gde se već zatekoše mnogo naroda. „Pošto smo zauzeli sedišta u zasebnoj dvorani“, kaže referat izaslanstva, „rekosmo prisutnom unutrašnjem senatu uzrok našeg dolaska i objasnismo mu na nemačkom jeziku uputstva koja smo dobili, a onda pre svega zaiskasmo spisak članova spoljašnjeg senata i Izabranih građana, koji glasi:

Tribunus Plebis: Nathan Deutsch. **Senatus Exterioris Membra:** Abraham Belgrader, Jacobus Velisch, Alexander Schosberger, Wolf Kraus, Israel Spitzer, Miska Reitzer, Isaac Boehme, Jacobus Roechnitzer, David Menczel, Abraham Horowitz, Mayer Belgrader, Simeon Abelsberg, **Reliqui viri electores:** Herschel Horovitzer, Salamon Raitzer, Philippus Ofner, Perl Hereth, Nathan Horovitzer, Isaac Velisch, Israel Belgrader, Jacob Grosz, Jacob Bachrach, Moyses Hereth, Simeon Sax, Simeon Belgrader, Juda Tirkel, Michael Raitzer, Israel Buchbinder, Israel Eisner.

Većina ovih iskupila se bila u spomenutom domu, a izostali su samo oni koji leže bolesni ili koje su poslovi zadržali. Opet smo rekli zašto smo došli, a onda smo primili ostavke časnika unutrašnjeg senata kojom prilikom nam sudija predade priloženu pismenu prijavu, rekavši izrično, da ne želi kod ove opštine zadržati nikakvu čast, zato moli, da ga ni ne kandidujemo. Tu smo ostavku pročitali opštini koja ju je čutke primila, a onda smo ovu opomenuli da izbegava svaki nemir i svađu. Savet je prihvaćen, pa smo mogli pristupiti izboru Vormundera. Od kandidata dobio je Nathan Deutsch sedam, Isak Böhm tri glasa, pa je izabran Israel Spitzer sa 13 glasova; zatim smo pristupili obnovi unutrašnjeg senata. Za zvanje prvog senatora dobio je Perl Horovitzer deset, Löbl Gottlieb dva, a Salamon Deutsch 11 glasova, ali je on na izboru zahvalio, te je uz svačiji pristanak uzet kao da je izabran Perl Horovitzer. Za mesto drugog senatora dobio je Isak Beer sedam, Michael Wolff opet sedam, te je sa osam glasova izabran Alexander Schosberger. Za trećeg senatora dobio je Isak Böhm sedam, Mayer Belgrader tri, te je, na prvom mestu kandidovan, Michael Wolff izabran sa 12 glasova. Za četvrtog senatora dobio je Isak Böhm jedan, David Menzel tri, a izabran je Mayer Belgrader sa 18 glasova. Za petog

senatora dobio je Isak Böhlm tri, Nathan Deutsch jedan, a Isak Beer s 18 glasova je izabran. Najzad, za šestog senatora dobio je Isak Böhlm opet tri, Miška Raitzer dva, a izabran je sa 17 glasova Jakob Velisch.

Po tom se pristupilo izboru sudije. Opet smo ih opomenuli, da biraju takvoga koji svojim sposobnostima i poštenjem obećava da će biti opštini od koristi. A kandidovani su: Perl Horovitzer Isak Beer, Michael Wolff, između kojih je izabran sa 18 glasova Perl Horovitzer, dok je Beer dobio tri, a Wolff dva glasa. Pošto je i to svršeno, opština se sporazumela u tome, da se prvenstvo u Senatu ustupi Isaku Beeru, kao čoveku obrazovanijem od ostalih, čoveku koji već preko dvadeset godina verno služi ovoj opštini kao senator, a mesto drugog senatora da zauzme Michael Wolff, poznat sa svoje revnosne službe. A tek posle ove dvojice koje su se radi svojih sposobnosti udostojili da budu kandidovani za sudiju, da zauzme mesto Alexander Schossberger. Na ovo je pristao i Schossberger, ustupiv tako onoj dvojici prvenstvo. Zatim je jednoglasno utvrđen spoljašnji senat, samo što su na mesto izabranih senatora ušli još u spoljašnji senat: Salamon Deutsch, Löbl Gottlieb, Herschel Horovitzer i Israel Aisner i ovom senatu za pomoćnika kao blagajnik: Isak Beer, dok su Abraham Horovitzer i Simon Levy izabrani za tutore sinagoge. Najzad smo u pratnji unutrašnjeg i spoljašnjeg senata kao i Izabranih građana otišli u sinagogu, gde je, u prisustvu rabina, predsednika izabranog građanstva, novoizabranih senatora, kao i sudije uobičajenim polaganjem zvanične zakletve završena svečanost Restauracije.“

Iz ovog jednog referata o Restauraciji ne treba zaključivati da je sudija opštine rezignovao na svoju službu svake godine i svake Restauracije, iako je u 18 stoleću tako bilo. U svom odgovoru na tužbe iznesene protiv njega, Simeon Hirschl, koji je dotle, do 1804, već bio 11 puta sudija, kaže: *Evoluto Judicatus mei anno primo officium resignavi*. Ali tako nije moralo ostati kroz celu prvu polovinu 19 stoleća. Već smo rekli, da se jevrejska opština, u istorijskom razvoju svom, sve više saobražavala novosadskome Magistratu. U Magistratu se veliki sudija obnavljao tek prilikom svake druge Restauracije. Vrlo verovatno, to je usvojila i jevrejska opština. Mi imamo, na primer, i referat o restauraciji jevrejske opštine, obavljenoj 2 aprila 1812. Skoro sve se te godine

desilo kao i godine 1813, ali ima i odstupanja, koja vredi zabeležiti. Pošto je glasanjem izabran tribunus plebis, trebalo je pristupiti ne izboru sudije, nego starijeg asesora u unutrašnjem senatu koji zamenjuje sudiju u slučaju potrebe. Tu je nastala prepirka, da li da se obavi taj izbor ili je bolje da se i sudija i stariji asesor, pa i ostali članovi unutrašnjeg senata postave aklamacijom. Prepirka je bila strasna, ali se ipak stišala (*Controversus iste fervor tamdiu per alternantem votorum reactionem, et attritionem bulliendo aestuabat, donec acore satis per cocto, ac in tenius emitescente vota ominum in unum eundemque tenorem coeunita pro confirmatione decidissent*). I glasovi sviju se složiše u tome, da se unutrašnji senat, valjda lanjski, potvrdi. „Usled čega, na utehu sviju, beše i sudija Jakob Hirschel i prvi asesor Perl Horovitz uz usklike radosti dignuti sa stolica i rukama u vazduhu držani (*inter aclamantium jubila ex sel la elevati de brachiisque sustentati servabantur*), a ostali asesori, tojest Isak Beer, Salamon Deutsch, Lebl Gottlieb i Michael Wolf, behu jednodušnim glasovima birača potvrđeni.“

Zabeležismo i ovo, da se vidi nepouzdanost čak i zvaničnih spisa. Prema njima, izgleda, da nije bio utvrđen jedan način izbora, da nisu utvrđeni ni nazivi časnika: ovi se isprva najviše zovu zakletnici (*jurati*), posle asesori, pa senatori, a 1836 nalazimo pored sudije i pretsednika (*praepositus*).

Iz istog uzroka, kod porodice Hirschl, nikad nismo našto da li imamo posla s Jakovom ili Simonom. Godine 1812 je Jakov potvrđen za pretsednika, a 1813 je Simon, kao takav, dao ostavku.

Malom broju ovih beležaka o sastavu jevrejske opštine u stanju smo da dodamo samo još ovo. Njen je pretsednik bio sudija, a potpretsednik je bio stariji zakletnik. Ako je ko imao kakva posla s opštinom, prvo se javljao tome zakletniku, koji je neki put nazivan prvim senatorom, i tek preko njega pretsedniku.

Služba opštinskih časnika je bila besplatna. Godine 1812 senator Stefani i beležnik Lang, kao izaslanstvo Magistrata,

daju ovome svoje mišljenje, da prvacima i služiteljima opštine treba otpustiti otkup robote, pošto služe bez plate, a bdeju nad održanjem poretka (*quod Primoribus Judaeis et Servitoribus Communitatis onus Robottale ex reflexione ea, absque Salariis serviant, et ordini conservando invigilent, justo titulo relaxari deberet*).

IV

Staro jevrejsko groblje

Staro jevrejsko groblje ležalo je ograđeno i neupotrebjavano, pa i neuznemirivano, sve do godine 1777. Te godine, 29 oktobra, pročitana je u zasedanju Magistrata molba Kaspara Aszaly, tada stanovnika kontribuenta novosadskog, inače županijskog vojnika, kojom je molio, da mu se preda staro jevrejsko groblje koje se nalazi skoro u sredini grada, a on će položiti otkupnu taksu i primiti ostale javne terete. Groblje i tako ničemu ne služi, niti grad ima od njega koristi, a on bi tu sazidao kuću.

Na tu molbu je Magistrat zaključio: „Pošto se iz izveštaja blagajnika doznaje da Jevreji za to groblje u kasu ništa ne plaćaju, a otkupiti ga ne mogu, jer su u smislu Privilegije nesposobni za zemljoposed, pošto se i inače prema c. i kr. naredbi groblja imaju ukloniti iz grada na udaljeno mesto, pa zato što Jevreji imaju drugo groblje, dok u ovo ne sahranjuju već preko 20 godina, te su lešine već trule: uvažiti ovu molbu, a preda se pozvati prvake Jevreja i naložiti im, da uklone sa staroga groblja ogradu i kamenje.“

29 novembra 1777 pak pročitana je u Magistratu druga molba, sad od jevrejske opštine. Iz izveštaja seniora, razumela je ona s velikim bolom u duši šta Magistrat namerava. „Pošto je pak ono mesto na kraju grada, nad barom (*ad lacuna*), i oni ga nesmetano drže, već nekih 60 godina, a već 25 godina ne sahranjuju tu nikoga, nego su ga čvrsto ogradili i plaćaju za nj porezu, pošto po običaju Jevreja kosti koje se onde nađu, treba pokupiti i izneti u drugo groblje (vel

Ossaicum), za ovo pak treba kupiti nova platna, pa dovesti više stranih sveštenika na svoj trošak, što bi ih stalo na 150 fl., to će radije platiti zaostalu porezu i u buduće će je tačno plaćati. Mole zato da se to groblje ostavi u današnjem stanju.“

Ovu je molbu Magistrat usvojio i staro groblje ostavio „in status quo“, dok okolnosti ne budu drugo što zahtevale.

Te drukčije okolnosti kao da su nastale 30 godina kasnije. 13. decembra 1807. podneo je Magistratu molbu Andreas Schmiedinger, zidar, kojom je iskao da mu se ustupi to staro groblje koje je iznosilo oko 95 kv. hvati, a nalazilo se između kuće Friedricha Morgentalera pod br. 65. i Josefa Sokola pod br. 66., pošto ono služi za bacanje đubreta i svake nečistoće, pa tako kvari vazduh, a gradska kasa bi mogla imati koristi, kad bi ga njemu prodala, a mogla bi se ostaviti i uličica da vodi na baru. (*ad paludem ducens necessaria plateola*).

23 decembra 1807 zaključio je Magistrat, da molbu dostavi jevrejskoj opštini na izjašnjenje. Sad već ni jevrejska opština nema ništa protiv ustupanja groblja za gradilište, moli samo da Magistrat obveže kupca, neka javi prvacima jevrejske opštine kad počne zemljište prekopavati, da bi pokupili kosti i preneli ih u sadanje groblje.

V.

Istorija prve novosadske sinagoge

Prva sinagoga, do godine 1748, bila je negde na pijaci, verovatno nasred onoga kućišta koje je u prvoj grunтовnici Novoga Sada zabeleženo pod kućnim brojem 70 kao *Deren Juden Freydhof* od 231 kv. hvata, a koje će se posle zvati staro jevrejsko groblje. Ako bismo bili još više radoznali, pa hteli tražiti mesto prve sinagoge i starog jevrejskog groblja, onda ga treba tražiti na jednom od uglova današnje Jermenske ulice. Kućište na kojem je zgrada Matice imalo je broj 42, a broj se dizao idući ka Kameničkoj ulici. Ta ulica danas Prestolonaslednikova, zvala se nekad Gospodska.

Pošto pak jevrejska opština 1777 godine tvrdi da je staro groblje u njenom posedu nekih 60 godina, možemo jače doseljavanje Jevreja u Petrovaradinski šanac dovesti u vezu s ugušenjem Rakocijeva ustanka (1711) i s konačnim proterivanjem Turaka iz naših krajeva, pobedom Evgena Savojskog kod Petrovaradina (1716) i kod Beograda (1717).

Drugu sinagogu su Jevreji podigli možda negde 1749 na zemljištu, ali na manjem, današnje sinagoge. U arhivi novosadskog magistrata ima doduše svedočenja koja drugo govore. Kad je beležnik Nagy silom hteo da otkupi kuću porodice Hirschl (1770—1772), trebalo mu je dokazati, da je sinagoga uvek bila na današnjem mestu, pošto su se Hirschlovi pozivali na to, da su Jevreji 1748 preneli i sinagogu i svoje kuće na današnja mesta koja im je asignovao magistrat, pa treba i da ih garantuje. U tu svrhu, Nagy je 1771 godine dao saslušati pred magistratom neku Evu koja je svedočila da su Jevreji pre 1748 imali vlastite kuće u Futoškoj ili Osečkoj ulici, a što se tiče sinagoge, pozitivno se ne seća da li je i pre 1748 bila u istoj ulici, misli ipak pre da jeste bila nego da nije, a to sudi po tome što zna da je prilikom i za spomen proglasa Privilegije novim građanima točeno besplatno vino u kući gde je bila pređašnja sinagoga (!) a koju je bio kupio pokojni Ignac Hail, prvi veliki sudac Novoga Sada. A 12 septembra 1772 pre podne saslušala je bačka županija Jovanku udovu Bosnićevu, pravoslavne veroispovesti, staru oko 62 godine, potraženu od beležnika Nagy-a. „Otišav joj u kuću, u Futoškoj ulici, a opomenuvši je da će se na svoj iskaz zakleti, bila je ona ispitana: da li je sinagoga bila na istome mestu na kome je sad, kad je grad postao slobodan i kad je instauriran? A ona je po savesti priznala: Pošto su prethodno kupili kuću koju i sad poseduje, njen muž se sa njom i sa svom čeljadi doselio iz Vrbasa u Novi Sad, čiji magistrat još nije bio instauriran. Doselili su nekako u početku uskršnjeg posta, a posle nekoliko dana, iz radoznalosti, ona je s nekoliko žena ušla u sinagogu koja je bila na današnjem mestu. Za potvrdu svoga iskaza poziva se na Elisabetu Aitherin, udo-

vicu poč. građanina i zidara Martina Aithera, koja je s prvim svojim mužem, opet zidarem Johan Milerom, više godina pre 1748, stanovala u blizini sinagoge, u kući koju danas poseduje petrovaradinska Jevrejka Terezija Hirschl. Još dodaje, da su u vreme njene seobe u Novi Sad nekoji Jevreji imali svoje kuće u ulici u kojoj su sad; a petrovaradinski Jevrejin Hirschl nije tada imao u Novom Sadu nikakve kuće, šta više iz razgovora ljudi, pa i samih Jevreja, razumela je, da Hirschl, pre današnje kuće, u Novom Sadu nikad ranije nije imao kuće.

Razume se, da je sada saslušana Aitherka. 14. septembra je ona, stara 52 godine, prvo udovica Johana Milera, a sad udovica Martina Aithera, svedočila ovo: Sinagoga Jevreja, novosadskih stanovnika, pre nego što ovaj grad postao slobodan, bila je na ovom istom mestu, na kom je i sada, a bila je to starinska ncka kuća. Sve ovo zna otud, što je više godina i pre i posle oslobođenja grada stanovala u vlastitoj kući Johana Milera koju sad poseduje petrovaradinski Jevrejin Hirschl, a blizu je sinagoge, u istoj pak ulici, gde su sad, imali su neki Jevreji svoje kuće pre 1748.

Tu drugu sinagogu je valjda primio negde 1780 godine kao aedificium ruinae proximum, tadanji novi sudija opštine Simeon Hirschl i dao je tu ruševinu razgraditi da bi se mogla podići sinagoga. Dok je bio sudija uštedeo je 1241 fl., a skupio je 126 fl. dobrovoljnih priloga, a ostalu potrebnu svotu od 1545 fl. je anticipirao od svog novca, „ut aedificium tanto citius terminentur“, kao što sam kaže. Svega je, dakle, stala ova treća sinagoga 2212 fl.

Da je ovu sinagogu zidao Hirschl, svedoče 1801 godine njegove pristalice: Abraham Belgrader, Aron Freystadel, Israel Almoslino, Jakob Welsch, Wolf Kraus, David Elias, Lebl Gottlieb, Majer Beligrat (?), Miska Reitzer, Israel Spitzer, Isak Welsch, Moises Kohn, David Herschl Menziles, Jakob Gross. Oni, u svome svedočenju od 17 aprila 1801 rekoše o tome:

„Das ebenselber unsere Synagog erbaut, und zur Erbauung selber sein eigenes Geld hergegeben, selbes erst nach-

dem das Gebaeude fertig war, durch Veraeusserung der Kirchensitze und teilweise Einsammlung wieder einsammelte, und auf diese Art der hiesigen Gemeinde das Glück gebracht hat ihren Gottesdienst auf eine anstaendige Art zu verrichten.

25 aprila 1825 izvestio je senator Jeftimije Atanasijević magistrat da mu je gruntovničar Pavle Klačaci izjavio: Ova jevrejska opština platila je naslednicima Simona Poppera otkupnu cenu za baštu od 232 i tri šestine kv. hvati koja je priključena njenoj sinagogi, a platila i gruntovnom zvanju uobičajene gruntovničke krajcare. Zato je on 19 aprila izišao sa gradskim geometrom Lazarem Uroševićem na lice mesta i u prisustvu Simeona Weissa potstanara, Simeona Abelsbergera, testamentarnog tutora Popperovih naslednika, kao i suseda Simeona Stojanovića i Magdalene udovice Matije Tucgut, predao zemljište zastupnicima jevrejske opštine, zakletnicima: Gottlieb Leblu, Isaku Behmu i Lebl Velischu. Što je važno, u tome se aktu spominju (efossa jam templi fundamenta et fovea pro calcis extinctione).

VI.

Kolonićeva epoha

Većina putopisaca po Istoku govori o tome, kako je položaj Jevreja pod Turcima bio težak. Omrznuti od hrišćana, prezirani od Turaka njima je bilo zabranjeno kupovati nepokretnosti, a morali su stanovati odvojeno od ostaloga sveta po getima.

Kada su pali pod vlast Austrije, nije mnogo odlanulo našim precima. Leopold I, pod uticajem kardinala Kolonića radio je na stvaranju katoličke države. Kolonić je savetovao katoličkog vladara kako da Jevreje, kao rdav novac, malo po malo ukloni iz države. Zato im treba udvostručiti poreze, neka im se zabrani carinska služba, zemlju neka ne mogu ni zakupiti, a neka žive odvojeno od ostalog stanovništva. U instrukciji koja je izrađena 1719 u Beču, a po kojoj je trebalo upravljati Beogradom i severnom Srbijom, Jevreji se

nazivaju „dieses schaedliche genus hominum“, kome treba ograničiti hauziranje, zelenaštvo i trgovinu. Pre nego što je Petrovaradinski šanac postao slobodni kralj. grad Novi Sad bili su naši preci komorski podanici. Kao takvi uživali su više prava nego što će im sada dopuštati njihovi rođeni sugrađani. I Novi Sad se dao zavesti istorijski utvrđenom i osobitom netrpeljivošću slobodnih gradova prema Jevrejima. Da se vidi dokle je išla netrpeljivost ugarskih slobodnih kraljevskih gradova prema Jevrejima, treba znati da u nekim od ovih Jevrejina do 1840 uopšte nije smeo stanovaati. Pešta se 1727 godine hvali, kad odgovara Namesničkom veću koje ište popis jevreja, kako u njenim zidovima nema jevreja, „čak ni to ne trpimo da kogod od njih ovde prenoći, izuzev slučaj da ga upravo ovde stigne noć, ili kad imaju raspravu kod kraljevske table.“ Još 1773 hvali se Pešta da joj je pošlo za rukom osujetiti svaki pokušaj Jevreja da se u njoj nasele. Tek humani Josif II. je omogućio prvim Jevrejima, da se nasele u Pešti.

Novosadski magistrat je bio prema Jevrejima trpeljiviji od magistrata mnogih drugih ugarskih slobodnih kraljevskih gradova. Pri svem tom vidimo, da je graničarska vojna vlast dopustila porodici Hirschl da vodi trgovinu koju u Novom Sadu ne bi smela voditi. To se vidi iz ovog slučaja. Godine 1769 tužili su pravoslavni i katolički trgovci Novoga Sada Mariji Tereziji svoj magistrat što je „konfiskovanu robu nekog Hirschla koji staaunje u Petrovaradinu, ovome vratio bez ikakve pružene zadovoljštine.“ Pod zaštitom vojne vlasti porodica Hirschl se tako obogati, da skoro 100 godina stoji na čelu opštine u Novom Sadu.

Trpeljivost Novog Sada prema Jevrejima je u tome 1. što ih je trpeo u svome krilu, a to drugi ugarski slobodni kraljevski gradovi nisu činili, 2. u tome što im je dopuštao čak i kuće da kupuju.

Otud u prvoj knjizi kupoprodajnih ugovora (Haus Kauf und Verkaufs Fassions Protocol) nalazimo ove Jevreje kao kupce i prodavce kuće ili kućišta:

1. 30 jula 1750 prodaje der Juden Rabiner Lipman svoju kuću za 53 fl.
2. 12 januara 1751 kupuje Johr Teutsch kuću za 250 fl.
3. 10 maja 1751. kupuje Johr Teutsch drugu kuću za 360 fl. na licitaciji, pošto je pređašnju morao vratiti hrišćaninu.
4. 12 aprila 1752 prodaje Wolf Jud. Schaechter svoju kuću za 50 fl.
5. 26 oktobra 1753 kupuje Jakob Hirschl kuću za 400 fl. o kojoj će se ovde mnogo govoriti.
6. 17 aprila 1754 prodaje Jevrej in Jakob Flesch svoju kuću Natanu i Ani Hirschl za 60 fl.
7. 19 aprila 1754 kupuje Josef Kohn kuću za 60 fl.
8. 8 maja 1754 kupuje sapundžija Simon Lebel kuću za 180 fl.
9. 26 augusta 1754 kupuju Salamon i Rachel Nathan kuću za 30 fl.
10. 18 oktobra 1754 kupuje Lukas Wolf kuću za 50 fl.
11. 22 maja 1755 prodaju rabin Lipman i sin mu Wolf Lipman posredstvom Josefa Kohna, koji pri tom zaradi 6 dukata, svoju kuću Pavlu Braunu iz Petrovaradina.
12. 15 juna 1755 kupuje Aron Kassowitz kućicu za 30 fl.
13. 18 juna 1756 podelio je Jud Gottl svoju kuću sa zetom Mayerom Izraelom.
14. 19 januara 1757 kupuje Josef Lebl kuću za 70 fl.
15. 8 novembra 1758 zakupio je Jakob Wolf gostionicu „Beim grünen Krantz“ (današnja Sloboda) za 2400 fl.
16. 18 decembra 1758 založili su Wolf Mayer i žena mu Khela svoju kuću za 100 fl. pozajmljenih od Iciga Hirschla i Simeona Lebla.
17. 29 marta 1759 prodali su Hirschl i Lebl kuću Johr Teutscha za 470 fl.
18. 5 februara 1760 prodao je Wolf Mayer svoju hipotekiranu kuću za 225 fl., i odmah sutradan kupio drugu za 120 fl. a na nju digao 136 fl.

19. Iz knjige druge izvadićemo toliko da je 30 septembra 1761 Isak Hirschl intabulisao na kuću Marka Mojsesa i žene Gitl' zajam od 150 fl.

20. Najzad, 10 aprila 1765, prodaje Isak Hirschl zaduženu kuću Wolfa Mayera Wolfu Lipmanu za 240 fl. Ali Mayeru kupuje drugu za 120 fl., da taj ne bi sa ženom i decom živeo pod tuđim krovom.

Ta trpeljivost Novoga Sada naravno nije bila apsolutna. I pored nje, kad počnemo sad kazivati konkretne zgođe iz života jevrejske opštine novosadske za prvih 100 godina njenih, biće to žalostan jedan niz zabrana (inhibitiones), niz pokušaja da se Jevrejima napakosti, niz nasilja, progona i sramoćenja.

Izređaćemo najpre glavne zabrane koje su se ticale sviju Jevreja, a posle ćemo preći na pojedinačne slučajeve.

Na drugome mestu videsmo kako su novosadski Jevreji 1748 godine morali i sinagogu i svoje kuće napuštati i preseliti na kraj grada u Jevrejskoj ulici, da ni tu ne budu mirni. A kada su poljske zemlje cepane i davane na otkup pravoslavnim i katoličkim hrišćanima, od 11.315 lanaca zemlje nije Jevrejima data ni jedna stopa. A kada je novosadski magistrat, 11 februara 1749, primenjivao gradske statute na pitanje o grobljima, rešio je, da se svih šest groblja oko hramova ukinu. Jevrejsko je već bilo ukinuto, i novo udešeno izvan otkopa, pošto je sahranjivanje Jevreja unutar otkopa apsolutno zabranjeno (ac in circumferentia civitatis sepultura eorundem absolute prohibita existente), dok će pet hrišćanskih groblja biti u otkopima. Šta više, ako je hrišćanin višeg položaja a plati se crkvi 12 fl., onda može u sredini grada, kod crkve, biti sahranjen.

To je početak, a onda dolazi zabrana za zabranom. Godine 1760 njima se dopušta da izvan esnafa rade zanate, ali samo za plemiće kojima se i onako ne može zabraniti da daju posla onom kome hoće, te samo za Jevreje i za sinagogu. Pa ni to nije dosta. Godine 1770 ištu krojači i pravoslavne

i katoličke vere u Novom Sadu od magistrata da se i to malo dozvole ukine. Godine 1767 zabranjuje se Jevrejima trgovina železnom robom (*andistractio ferramentorum inhi-bentur*), a već 1755 im je zabranjeno arendiranje kaldrmarine. Godine 1770 molila je novosadska jevrejska opština da bi njene zanatlije smele raditi i za građane, a njen sapundžija da sme otvoriti malen dućan u svojoj kući (ut *opifices sui pro civibus etiam manufacturas conficere, smigmator autem exiguum fornicem ad Domum suam aperire valeat, porro si omnis speciei erudas pelles emere et merces frustatim ac minutim per Domos circumferre et distrahere possint*), najzad da im se dozvoli da mogu kupovati svake vrste sirovu kožu, a robu nositi po kućama i na malo prodavati. Novosadski magistrat je na ovu molbu dao takav izveštaj, da je došlo negativno rešenje Marije Terezije.

Godine 1775 Jevrejima se naročito zabranjuje zlatarski zanat i da graviraju pečate (*artem auri fabrorum et sigilli sculptorum profiteri nullus Judaeorum audeat*).

Iste godine 1775 Namesničko veće uzima tobože u zaštitu Jevreje. Veće zabranjuje babicama da protiv volje jevrejskih roditelja odnose i krste decu, sem slučaja da roditelji napuste dete i da mu preti smrt. (*Si proles eiusmodi extremo vitae periculo constitueretur, vel a parentibus, tutoribus, curatoribus derelicta foret, hacque ratione obstetrix christiana in extremo vitae periculo constitutam prolem judaicam libere ac valide baptisare potest*).

U daljem tekstu, ova zaštita međutim i nedozvoljeno krštenje jevrejskog deteta proglašava za punovredno, naređuje kako da se protuzakonito kršteno jevrejsko dete vaspita odvojeno od roditelja i srodnika i zabranjuje da se Jevrejčice svojom voljom, a protiv volje roditelja krsti, ako još nije navršilo 7 godina.

Da navedemo još jednu zabranu koja Jevreje i Srbe izjednačuje kao žrtve iste katoličke netrpeljivosti. 1 oktobra 1770 izveštava Namesničko veće sve municipije o ovoj zabrani

Marije Terezije: „Nikoja knjiga na ilirskom jeziku da se ne dozvoli štampati drugde, sem u štampariji Josefa Kurzboka, te na granici da se knjige, kao zabranjena roba, vrate otkud su došle, bez prethodne prijave, a uvezene da se konfiskuju. Isto tako Jevrejima da se zabrani svaka trgovina sa hrišćanskim knjigama i uvoz knjiga iz tuđih krajeva pod pretnjom konfiskacije. (Non secus Judaeis omnis quaestus cum libris christianorum et invectio ex alienis provinciis sub confiscatione inhibeat.)“

VII.

Novosadski Jevreji za vreme vladanja cara Josifa

Bolje je dane Jevrejima obećavala prekratka vlada Josifa II. Imamo na primer pred sobom intimat njegovog Namesničkog veća, sad već iz Budima, od 27 juna 1786. I taj intimat zabranjuje Jevrejima, zakupniku krčmi, da seljaku da više pića od izvesne određene količine ili da mu pozajmi novac za koji se može misliti da će ga propiti. Ali tu zabranu proširuje i na sve hrišćanske arendatore. Iz tog intimata ne govori mržnja na Jevreje, nego ljubav i žaljenje seljaka.

Istim duhom diše i naredba Josifova Namesničkog veća od 19 septembra 1786 da se Jevrejima koji nisu napunili trinaestu godinu u buduće neće dozvoliti brak, ako ne pokažu svedodžbu da su svršili osnovnu školu. A slobodno im je pohađati i škole drugih religija. Vrhovnim direktorima škola se stavlja u dužnost briga o tome, da se za ovo pohađanje škole uklone sve smetnje, da se s jevrejskom decom u školi postupa kao i sa drugim učenicima, bez razlikovanja koje bi ih ponizilo, (und die Schüler dieser Nation, gleich anderen Schülern ohne irgend einen herabwürdigenden Unterschied behandelt werden sollen).

Plemenitim namerama Josifa II. inspirisali su se i njegovi organi. Tome svakako imamo pripisati i ovu belešku

iz Registra za godinu 1786: („Aron Marci Judaei petitio pro facultate exercendi sui vitrarii opificii defertur. Magistratualis decisio per Commiss. Baccho ratificatur“). (Dopušta se Jevrejину Marku Aronu da radi svoj staklarski zanat. Komesar Baccho potvrđuje rešenje Magistrata).

Tako, može biti, treba tumačiti i ovo rešenje našeg Magistrata.

7 novembra 1786 raspravljao je Magistrat molbu Salomona Nathana koji je imao samo malenu kućicu, a ova se sastojala iz sobe i kuhinje i baštice od 4 kv. hvata. Star je bio 82 godine i nesposoban za posao, kao i njegova žena, i živio je jedino od milostinje koju je dobijao od jevrejske opštine. Pri svemu tome, predašnjih godina je plaćao za jednu ili drugu porezu po jedan fl., a sada mu je nametnuto preko 10 fl., pa zato moli da mu se, obzirom na starost, na nesposobnost za rad i na nesrazmeru u imanju, poreza smanji.

Po mišljenju Magistrata, „pošto je jevrejski rabin sa još jednim Jevrejinom referisao, a videlo se i na Jevrejину, kad je dozvan pred Magistrat, da je pao u duboku starost, da je nesposoban za rad i imovno posrnuo, a pošto se svojim krojačkim zanatom tek malo može pomoći, niti može izdržavati sebe i ženu, nego živi od milostinje, to je on nesumnjivo preopterećen porezom“, pa je zaključeno, da mu se, po njegovoj molbi i po običaju Magistrata, poreza smanji.

Komesar pak Baccho de Dezer (?) dodao je svoje rešenje: „Wird dem Gutachten beigestimmt, und ihme Bittsteller 4 fl. nachgesehen.“

To nije sve. U samoj godini 1787 izdaje Namesničko veće naredbe koje regulišu:

„kada, gde i na koji način da se Jevrejima dozvoli otvaranje dućana u prazničke dane;

naredbe o Jevrejima koji se žele baviti zemljoradnjom;

naredbu protiv nasilnog krštenja jevrejske dece;

naredbu o tome da svaki Jevrej in ima sebi izabrati trajno (nomen et cognomen perdurable) ime i prezime.

Najzad, naredbu o zabrani sastanka jevrejskih bratstava, naređujući u isto vreme njihov popis i izveštaj o njima (*Judaicae Fraternitatum Congregationes abregantur, earundem Conscriptionem et Relationem ordinando*)“, što je najranija beleška koju našosmo o Chevra Kadiši.

U toj godini 1787 imali su s Magistratom posla ovi Jevreji: Abraham Jacob, Almoslino Israel, David Lebl, Herschl Salamon, Liebman Joseph, Liebman Joseph Philip, Liebman Herschl, Lebl Salamonis haeredes (naslednici), Mandl Wolf Herschl, Marcus Aron, Perl Lebl, Wolf Simeon.

Dabogme, ovo nije ni blizu potpun spisak tadanjih novosadskih Jevreja. Njihov broj je u 1787 godini morao biti znatno veći, kad iz magistratskog izveštaja od 15 aprila 1800 vidimo da u Novom Sadu ima 70 jevrejskih porodica, od kojih 22 imaju svoje kuće, dok 48 porodica, nemajući nepokretnosti, ne podležu nikakvim javnim teretima. (*Nullis plane oneribus publicis esse obnoxias*).

Naredbom od 16 januara 1798 iskalo je Namesničko veće da mu se pošalje izveštaj o tome šta Jevreji plaćaju na ime tolerancijalne takse, šta u gradsku kasu, šta u državnu.

Iz izveštaja sastavljenog u tu svrhu možemo saznati imena onih novosadskih jevrejskih porodica, koje su imale vlastitu kuću i, prema tome, plaćale porezu. Godine 1798 novosadski su Jevreji plaćali:

1. Prema izveštaju sudije Simona Hirschla od 14 aprila 1798 plaćaju godišnje solari u Baji na ime tolerancijalne takse 339 fl.

2. Prema izveštaju Petra Ostojića, „komoraša“, od 11 aprila 1798, plaćaju godišnje arendu za krčmenje svakovrsnog mesa i za točenje pića gradskoj kasi 200 fl.

3. Najzad, prema izveštaju Andreje Koščanskog, blagajnika državne poreze, i Franca Schneidera, pregledača računa, plaćali su ovi domaćini ovoliko:

Redni br.	Kućni br.	IME I PREZIME	Gradski porez	Državni porez	Za in-spekciju	Svega
1	208	Jacobus Herschel	2·07	1·15	0·25	3·47
2	225	Isaacus Böhm	1·19	0·48	0·16	2·23
3	493	Salamon Herschel	13·04	7·51	2·37	23·32
4	493	Jacob Lebl Velisch	7·30	4·30	1·30	13·30
5	512	Lebl Velsch	0·31	0·18	0·06	0·55
6	513	Raphael Salamon	3·45	2·15	0·45	6·45
7	514	Adamus Freystädtl	7·46	4·39	1·33	13·58
8	521	Perl Horowitz	5·13	3·09	1·03	9·25
9	522	Sámuel Horowitz	2·31	1·30	0·30	4·31
10	524	Jacobi Lebl vidua	2·48	1·39	0·33	5·—
11	527	Marcus Horowitz	1·58	1·09	0·23	3·30
12	571	Volf Krausz	1·10	0·42	0·14	2·06
13	602	Isaacus Röchnitzer	1·04	0·39	0·13	1·56
14	614	Moyses Krausz	0·24	0·15	0·05	0·44
15	619	David Elias	1·51	1·06	0·22	3·19
16	622	Alexander Schosberger	0·52	0·33	0·11	1·36
17	623	Aron Marcus	4·22	2·36	0·52	7·50
18	624	Domus Comunitatis Judaicae	7·10	4·18	1·26	12·51
19	626	Michael Reitzer	2·50	1·42	0·34	5·06
20	631	Michael Volf	7·20	4·24	1·28	13·12
21	632	Josephus Deutsch	28·42	17·12	5·44	51·38
22	636	Lebl Belgrader	9·26	5·36	1·52	16·54
23	640	Simeon Abelsberger	18·49	11·18	3·46	33·53
24	891	Wolf Reiterer	1·30	0·54	0·18	2·42
Summa:			134·02	80·18	26·46	241·06

VIII.

Škole u početku 19 veka

Najpriyatnije iznenađuje istoričara staranje državne vlasti o tome, da svaka jevrejska opština izdržava školu i da svaki Jevrej in školu svrší. Ovo kao da je jedino polje na kome je ta vlast pristupala Jevrejima sa dobrim namerama; čak u ovom pogledu im je bila više puta bolji prijatelj nego što su naši preci sami sebi umeli biti prijatelji. Naravno, sve se ovo objašnjava time, što se to staranje vlasti o jevrej-

skim školama desilo za vlade Josifa II. To će se najbolje videti u sukobima između jevrejske opštine i njenih učitelja. Iako te sukobe spominje i Erdujhelyi, on je nepotpun, a još češće netačan, pa ga treba i dopuniti i ispraviti.

Tako, Erdujhelyi zna za učitelja Augusta Mittlera. Iz protokola o zasedanjima Magistrata video je on kako je jevrejska opština, 1802 godine, izabrala, a onda ubrzo htela otpustiti iz službe, učitelja Mittlera. Iako ni danas ne znamo ništa više o samome školskom radu Mittlera, znamo bar tačnije njegovu nepriliku, pa ćemo je ovde i objaviti.

On se zvao zapravo Aron, a ne August Mittler, bio je rodom iz Schlappanitz, u Moravskoj. U Budimu, kod Georga Josefa Pische, koji je bio direktor nacionalnih škola „et candidatorum ad magisterium professor“, položio je propisani ispit iz metoda podučavanja za nacionalne škole. 5 marta 1799 dobio je o tome svedodžbu koja ga proglašava sposobnim „qui Magistri officio in trivialibus Judaicis Nationalibus Scholis defungatur.“ Negde u leto 1800 doveo ga je Simeon Hirschl, koji je tada bio sudija Novosadske jevrejske opštine, za učitelja jevrejske omladine, koju je odista i poučavao skoro punu godinu dana. Ali, kad su nastale raspre između Simeona Hirschla, petrovaradinskog stanovnika, i ovdašnjih Jevreja, a sve to radi sudijskog zvanja, i kad se jevrejska opština pocepala na više stranaka, osvetili su se nedužnome Mittleru samo zato što mu je žena bila u krvnom srodstvu sa Hirschlom. Jer, iako nisu mogli ništa zameriti njegovoj marljivosti u poučavanju dece, ipak su mu oduzeli zvanje. A pošto nisu imali drugog učitelja po propisanoj normi, zanemariše jednu decu time što joj dadoše neispitane i za poučavanje nesposobne učitelje, ovdašnje Jevreje, najpre Lazara Deutscha, a posle Simeona Lebla.

4 juna 1802 obratio se on magistratu tužbom protiv nemirnih duhova koji, bez ikakvog razloga, izdejtstvovaše da se on, osposobljen učitelj, uklanja i pravi mesta nesposobnima. I sam vladar je, kaže on u tužbi, naredio da decu poučavaju samo učitelji koji imaju zakonita svedočanstva, koji

znaju nemački književni jezik, i izgovor i govor, i u pisanju i čitanju mogu drugima poslužiti kao primer. Zato moli on da ga Magistrat svojom vlašću vrati u školu i to, tim pre što je on i poslednjih 5 meseca u privatnim, i to odličnim, kućama poučavao decu sa najlepšim uspehom, kako se to jasnije od sunca vidi iz dveju priloženih svedodžaba. U jednoj od njih novosadski fizik Vinzenz Stefani svedoči da je u nje-govoj familiji pokazao osobite učiteljske sposobnosti. Skoro istovetnu svedodžbu mu je izdao i Michel Mayer, blagajnik carine i solare.

Mittlerovu tužbu je Magistrat u svom zasedanju od 18 juna 1802 predao senatoru Petru Alagi s uputstvom da Mittlerera vrati u zvanje, ako nađe da su ti navodi tačni. Odista, 20 juna su Salamon Deutsch, Judenrichter, i pretstojnici (Vorsteher): Isaac Beer, Herschel Horovitz, Marcus Belgrader, Samuel Horovitz i Alexander Schosberger potpisali obavezu da će Aronu Mittleru kvartalno isplaćivati 150 fl. (a ne 50, kako piše Erdujhelyi) godišnje, a on će poučavati njihovu decu oba spola svaki dan po tri sata koliko god može. Što naročito iznenađuje, taj ugovor je sačinjen pred pečujskim inspektorom nacionalnih škola.

Biće da Mittler nije dugo uživao blagodeti svog ugovora. Jer već 1803 jevrejska opština tvrdi, da za školu ne može dati ni dvoranu ni ogrev, pa ju je i zatvorila, a učitelja Kenigstaedtlera, koga je poslala Vrhovna školska uprava u Đeru nikog ne pitajući, prosto oterala.

Da bi zaštitilo autoritet viših vlasti i održalo u važnosti nama poznati ugovor iz 1802 godine, Namesničko veće je, dopisom od 7 januara 1807, Magistratu naredilo da pred celim senatom, kako to zahteva ozbiljnost stvari, ukori jevrejsku opštinu radi njenog drskoga postupka, da je primora da učitelju Kenigstaedtleru izda platu po onom ugovoru, počev od 1 aprila 1806, da školu ponovo otvori, pošto Novi Sad ima 38 Jevreja, koji žive u vlastitoj kući, pored vrlo mnogih koji žive pod kirijom; najzad, da decu, za školu do-raslu, neizostavno pošlje onamo, ako hoće da izbegne tešku

kaznu. Neka se Magistrat naročito potruđi da izvede ove naredbe; inače njega tereti odgovornost.

Abraham Kenigstaedtler kao da se nešto duže zadržao na svom učiteljskome mestu. To vidimo otud što jevrejska opština, 2 decembra 1810, mora da odgovara na njegovu tužbu, sprovedenu joj reskriptom Namesničkog veća od 13 augusta 1810.

Prva je tačka njegove tužbe da opština s njim još nije sklopila ugovor odnosno plate. Opština, međutim, do danas nije obavještena o toj svojoj dužnosti, i zato je ostala pri dotadanjoj plati.

U drugoj tački se Kenigstaedtler tuži da opština tolerira nadriučitelja. To je prazna tužba koja se dokazati ne može; opština je svesna toga da je publikovanjem energičnih zabrana ukinula nadriučiteljstvo.

Po trećoj tački smo mi jednako malo krivi kao i Kenigstaedtler. Mi imamo samo podređenu i pasivnu jurisdikciju i ne možemo ništa roditeljima koji decu zadržavaju od škole. Mislimo da je zato postavljen Anton Walter za direktora škola. Kad ne pomažu naši saveti i opomene, onda on treba strogo da stvar ispita, sasluša, a u slučaju neposlušnosti da uzme asistenciju Magistrata, pomoću koje može urazumeti tvrde glave. Što se tiče plate, Kenigstaedtler ukazuje na primer sistematski dotiranih normalnih učitelja: ovi da imaju 300 fl. i 5 hvati drva, a ne računa da on, pored 200 fl., ima slobodan stan koji bi jedva mogao dobiti za 150 fl.; pa da u tom kvartiru i njegovoj ženi dozvoljena „die Schwarzbäckerey.“ Blagajna naše opštine ne dopušta da plate znatno povećamo, a Kenigstaedtler je pogrešio put kad je opštinu obišao i, ne posavetovavši se s nama, uputio tužbu najvišemu mestu. Nego pošto je on u svoje opravdanje izjavio da je na taj pogrešni korak naveden od svog direktora i pošto je svoju tužbu javno opozvao i nas molio za oprostjenje, to prepuštamo visokoslavnom Veću, da nađe leka takim nepristojnostima, a naročito slabom pohađanju škole. Potpisani: Si-

meon Hirschl i zakletnici Perl Horovitz, Salamon Deutsch, Michael Wolf i Israel Beer u ime cele opštine.

22 jula 1811 pročitana je u zasedanju Magistrata dopis Namesničkog veća od 21 maja, u kome traži da se i njemu podnese na odobrenje ugovor kojim se određuje plata jevrejskih učitelja; zatim, neka pazi da se učitelju ugovorena plata odista izdaje i da deca idu u školu; jer, da se niko ne može ženiti ako ne pokaže da je svršio normalnu školu. O svemu tome Magistrat brigu je poverio senatoru Petru Alagi i Walteru, koji je i inače nadzornik lokalne jevrejske škole.

U 5 sati ujutro, 15 marta 1811, svedena je vrednost banknota na peti deo njihove nominalne vrednosti. Radilo se sad o tome, koliko toga diskreditovanog novca da se daje činovnicima na ime plate. 22 augusta referišu Alagi i Walter Magistratu da su sazvali sudiju i prvake Jevreja i stavili im do znanja poruke Magistrata. Opština je najpre izjavila da ona nikako ne može izjednačiti platu svog učitelja sa platama hrišćanskih magistera (*quod illi nequaquam a paritate nostrorum docentium Ludimagistrum suum dotare possint*), nego su utvrdili ovaj ugovor koji treba još poslati Namesničkom veću radi ratifikacije:

„Endesgefertigte Richter, Vorsteher und gantze Gemeinde deren Juden in der königlichen Freystadt Neusatz verbinden uns:

1-ens Dem Lehrer der hiesig jüdischen Nationalschule an Gehalt und zwar von 15. Maertz dieses Jahres angefangen bis zur Veraenderung dermaligen Zeitumstaende, das heist bis die Banco Zettel gaenzlich ausser Curs seyn werden, das Doppelte, sodann aber zweyhundert Gulden jaerlichen, das unentgeltlich freye Quartier im Schulhause un zur Beheitzung drey Klafter Holz verabfolgen zu wollen.

2-ens Solle hingegen der Lehrer verpflichtet seyn, in seiner Lehrarth zum Forthgang der Kinder allen Fleisz anzuwenden, und selbe gut, und rechtschaffen zu unterrichten und zu behandeln.

3-ens Wird ihm der oben ausgemessene Gehalt viertel-
jaehrig ohne Weigerung entrichtet werden.

Signatum Neusatz den 4-ten August 1811.

Coram nobis:

Petro Allaga
senatore

Simon Hirschl
Juden Richter

Antonio Walter de Waltheim
Senatore et Judaicae Scholae
locali Directore

Löbel Gottlieb

Isaac Beer

Michael Wolf"

Tu ugovorenu dvostruku platu kao da nije dugo uživao Abraham Kenigstaedtler. Juna 1812, kad se popisuju (servitores Judaicae Communitatis), kojima treba otpustiti otkup od robote, kao „docens Hebraicus“ je zabeležen Samuel Lehrer, treće nama poznato ime jevrejskog učitelja u Novom Sadu.

U arhivi novosadskog Magistrata ima tragova i o tome, da je Namesničko veće vodilo brigu i o tome kakve knjige upotrebljavaju Jevreji u školama i u hramovima. 22 jula 1800 poslalo je Veće spisak odobrenih jevrejskih i haledajskih knjiga, pitajući Magistrat: Ne upotrebljavaju li ovdašnji Jevreji možda i druge neke knjige koje se u ovom spisku nalaze? Ne dobivši odgovora, Veće je uzaludno urgiralo; i 21 maja 1805, i, po drugi put, 3 februara 1803. Tek sad je Magistrat pokušao da se kod Jevrejske opštine obavesti o ovom pitanju, ali sad nije bilo u arhivi spiska onih dozvoljenih jevrejskih knjiga, pa je na pitanje Veća bilo nemoguće odgovoriti. Zato se Magistrat 14 juna 1808 obratio susednom gradu Somboru da mu pozajmi svoj primerak spomenutoga spiska, da bi mogao udovoljiti rešenju više vlasti.

I to je sve što znamo o cenzuri prema Jevrejima. I znamo da je novosadski revizor knjiga, 10 decembra 1810, izvešten iz Đera od Vrhovne uprave škola, da je zabranjeno štampanje rukopisa Andreje Simonjija, u kome je reč o nekadašnjem stanju Jevreja u Ugarskoj i u Erdelju.

IX.

Proganjanja

Ali, bolje nego svi intimati, naredbe i zabrane, pravilnici ili patenti, pojedini slučajevi ilustruju bolje postupanje s Jevrejima. Nekoliko takovih pojedinačnih slučajeva ćemo, možda, opširnije izneti ovdé: Prvo zato što nam ti slučajevi mnogo kazuju, a, drugo, zato što ćemo sve to objavljivanjem sačuvati za sva vremena i za najdalje potomstvo novosadskih Jevreja.

2 maja 1771 uputio je beležnik Nagy Magistratu molbu ovog sadržaja:

„Magistratu je vrlo dobro poznato da sam ja prošle godine, prilikom neobičnoga onog izliva Dunava, izgubio obe kuće, i onu koju sam dao pod zakup kao krčmu, i drugu koju sam kupio u nadi da ću u njoj, postepeno je doziđujući, stanovati; izgubio sam i nameštaj, te sam tako oštećen najmanje s 800 fl. Nevolju je moju povećalo to što mi je pretila opasnost da će pasti i kuća u kojoj sam pod kiriju stanovao, tako da nisam znao kuda da se okrenem sa svojom čeljadi i sa malo nameštaja; a da mi se nije smilovao moj tast, možda bih morao pod šatorom živeti. Ovako, tast me je primio, doduše, u kuću u kojoj sam stanuje, ali ono malo siromašnih, ali meni dragih stvari, koje sam spasao, nisam mogao uneti u njegovu kuću, nego su razdeljene po tuđim kućama; gde se kvare, ničem né služeći. Sem toga, ne hotéći biti tastu na dosadi i zloupotrebiti njegovu dobrotu, počeo sam se osvrutati za podobnim kvartirom, ali uzalud, jer u današnjim nezgodama ne mogu ga dobiti ni za 100 fl. godišnje kirije. A kad bih pristao na toliku kiriju, kako onda da živim od godišnjih 150 fl? Jer i Magistrat zna, da su za tri poslednje godine skoro svi sporedni prihodi beležnički prestali. Dugo sam u toj nedoumici oklevao kuda da se obratim, dok mi u mojim beležničkim poslovima nije skrenuta pažnja na Privilegiju ovoga grada po kojoj građani i stanovnici u njemu mogu biti samo ljudi rimokatoličke i pravoslavne veroispovesti, i tako, u smi-

slu Privilegije, mogu građani, ako samo deponuju svotu prema proceni, otkupiti kuću Jevrejina, kao što je to juna meseca godine 1748 i Ugarska dvorska komora javila Magistratu. Na tu najvišu odluku čvrsto se oslanjajući, molim plemeniti Magistrat da meni magistratskim autoritetom dosudi kuću petrovaradinskog Jevrejina Hirschela, koja se nalazi u Futoškoj, pravije reči Osečkoj ulici, u blizini duvandžijske radionice. Pošto je prethodno procene, ja ću položiti njenu cenu. A pošto se iz kupoprodajnih beležaka vidi da ju je Jevrejin u današnjem stanju, sa kuhinjom i štalom i bunarem, kupio za 400 fl., a doziđao hladnik u dvorištu, od kojega građu slobodno može poneti, kupovnoj, dakle, ceni treba samo dodati procenu dozidanih zgrada. Na taj način bih ja osetio blagodeti spomenute Privilegije, pošto sam i inače stekao građanstvo Novoga Sada, a trudim se oko unapređenja njegova blagostanja. Mislim, da će plemeniti Magistrat ovo tim pre učiniti što je opšte mišljenje da je petrovaradinski Jevrejin kapitalista od nekih sedamdeset hiljada fl., i da tu kuću drži samo radi veće svoje udobnosti kao neki salaš, na štetu naših građana i trgovaca. Jer, prenoseći ovamo robu i ispod ruke prodajući, nanosi mnoge štete ovdašnjim trgovcima.“

Nagy je priložio i izvod iz rezolucije koju je Marija Terezija, preko kraljevske ugarske dvorske komore, datiranu u Požunu 5 juna 1748, poslala Magistratu.

Novosadski Magistrat je, i to mu služi na čast, odbacio molbu svoga beležnika sa ovakim obrazloženjem: „Pošto je spomenuti Jevrejin tu kuću 1754 kupio na javnoj licitaciji, a niko nije apelovao na više vlasti, samim tim činom je kupovina odobrena i ne može se osporavati, a pošto je u međuvremenu Hirschl umro, njegova udovica zaslužuje toliko obzira, da joj se ostavi vremena za utok na više vlasti.“

Beležnik Nagy se na to obrati ugarskoj dvorskoj komori protestom. Magistrat, u smislu Privilegije i Rezolucije, nije smeo 1754 dopustiti prodaju kuće Jevrejinu, nego ju je trebao, ako se kupac ne javi, dati pod zakup u korist naslednika (ako ih je bilo). A Hirschlovica ne zaslužuje obzire, pošto raspo-

laže kapitalom 70 hiljada forinti, stalno živi u Petrovaradinu, i onde trguje zajedno sa svojim sinom koji je već odrastao, dok u Novi Sad dolazi u jevrejske praznične dane, a ova joj kuća služi samo kao salaš na koji istovaruje kravlje kože ili žito, ili je pretvara u krčmu. Sve bi to ona, da nije suviše komotna, mogla imati ako, podalje od Magistrata, uzme pod kiriju kakvu kuću. Svojim postupkom Magistrat izigrava i već je izigrao Privilegiju, te ukida razliku između građanina i Jevrejina. Šta onda mogu očekivati ostali građani, pri sve većem i većem broju Jevreja, kad se ovako postupa s jednim beležnikom Magistrata? On zato apeluje na višu vlast komore i moli je najponiznije da naredi Magistratu da njegovu molbu usvoji bez oklevanja i dosudi mu kuću Hirschlovica. „Tako neka postupa Magistrat i s molbom drugih građana koji budu hteli prihvatiti kuće Jevreja.“

Ne znamo dan kada se Terezija udova Hirschl obratila Namesničkom veću sa ovom tužbom.

Beležnik novosadskog Magistrata hoće da prigrabi sebi njen kuću, koju je, pre nekih 20 godina, njen muž kupio za 400 fl., a koju ona od svoje volje ne bi prodala ni za 3000 fl. To on hoće pozivom na to što su, prilikom poslednjeg izliva Dunava, obe njegove kuće pale, i što, prema Privilegiji i prema naredbama kraljevske ugarske dvorske komore, kuće u Novom Sadu mogu imati samo rimokatolici i pravoslavni. Ovaj neočekivani napadaj tim teže pada njoj, koja je nedavno ostala udovica, što je ubrzo posle oslobođenja Novog Sada, usled naredbe kraljevske ugarske dvorske komore, morala prepustiti kuću koju je pre toga imala u blizini pijace za malu procenu zanatlija, i uz nemalu svoju štetu kupiti ovu na licitaciji onda kad niko nije hteo da licitira kuću u Jevrejskoj ulici; za ovo 20 godina izvršene su na toj kući znatne opravke i doziđivanja. Sem toga, iako u Novom Sadu ne poseduje ništa sem te kuće, iako trguje samo u Petrovaradinu, ipak ona plaća najveći deo takse za toleriranje i gradskoga zakupa, utvrđenih na 200 fl. godišnje. Ako bi, dakle, ona bila isključena iz svoje kuće, pa, pozivajući se na njen slučaj, i drugi

Jevreji, onda bi na manje spala ne samo kraljevska taksa za toleriranje, nego bi morala prestati i zakupnina koja se svake godine gradu tačno plaća.

Ša suzama moli ona zaštitu Namesničkog veća i preklinje ga da se smiluje na njeno udovičko stanje, i da se zadovolji time, što je naredba dvorske komore izvršena 1782, kad je ona s ostalim Jevrejima isterana iz kuća blizu pijace i preselila u Jevrejsku ulicu, u kuću kupljenu od Magistrata. Neka je zaštititi od nasrtaja beležnika koji, kad ima čime otkupiti njenu kuću, može tim novcem na jednom od dva svoja kućišta sazidati sebi kuću za stanovanje, i neka naredi Magistratu, da je brani, pošto je i bez toga mnogim nevoljama gonjena.

Beležnik Nagy se kod svih vlasti bori da dobije kuću, ali se i Hirschlova neumorno brani.

Ona se, u ime svoje i u ime svoga sina Isaka Hirschla, obrati molbom kraljici Mariji Tereziji. Tuži, da je beležnik Nagy, i pored toga da je Komora dala nalog Magistratu da je ostavi u posedu njezine kuće, stalno šikanira. Nagy joj je izjavio da će odustati od svoga traženja uz izvesni honorar, ali se ona boji da će se, u slučaju ako ona učini takav sporazum s Nagyem, javiti i drugi sa sličnim zahtevima. Moli zato kraljicu da je ona zaštititi od takovih nezakonitih nasrtaja.

12 augusta 1772, Marija Terezija je uputila novosadskom Magistratu akt u kome spominje kako su joj se obratili Terezija i Isak Hirschl. tužbom na beležnika Nagya. Ona poziva Magistrat da ovu stvar što pre po zakonu i pravici dovede u red; ako li u tome ne uspe, onda nju podrobno da obavesti o tome šta je u stvari.

8 septembra 1772, Ivan Dragić, gruntovničar Novoga Sada, daje uverenje: „da je kuća Hirschlova 1754 godine kupljena na javnoj licitaciji za 400 fl., a po sadašnjoj, magistratski izvršenoj, proceni da vredi 1303 fl. i 4 kr. Tu procenjenu sumu je beležnik Nagy pre nekoliko dana deponovao u gruntovničko zvanje, pa je i sad onde.“ Dragić je, po zahtevu beležnika Nagya, opomenuo Hirschla da, prema rešenju ugarske dvorske komore, primi tu cenu i kuću isprazni, ali je on odgovorio da

to neće učiniti. „Povrh toga, priznajem da je Hirschlova kuća okružena hrišćanskim kućama, da je u istoj ulici i na istoj strani, u kojoj se, po svedočenju gruntovničkog registra, 1748 nalazila i sad se nalazi sinagoga.“

10 septembra 1772 dao je gruntovničar Novog Sada Ivan Dragić još jedno uverenje: „Kad sam, pre nekoliko dana, susreo Isaka Hirschla, sina poč. Simona Hirschla, petrovaradinskog Jevrejina, i upitao ga zašto optužuje gradskog beležnika pred prestolom Njenog Veličanstva da ovaj iste nagradu, pa da odustane od prava da, isplativši procenjenu vrednost njenu, na sebe prepíše njegovu kuću, a sam dobro zna, da g. beležnik nije primio ponuđenih 65 dukata i svilenu materiju za dve haljine, kakovu god zaželi gospođa beležnikovica. Spomenuti, pak, Jevrej in je odgovorio da je potpuno istina da g. beležnik nije primio ponuđene dukate i materiju za dve haljine.“

Ne znamo kad, verovatno 1772, saslušani su Petar Galić, oženjen, član izbranoga građanstva, pravoslavni, oko 58 godina star, i, posle njega, Petar Jovanović, oženjen, pravoslavni, oko 66 godina star, na ova tri pitanja:

1. da li su Jevreji još pre 1748 imali vlastite kuće i sinagogu u Osečkoj ili tako zvanj Futoškoj ulici?

2. da li je petrovaradinski Jevrej in zvani Hirschl ovde, u Novom Sadu, imao kuću pre nego što je kupio ovu što sad ima, i kakve je opravke činio na njoj otkako ju je kupio, i koliko ju je puta pokrivao, najzad da li je predašnj i vlasnik kuće, zidar Hans Miler, ostavio neke naslednike?

3. da li isti Hirschl, i ostali Jevreji, prekupljujući hranu i svakovrsne sirove kože, prouzrokuju u ovom gradu skupoću?

Na prvo pitanje Galić je odgovorio, da su Jevreji pre 1748 imali kuća u više ulica, a u Futoškoj oko četiri ili pet; nego su 1748 prinuđeni bili da se presele u Osečku, ili, kao što kažu, Futošku ulicu; za sinagogu priznaje da je bila pre kod pivare, ali ne zna da li je prenesena u Futošku ulicu pre ili posle 1748.

Tako se o prvom pitanju izjasnio i Jovanović.

O drugom pitanju, Galić se ne seća da li je Hirschl, pre nego što je kupio ovu kuću, imao svoje kuće u Novom Sadu. Jevreji su pre 1748 većinom pod kiriju stanovali. I Hirschl je držao pod kiriju dućan onde gde je danas kuća Davida Rackovića, senatora. Krov na kući je jedan put popravljao, a drugi put sasvim obnovio, i šindrom pokrio. Za Hansa Milera, zidara, zna da je imao dece, ali se ne seća da li ga je koje preživelo. Pouzdano zna, međutim, da mu je kuća prodana radi dugova. Tako je svedočio i Jovanović.

Na treće pitanje oba svedoka jednodušno odgovaraju, da Hirschl, kao i ostali Jevreji, prekupljivanjem hrane i svakorsnih sirovih koža, prouzrokuju skupoću u ovom gradu, i kad ne bi bilo Jevreja, sve bi se moglo jeftinije kupiti (si Judaei non essent, omnia leviori procurari possent).

Na kome je ostala kuća Simona Hirschla, to direktno, iz akata 1772 ili 1773, ne znamo. Ali mislimo da smemo zaključiti iz jednog akta koji nije ni malo prijateljskije raspoložen prema Jevrejima. Taj akt je pisan 12 septembra godine 1780, i sadrži popis jevrejskih domova u Novom Sadu. Popis su izvršili dva izaslanika bačkog podžupana Sigismunda Lipkaya: sudac plemića Ladislav Lipkay i Jurasor Ferdinand Helblin. I to na molbu Novoga Sada, kome je trebao zvaničan odgovor na pitanje: da li Jevreji stanuju u svojim kućama odvojeno ili pomešano? Popisujući domove Jevreja, ovi popisivači su našli u Futoškoj ulici ove vlasnike kuća:

Kućni broj:	Ime i prezime:
337.	Jacobus Szópran
338.	Salamon Hirschl Jud.
339.	Tumszeriani Pupilli
340.	Lebel Velsh Jud.
341.	Synagoga Judeorum
342.	Salamon Velsh Jud.
343.	Adam Frajshtat Jud.
344.	Adam Schenhauer
345.	Nicolaus Schmal

346.	Lebel Konh Jud (sic)
347.	Antonius Renczfeld
348.	D. Philippus Herteux
349.	Josephus Hartman
350.	Gabriel Szekulics
351.	Samuel Hirschel Jud.
352.	Andreas Jacobovics
353.	Joan Vodemicsar
354.	Joseph Lebl Jud.
355.	Mathias Belledy
435.	Antonius de la Vedelle
436.	Salamon Nathan Jud.
437.	Thomas Schantek
438.	Israel Maijer Jud.
439.	Moijses Polak Jud.
440.	Marcus Glazer Jud.
441.	Szeligh Kohn Jud.
442.	Communitas Judaica
443.	Lucas Volff Jud.
444.	Venceslai Kramer vidua
445.	Martin Gaallov . . .
446.	Ludovicus Stribersky
447.	Volf Lipman Jud.
448.	Joseph Khon Jud.
449.	Joannes Gallov
450.	Sebastian Edelman
451.	D. Teodorus Jankovich
452.	Simeon Lebel Jud.
453.	D. Joannes Gyerffy

Kao što se vidi, iz ovoga popisa, u Futoškoj ulici su stanovali Jevreji i hrišćani pomešano.

Utvrđeno je i to da su se ovamo doselili građani i trgovci rimokatoličke i grčkoistočne vere, i zbog toga su Jevreji ,koji su stanovali u blizini pijace ,morali prodavati svoje kuće i, sa sinagogom zajedno, dalje otići, da bi napravili mesta došljacima.

„To je zahtevala uljudnost i precedentni slučajevi: ita exigente decetia et pracedentia. Kupovanje i prodavanje je bilo slobodno, cene su bile fiksirane shodno sporazumu uz asistenciju Magistrata, i nije istina da su svoje kuće morali napuštati bez otštete, kako to bezobrazni Jevreji tvrde. Istovremeno su označili jednu ulicu, koja je onda bila na kraju grada. Tamo su imali prava da kupe ili grade kuću ili sinagogu, ali samo pod ovim uslovom: ako Privilegije slobodnoga kraljevskoga grada ne bi priznale pravo vlasništva Jevrejima, onda ni u toj ulici ne mogu ostati kao sopstvenici nekretnina.“

Posle im je određena ulica, koja se tada nalazila na kraju grada. Tamo su imali prava da podižu i kupuju domove i sinagogu, s izjavom da, ako im Privilegija slobodnoga grada ne prizna pravo da budu vlasnici zemljišta, onda ni u toj ulici ne mogu ostati kao vlasnici, kao što je i bilo. Ni Privilegija ni dopis vladarke ugarskoj dvorskoj komori nije im priznao pravo da budu vlasnici nepokretnosti; naprotiv, u dopisu je naređeno da građani i oni stranci koji imaju uslove da postanu građani treba da otkupe kuće Jevreja i turskih podanika, čak i sinagogu, pošto budu prethodno pristojno procenjene. Prema tome, nije mnogo vredilo ako je im i dopušteno da kupuju ili sgrade kuću na određenom mestu, jer, kao što je njima i saopšteno po Privilegiji i po reskriptu, kao vlasnici nepokretnosti ni u toj ulici ne mogu se osećati sigurni. Iz svake se naredbe može ustanoviti da je zadnji cilj njihov da se otstrane Jevreji iz nanovo označene ulice, a tima i iz područja grada. (Ut nimirum taliter partim demoriendo, partim sponte Domos dividendo, ex eadem quoque platea, ac consequenter Civitate eradicarentur). Njihov je plan bio da ih toleriraju samo privremeno u nesmetanom posedu njihovih kuća, ali samo zato jer niko od građana, niti od stanovnika, nije zahtevao izvršenje Privilegije. A čim se grad naseli iskusnijim i kvalifikovanim građanima, oni će postupiti u smislu odredaba Privilegije.

Kad se Franc Hurdli, zidar, pozvao na Privilegiju, dodeljena mu je bila jedna jevrejska kuća koja je najpre bila

procenjena. U takvom bespravnom stanju Jevreji su ipak morali platiti takse za toleriranje, arende i kraljevske poreze. Ali je Magistrat nezadovoljan, jer grad dobiva samo malo arende i malo doprinosa, i jer Jevreji malo doprinose i za kraljevsku porezu, pošto većinom stanuju pod kiriju, a poreza se naplaćuje od kuća. Magistrat, u jednom svom dopisu, tuži se na Jevreje, jer oni ne trguju samo sa starim gvoždem i odelom, nego prekupljuju i svakovrsne kože na štetu građana, a da su oni doprineli oslobodenju grada 1748, to je naročito u „strašnoj protivnosti s istinom“ (a veritate abhorret). „Niti je stanje građana Novog Sada bilo takvo, da bi poželeli pomoć perfidnih Jevreja, pošto im je kredit cvetao po celoj državi, pa su dobivali u zajam i veće svote. Grad protestuje protiv toga da molitelji žive preopterećeni dugovima, pošto retko, skoro nikako, ne dolaze takvi izveštaji protiv njih.“

Ovu su informaciju od Srba potpisali David Racković, tadanji veliki sudac, i Jakov, sin Stojića, senator; od katoličkih senatora: Josephus Ruedy i Josephus Stverteczky. 1786 stigla je ugarskom namesništvu molba Perl Lebla. Njom on ponavlja svoju raniju molbu i preklinje, da Namesništvo naredi novosadskome Magistratu da mu ovaj, u smislu naredaba o toleranciji, podeli dozvolu da, kao i ostali zaštićeni Jevreji (Schutzjuden), trguje i da mu u buduće niko ne smeta. I to iz ovih razloga.

1. Prema postojećim normativnim odlukama obezbedjena je ova po prirodnom pravu zasnovana sloboda ne samo hrišćanima nego i Jevrejima, što su je već prihvatili razni slobodni kraljevski gradovi kao Pešta, Budim, Kešmark, Novi Sad. Vladar je potvrdio Jevreje koji su se pokazali dostojni zaštite kao trgovci.

2. Iz originalnih priloženih svedočanstava novosadskog Magistrata se vidi, da su i molilac i njegov otac, koji je stanovao u Novom Sadu, uvek pošteno živeli, pa im se, usled toga, ne može ništa zameriti u pogledu moralnog karaktera.

Namesničko veće je molbu sprovelo Magistratu, tražeći izveštaj u smislu Normalija za toleriranje Jevreja.

Svedočanstvo je izdano 23 juna 1786, i ono svedoči za Perla Löbla, sina Löbla Hirschla, da je ne samo rođen u Novom Sadu, i da stanuje u kući svog oca, nego i da je uvek pošteno živio, tako da na njemu nije primećeno ništa što bi se protivilo dobrim običajima. Magistrat je, ipak, dao nepovoljan izveštaj na molbu Löbla.

„Tolerancijal“, — kaže spomenuti nepovoljan izveštaj, — „daje Jevrejima pravo samo da redovnim putem izuče zanat i da se bave manjom trgovinom, a ne da osnivaju formalne trgovine na štetu katoličkih trgovaca. Ovo je pravo namenjeno samo gradjanskom staležu, a molilac je nespособan da bude gradjanin. Ne može biti namera vladara da Jevrejima pruži priliku da potiskuju hrišćanske trgovce, niti da poveća broj prvih na štetu drugih, što bi se moglo tim lakše dogoditi, što je siromašni molilac u sprezi s Jevrejima, a u prvom redu sa petrovaradinskim Schutz und Handelsjud Salamonom Hirschlom, koji bi ovako svoju trgovinu proširio. Kada bi se u Novi Sad primio jedan jedini Handelsjude, omogućila bi se propast ne samo tako mnogih oporezovanih i mnogobrojnih hrišćanskih gradjanskih porodica, nego bi bio oštećen i sam erar, pošto bi ubrzo preostalo samo nekoliko Jevreja, koji eraru plaćaju male poreze, dok bi i osiromašeni hrišćanski trgovci bili vladaru od male koristi, a državi i upravi pali na teret.

Magistrat mora da zaštiti platiše poreze od očevidne propasti, a erar od štete, pa moli zato da se odbije molba Perla Löbla, koji po svojoj mladosti i po intencijama vladara može izučiti zanat, ili, pak, kao ostali Jevreji, otvoriti u okolnim selima malenu radnju. Neka se odbije i Salamon Hirschl, ako bi ponovio svoju neobrazloženu i vladarskim interesima štetnu molbu.

Magistrat je svom izveštaju priložio posvedočenje senatora Franca Stvrteczkog, po kome su članovi trgovačke korporacije, bez neinkorporiranih bakala, u kraljevsku po-

resku blagajnu za 1786 godinu uplatili 1453 fl. 69.5 kr. Priložio je i spisak trgovaca i inkorporiranih bakala. Njih ima 56, među kojima ima 6, najviše 7, katolika, a svi su ostali Grci i Srbi.

8 aprila 1807 izdao je Matija Lang, veliki beležnik Novoga Sada, paseport Löblu Rosenzweigu, ovdašnjem rabinu, za Temišvar, Veliki Varadin i mnoga druga mesta Biharske, Čanadske, Satmarske i drugih županija u svrhu prikupljanja milostinje u korist Jevreja, koji su tamo prebegli iz Turske.

Već 2 juna, međutim, javlja Namesničko veće da mu je stigao izveštaj od županije Bereg o tome, da su tri Jevrejina, i to Löbl Rosenzweig iz Novog Sada, Izrael Aleksander iz Zemuna, i Isak Moyses iz Beograda, na osnovu nekompetentnih paseporta skupljali na njenom teritoriju priloge za Jevreje, proterane od Srbijanaca (propulsis a Servianis Judaeis), i da su uhvaćeni i uhapšeni. Kao što se vidi iz akata podnešenih od županije, ovde u originalu priloženi paseport, s pečatom Novog Sada, izdao je veliki beležnik Lang, iako je, po rezolucijama koje su na snazi, izdavanje ovakih paseporta zabranjeno. Zato se ovim naređuje da Magistrat svom beležniku ovaj drzak i nekompetentan postupak ozbiljno zameri.

O hapšenju Rosenzweiga je bila izveštena i novosadska jevrejska opština, pa je to javila i Magistratu. Ne znajući kakav ga pozdrav od Namesničkog veća čeka, Magistrat se, iz svoje sednice od 1 juna 1807, obrati na županiju Bereg ovom molbom:

„Za kratko vreme, od kako su, naime, Srbijanci, Turke proterali iz Beograda (dum videlicet Serviani Turcas Belgrado abegernut) mnoge su stotine jevrejskih porodica, koje su pod turskom vlašću bile imućne, po nesreći koju sa sobom nose ratna vremena, lišene svakog imanja, često i svojih domaćina, pa i samog odela, a primorane su da spas traže bekstvom u Zemun.

Pošto se ipak jadni ovaj svet (misera haec plebecula) nije mogao dovoljno hraniti, ni drugim putem ispratiti u

Tursku, jedino pomoću zemunskih Jevreja došlo je nekoliko stotina žena sa decom i starijih ljudi, snabdevenih paseportima ovdašnje vojne Prefektуре u ovaj grad moleći privremeno zimsko sklonište i pomoć ovdašnje jevrejske opštine, što su i našli. Ali, pošto u ovdašnjoj jevrejskoj opštini ima više sirotinje nego li imućnih, i pošto se bedne one izgnaničke porodice nisu mogle izdržavati svakodnevno skupljenom milostinjom, primorana je bila ovdašnja jevrejska opština, da digno novac u zajam, da bi mogla izgnaničke porodice oblačiti, hraniti i, delom preko Temišvara, delom pak preko Broda, vratiti u Tursku. Za otplatu toga zajma uzdala se u izdašnost svojih saplemenika, koji u drugim krajevima Ugarske bezbedno žive, pa je izaslala svoga sekundarnog rabina Löbl Rosenzweiga, čoveka koji je u ozbiljnim godinama i uživa poverenje Opštine, da od Jevreja skuplja pomoć. Lebl Rosenzweig je sa zemunskim rabinom, u istu svrhu izaslanim od opštine u Zemunu, otišao u županiju Bereg, ali je u gradu Beregszász uhvaćen i sve do sad u zatvoru, jer nema dovoljnu javnu punomoć. Ovdašnja jevrejska opština, uvidevši svoju veliku pogrešku što ga nije snabdevala javnom dozvolom, moli nas, da bismo se obratili plemenitoj županiji i tražili oslobođenje sekundarnog rabina Lebla Rosenzweiga kao čoveka koji ne podleži nikakvoj sumnji niti zločinu, i da mu dopusti povratak kući i donošenje sakupljenih milodara.“

Ne znamo tačno kad je Löbl Rosenzweig pušten iz zatvora u Beregszászu; znamo samo da se marta 1808 nalazi u Novom Sadu. Svojim dopisom od 1 marta 1808, Namesničko veće traži od novosadskog Magistrata da sasluša Rosenzweiga o tome koliko je, sem u Beregszászu sekvestrovane znatne sume od 1600.— fl., skupio u drugim gradovima i županijama. Prvake, pak, opštine neka podobro ispita: koliko je porodica, sa koliko duša, prebeglo iz Beograda i došlo u Novi Sad, da li su i sad tu, i da pokažu račune o utraćenim svotama.

Iste, 1808, godine, imala je jevrejska opština još jednu nevolju kojom je izašla i pred Ugarsku dvorsku komoru. Njena tužba glasi ovako.

„Odmah 1748, pri proglašenju ovog slobodnog grada, ustanovljeno je, da jevrejska opština za pravo krčmenja pića i mesa (jus epocillationis et macelli) svojim članovima, naplaćuje u gradsku kasu godišnje 200 fl. Nikad opština nije propustila da plati tu svotu, niti je Magistrat kada pokazao nameru da je poveća. Sada, pak, u ova teška vremena (Napoleonovi ratovi), na prost predlog kamerarija („komoraša“), bez saslušanja opštine, podiže tu svotu koju smo preko 50 godina plaćali u 200 fl., na još toliko, na 400 fl.“

„Molili smo Magistrat da ovaj nesrazmerni teret vrati na staru meru, ali uzalud. Obraćamo se sad Komori s ovim obrazloženjem.“

„1. Svakom je poznato, da je danas krčmenje mesa više maleficium nego beneficium; usled čega pojedine jurisdikcije moraju mesarima da plaćaju poveću sumu na ime oštete, pošto su cene mesa limitirane, a cena stoke nije. Naša, pak, opština sve to dobije, izdajući pod zakup pravo toćenja pića, troši na svoje mesarnice.“

2. Istina je, doduše, da se u ovom gradu povećao broj Jevreja, ali je to većinom sirotinja, koja jedva zaradjuje nasušni hleb. Sem toga, i javni su tereti prema predjašnjim godinama učetrostručeni.“

3. „Pored starih tereta, ova je opština u novije vreme primorana da plaća i dijetalnu pomoć i istavljanje rekruta od strane ovoga grada, pa je pravo zato da ostane i u buduće kod uobičajene akcize od 200 fl.“

Kao i uvek u sličnim prilikama, Komorsko već je, 27 aprila, molbu poslalo Magistratu na izveštaj i mišljenje. Magistrat je, pak, odgovorio dosta kratko 13 juna 1808: „Pošto su povećane javne potrebe, to je povećan i teret akcize za sve stanovništvo grada, i sama opština koja rekurira ušetvorostručila je za svoje članove akcizu, pa njenu molbu treba zato odbiti.“

To su pojedinačni slučajevi progona Jevreja. Cirkulari koje je Namesničko veće razaslalo svim jurisdikcijama, a naročito pograničnim vlastima, nisu ništa prijateljskije raspoloženi prema Jevrejima. Kad su se, godine 1769, radi nemira koji će se završiti prvom deobom Poljske, mnogi Jevreji pojavili na granicama Monarhije, Namesničko veće naredilo je da se od begunaca traži paseport, a naročito da se ispita kakvom imovinom raspolažu, da se u zemlji ne bi umnožio broj prosjaka. Zatim, vlasti treba da paze da pridošlice plate posebnu tolerancijalnu taksu.

*

Još godine 1835, izbrano građanstvo (választott polgárság) tuži se kako se odviše povećao broj Jevreja u Novom Sadu, a novosadski trgovci traže da se Jevrejima zabrane dućani na pijaci, i da im se premeste u Jevrejsku ulicu. (Ad illam plagam relegari in qua ante fuerant).

Otprilike su isto tražili i godine 1836, kada je senator Pavle Popović podneo referat, 28 januara, o sekvestrovanju robe po dućanima Jevreja koji nemaju pravo trgovanja.

X.

Ekonomsko stanje u prvoj polovini 19 veka

Na kraju nizanja ovih žalosnih slučajeva, ako se zapitamo: u tim teškim prilikama, kakvo su blagostanje umeli sebi izvojevati žilavi i u borbi prekaljeni naši preci, nećemo umeti na to pitanje tačno odgovoriti, jer u arhivi novosadskog Magistrata ne nađošmo mnogo podataka o imovnom stanju naših predaka za vreme od 1748 do 1848. Pri većitim inhibicijama i ograničenjima, ono nije moglo biti sjajno. U ovoj opštini, bogata je bila porodica Hirschl. Inače, kao da nije bilo imućnijih porodica. Prema tome, nije ni Opština mogla biti imućna. To znamo i iz ovih podataka.

26 marta 1801 delegovani vojni sud u Petrovaradinu ište da opština isplati 100 fl. 21 kr. što duguje ostavinskoj masi

pok. pontonirskog kapetana Tieftrunka, a 7 septembra iste godine isti sud otkazuje opštini drugi jedan zajam od 300 fl. i pokušava da ga naplati. Opština, međutim, izveštava sud preko Magistrata da sad nije u stanju vratiti taj zajam, i traži odgodu roka plaćanja.

Meseca oktobra 1802 opština još uvek duguje 137 fl. i 7 kr. i sud joj otkazuje taj zajam na tri meseca. Magistrat odgovara, tek 15 februara, samo toliko da je opština obećala vratiti dug, iako je rok vraćanja već dobrano bio prošao.

O siromaštvu naših predaka govore i ovi podaci. 8 juna 1812 podneli su prvaci opštine Magistratu tužbu i molbu. Tužili su se na velika poreska opterećenja. Oni su ta opterećenja trpeljivo i rado podnosili dok su trajali ratovi, znajući da te žrtve zahteva „salus rei publicae.“ Ali sad kada već treću godinu traje blagi mir i kad je on i za budućnost utvrđen (*relecta tres ante annos alma pace, aequae in futura etiam tempora ultro firmata*) misle da im terete treba olakšati. „Za vrlo malo članova naše opštine znamo da imaju svoje kuće, pa i među njima je samo nekoliko imućnijih; većina je pod kirijom, i tako teškog stanja da jedva mogu da nabave sredstva za život. Pored toga, plemeniti Magistrat zna da jevrejska opština, sem obične poreze, koja se uplaćuje u gradsku blagajnu, šalje znatnu svotu Bačkoj županiji na ime takse za toleranciju, pa je, prema tome, dvostruko opterećena. Zbog takovog stanja, ako plemeniti Magistrat ne nađe brzoga leka, niko ne zna šta će biti: jedan teret veći od drugoga, pa se možda neće moći plaćati ni jedan; ili će većina članova ove opštine izgubiti volju za život, tako da će Opštinu trebati raspustiti. (*Aut plerisque Communitatis hujus individuis eneruatis, Communitatem dissolvi oporteat*).“ Prvaci mole Magistrat da vrati stari običaj, po kome je on razrezivao državnu porezu samo na porodice koje imaju svoju kuću, a na potstanare da razrezuje opština, kojoj je najbolje poznato svačije stanje. I u Pešti porezu na Jevreje razrezuju dva člana jevrejskog Magistrata s tribunom plebis. Mole, najzad, i komisiju koja će saslušati tužbe (*miseriae contribuentis plebis*),

a blagajna da se uputi da otkup od robote ne naplaćuje od senatora i ostalih časnika jevrejske opštine.

9 juna 1812 Magistrat izašilje komisiju, u koju su određeni: senator Vincent Stefani i beležnik Matija Lang, nekad profesor u Subotici, po tom profesor i direktor katoličke gimnazije u Novom Sadu.

Komisija je podnela izveštaj o tuzbama porezom opterećenih i dala svoje mišljenje. Ona je sazvala prvake u dvoranu, gde se obično drže sednice jevrejske opštine, i tu je doznala ono što ćemo mi ovde zabeležiti i sačuvati za naše potomstvo.

Kućni broj: Ime, primedbe i mišljenje:

- 536 **Jakob Pučin**, turcicus Judaeus, ne trguje skoro ničim, pa treba kao potstanar da plaća 6 fl. a ne 17 fl.
- 599 **Michael Raitzer**, potstanar. Treba ga uvrstiti u klasu manualista, koji plaćaju samo 3 fl. 30 nov. radi prevelikog siromaštva.
Isak Deutsch, krojač bez posla, zaslužuje da mu se od poreze odpusti 3 fl. 45 nov.
- 547 **Jachel Nisim**, otac 6 dece, kupuje na funtu duhan pa ga krčmi a la minuta, jedva može hleb sebi i svojim da zaradi, ne može platiti oporezanu svotu od 21 fl. nego spada u klasu prosjaka.
- 554 **Aron Rosenzweig**, preko 70 godina star, živi od milostinje, pa je dosta ako se taksira sa 6 fl.
- 638 **Franz Duschinsky**, otac 8 dece, trguje po selima, oporezan sa 10 fl. državne poreze i 4 fl. na ime robote. Može mu se otpustiti 4 fl.
- 217 **Jakob Baruch** ne izgleda preopterećen.
- 205 **Jeremias Kulke**, zapisan kao Judaeus turcicus, a nije to, nego od poslednje klase torbara, koji tegleći torbe o ramenima frguje, ne treba da plaća kao trgovac 12 fl. nego najviše 6 fl.
- 592 **Johann Prozdich**, radi preteškog siromaštva, misli se da ga treba ubrojiti među manualiste.

- 655 **Nathan Deutsch**, kao jevrejski tribunus plebis, može da bude oslobođen od robotnog otkupa.
- 485 **Herschl Peszing**, ne spada među trgovce, nego među manualiste.
- 221 **Hirschl Reitzer** i **Elias Bunuč** treba da se ubroje među manualiste.
- 543 **Markus Deutsch**, krojač, preko 60 godina star, bedno živi od krpljenja; spada među manualiste.
- 225 **David Schosberger** je umro još prošle godine, a žena mu je sluškinja.
- 544 **Samuel Ebstein**, potstanar i vicerabin; treba ga osloboditi od poreze.
- 264 **Perl** i **Moyses** braća **Heret**, sem dece nemaju ništa, zato spadaju u klasu manualista.
- 598 **Salamon Polak**, potstanar s 8 dece, osobito siromah, spada među manualiste.
- 589 **Philip Salamon**, malouman, ni za kakav posao, živi od milostinje, ne može ništa plaćati.
- 482 **Abraham Kassowitz**, već 4 godine leži u postelji, ako se sasvim ne oslobodi, bar među manualiste da se ubroji.
- 482 **Jakob Bachrach**, trguje tuđim novcem, pa ne treba da plaća 9, nego samo 6 fl.
- 266 **Johann Perger**, kažu, već više godina živi kao prosjak, pa među prosjake i spada.
- 470 **Philipp Horowitz**, siromah starac, misli se da spada među manualiste.
- 216 **Heinrich Raik**, po mišljenju svih, spada među najsiromašnije.
- 496 **Israel Belgrader**, krojač krpa, treba da bude taksiran kao manualista, a ne kao zanatlija.
- 803 **Samuel Lehrer**, docens Hebraicus, da se oslobodi.
- 654 **Michael Wolf**, pošto hronično poboleva, neka se taksira u poslednju klasu zanatlija.
- 479 **David Kuhn**, zbog siromaštva, treba da se taksira kao manualista.

- 904 Feischl Heinrich, novembra 1811, preselio u očevu kuću u Zemun. Da se briše.
Salamon Welisch, neženjen, nestalnog boravka, više izvan grada nego kod kuće, ne može se smatrati kao ovdašnji trgovac, nego kao sluga.
- 474 Abraham Behm, trguje po selima, u poslednje vreme sasvim pokraden, lišen nameštaja, može plaćati kao manualista.
- 536 Isaak Aman, podstanar, skoro nikakvu trgovinu ili zanat ne radeći, po mišljenju prvaka spada u klasu manualista.

Iz tih podataka izvire samo siromaštvo i beda. Idući od sela do sela zasluživala je svoj hleb većina novosadskih Jevreja. Siromaštvo ovih trgovaca pešaka još je povećavala slaba bezbednost u zemlji. Na neratoborne Jevreje su razbojnici narsrtali s najmanje opasnosti. Ima više kriminalnih akata o razbojstvima počinjenim na Jevrejima. Čitamo jedan akt u kojem Auditorijat štaba u Petrovaradinu poziva Magistrat da mu za 26 april pošlje tri turska Jevrejina, valjda emigranta iz Beograda: Jake Jele Isima, Mordohaja Kapišića i Josefa Buso, koji su opljačkani meseca septembra 1809 kod Karlovaca.

Mislimo da smo dosta jasno prikazivali materijalni položaj naših predaka.

Više o imovnim prilikama naših predaka ne nađosmo u arhivi novosadskog Magistrata zato što Jevreji testamente nisu pravili pred izaslanicima Magistrata, nego pred prvacima opštine, pa su se testamenti u opštini i čuvali. Ne znamo kakvom slučajju imamo zahvaliti, da smo ipak našli dva testamente, i oba su pravile udovice. Prvi je 3 marta 1832 pravila Rifka udovica Wolfa Kraussa i on glasi:

„In Nahmen Gott des Allmacchtigen!

Bin ich gesonnen in meiner schweren Krankheit mit meinen vorhandenen Vermögen nachstehendes Testament auf den Fall des Todes zu verfassen.

Erstens: Meine Seele empfehle der Allmacht Gottes, und wünsche dasz mein entseelter Körper nach dem Israelitischen Gebrauch soll beerdigt werden.

Zweytens: Mein Vermögen besteht in der kleinen Haus-einrichtung, dann in der Baarschaft bey nahe 100 fl. W. W. und activen Schuldforderungen, welche meistens bei dem Raphael Almosliner von den verkauften Hause ausstehen. An mehreren Forderungen sind auch Pfaender da wie von der Anna Lovrina welche 16 fl. W. W. schuldet sind da in Pfand drey rothe Pölster samt Leintuch, ein Buben Spensl und Hosen in einem Salvete und zwey Tepsien. Beym Joseph Jetel auf eine Flinte 5 fl. Die Sonnenwirthin Lisi ist 10 fl. schuldig, und befindet sich als Pfand ein seidenes Tuch und 2 Zinnene Schüssel und noch mehrere Pfaender.

Drittens: Auf mein saemmtliches Vermögen ernenne ich zu Universal Erben meine blinde Tochter Barbara, und ihre zwey Kinder Leopold und Hermann Krausz zu gleichen Theilen, verordne aber zugleich dasz für meine Seele und Gebethe 40 fl. W. W. verwendet werden.

Zur Erfüllung meines Testamentes ersuche ich den Herrn Marcus Guttman so wie ich es angeordnet habe zu erfüllen, und bittè denselben statt meiner das Testament zu unterschreiben. Neusatz den 3-ten Maerz 1832.

Wegen Sabath erbath sich Marcus Guttman anstatt seiner den Namen durch den H. Stadtcancellisten Karl Rath zu unterfertigen und zu dem Ende gab er ihm die eingereichte Feder.

Rivka des Wolf Kraus Wittwe

Drugi testament je pravljeno pred istim Karlom Rathom i pred senatorom Pavlom Jovanovićem, ocem velikoga srpskoga pesnika, Zmaja Jovana, i glasi:

„In Nahmen des Allmaechtigen Gottes!

Da der Tod jedem Menschen gewiesz, die Stunde aber ungewiesz ist, so habe ich in meiner gegenwaertigen schweren um allen nach meinem Absterben sich ergeben mögenden

Streitigkeiten vorzubeugen folgende letztwillige Anordnung zu treffen für gut befunden und zwar:

Erstens: Sollte ich mit Tode abgehen, so wünsche ich dasz Herr Moyses Belgrader die Leichen Kösten besorgen möge, und zwar aus meinem zurückgelassenen Vermögen.

Zweytens: Mein Vermögen besteht in folgenden:

a) In meiner allatur Forderung mit 1800 fl. W. W. welche ich im Wege Rechtens von dennen Andreas Kalacsanyischen Erben zu erlangen gewaertige.

b) In verschiedenen activ Forderungen aus Wechseln bestehend.

c) Aus zweyen Kirchen Sitzen maenlich und weiblichen, von welchen den ersten H. Simon Hirschl gegen jaehrlichen 19 fl. W. W. in Zinse hat, welchen Zins er seit fünf Jahren zu entrichten schuldig ist.

d) In mehreren Hausgeraetschaften.

Drittens: Zu Universal Erben des vorbesagten Vermögens mit Ausschluss der Allatur ernenne ich meine 4 Töchter namentlich Theresia, Julianna, Helena und Cili, betreff der Allatur aber, nachdem diese ein Groszvaeterliches Gut ausmachet, sollen die benannten Maedchen mit meinen zwey Söhnen Lazar und Alexander (wenn der Procesz mit dennen Andreas Kalacsanischen Erben gewonnen werden sollte), auf gleiche Theile erben.

Viertens: Zum Tutor und Vollzieher meiner letzten Willensmeinung und meiner unmündigen Kinder ernenne ich den H. Moyses Belgrader.

Und dieses ist mein letzter Wille welchen ich einen loblichen Magistrat gütigst handzuhaben bitte. Da ich des Schreibens unkundig bin, so ersuche ich den H. Cancellisten Karl Rath statt meiner meinen Nahmen zu unterschreiben. Sig. Neusatz den 21-ten April 1837.

Sara des verewigten Jacob
Bachrach hinterbliebene Wittwe

XI.

Rad crkvene opštine

Veksacije, progoni i sramoćenja razvila su kod naših predaka jaku otpornu snagu, očeličila su ih i podigla su njihovu inteligenciju. Na žalost, nije izostalo ni naličje medalje. Kod progonjenih naših predaka razvila se razdražljivost; usled nje prva stotina godina u životu naše opštine izgleda kao niz afera i unutrašnjih smutnja. Ponavljamo, izgleda kao da je protekla sva u borbi veće ili manje grupe novosadskih Jevreja protiv prevlasti porodice Hirschl.

*

Iz zvaničnih akata i iz mnoštva zapisnika možemo rekonstruisati istoriju novosadske jevrejske opštine od 1748 do 1848.

27 marta 1801 odredio je Magistrat, da senatori Petar Alaga i Anton Walter sa beležnikom Matijom Langom na dan 31 marta, drugi dan jevrejske Pashe, u koji su navikli obnavljati službu sudije i zakletnika (juratorum), obave restauraciju jevrejske opštine. Pozvani u zgradu sinagoge, magistratski izaslanici zatekoše onde „udruženu rulju na kojoj se videlo, da ne misli birati sudiju korisnog opštini, nego pokazati svoje partizanstvo.“ Oni, ipak, objasniše prisutnima radi čega su izaslati i da Magistratu leži na srcu sreća njihova; zato, da bi onemogućio svako ugnjetavanje sirotinje, stvorio je odluku da dobiju sudiju i zakletnike koji će raditi što je pravo, obzirujući se na najviše naredbe. Sakupljenim Jevrejima se baš nije dopalo to što se Magistrat stara o njihovu dobru, te u žagoru izjaviše, da oni nisu čekali njegovu odluku, nego su se već sporazumeli da kandiduju tadanjeg sudiju Josifa Deutscha, i zakletnike Jakova Hirschla i Abrahama Belgradera. „Kad su ovu drsku izjavu na nepristojan način učinili“ — pišu u svom izveštaju izaslanici Magistrata — „položio je Josif Deutsch sa opštinskim pečatom svoje zvanje, uz izjavu da on smatra da je svojoj dužnosti potpuno

odgovarao. Ta je izjava bila kao znak na koji rulja, predvođena Aleksandrom Schossbergerom i Perlom Horovitzem, stade grajati kako joj ne treba boljeg sudije nego što je Josif Deutsch.“ Izaslanici su izjavili: „da u smislu previšnjih naredaba, koje su opštini objavljene prilikom lanjske restauracije, Magistrat mora strogo paziti da Jevreji u pogledu taxae tolerantiales ne budu taksirani od svojih, i da se siromašniji ne ugnjetavaju od imućnijih.“

S tim u vezi zamerili su Josifu Deutschu što se on usudio, protivno tim naredbama, sam Jevreje taksirati i takse inkasirati, iako naredba jasno zahteva da to spada u delokrug gradskog perceptora. Zamerili su mu i to što je čitavu godinu dana izbegavao da podnese komisiji za razrezivanje poreze spisak jevrejskih porodica, nego ih je krišom sam taksirao po svojoj volji. Najzad, zamerili su mu što se trudi da stvori državu u državi, jer i političke raspre tako presuđuje kao da protiv njegove presude nema apela, a onaj koji se usudi rekurirati na Magistrat, izlaže se njegovu progonstvu, javnoj kazni u sinagozi i sramoćenju. Njihove su zamerke, međutim, tako malo ganule Deutscha, da je i dalje uporno tvrdio: „Ne može biti da taksu tolerancije naplaćuje Magistrat.“ „Videvši taku tvrdoglavost, izjavismo da je laž kao da ne može biti ono što naređuje Nj. Veličanstvo. Njegove se naredbe moraju izvršiti, i Magistrat može, da bi doskočio prekršajima, ukloniti sudiju i Opštini na čelo staviti onoga, koga smatra da je najdostojniji. Sada tek stadoše vikati Josif Deutsch, Perl Horovitz, Salamon Deutsch, Aleksander Schossberger i mnogi drugi partizani, nama nepoznati, nepoznatoga mesta stanovanja, koji ko zna otkud su se dotepili, da će njima biti samo onaj sudija koga oni izaberu. Mi pak, ne mogući se izmiriti s tim, da se izbor prepusti takvoj rulji skitnica koje zaceo ovde porezu ne plaćaju, nego su se dovukle iz belog sveta, izjavismo: pošto je Magistrat odgovoran za svoje Jevreje, to mi imenujemo Jakova Hirschla za sudiju i smatramo ga za takovog. Prvo zato, što ima i sam, a i otac mu, znatne zasluge za Opštinu, a i mo-

ralnim karakterom se ističe nad sve ostale; drugo, pak, što se nemamo bojati da će biti uporan prema naredbama Magistrata. Ako li, pak, misle da su u pravu i da im je uspostavom pravnoga poretka učinjena nepravda, neka rekuriraju na Magistrat. Kad je rulja čula ovo imenovanje, kao da smo dirnuli u osinjak: stade se komešati, vičući da Magistrat može sebi, ali ne njima, postavljati sudiju. Iznad sviju, pak, razgoropadio se Aleksander Schossberger, i toliko se izbezumio da je glasno objavio, da će pre ubiti Hirschla, nego li ga za suca primiti. Schossbergerov sin, vrteći se kao čigra, uzviknu: „Hajdemo svi u tamnicu, hajdemo odavde! Kad je komisija izabrala sudiju, neka bira sebi i zakletnike, mi nećemo biti pod njima.“ Ta nečuvena drskost nas je pobudila da obojicu pod stražom damo odvesti u gradsku kuću. Kad smo njih isključili, hteli smo ostalima poveriti izbor zakletnika, ali Josif Deutsch, Perl Horovitz i Salamon Deutsch se odrekoše časti uz izjavu da ne primaju nikakva položaja. Tek tada, da bi smo okončali nemilu svoju dužnost, potvrdili smo dvojicu koji su ostali u dvorani i izjavili da primaju ovo zvanje i izriku Magistrata, a to su bili Araham Belgrader i Izrael Almoslino. Na mesto upornog Josefa Deutscha, postavismo Aron Freystadlera, a na mesto Perla Horovitzza Jakoba Velischa. Ponovno ih opomenuvši da se mirno vladaju i da budu poslušni naredbama Magistrata, zaključismo skupštinu i odosmo kući u nadi da će Magistrat za buduće spremi i spisak birača i pravila kojih se treba držati pri vršenju njihovih prava.

A pošto se ovaj razdor kod Jevreja pripisuje Josifu Deutschu i Perlu Horovitzu, — što su sami potvrdili svojim ostavkama i upornošću, — to predlažemo plemenitom Magistratu:

1. Aleksander Schossberger i njegov sin da se ukore time što će im se za buduće oduzeti pasivno i aktivno pravo glasa.
2. Ista kazna da se izreče Josifu i Salamonu Deutschu i Perlu Horovitzu koji su prouzrokovali ovaj razdor.

3. U buduće da Magistrat bira sudiju i zakletnike, i tek pošto opština zasluži taj obzir, onda da Magistrat izabere osmoricu otmenih Jevreja na koje će preneti pravo izbora.

4. Sudiji, rabinu i celoj opštini ima se strogo popretiti, da se ne usude koga bilo progoniti zato što je od Magistrata molio i primio da bude sudija, a tako zvanu „skamiju mrtvih“ da udalje iz sinagoge (scamium mortuorum).

5. Opštini narediti da se nikakvo razrezivanje javnih tereta ne sme vršiti bez uticaja magistratualnih izaslanika.

6. Da sve račune o svojim prihodima ima podnositi izaslanstvu na potpis.

7. Da su sudije i zakletnici odgovorni, ako bi u ovaj grad došao stranac Jevrejin, i naselio se bez prethodne prijave i bez dozvole Magistrata.

8. I, najzad, da se svaki ko se usudi protiviti naredbama Magistrata, i praviti uzbunu, kazni batinama ili preda u vojsku ili protera iz grada. Ako li bi svi nastavili ove neredе, onda da im se sastanci spreče zatvaranjem sinagoge, pa da se sudskim putem ukrote.“

Tako je, prema referatu izaslanstva, koje je predvodio sam veliki sudac (judex primarius) Novoga Sada Petar Alaga otpočeo razdor čiji će se talasi teško stišati, jer su pristalice Deutsche i Horovitza osporavale Hirschlu pravo da bude sudija. Nemamo, doduše, tužbe Deutschovih pristalica protiv Hirschla, ali imamo Hirschlov odgovor na nju, i svedočenje Hirschlovih pristalica za Hirschla, a protiv Deutsch—Horovitza i njihovih privrženika, pa ćemo iz tih dokumenta pokušati izvući podatke, karakteristične za prošlost novosadskih Jevreja.

Već iz referata magistratskog izaslanstva smo videli da je sukob Deutsch—Hirschl sveden na pitanje repartitije tolerancijalne takse. Koliko smo tom pitanju ušli u trag, stvar je stajala ovako. Ta se taksa plaćala vladaru, i on ju je utvrđivao za celu Ugarsku. Godine 1750 taksirani su Jevreji Ugarske sa 20.000 fl. Godine 1775 iznosi ova taksa 50.000 fl., i stalno se diže, tako da je 1840 iznosila 158.700 fl. u srebru.

Ovu taksu su opštine među sobom delile. Zato nalazimo u protokolima novosadskog Magistrata da je 1749 bilo govora o izašiljanju, valjda u Požun, jednog deputata iz novosadske jevrejske kompanije (respectu transmissionis ex Compania Judaeorum unius deputati) i godine 1754 stigla je u Novi Sad naredba Namesničkog veća, da se izvrši tačan popis Jevreja, i po dvojica od Jevreja popisivača iz svake opštine da se pošlju u Požun za 15 decembar. Možda je u Požunu vršeno razrezivanje po županijama, pa su onda opštine jedne županije na njih razrezanu svotu među sobom repartirale. Tako je novosadski Magistrat izdao nekome godine 1756 svedočanstvo o raspodeli tolerancijalne takse između ovdašnje i bajske jevrejske opštine (Judaeos inter gremiales et Baienses interventa super Repartitione Taxae Tolerantialis Testimoniales).

Tako bi se dobila svota koju su imali da plate Jevreji jedne opštine. Prvaci takve opštine bi sad tu svotu razrezali na članove opštine, i dužni su bili ubrati svotu i poslati preko županije vladaru. 19 juna 1750 zaključeno je u novosadskom Magistratu da se rabin ove opštine ozbiljno opomene da što pre požuri s prikupljanjem takse od Jevreja koji stanuju u okolini ovog grada. Naime, na jednu opštinu razrezana taksa se dalje pojedinačno razrezivala na sve Jevreje koji dolaze u sinagogu te opštine.

Tu je Josif Deutsch hteo da čini neku izmenu, koja se sviđala i ostalim Jevrejima. On bi, na ime, hteo da se oslobodi uticaja Magistrata i da dobije neku vrstu autonomije. Time mu je uspelo smanjiti i veliki uticaj Jakova Hirschla i onemogućiti njegov jednoglasni izbor za sudiju. Usled toga opština se podelila na „dve frakcije“ i nastala je ljuta borba. Iz njenih akata izvađićemo bar nekoliko podataka o znamenitoj porodici Hirschl.

Simeon Hirschl sam spominje („notabilem substantiam a Patre remansam“). O svom bogatstvu govori on onda kada tvrdi da zbog svoje trgovine ne mora da napušta Petrovaradin ili Novi Sad (što je važno kod položaja sudije). Pošto on trgovinom svojom samo upravlja, a vodi je preko mladih i

preko slugu, zato i može često da bude u Novom Sadu, gde mu žive mati i sestra. Jedan od takvih slugu njegove kuće bio je u svoje vreme i Josef Deutsch, današnji mu tužilac, a i drugi kolovođa protivničke frakcije, Perl Horovitz, nije se bez njegove pomoći mogao čestitiije odevati.

Nadalje, kaže Hirschl, da je on postao član opštine kad se oženio, negde 1784. Do 1790 radio je u očevoj radnji. Po očevoj smrti ga izabraše za sudiju opštine, i on se onda preseli u Novi Sad. Ali je ovde ostao samo tri godine, pa se opet vratio u Petrovaradin, prelazeći kao sudija često u Novi Sad. Do godine 1813 bio je sa kratkim prekidom 22 godine sudija ove opštine, (ako je identičan sa Simeonom Hirschlom iz godine 1836, onda je opštini stojao na čelu i 40 i više godina). Mogao je to biti ponosit gospodin kad može da kaže: „Ja pak držim svoje posebne šahtere“ (*quamvis ego meos seorsivos Schachterones habeam*), i kadá njegova opština tvrdi da je i svojim obrazovanjem prednjačio svima u opštini (*ein Mann der Erziehung hat, derer sich ja niemand aus unserer ganzen Gemeinde rühmen kann*). Zato ga je opozicija plebsa i belosvetskih ljudi (*meistens zusammengelauffene, und auch herumvagierende Leute*) ozlojedila. On naročito gubi hladnokrvnost kad mu dođe pod pero Josef Deutsch koji je po njemu „*inane terrae pundus... ineptum et pigrum animal qui vix nomen suum hebraice subscribe scit.*“ Sa gordošću spominje on zanimanje Deutscha i Horovitza: „Trguju vunom, jagnječim i goveđim kožama, idući iz kuće u kuću i tovarući ih u kola.“

Pored svoje visoke kulture raspolagao je on i velikom stvaralačkom snagom. Godine 1801 piše da je sagradio bolnicu za 600 fl. („*nosocumium aedificari quart 600 fluos constat*“). O ovoj bolnici, sem beleške Simeona Hirschla, nema drugih podataka. Da li je ta bolnica bila u vezi sa Chevra Kadišom, koliko je vremena radila, ili da li je uopšte započela svoj rad, o tome ne znamo ništa.

Građenje kuće u svrhu bolnice je dokaz stvaralačke snage Simeona Hirschla. Ali na opoziciju nije delovala ni visoka

kultura, a ni ta radna energija Hirschla, jer ona nikada nije mogla zaboraviti njegovu politiku jake ruke.

A kako se završila borba Hirschl—Deutsch?

Na ovo pitanje, zbog nemanja podataka, ne možemo dati sasvim tačan odgovor. Približno možemo reći, da je, bar prividno, pobedio Deutsch, a ako ne Josif, a ono Salamon. Jer imamo referat izaslanika Waltera o sednici opštine, koja je održana 10 oktobra 1802. Tada je bio predsednik opštine Salamon Deutsch, ali on ne prisustvuje ovoj sednici, nego samo članovi unutrašnjeg senata: Adam Freystadler, Isak Beer, Michael Reitzer i Markus Belgrader, a, osim njih, i članovi spoljašnjeg senata: Simeon Hirschl, Abraham Belgrader, Jakob Velisch, Simeon Abelsberger, Wolf Krauss, David Elias, Lebl Gottlieb i Jakob Gross. Sudija (predsednik opštine), kako se iz akata vidi, otputovao je po poslovima svoje trgovine u Peštu, a nije nikog odredio za zamenika, pa se time ogrešio o Uputstvu (Instructio pro Judaeis), i ne samo to, nego su i unutrašnji i spoljašnji senat izjavili, da ne znaju gde se čuva pečat opštine i da niko nema ključa od kovčega u kome se čuva pečat.

Tu sednicu je sazvao magistratski izaslanik Walter zato, da sasluša tužbe na sudiju Salamona Deutscha. Tužili su se na njega, da je u svim svojim postupcima samovoljan; članove unutrašnjeg i spoljašnjeg senata vređa raznim uvredljivim rečima, i da ne postupa po uputstvima za jevrejske opštine, propisanim od najviše vlasti.

Sem toga, tuže ga unutrašnji i spoljašnji senat, da zloupotrebe koje su se uvukle u sinagogu još nisu iskorenjene, iako je to naredila kraljevska rezolucija. Pregledane su zato najpre tačke instrukcije i utvrđeno je da ih se sudija ne drži:

1. kolikogod puta je Walter javio Deutschu da će se držati sednica, javljalo se tek malo članova senata, jer ih sudija nije sazivao. I sam je zakletnik Michael Reitzer izjavio, da je, iako je celoga leta bio kod kuće, ipak bio samo dva put pozvan na sednicu.

2. Iako sudija treba u sednicama da je umeren i skroman, Deutsch vređa članove unutrašnjeg i spoljašnjeg senata i sramoti ih pogrđnim rečima. Čak i preti Abrahamu Belgraderu i Lebl Gottliebu, da će ih izbaciti iz opštine i uhapsiti. Abrahamu Belgraderu je u sednici rekao: „Ich habe mehr in meinem Absatz Verstand, als du in deinem Kopf.“ Itd., itd.

3. Neće da sasluša ničije mišljenje. I Markusa Breslauera je time učutkao, da on nema ništa da govori.

4. Sudija i tutori sinagoge ne upućuju blagajniku novac inkasiran u sinagozi. Tutori izazivaju u sinagogi skandal. Tako su sveću, koja je gorela pred Markusom Belgraderom, ugasili dok se on Bogu molio.

5. U sednicama se ne vode zapisnici, a tolerancijalna taksa je razrezana bez znanje komesara.

Svi su prisutni članovi senata potvrdili tačnost tih optužaba, a prvi zakletnik Adam Freystadler, i još dva zakletnika, Michael Reitzer i Markus Belgrader, čak su izjavili, da vole dati ostavku, nego li dalje ostati pod takim sudijom.

Ustanovljen je čitav niz zloupotreba, za koje je Rezolucija naredila da se iskorene. Stoga je jednoglasno zaključeno:

1. da u deljenju blagoslova ne bude nikakva prvenstva, nego da se deli bez obzira na bogatstvo i siromaštvo;

2. da u sinagogu svako dolazi u kakvom odelu može, te da se ne obzire na odelo;

3. ako sudija ne dođe na vreme kad je zakazana molitva, da se ne čeka na njegov dolazak, nego da molitve počnu i pre njegova dolaska;

4. da se sudiji blagoslov ne deli besplatno, jer ni on nije oslobođen plaćanja takse.

O takvim zloupotrebama govori Simon Hirschl, već 1801, kad nije bio sudija, ovako.

„U svakoj opštini, u kojoj ima sinagoga, postoji običaj da se Tora ne čita pre dolaska sudije, ako je on zauzet poslovima opštine. U drugim slučajevima se na to nikad ne pretenjuje. Ja sam bio sudija 11 godina, a nikoga nisam ni iz sinagoge ni iz opštine isključio, a niti je ičije ime za sramotu za-

pisano na crnu tablu. Kraj toga je ipak cvetao mir i harmonija. A Perl Horovitz je u jedinjoj godini sudstva ispisao na crnoj tabli u sinagozi ime časne jedne matrone i nju strašno osramotio, Izraela Spitzza i Davida Hirschla isključio je na godinu dana iz opštine. Josif Deutsch je isto tako za kratko vreme svog sudstva odstranio Mikšu Reitzera na pola godine sa ceremonija sinagoge, a Izraela Spitzza osudio na pola godine na skamiju (tako zvanu „Todtenbank“), i to takom arogancijom da ni na zahtev komesara Waltera nije hteo da ga razreši od izrečene kazne.“

Pre no što nastavimo ispitivanje starih akata, biće potrebno da sa nekoliko reči rekonstruišemo šta se zapravo dešavalo oko 1801 i 1802 u novosadskim jevrejskim krugovima. Kao što znamo, radi se o borbama dveju stranaka, od kojih je jedna, Hirschlova stranka, bila trpeljivija, kulturnija i otmenija, a u svim pitanjima toliko lojalna, da je uživala potpuno poverenje Magistrata, što se vidi iz toga, da su meseca marta 1801 izaslanici Magistrata skoro oktrojirali Jevrejima da prihvate predsedništvo Hirschlovo, dok je druga stranka bila radikalnija, fanatičnija, sa manje kulture a sa više očajanja, koja je težila za autonomijom prema gradskom magistratu i postupala je uvek samovoljno. Kasnije ćemo videti koliko je vremena trajalo dok je Jevrejstvo moglo izvojevati tu autonomiju, jer je izaslanstvo vlasti prisustvovalo sednicama opštine još sredinom 19 stoleća. Mi poznajemo samo jednostran zvanični opis nervoznoga ponašanja Deutschove partije, ali je sigurno, da je uzrok te nervoze u glavnom težnja za autonomijom. Istina je da je način borbe bio dosta čudnovat i nesimpatičan, dok su maniri Hirschlove stranke mnogo simpatičniji, kulturniji i finiji. Ali, pored svega toga, kod Deutschove partije možemo naići na program, koji je bio pun realnih jevrejsko-političkih misli i sadržavao težnju za slobodom.

Danas više ne možemo ustanoviti, da li je godine 1801 bio sudija Josif Deutsch, koga je većina Jevreja htela izabrati, ili pak Simon Hirschl, koga je Magistrat imenovao. Iz-

gleda da su se iduće godine sporazumeli te izabrali treću osobu, Salamona Deutscha. Dokaz za taj kompromis je i to, da je Simon Hirschl bio član senata pod Salamonom Deutschom, te među izabranim nalazimo imena iz obeju stranaka. Ali izgleda, da je Salamon Deutsch bio radikalniji od svih svojih pretčasnika, te je svojim samovoljnim ponašanjem stekao mnogo ličnih neprijatelja. To je samo koristilo Hirschlovoj stranci, što se vidi i iz ostavke Simona Hirschla iz godine 1813, koji je bio sudija opet neprekidno kroz 10 godina. Ta je ostavka važan dokument, i stoga ćemo je ovde objaviti.

„Löbliche Magistrats Commission!

Volle zwey und zwanzig Jahre binn ich den mir anvertrauten Richter Amte bey dieser Gemeinde vorgestanden — Mein Betragen gegen diese Gemeinde und mein Bestreben war stets dahin gerichtet dem Allgemeinen einen dauerhaften Bestand, den einzelnen aber die erwünschte Sicherheit zu geben. Alle anwesende Glieder dieser Gemeinde mögen hierüber frey und ungestöhret reden, und ich werde es keinem verargen, wen jemand im Stande seyn wird meine Angabe zu wiederlegen. Waeren auch wieder meinen Willen und Verschen in der Verwaltung meines Amtes durch diesen langen Zeitraum irgend jemahlen einige Gebrechen unterloffen, so waren diese doch nie von der Art dasz dieselbe der Ordnung der Dinge, und der Verbindung dieser Gemeine nur merklich zu nahe getretten sind, und derowegen meiner Menschlichkeit welche auch nicht ohne ihrer Schwaece seyn konnte sehr leicht nachzusehen. Mehrfache Ursachen dürften mich zu meiner Entschuldigung für die fernere Annahme dieses Amtes nöthigen, allein ich will hier der kurzen Zeit wegen die meisten gefliessentlich verschweigen, und es der Entscheidung dieser Gemeinde überlassen, welche selbst einsehen wird, wie unmöglich es mir seye diesem ohnediesz mit sehr vielen Lasten verbundenen Amte weiterhin vorzustehen. Ohne mich auf die zwey und zwanzig jaehrigen Aufopferungen zu berufen, fordert schon mein höheres Alter Ruhe und Befreyung von allem was schweren Kummer mit

sich führet. Bey der rauhen Winterzeit wo keine Brücke die Communication mit dieser Stadt unterhaelt (Hirschl je, kao što je poznato, stanovao u Petrovaradinu) ist es eine ebenso ausserordentliche, als überspannte Forderung dasz ich mich dem Ungefaehr der Elementen überlasse, Sommerzeit aber sind meine Geschaefte, besonders bey diesen kritischen Zeitumstaenden wo man jeden Augenblick der Wachsamkeit über sein Eigenthum widmen muss, zu ausgebreitet als dasz ich meine Person in mehrere Geschaefte theilen könnte, und zudem habe ich ein kraenklichte Ehegattin welcher ich bey der günstigen Sommerzeit die Anwendung des Badners oder Mehadier Baades nicht entziehen kann, und auf den Fall ihres Abreisens, ganz an mein Haus gebunden binn. Diese Gemeinde wird also von mir mit Billigkeit nicht weiter verlangen wollen, dasz ich mich derselben ganz aufopfere, besonders da dieselbe in Ihren Mittel jüngere Maenner zaelet, die dieses Amt mit nicht minderer Thaetigkeit verwalten werden. Mit dem Troste dieser Gemeinde getreu gedient zu haben vollkommen beruhiget, lege ich zu Handen der Löbl. Magistrats Commission mein Amt nieder, in der zuversichtlichen Hoffnung dasz mich die Löbl. Magistrats Commission sowohl als auch diese Gemeinde von der Annahme eines durch mich ferner nicht mehr zu verwalten möglichen Amtes, mit Ehren looszaehlen werden.

Der ich übrigens mit vorzüglicher Hochachtung verharre
Löbl. Magistrats-commission

Neusatz am 1-ten April 1813

unterthanigster Diener
Simon Hirschl.

Ovaj se dopis Hirschlov mnogo razlikuje od njegovih ranijih govora i reči. Pre je hteo svakim svojim retkom dokazati, kako je on sposoban da bude sudija, te da ga ni poslovi njegove trgovine ne smetaju u vršenju sudijskih funkcija, jer to vrše njegovi pomoćnici. Ali, ne smemo zaboraviti da između ova dva akta leži jedan čitav borben život, i, dok

smo u prvom čuli govor mladog i ponositog Hirschla, ovde čujemo reči umornog starca koga je satro život, a možda i bavljenje sa opštinskim poslovima.

Već smo spomenuli da je Hirschl bio ljubimac gradskog Magistrata, te izgleda da je bio takođe u dobrom odnosu sa stalnim članom komisija za jevrejske stvari, sa komesarom Walterom. Ali ovo prijateljstvo nije trajalo dugo. 22 septembra 1807 obratili su se, naime, prvaci jevrejske opštine Magistratu s ovom neobičnom molbom:

„Kao naši preci, tako smo i mi imali vanredno sreću, da kroz dugi niz godina uživamo nepomućeni mir pod zaštitom Magistrata, i sve su naše težnje bile upućene na to da se u svakoj prilici iskažemo kao mirni, poslušni i korisni kontribuenti.“

„Taj mir, za ovu opštinu vrlo potreban, mi bismo do danas bili očuvali i predali ga i našem potomstvu, da ga nije poremetio gradski kapetan Anton v. Walter koji je na našu najveću nesreću od Magistrata postavljen za komesara pri ovoj opštini.“

„Jer, nije dosta što je spomenuti kapetan prouzrok svih nemira koji su pre nekoliko godina izbili radi sudijskoga izbora (tu se cilja na događaje godine 1801, i 1802) i što gleda da nemire i dalje održi, nego on, mesto da opštinu brani i da radi na obnovi mira i poretka, goni nju i preti joj kako će je ukrotiti. Kada čita naredbe, čini to sa toliko preziranja, upotrebljavajući za nas uvek reč Pfiferling (bagatela). Šta više, on u bagatelisanju opštine ide tako daleko da je prilikom udaje kćeri sapundžije Abrahama Belgradera za ovdašnjeg Handelsjud Simona Sachsa, kad mu se, na dan svadbe, mladoženja, po naredbi rabina, prijavio radi dozvole, poručio rabinu da će mu u buduću, ako ženidbe ne bude prijavljivao ranije, udariti 25 batina. Tako on šteti autoritet vlasti, potkopava im ugled, ruši subordinaciju i potpiruje raspru, jer u njoj verovatno traži svoje račune.“

U toj molbi opštine čitamo čitav niz atrociteta. Molba se tako nastavlja:

„Jednom rečju, mi svakodnevno trpimo od kapetana progonstva i uvrede koje ovde nabrajati ne možemo, ako nećemo da budemo preopširni i ako nećemo da strada čast kapetanova. Ali ako se našoj molbi ne iziđe u susret, mi ćemo izneti pred presto vladara sve što ćemo ovoga puta prećutati.“

„A molimo najponiznije da se kapetan Walter za uvek odstrani od svakog uticaja na jevrejske poslove, i da se, po primeru naših predaka, oslobodimo od svakoga komesarstva. Mi smo isto tako poštenji i korisni kontribuenti, kao što su bili naši preci, i mnogo godina smo u opštini održavali mir bez ikakvog komesara, sem što je izaslanik Magistrata prisustvovao izboru jevrejskog sudije. Visoke naredbe je publikovao sudija, on je upravljao poslovima opštine, on je s prvacima rešavao sporove koji bi iskršli među jevrejskim kontribuentima.“

„Samo na ovaj način će biti vaspostavljen željeni mir. Inače će opština rekurirati na više vlasti, i neće prećutati ni jednu okolnost, niti štediti ičiju čast, samo da zbací sa sebe jaram komesarstva.“

Molbu su potpisali: sudija Simon Hirschl, i prvaci: Abraham Belgrader, Lebl Horovitz, Simon Abelsberg, Isak Beer i Jakob Velisch.

O ovoj aferi Walter nije preostalo drugih akata. Ali da se molbi naših predaka nije udovoljilo, to nam kazuju dve stvari. Prvo to, da još dugo vremena moraju održavati svoje opštinske sednice u prisustvu gradskih komesara, a drugo što se ime dotičnog Waltera nalazi još i na aktima iz godine 1811. Anton Walter von Waltheim, čije se ime nalazi u tim aktima, identičan je sa kapetanom Walterom. Ali, sada već nije komesar, nego senator, i, osim toga, čak i direktor lokalne jevrejske škole.

O sledećoj periodi istorije novosadskih Jevreja ne znamo skoro ništa. Poslednji akt koji smo ga mogli naći, potiče iz godine 1813, a sledeći već iz 1836. Možda zato, jer u to doba opština nije imala neugodnih problema, nerešenih pitanja ili većih sukoba. Možda je to doba bilo mirnije, srećnije

i marljivije, ali je lako moguće da su akta koja bi se odnosila na ove dve decenije jednostavno nestala. Ono što nalazimo iz godine 1836, dosta je čudnovato. Simon Hirschl, godine 1813, u svojoj ostavci, spominje svoje odmakle godine i boležljivu svoju ženu. A, ipak, godine 1836, dvadeset i tri godine kasnije, mi na čelu ove opštine nalazimo opet sudiju Simona Hirschla, i njega opet u ljutoj borbi s protivnicima. Ne znamo da li su ova dva Hirschla identična; to je lako moguće; ali znamo samo to da, početkom godine 1836, vrlo mnogi ovdašnji Jevreji mole od Magistrata da izašalje komisiju koja će sprovesti istragu nad poslovanjem Simona Hirschla i drugih članova jevrejske opštine, koje optužuju da su unosili ispravke i falsifikovali protokole opštine. Senator Karolj Greguš, komesar Magistrata kod opštine (ta je institucija, dakle, još postojala) dodao je na to, da su vrlo često Jevreji u opštini podnosili slične tužbe, ali da je njihovo rešavanje odgođeno do obnove jevrejskog senata. Zato se i ova molba predaje komisiji za restauraciju. Toj se komisiji dodaje još fiskal grada Ilija Stojanović. Ta će komisija sprovesti istragu i o rezultatu izvestiti.

22 februara 1836 ekshibovana je molba Moysesa Belgradera, sapundžije, „tollerati Judaei, qua tamen Communitatis Judaicae Praepositi,“ kojom moli da se obavi i uobičajena restauracija dobrotvornih bratstva (među njima i Čevra Kadiša) pod pretsedništvom istoga komesara Greguša. Ova molba je u isto vreme i tužba protiv Hirschla.

„Više nego 30 poslednjih godina“, počinje on svoju molbu, „dosta su uveravali našu jevrejsku opštinu o tome s kakvom brigom o unapređenju njenih dobara, s kakvom revnošću da duhove složi, s kakvom savesnošću u obavljanju njenih poslova joj je pretsedavao Simeon Hirschl. Početkom ove godine su sa svih strana podnesene tužbe protiv njega, pa su, prilikom istrage, otkriveni mnogi nedostaci u poslovima koje mu je poverila naša opština. Jedino Simeon Hirschl neće to da zna, nego se sprema na novo nasilje, i suviše se uzdajući u svoj novčanik. Plemeniti Magistrat zna da u na-

soj opštini postoji ustanova dobrotvornoga bratstva, zavedena radi pomoći bolesnicima, koja, sem odobrenja Magistrata i naše opštine, ima i svoje statute. Između ostalih tačaka, ima u tim statutima i tačka: da se svake godine ima izvršiti i obnova časnika koji stoje na čelu dobrotvornoga bratstva (Chevre Kadiše), i tu smo obnovu mi požurivali kod našeg komesara. Ali, Simeon Hirschl hoće da spreči tu obnovu novim spletkama. Zato je 20 februara osvetlio svoju kuću spolja, kao i iznutra, i nije se bojao u njoj držati neki sastanak, na kome je ljudima podnošen na potpis neki njegov spis. Bojeći se spleta ovoga čoveka, a želeći mir i slogu, i svestan svoje dužnosti, našao sam za potrebno dostaviti plemenitom Magistratu ovu novu smetnju koju Simeon Hirschl sprema restauraciji, moleći da se restauracija našeg bratstva (Chevre Kadiše), nastalog iz ljubavi prema bližnjem, a namenjenog delima milosrđa, izvede na uobičajeni način i po glasu statuta, te da se Simeon Hirschl, kao rušilac mira i sloge naše, ne pripusti ni kandidaciji. U protivnom slučaju neću propustiti da Hirschlove štetne mahinacije prijavim najvišem mestu.“

Tri dana kasnije, 25 februara 1836, podnela je cela grupa Jevreja (Luka Dušinski, Abraham Zwieback, Isak Horovitz, Leopold Horovitz, Isak Wachtelitz, Abraham Almoslin, Viktor Gross, Rafael Almoslin, Izrael Reitzer i Moses Schlanger) novu tužbu protiv Hirschla. U njoj najpre spominju kako je izaslata komisija Magistrata, sprovodeći istragu protiv opštine, na osnovu njihove dostave, našla sve poslove opštine u najvećem neredu. Ali, zbog kratkoće vremena nisu joj mogli podneti sva dokumenta koja su oni malo kasnije sa mnogim trudom nabavili i koja govore jedino i naročito protiv Simeona Hirschla. Zato na kolenima i sklopljenih ruku mole Magistrat da ponovo i što pre izašalje komisiju, ali bez spoljašnjeg jevrejskog senata, bez Simeona Abelsberga, koji je sa Simeonom Hirschlom vezan jakim vezama srodstva. Mole da komisiju sačinjavaju ovi članovi: senatori Karolj Greguš, Pavle Herger, Karl Ivanović i Pavle Jo-

vanović (otac pesnika Zmaja Jovana) i od gradskog fiskala, a oni će toj komisiji podneti novo pronađene dokumente o tome kako je Hirschl obmanjivao i same zakletnike opštine, na očevidnu propast njenih članova.

Već sutradan, 26 februara 1836, Magistrat je ovu tužbu predao senatoru i jevrejskom komesaru Gregušu s nalogom da sasluša Simeona Hirschla i da ga izvesti o njegovoj izjavi.

Sad će protokoli magistratskih zasedanja da se pune uzajamnim optužbama dveju stranaka. Samo ćemo ukratko nabrajati korake koje su te dve stranke preduzimale jedna protiv druge.

Protivnici Hirschla (ima ih i novih: Aron Ehrenfest, Markus Gerstl, Lazarus Bachrach), iz razloga što se boje da će Hirschl i perovođa Fechner falsifikovati protokole jevrejske opštine, koji se nalaze u njenom domu, mole da se izašalju Greguš i Stojanović da sekvestruju protokole.

Sudija Simeon Hirschl prijavljuje buntovničko kretanje vrlo mnogih Jevreja, te moli da se učine shodne mere za stišavanje tog kretanja i da Magistrat poveri kapetanu Jovanu Kamberu da učini sve što je potrebno da ne bi bio poremećen javni mir ili da privatna bezbednost Hirschla ne bi došla u opasnost.

XII.

Jedan neobičan akt

Godina 1840 donela je Jevrejima u Madžarskoj velike tekovine. Požunska dijeta je novim zakonom dozvolila svakom Jevrejину koji je u državi rođen, ako nema osnovana prigovora njegovom vladanju, da se može naseliti gde hoće u državi, da trguje, radi zanat, da podiže fabrike, da se bavi naukom i, umetnostima, da kupuje nepokretnosti; obaveza je samo ta da imaju ime i prezime, koje će rabin upisati u matrikule.

Iz ove godine možemo zabeležiti jednu veseliju aferu novosadskih Jevreja. Evo neobičnog akta koji su prvaci opštine podneli Magistratu.

„Iako im je, rešenjem ugarske dvorske komore, od 30 septembra 1840, taksa koju gradu plaćaju za svoju krčmu, spojenu s kuhinjom, snižena od 300 fl. u srebru na 200 fl., novosadski Jevreji se odriču prava da izarendiraju tu krčmu i kuhinju. Dotle, opština je uživala to pravo i sama je licitirala, a što bi se dobilo iznad propisane takse, bio bi prihod opštine. Ovoga, pak, puta, zamenik gradonačelnika Jovan Kamber je dovoljno razglasio u Novom Sadu i u okolini, da će se licitacija održati 8 novembra, a ona ipak nije uspela. Tome je, doduše, donekle kriva i okolnost što je toga dana bio peštanski vašar, radi koga je bila odsutna većina ovdašnjih Jevreja. Ali, to nije jedini uzrok. Drugi, teži, uzrok jeste pasivnost ovoga prava. Opština je pravila godišnju bilansu ove ustanove i sa žalošću je konstatovala da je ona već dugi niz godina, mesto da donosi prihod, odviše pasivna; prirodna posledica toga je je „idmodi juris exercitio pro perpetuo cedere, et e rubrica onerum passivorum ut deletam ac abolitam declarare“, t. j. da se odriču prava te krčme i kuhinje.

Kako je došlo do toga da izvor prihoda postane pasivan teret?

Dvadesetak godina kasnije uzrok ove pojave će se krstiti „duhom vremena“ koji je učinio da tri četvrtine novosadskih Jevreja ismevaju propise o jelu i piću, a prvaci ne mogu da obuzdaju taj duh vremena i da ritualnim propisima pribave pređašnji ugled (neque damnabiles eiuscemodi usus ipsi Ecclesiae gubernatores erga severas Ecclesiasticas plus simplici vice in diversos jactas censuras frenare, neque nobis constitutis primoribus restabilire integrum aut possibile erat). „Od novoga i naopakog načina života neće da odustane ni većina poreskih glava, ni množina stranih Izraelita, nego, šta više, sablažnjavaju svojim primerom i druge, i tako potkopavaju temelje religije koji već više hiljada godina stoje nepokolebani. Naravna je posledica toga stanja da jevrejska krčma sa kuhinjom ne može više postojati.“

„Čak i onaj mali deo novosadskih i stranih Jevreja,“ — tuže se prvaci, — „koji ne odstupa od spoljašnjih propisa u pogledu jela i pića, nalazi sve u hrišćanskoj gostionici „Kod tri zeca“, pod čijim krovom krčmar Moric Horovitz, Izraelićanin, ume da zadovolji svaku želju jevrejskih kupaca i prodaje sve što je za život potrebno jeftinije nego drugde.“

Zbog ovih, dakle, novih običaja i zbog drugih koji se pripisuju duhu vremena (*ex his atque aliis genio moderni aevi attribuendis morum consuetudinumque qualificationibus*), opština je u buduće nemoguće da krčmu sa kuhinjom izdaje pod arendu, pa zato ustupa ovu privilegiju, ne zadržavajući sebi nikakvo pravo. Ovim aktom izveštava opština Magistrat neka za vremena pokuša postići svotu dosadanje arende kod nekog trećeg, a nju neka razreši od plaćanja dosadašnje arende (*et Communitas haec hoc sub titulo praestandae solutionis immunitis declarateur*).

U dvostruku brigu je bacio ovaj dopis novosadski Magistrat. Manja je briga mogla biti gubitak arende od 200 fl. u srebru godišnje, a više straha je mogao dopis prouzrokovati. Ne zaboravimo da se to dešava u doba Franca I i Metternicha, kada je činjenica da Magistrat trpi potkopavanje religije, pa iako samo jevrejske, bila velika krivica. Zato je Magistrat izaslao zamenika gradonačelnika Jovana Kambera da ispita šta se dešava „Kod tri zeca“ i kod Morica Horovitza, i svaku zloupotrebu da kazni, ma došlo i do konfiskacije. Ujedno da izvesti o uslovima licitacije arendiranja jevrejske krčme i kuhinje.

Pre nego što je Kamber stigao da izvesti o svojim koricama u ovoj stvari, javio se Magistratu tužbom Teodor Sarajlić, vlasnik gostionice „Kod tri zeca“, koji je nju samo pod zakup izdao Horovitzu.

On se tuži Magistratu kako je Jovan Kamber 30. novembra 1840, s adjunktom blagajne Antonom Ivanovićem, sa gradskim lajtnantom i dvojicom pandura otišao u njegovu kuću, zabranio krčmaru, koga je on doveo da krčmi njegova vina, da dalje toči; i ne samo to, nego je i zapečatio njegovo

bure u podrumu. On ne zna zašto je to učinjeno, ali sluti da je ovo nasilje u rođenoj kući podneo zato što ima Jevrejina za krčmara. Njemu, međutim, to ne izgleda dovoljan razlog pošto po današnjim zakonima Jevreji, s jedne strane, mogu da budu arendatori, a, s druge strane, čak se nalaze hrišćani u službi kod Jevreja.

On moli zato Magistrat da mu se saopšti, da li postoji kakva tužba protiv njegove kuće ili protiv krčmara koji kod njega služi pod ugovorom. Ako li takve tužbe nema, moli da se zapečaćeno mu bure vina odmah otpečati, i da ga se zaštiti u njegovim pravima građanina od svakog nasilja. Saznavši za molbu Sarajlića, Magistrat je odmah zatražio o tome izveštaj od Kambera. Što je učinio, kaže Kamber, nije učinio iz svoje pobude, niti u želji da čini nasilje, kako se to čini sačinocu Sarajlićeve tužbe, nego je po naredbi Magistrata otišao kući Teodora Sarajlića, gde je zatekao jevrejski ološ poslednje vrste, koje je poimence popisao, kako igra zabranjene kartaške igre i pije. „A kad sam na postavljeno pitanje o tome šta rade u ovaj radni dan dobio odgovor: „Eto, igramo se i pijemo!“ zapitao opet: „A šta pijete?“ dobio sam ovaj odgovor: „Pivo i vino!“ „A kakvo je to vino?“ Tu su oklevali odgovorom, da ne bi odali kako greše protiv verskih propisa. Međutim, jevrejski komesar i pot-sudija, Filip Kohn i Rosenberg, javno su priznali da se pije „Koscherwein“, čak da se pod tim imenom krčmi i preko ulice. Pošto, prema tome, Moric Horovitz, koji je pre toga bio arendator jevrejske opštine, i prešao u hrišćansku gostionicu, opet kao arendator, prodaje vino na očiglednu štetu jevrejske opštine koja plaća arendu za točenje košervina, mislio sam da treba konfiskovati bure s jevrejskim natpisom, prepoznato kao košer, i da ga treba preneti u gradsku kuću, da se ovde proda.“ Sem Kambera, ovaj izveštaj je potpisao i gradski potfiskal Vasilije Romanović, a Magistrat ga je uzeo na znanje.

Pošto iz ovog vremena ne možemo saopštiti ni jedan popis novosadskih Jevreja, i da bismo bar donekle popunili

tu prazninu, objavićemo imena onih koji su košer vino tražili tamo gde je jeftinije i gde je manje strog nadzor prvaka opštine, ne pitajući da li možda opština time gubi. Ovom odstupanju od ritualnih popisa možemo zahvaliti da znamo imena dvadesetipetorice novosadskih Jevreja iz godine 1840: Michael Horovitz, Jacobus Miszer, Davidus Schleifer, Moy-ses Reitzer, Alexander Schosberger, Simeon Behm, Josephus Holiczer, Isaacus Wiegenfeld, Josephus Grunfeld, Barruch Singer, Josephus Nathan, Isaacus Kohn, Leopoldus Buchbin-der, Gerson Kenigsfeld, Jacobus Bindl, Wolf Krausz, Carolus Trebits, Isaacus Welisch, Abrahamus Levinger, Jacobus Schlanger, Philippus Pilisch, Hermannus Kohn, Lazarus Bach-rach, Josephus Goldberger, Simeon Spitzer.

Ova vesela vinska afera nije poslednji događaj u životu jevrejske opštine pred 1848. Po želji opštine Magistrat je otpustio iz službe Hermana Hirschfelda, nadrabina, „zbog njegovih mnogobrojnih i sasvim dokazanih krivica i izgreda.“ Eksrabin se obrati tužbom Namesničkom veću. U svojoj tužbi piše da mu je ugovor, sklopljen sa opštinom, doživotan, i da ga je Magistrat otpustio i pored svega toga zbog neosnovanih tužbi pretstojnika opštine. Podnosi uverenje Namesničkom savetu o tome da velika većina novosadskih Jevreja želi da on bude i nadalje njihov rabin, jer su oni s njime sasvim zadovoljni. Namesničko veće je zaista odredilo da Magistrat smesta postavi ponovo Hirschfelda. To je naređenje hteo Magistrat izvršiti, ali su jevrejski sudija, unutrašnji i spo-ljašnji senat, molili Magistrat da na temelju 45 zakonskog članka od 1659 godine ne izvrši naređenje Namesničkoga veća, nego da privremeno odgodi njegovo izvršenje, dok ne stigne odgovor na apelaciju koja je u toj stvari već predata. „Jer nije istina da velika većina opštine želi da joj Hirsch-feld bude i nadalje rabin. Oni koji su dotično uverenje pot-pisali, ne spadaju u opštinu u užem smislu, nego su samo novosadski stanovnici, a ne sačinjavaju ni inteligentniji, ob-razovaniji deo stanovništva, pa tako nemaju nikakvog upliva u vođenju jevrejskih poslova kao što su izbor ili otpuštanje

rabina. A rabin je otpušten jednoglasno od opštine u užem smislu.“

Stoga oni mole Magistrat da Hirschfelda ne postavi ponovo za rabina, nego da preporučí njihov priziv Namesničkom savetu. To može Magistrat da učini tim pre, što zbog toga grad ne može imati nikakovih šteta, a i inače su već oni sklopili ugovor po odobrenju Magistrata sa rabinom Franklom, pa tako opština neće biti bez rabina do rešenja priziva, a za izdržavanje dvaju rabina ne raspolaže sa dovoljno materijalnih sredstava.

Magistrat se, ipak, nije usudio da udovolji molbi jevrejske opštine, nego je Hirschfelda ponova postavio. Opština je pokušala da to spreči: nije htela izručiti Hirschfeldu matrikule, pa ih je on dobio samo posle više tužbi.

Hirschfeld je ostao rabin sve do revolucije. Prvih dana revolucije opominje Magistrat rabina Hirschfelda da tačnije vodi matrikule, a crkvenu opštinu da živi sa svojim rabinom u slozi.

Spisak rezultata restauracije od godine 1847 nigde nismo mogli pronaći. Moramo se, dakle, zadovoljiti imenima one uprave koja je vodila poslove do decembra 1847, i koja je tako energično postupila protiv ponovnog postavljenja rabina Hirschfelda.

Članovi unutrašnjeg saveta bili su: Israel Horovitz, sudija, Wolf Schossberger, senator, Jakob Wiegenfeld, senator, Jakob Ujhely, senator. Članovi spoljašnjeg saveta: Lazar Gottlieb, Vormund (tribunus plebis), Antal Scheinberger, Josef Kohn, Anton Freystadler, Adolf Horovitz, Simon Behm, Lukaas Duschinsky, Efraim Sonnenfeld, Hirschl Weinfeld Esaias Galizianer, Isaac Philipp.

U tom se imeniku već ne nalazi ni jedan član petrovaradinske porodice Hirschl. Najznamenitiji član porodice Simon napravio je svoj testament 1844. 29 decembra 1846 njegovim naslednicima (među njima njegov sin Hermann, njegova kći Betty, udata Breisach, druga kći Veronika, udata Ullmann) sklope

sporazum o podeli imovine. O Hermannu znamo da je godine 1848 imao kupatilo na Dunavu. Dvojica drugih Hirschla, David i Ignac, koji se spominju 1848, kao propali bogataši, po svoj prilici ne spadaju u bogatu familiju Hirschl.

XIII.

Uništenje i obnova bogoštovne opštine

Iz doba madžarske revolucije jedva je zaostalo zabeležaka, jer je prilikom velikog požara najviše oštećen arhiv koji se odnosio na ova vremena. Od preostalih malobrojnih podataka vredi spomenuti to, da se Marko Velisch, član novošadske porodice, preselio u Štokholm.

Jevreji su se već tada bavili svima granama trgovine. Po zabeleškama trgovao je Mano Roth nameštajem, Vuk Schossberger mirođijama. Bernat Deutsch je hirurg, a Josif Lobstein je sapundžija. Iako su još hrišćanske sapundžije i ćurčije molile Magistrat da zabrani Jevrejima vršenje tih zanata, revolucija je uništila ove želje.

Iz revolucionarnih godina 1848-49 nije zaostalo zabeležaka od većeg interesa koje bi se odnosile na Jevreje. Sigurno su i naši preci mnogo štete pretrpeli prigodom požara 1849. Prilikom toga požara je u Novom Sadu od 2812 zgrada 2004 izgorelo:

Imućniji Jevreji su pobjegli, a nisu se vratili, po svojoj prilici, još ni godine 1850, jer se ove godine javlja iz Zemuna da je tamo umro novosadski Jevrejin Albert Belgrader.

Godine 1849 izgoreo je i hram. Za vreme revolucije iselili su se ili pobjegli iz grada Jevreji koji su bili imućniji i sposobniji za vođenje opštine. Tako, dakle, nije bilo mogućnosti za pravilan tok crkveno-opštinskog života.

Godine 1850 kaznila je austrijska vlada ugarske Jevreje zbog njihovih simpatija sa revolucijom velikom globom, tako da je novosadsko Jevrejstvo moralo platiti 1500 fl.

Od godine 1848 do godine 1851 nema uopšte opštinskog života. Godine 1851 vraćaju se Jevreji polako sa članovima

svojih porodica koji su bili svuda razbacani, restauriraju svoje razorene domove i ponovo otpočinjaju svoj rad. Broj tih familija koje su se povratile i ponovo otpočele svoj normalni život, jedva je iznosio 60. Ti se Jevreji odmah late posla obnove crkvene opštine. Već godine 1851 s uspehom traže u Somboru dozvolu da sebi izaberu upravu opštine, a odmah 25 novembra iste godine održavaju se, pod predsedništvom gradskog savetnika Franje Lusta, izbori pretstojništva. Novi predsednik je Emanuel Roth, a članovi pretstojništva: Jakov Wiegenfeld, David Greber, Simon Behm, Jakov Schossberger, Jakov Zwieback i Izrael Horovitz. Za crkvenog sindika je izabran Sima Kohn. Sada više nema prepirki kao u prošlosti, a izbori su bili održani bez ikakve smetnje, jednoglasno.

Uprava se odmah po izboru latila posla. Još iste godine se bave, pod predsedništvom Emanuela Rotha, pitanjem škole i pitanjem restauracije hrama. Rešenje tih pitanja skopčano je sa velikim materijalnim poteškoćama, ali je uprava puna energije, te sa naporom, dostojnim svake pohvale, radi na uklanjanju poteškoća i na oživotvorenju svoga plana.

Izaslata je komisija za vođenje poslova oko restauracije hrama. Članovi su te komisije: predsednik Emanuel Roth, Sima Behm, David Stein, Jakov Ofner, Izrael Horovitz, Jakov Zwieback, Jakov Wiegenfeld, Sima Kohn, Emanuel Feller, Moritz Hirsch, Isaas Galicianer, Israel Mayer Weiss, David Greber, David Buchbinder, Wolf Schossberger, Mojzes Schlanger, Salamon Zwieback, Samu Freud, Herman Weinfeld, David Rešovski, Jakov Adolf Cipres, Mayer Hirschl, Josip Reitzer, Viktor Gross i Jakov Schossberger.

Finansijska sredstva za restauraciju hrama bila su ovako osigurana.

Dva kućišta opštine u Nalakatovoj ulici bila su prodana, i od velikoga dela svote koja je zato dobivena, kupljena je kuća Simona Herschla. U ovu zgradu smeste školu. Preostala svota nije nikako dovoljna za pokriće restauracionih troškova hrama. Stoga se gabela povisuje na dvostruko, određuje se

specijalni porez na članove, Simon Behm zalaže u Pešti srebrne tora-ukrase od 616 lota, te se od senatora Klačanjia uzajmljuje 500 zlatnika. Tako im uspeva da sakupe 4487 forinti. Hram je već 20 aprila 1852 pod krovom, a još se istog leta i iznutra tako popravlja, da se u njemu već mogu održavati službe Božje. Ali hram nema uređaja. Za sedišta još nije bilo novaca. Vernici su kroz mnogo godina morali bez sedala prisustvovati bogosluženjima. Međuvremeno su se neprestano starali o nabavljanju unutrašnjeg uređaja.

Nabavkom 160 muških i 129 ženskih sedišta, 1859, dovršena je potpuna restauracija hrama.

Uprava, izabrana 1851, otpočela je rad oko restauracije hrama, a ova je uprava uredila i školstvo. Ali je rešenje toga pitanja bilo skopčano sa velikim poteškoćama. Magistrat je polagao naročitu važnost na rešenje tog pitanja.

Moramo spomenuti da Magistrat nije vršio samo nadzor nad opštinom, nego je i preko svoga izaslanika stalno sude- lovao u zvaničnom životu opštine. I sam gradonačelnik Gavra Polzović je vrlo često pretsedavao sednicama opštine, a de- šavalo se i to da je pretsedavajući gradonačelnik ukorio pretstojništvo, čak mu je pretio i strogim retorzijama, jer ono nije izvršilo naređenje redarstvenog kapetana Karla Gre- guša. Godine 1854 vidimo kako se strogo ponaša gradonačel- nik na raspravama o školskom pitanju.

Još na sednici zastupništva, održanoj godine 1853, javlja gradonačelnik da su najviše školske vlasti odobrile osnivanje osnovne škole i naredio je da se ustanove zadovoljavajuće plate učiteljima.

Opština je, godine 1855, raspisala konkurs na dva uči- teljska mesta sa platom od 500 fl., ali sa rezultatom toga nate- čaja vlasti sigurno nisu bile zadovoljne, jer je opština po- stavila samo jednog učitelja koji je morao poučavati i vero- nauku, i koji je dobivao godišnju platu od 400 fl. Taj se učitelj zvao Joachim Flesch, koji je pre radio u Monostor- szegu. Opština je na pritisak vlasti kasnije postavila i dru-

goga učitelja, ali ime tog učitelja nismo mogli naći u tadanjim zapisnicima.

Pored pitanja hrama i pitanja škole, uprava, izabrana posle revolucije, morala je rešiti i pitanje rabina. U zapisnicima nalazimo, da je 31 decembra 1854 bio izabran M. L. Wobor za rabina, dok su neizabrani kandidati bili L. Pollak i A. Ebli. Weber je mogao samo kratko vreme da vrši svoje rabinske funkcije, jer već nekoliko meseci posle održanih izbora oferira B. L. Singer, rabin iz Krstura, da se postavi na upražnjeno rabinsko mesto. Njegovi su zahtevi jako skromni: traži nedeljnu platu od 6 fl.

O izabranom rabinu još dugo vremena ne govore tadanji zapisnici, ali se iz izjave gradonačelnika Gavre Polzovića, na jednoj sednici kojoj je predsedavao, vidi da crkvena opština ima i sekundarnog rabina M. Grinbergera, koji je hteo ostaviti svoje mesto. Ovaj sekundarni rabin je vodio matrikule, te je stoga gradonačelnik uputio opštinu da blagovremeno popuni upražnjeno mesto rabina. Istovremeno gradonačelnik je konstatirao da se novoizabrani kantor B. Goldstein nije javio kod njega. Povodom tog slučaja uputio je opštinu, da od tada ne može ni učitelja ni verskog funkcionara postaviti, dok se dotični ne javi c. kr. vlastima. Pod pritiskom Magistrata, opština je raspisala natečaj na mesto rabina. Natečajni uslovi bili su: poznavanje državnog jezika, poznavanje teologije, filozofije i talmuda, te moralne pouzdanost. 11 septembra 1855 bio je izabran rabin Sonnenschein, ali je njegovo postavljenje bilo samo privremeno, definitivno su ga izabrali tek 23 juna 1856 kada se je sa još četvoricom ponovo natecao.

U doba od 1850—1860 vlasti često opominju opštinu zbog tolerancijalnih taksa. Magistrat poveri naplatu te takse advokatu Stevanu Balla, koji je učinio sve moguće za uterivanje tolerancijala. G. 1858 peštanska jevr. crkvena opština i komisija tolerancijalnih taksa traže hitnu isplatu zaostalih poreza. Za rešenje stvari sazvana je glavna skupština, ali na ovu, možda zbog nepopularnog njenog dnevnog reda, nijedan

član opštine nije došao. Ta pasivna rezistencija nije ništa pomogla: novosadski su Jevreji morali isplatiti tolerancijalne takse, advokat Stevan Balla se starao o njezinom realizovanju.

Godine 1856 održavaju se novi izbori pretstojništva i predsednika. Za predsednika je izabran Moritz Hirsch, a za pretstojnike: Wolf Schossberger, Lipot Klein, Jakov Ujhelyi, Sima Kohn, Sima Pollak i M. M. Weis. Ovo pretstojništvo je upravljalo već povećanom crkvenom opštinom, jer su se, po naredbi Namesničkog veća u Temišvaru, odvojili od rabinata u Palanci Novi i Stari Futog, Begeč, Gložan, Pašičevo, Kisač i Bački Petrovac, i bili su pripojeni novosadskoj crkvenoj opštini.

U to vreme crkvena opština već ima redovitu kancelariju, čiji je prvi beležnik Sigmund Goldstein, brat kantora Josifa Goldsteina. Godine 1860 je izabran za beležnika Ignac Kantor sa godišnjom platom od 100 fl. Beležnik je imao pravo da ubire za svedodžbe o moralnom vladanju 50 krajcara, a za izvode iz matrikule 20 krajcara. Zanimljiva je činjenica da je crkvena opština imala pravo izdavanja uverenja o moralnom vladanju, te je ovako vršila i javno-upravne funkcije.

Prilikom organizacije beležničke kancelarije nailazimo godine 1861 na prvi budžet opštine. Mi ćemo ovde zabeležiti neke stavke toga budžeta. Prnadležnosti rabina 525 fl., prnadležnosti dvojice učitelja 840 fl., prnadležnosti prvoga kantora 250 fl., i stanarina od 72 fl., plata drugoga kantora 168 fl. Plata poslužitelja hrama 50 fl. Plata beležnika 100 fl. Kamati koji se imaju platiti H. Hirschelu 100 fl. Kamati koji se imaju platiti za bivše Klačanjijevo gradilište 126 fl. Opravke zgrada 50 fl. Osiguranje protiv požara 25 fl., gorivo škole, rabinske i beležničke kancelarije 120 fl., za kancelarijske potrebe 30 fl. Tako je sveukupno godišnje trebovanje iznašalo 2456 fl.

Mir unutrašnjeg života crkvene opštine bio je godine 1860 opet promećen krizom rabinata, ali to pitanje već nije

mogla rešiti stara uprava, nego ga je rešila nova izborom novog rabina.

Godine 1861 su održani izbori nove uprave. Izborima je prisustvovao senator Pavle Herger, kao zastupnik Magistrata. Rezultat izbora je sledeći: za jevrejskog sudiju izabran je David Gruber, za beleznika Ignac Kantor, za blagajnika Jakov Zwieback, za nadzornika Samuel Perles, za zakletnika Josif Herrmann i Adolf Rosenberger, za članove unutrašnjeg senata: Sima Kohn, Izrael Horovitz, Viktor Gross, Salamon Zwieback, Jakov Schossberger i Sima Behm, za članove spoljašnjeg senata: lekar Dr. Epstein, Sima Pollak, Samu Perles, Jakov Ujhelyi, Samuel Freud, Jakov Metzger, Albert Felner, Bernat Lewy, Bernat Spitzer, Ignac Lewy, Mano Guttman i David Rešovski. Vršenje tutorskih funkcija je povereno lekaru Dr. Epsteinu.

Iz rezultata izbora vidimo, da je opština godine 1851 i 1856 izabrala pretsednika, dok je sada ponovo stavljen sudija na čelo opštine. Po svojoj prilici je crkvena opština pokušala, u prvoj deceniji posle svoje reorganizacije, da izabere pretsednika iz vlastitog članstva. Ali je ta težnja bila uzaludna: jer sednice nije vodio izabrani pretsednik, nego zastupnik vlasti, pa stoga skoro humoristički deluje zapisnički podatak, po kojem 1855 Emanuel Roth javlja sednici da zbog svog dužeg odsustva prenaša svoje pretsedničke funkcije na redarstvenog kapetana Karla Greguša, komesara grada.

Dakle, godine 1861 opština bira ponovo sudiju. U tome svom svojstvu David Gruber nije imao toliko posla koliko sudije u prošlosti; barem iz tadašnjih zapisnika ne možemo konstatirati da su vernici imali mnogo međusobnih raspri.

U zapisniku izbora godine 1861 čitamo i ovu zabeležku. Grgur Jovčić, gradski sudija, opominje izabrane da savesno vrše svoje dužnosti. Zatim su pod vođstvom gradskog sudije Grgura Jovčića, gradski senator i komesar Pavle Herger, gradski glavni odvetnik Jovan Radovanović i gradski podbeleznik Franja Tušek kao članovi izborne komisije otišli sa

izabranima u hram, gde su ovi poslednji položili zakletvu pred rabinom.

Iz zapisnika ne možemo ustanoviti, ko je tada vršio rabinske funkcije. Mesto rabinata u to vreme nije bilo popunjeno. Nov rabin K. S. Freyer bio je izabran tek 12 maja 1861 godine.

Vreme od 1861 do 1867 ispunjeno je, u glavnom, organizacionim radom. Rabin Freyer drži pitanje škole stalno na dnevnom redu. Sresko školsko nadzorništvo imenovalo je rabina Freyera za upravitelja škole, a on se u tom novom svojstvu stara o spoljašnjem i unutrašnjem uređenju zanezarene školske zgrade, disciplinuje učitelje, koji se, po njegovom izveštaju, renitentno ponašaju prema pretstojništvu. Po njegovoj želji, opštinsko zastupništvo je otkazalo Davidu Kenigstedtleru i Iliji Hassu i raspisalo konkurs na tri učiteljska mesta. Da li su ova dvojica učitelja zaista bili otpušteni, te se ne može znati. Može se konstatovati jedino to da su godine 1864 izabrani za učitelje A. I. Adler, učitelj u Pešti, I. Rosenfeld, učitelj u Izaku, i I. Reiss, učitelj u Hajošu, a u zapisnicima od godine 1866 čitamo da je predsednik dao odsustvo Iliji Haasu za polaganje ispita za diplomu učitelja više osnovne škole.

O toj dobi imamo još nekoliko ličnih podataka. Godine 1862 izabran je Salamon, sin rabina Freyera, za beležnika, mesto Ignaca Kantora. Za kantora je izabran Bermann iz Djura. Godine 1864 već je Jakov Kohn opštinski beležnik.

Epoha austrijskog apsolutizma završava se u istoriji veroispovedne opštine izborima koji su održani 26 februara 1867. Ovi su izbori bili održani u prisustvu Bele Peaka, gradskog senatora i komesara. Za predsednika je izabran Gerson Reitzer, za članove unutrašnjeg senata: Jovan Ernst, Moric Ujhelyi, David Heim i Bernat Fischer. Za članove spoljašnjeg senata izabrani su: Emanuel Guttmann, Jakov Zwieback, Jakov Klumak, Karlo Wiegenfeld, Adolf Zipris, Lazar Metzer, Hirschel Mayer, Bernat Horovitz, Samuel J. Weiss, Samuel Freud, Nathan Goldštein i Vilim Eckstein.

XIV.

Epoha austro-madžarskog izmirenja

Bogoštovna opština dobija autonomiju

Izmirenje Austrije i Mađarske, sporazumom od 1867, otvara novo poglavlje u životu ugarskoga Jevrejstva, a tako i u životu novosadskog Jevrejstva.

Liberalna era, koja je sledovala slomu apsolutizma, dala je Jevrejima sva građanska prava. Novosadski Magistrat, u želji da dokaže da odobrava emancipaciju, izabere za počasne članove svoje reprezentacije trojicu Jevreja, iako godine 1868 nije bilo restauracije, ni upražnjenih mandata. Među izabranima je bio i rabin Freyer.

Nova era je oslobodila crkvenu opštinu tutorstva Magistrata. U zapisnicima ne nalazimo traga o novim pravilima, ali je sigurno da su bila donesena nova osnovna pravila, jer je organizacija crkvene opštine bila sasvim izmenjena. Crkvene opštine bile su podeljene u srezove. Novi Sad je spadao u 7 srez, čije je sedište bilo u Baji. I škola je postala sada nesmetano vlasništvo crkvene opštine, a njome je upravljao školski odbor, izabran od članova gradskog predstavništva.

Izbor prve uprave u toj novoj eri bio je održan 16 januara 1868. Tim izborima već nije upravljala izborna komisija od izaslanika Magistrata. Magistrat tim izborima nije ni prisustvovao. Nema više spoljašnjeg ni unutrašnjeg senata, niti sudije. Samouprava se sastoji iz predsednika, pretstojništva i zastupništva. Te su reforme bile sigurno pravilima propisane. Životom crkvene opštine upravljale su pre 1868 odredbe Namesničkog veća i gradskog senata.

Kreirane su razne pretstojničke časti, ima pretstojnika za crkvene poslove, za školstvo, za blagajnu i za gospodarstvo. Sve je to dokaz o nezavisnom životu crkvene opštine.

Na izborima, održanim godine 1868, bili su izabrani: za predsednika Gerson Reitzer, za pretstojnike crkvene poslove: David Heim i Bernat Horovitz, za školskog pretstojnika Dr. Benjamin Hofmeister, za blagajničkog pretstojnika Jovan

Ernst, a za ekonomskog pretstojnika Bene Fischer. Za članove zastupništva izabrani su: Moric Ujhelyi, Jakov Zwieback, Adolf Zipris, Samuel Deutsch, Filip Pollak. Jakov Klumak, Nathan Goldstein, Lazar Messer, Bernat Lederer, Karlo Wiegenfeld, Josif Dietrichstein i Adolf Horovitz. Za blagajnika: Bernat Lederer, za sindike hrama Adolf Zipris, Jakov Klumak, Josif Dietrichstein. Za zamenike Josip Gross Isaas Galicianer i M. M. Weiss.

Nova uprava opštine započela svoju delatnost borbom protiv „Hevre kadiše“. Za vreme velikog oslobođenja „Hevra kadiša“ je takođe težila ka potpuno nezavisnom životu i zato, postavši nezavisna od crkvene opštine, konstituiše se kao samostalna korporacija. Tada nastupaju zategnuti odnosi između crkvene opštine i „Hevre kadiše“. Crkvena opština je, tako reći, šikanirala „Hevru“, dozvolila je održanje sednice „Hevre kadiše“ u većnici crkvene opštine samo onda kad se zato predala zasebna molba, a „Hevra“ je mogla svoje oglase samo onda izvesti u hramu kad bi ih prethodno podnela sednici pretstojništva na odobrenje. Ali, napokon se taj odnos ipak poboljšao, jer je interes jevrejskog života zahtevao mirnu saradnju obeju ustanova.

7 novembra 1869 zasedava zastupništvo bajskog sreza crkvenih opština i na tom zasedanju zastupa novosadsku opštinu Dr. Benjamin Hofmeister, koji je tom prilikom izabran za predsednika sreskog zastupništva. Time je počašćen ne samo Dr. Benjamin Hofmeister, nego i novosadska crkvena opština.

Godine 1870—1873 prolaze bez važnijih događaja. Tih godina se često održavaju izbori. Donećemo ovde rezultat izbora održanih u tim godinama.

Rezultat izbora održanih 28 novembra 1869 je ovaj Predsednik: Gerson Reitzer, potpredsednik: Jovan Ernst, pretstojnici hrama: Salamon Zwieback i Emanuel Guttmann, blagajnički pretstojnik: S. J. Weiss, ekonomski pretstojnik: Bernat Fischer, blagajnik: Mor Prosnitz, sindici hrama: Adolf Zipris i Adolf Sattler. Članovi zastupništva: Nathan Gold-

stein, Moric Brammer, David Krauss, Bernat Schlanger, Adolf Kenigstedtler, Nathan Steinitz, Ljudevit Schossberger, Samuel Deutsch, Maks Fischer, Lazar Messer, Karlo Wiegenfeld, Adolf Kohn, Hermann Schossberger, Sima Spitzer, Maks Friedmann, Josip Rottmann, Hermann Hirschl, Filip Pollak, Sima Kohn, Ignac Berger, Josip Dietrichstein, Ignac Lewy, Bernat Horovitz i Josif Dušinski.

Meseca decembra ove godine konstatuisao se i prvi školski odbor, čiji su bili članovi: rabin Freyer, Dr. Hofmeister, Aron Kempfner, Mor Brammer, Adolf Kenigstedtler, Elias Haas, Dr. Mor Ofner, i Louis Schossberger

Rezultat izbora uprave i zastupništva, održanih godine 1872, je ovaj. Pretsednik: Gerson Reitzer, potpredsednik: Gavro Pressburger, pretstojnici za crkvene poslove: Jakov Zwiback, i Emanuel Guttmann, blagajnički pretstojnici: Karlo Lewinger i Bernat Schlanger, ekonomski pretstojnik: Bernat Spitzer, pretstojnici hrama Hermann Weinfeld i Josip Dušinski, članovi zastupništva: Josip Rottmann, David Krauss, Mor Krauss, Samuel Weiss, Louis Schossberger, Bernat Fischer, Jovan Ernst, Salamon Zwieback, Adolf Kohn, Aron Kempfner, Karlo Wiegenfeld i Jovan Kenigstedler. Ipak, moramo istaknuti jedan događaj iz istorije godina 1870—1873. Grad Novi Sad je odobrio godišnju pomoć od 1200 fl. u ime doprinosa za održavanje jevrejske škole. Tom prilikom je bio školski odbor žestoko napadnut, jer nije dostojno branio interes crkvene opštine, te nije podneo iskaz o jevrejskoj deci, koja je morala pohađati školu. Kad bi se to učinilo, iznos pripomoći bio bi sigurno veći. Da li je taj napadaj bio opravdan? O broju tadanje dece koja je morala pohađati školu, nemamo štatistiku, ali je potpun budžet crvene opštine iznašao 1871 god. 5450 fl., a školska pripomoć koju je grad opštini dodelio iznosila je više od 22% ove svote.

Usled napadaja na školski odbor potpredsednik Jovan Ernst se zahvalio na ovoj časti.

Raspre zbog škole bile su sad stalno na dnevnom redu.

Kulminacija tih nesporazuma bila je rasprava između rabina Freyera i učitelja. U vezi s tom aferom izašao je članak u „Pester Lloyd“, u kome se oštro kritikuje rad upravitelja škole. Borba učitelja i rabina je dugo trajala, dok je, napokon, crkvena opština, dajući rabinu pravo, ukorila učitelje Haasa i Adlera. Ali, time afera nije bila završena: sad je nastala rasprava između predsjednika Gersona Reitzera i učitelja. Učitelji su, naime, tvrdili da je članak u „Pester Lloyd“ bio inspirisan od predsjednika.

Učitelji nisu hteli primiti pismeni ukor i stoga je pretstojništvo otkazalo službu učiteljima Eliasu Haasu i A. J. Adleru. Ali, ne treba da se zabrinemo za njihove sudbine. Obojica su ostali u svojoj službi i čitalac će još naići u ovoj istoriji na četrdesetgodisnjicu rada učitelja Haasa.

Godine 1874 Gerson Reitzer je dao ostavku na predsjedničkoj časti, jer je bio izabran za sreskog predsjednika. Za njegovog naslednika je bio izabran Dr. Pressburger, a potpredsjedničko mesto, koje je demisijom Jovana Ernsta postalo takođe vakantno, zauzeo je Bernat Fischer. Godine 1875 je uvedena u jevrejskoj školi nastava na mađarskom jeziku. Godine 1875 i 1876 bili su opet izbori u crkvenoj opštini.

Na izborima od godine 1875 izabrani su bili: za predsjednika Dr. Gavra Pressburger, za potpredsjednika Bernat Fischer, za školske pretstojnike David Heim i Jakov Zwieback, za blagajničkog pretstojnika Filip Pollak, za ekonomskog referenta Bernat Spitzer, za blagajnika Edo Grinwald, za pretstojnike hrama Vilim Epstein i Izrael Blau. Za članove zastupništva izabrani su: Filip Kohn, Josif Zipris, Jakov Schwimmer, Mor Klein, Samu Bachrach, Gerson Reitzer, David Krauss, Jovan Trebitsch, Vilim Behm ml., Hermann Messer, Franjo Handler, Adolf Kenigstedler, Bernat Schlanger, Marko Schwarz, Karlo Kron, Josif Rottmann i Adolf Kohn.

Na izborima za zastupništvo, koji su održani godine 1876, bili su izabrani: za predsjednika Jovan Ernst, za pot-

pretsednika Salamon Zwieback, za školske pretstojnike Samuel Freud i Herrmann Weinfeld, za blagajničkog pretstojnika Filip Pollak, za ekonomskog referenta Bernat Spitzer, za blagajnika Bernat Schlanger, za pretstojnike hrama Vilim Epstein i Ignac Lewy. Za članove zastupništva: David Krauss, Gerson Reitzer, Bernat Fischer, Karlo Wiegenfeld, Hermann Messer, Samu Bachrach, Jovan Trebitsch, Karlo Kron, Jakov Schwimmer, Jakov Zwieback, Samu Fischer, Jovan Kenigstedtler, Edo Grinwald, Maks Friedmann, Sigmund Kassowitz i Josif Cikorisz.

Za članove školskog odbora bili su izabrani: Jakov Zwieback, Herman Messer, Filip Pollak, Jakov Schwimmer, Karlo Wiegenfeld, Bernat Schlanger i Karlo Kron.

Nema ni 20 godina kako hram postoji, i već se mora godinu 1878 temeljito renovirati. Gradnja hrama stajala je 3903 fl., a sada, posle dve decenije, renoviranje je stajalo, osim troškova bojenja, 2480 fl.

Prilikom opštih izbora, održanih 28 decembra 1879, izabrani su: za pretsednika Jovan Ernst, za potpretsednika Filip Pollak, za školske pretstojnike: Samu Freund i Herman Weinfeld, za blagajničkog pretstojnika Samu Weiss, za ekonomskog pretstojnika Bernat Spitzer, za blagajnika Bernat Schlanger, za pretstojnike hrama W. Epstein i Ignac Lewy; za članove zastupništva Bernat Fischer, Jakov Wiegenfeld, Karlo Lewinger, Adolf Kohn, Maks Fischer, Herman Messer, David Krauss, Samu Bachrach, Samu Fischer, Ljudevit Berger, Edo Grinwald i Maks Friedmann, za zamenike Samu Lustig, Bernhard Horovitz, Karlo Kohn, Jakov Zwieback i Adolf Kenigstedtler.

Godine 1879 je opština penzionisala rabina Freyera s obzirom na njegovu starost i boležljivost. Rabin je uzeo odluku na znanje, ali je saopštio da reflektira i nadalje na stan u naravi, te da taj stan neće ostaviti dok je živ. Inače, dao je opštini na znanje da će po ozdravljenju moći da vrši i dalje rabinske funkcije. Freyer je vršio rabinske funkcije sve do svoje smrti, koja je usledila 22 jula 1880. Zasluge umrloga

rabina ovekovečene su u zapisniku na dan njegove smrti; on je bio sahranjen uz opštu žalost svih članova opštine.

Opština je podigla lep spomenik na grobu rabina Freyera. Natpis tog nadgrobnoг spomenika je stilizovao sam zet umrlog rabina, marcalski rabin, koji je održao i prigodni govor prilikom postavljanja spomenika. Dr. Henrik Marčali, čuveni universitetski profesor, sin je tog marcalskog rabina; taj, dakle, istoričar svetskoga glasa unuk je rabina Freyera.

Mesto rabina ostalo je godinu dana upražnjeno. 10 jula 1881 bio je održan izbor novog rabina. Na izboru je učestvovalo 121 član opštine, od kojih je 119 glasalo za Dr. Ignaca Szüsza, rabina u Köszeгу.

8. septembra 1881 je dočekalo zastupništvo crkvene opštine, pretsedništvo „Chevre Kadiše“ i uprava jevrejske ženske zadruge, na pristaništu, rabina Ignaca Szüsza, te su ga otpratili od pristaništa do hrama. Dočeku su prisustvovali i učenici jevrejske škole.

Simpatiju kojom je bio dočekan, očuvao je Dr. Ignac Szüsz za svo vreme svog rada od više decenija. Njegovi su ga vernici voleli, a naročito su ga poštovali zbog njegovog naučnog i literarnog rada. On je svoje delo „Jevrejsko bračno pravo“ posvetio novosadskoj crkvenoj opštini.

Na izborima, održanim meseca januara 1883, izabran je za pretsednika ponovo Dr. Gavro Pressburger, za potpretsednika Filip Pollak, za pretstojnike crkvenih poslova Jakob Zwieback i Šamu Freud, z ablagajničkog pretstojnika Maks Friedmann, za ekonomskog pretstojnika Karlo Wiegenfeld, za blagajnika Bernat Schlanger, za pretstojnike hrama Vilim Epstein i Izrael Blau. Za članove zastupništva bili su izabrani: Adolf Kohn, Maks Fišer, Šamu I. Weiss, Herman Messer, Bernat Fischer, David Krauss, Vilim Ujelhyi, Šamu Fischer, Jakov Fischer, Šamu Bachrach, Albert Ressler, Dr. Karlo Kohn. Za pretsednika školskog odbora bio je izabran Maks Fischer, a za članove tog odbora Jakov Fischer, Filip Pollak, Karlo Lewinger, Bernat Schlanger, Dr. Karlo Kohn, Karlo Kron i Emil Ofner.

Ta uprava je najviše radila na polju unutrašnje administracije. Glavni rabin Dr. Ignac Szűsz je izradio novi pravilnik hrama, koji je zastupništvo odobrilo i koji je odlukom pretstojništva stupio u život. Za vreme ove uprave bila je posvećena osnovna škola. Tu svečanost spominje zapisnik glavne skupštine, održane 3 decembra 1884. Dr. Gavra Pressburger je vodio poslove crkvene opštine zacemento sa mnogo sposobnosti i mnogo volje, jer je godine 1886, prilikom opštih izbora, bio ponovo, i to jednoglasno, izabran za predsednika. Za potpredsednika bio je izabran Marko Schwarz, za školske pretstojnike Jakov Zwieback i David Heim, za blagajničkog pretstojnika Filip Pollak, za ekonomskog pretstojnika Šamu Bachrach, pretstojnike hrama Ignac Lewy i Avram Heim. Za članove zastupništva bili su izabrani David Krauss, Bernat Fischer, Šamu Weinfeld, Filip Kohn, Albert Ressler, Herman Messer, Dr. A. D. Blau, Adolf Kohn, Vilim Ujhelyi, Antun Lewinger, Karlo Wiegenfeld i Dr. Karlo Kohn.

Za predsednika školskog odbora bio je izabran Adolf Kohn, a za članove Dr. Karlo Kohn, Filip Pollak, Dr. A. D. Blau, Bernat Schlanger, Albert Ressler, Dr. Edo Lewinger, Karlo Kron, Emil Ofner, Vilim Ujhelyi, Antun Lewinger, Bernat Fischer, Filip Kohn, Herman Messer i Salamon Weinfeld.

Godine 1889 mandat za vođenje crkvene opštine dobila je skoro ista uprava, i to s potpunim pravom. Vođa tog režima, Dr. Gavra Pressburger, spada među predsednike koji su umeli da stvaraju. Od obnove crkvene opštine prošle su već tri decenije. Za to vreme broj Jevreja u Novom Sadu stalno raste. Godine 1869 ima 965, 1880 godine 1141, a 1890 godine 1507 Jevreja u Novom Sadu. Hram koji je bio sagrađen 1852 postao je, i pored svih renovacija i proširenja, sve tešniji, a na proširenje hrama, u većem opsegu, ipak se nije moglo misliti, jer ni dug za staru gradnju nije još bio isplaćen. Hram već nije bio u najboljem stanju, a njegov zid, koji je stajao blizu gradskog kanala, bio je sklon padu. Zato je taj zid bio stubovima poduprt, ali je rad oko izvođe-

nja toga stajao mnogo novaca, i zato opština nema dovoljno sredstava da vrati zajam od 500 zlatnih dukata, koje je primila prilikom gradnje hrama od senatora Klačanjija, odnosno njegove kćerke, udate grofice Nitzky, iako se vraćanje tog zajma jako urgiralo. Po nalogu poverioca i na temelju sudske presude sprovoda se ovrha. Poverilac hoće da se nepokretnine crkvene opštine, a među njima i hram, prodadu na licitaciji. Pretsednik Dr. Gavra Pressburger reguliše tu nezgodnu stvar. Opština uzima zajam od 10.000 fl., isplati 6.000 fl. za podmirenje duga Klačanjiju, a ostatak se upotrebljava za proširenje hrama.

Mesto grubih stubova od cigalja postavljeni su vitki zeleni stubovi u muškom odeljenju hrama, te se tako dobilo mesto za dva nova reda klupa. U ženskom odeljenju hrama se gradi još jedan balkon.

To nije bilo idealno rešenje problema, ali materijalne prilike opštine nisu dozvolile da se preduzmu skuplji radovi. Ali je i tako prestalo ono nesnosno stanje da od 400 muških članova opštine samo 192 člana ima mesta u hramu. Slično je bilo stanje i u ženskom odeljenju hrama.

Ali, to je proširenje hrama bilo samo za kratko vreme dovoljno. U devedesetim godinama povećava se broj novosadskih Jevreja od 1507 na 2062, i stoga je pitanje radikalnog rešenja problema hrama došlo ponovo na tapet. O tome ćemo kasnije govoriti.

Za predsednikovanje Dr. Gavre Pressburgera bio je izabran za beležnika opštine Jakov Fischer. Tim izborom je došao na čelo administracije crkvene opštine čovek velikoga jevrejskog i svetovnog znanja i visokih kvaliteta. Jakov Fischer je kroz 40 godina služio novosadskoj bogoštovnoj opštini, te je za to vreme bio savetodavac od velike vrednosti svima upravama opštine. Pred nama leže njegovi sjajno napisani zapisnici u kojima je akcije, činjenice i načelne borbe tako precizno i sa tolikom odanošću zabeležio.

Dr. Gavra Pressburger bio je predsednik crkvene opštine punih 18 godina, sve do svoje smrti, koja je usledila 28 sep-

tembra 1895 godine u 52 godini starosti. Njegova je smrt duboko ožalostila novosadsko Jevrejstvo. Njegova se uspomena zapisnički ovekovečila, a njegov portret, naslikan u prirodnoj veličini, bio je postavljen sa velikim svečanostima u skupštinskoj dvorani. Posle smrti mnogo zaslužnog predsednika, potpredsednik Bernat Fischer je privremeno vršio dužnost predsednika, dok na delimičnoj restauraciji, održanoj meseca januara 1896, nije bio izabran za predsednika Dr. Karlo Kohn.

Dr. Karlo Kohn je stekao poverenje birača, te je bio na opštim izborima godine 1898 jednoglasno ponovo izabran za predsednika.

Na tim izborima bio je izabran za potpredsednika Bernat Fischer, za prestojnike hrama Jakov Zwieback i Josip Filip Weinfeld, za blagajničkog pretstojnika Jovan Teubner, za ekonomskog pretstojnika Josip Ernst, za blagajnika Albert Ressler, za prestojnike crkvenih poslova Mihajlo Ofner ml. i Ignac Lewy. Za članove zastupništva bili su izabrani: Vilim Roth, Dr. Oskar Majer, Herman Messer, Lipot Schwarz, Henrik Wertheim, Karlo Wimmer, Dr. Armin Kassovitz, Dr. Šandor Nemeš, Samuel Krauss, Adolf Kenigstaedtler, Lipot Berceller, Dr. Edo Lewinger, Filip Kohn, Karlo Wiegenfeld, Šamu Schaffer, Dr. Mor Ofner, Salamon Zwieback, Dr. Henrik Fischer, Dezider Balog, Šamu Bachrach, Dr. Šamu Lewy, Mor Krieshaber, Arnold Guttmann i Vilim Ujhelyi. U školski odbor bili su izabrani: Dr. Armin Kassovitz, Dr. Josif Steinfeld, Karlo Kron, Bernat Ernst, Dr. Šamu Lewy, Mor Krieshaber i Lipot Berceller.

Dr. Karlo Kohn je počeo svoj predsednički rad time da je odbranio autonomiju crkvene opštine. Gradski savet je, naime, tražio da mu se pošalje zapisnik o izboru predsednika. Glavna skupština je na to odlučila da ne udovolji zahtevu senata, jer ni izbor predsednika, ni za drugu odluku crkvene opštine ne treba odobrenje senata.

Dr. Karlo Kohn je bio do meseca januara 1904, sa predikdom od dve godine, kroz jedanaest godina predsednik crk-

vene opštine.*) Njegova jedanaestogodišnja predsednička delatnost je jedno od najlepših poglavlja u istoriji novosadske crkvene opštine, i to ne samo stoga što se u toj deceniji počeo da modernizira jevrejski javni život u Novom Sadu, nego i stoga jer su briga, borba i oduševljenje u to vreme započeli i skoro i dovršili veliko delo koje već 21 godinu manifestuje veliko značenje i unutrašnju vrednost novosadskog Jevrejstva. To je delo: današnji jevrejski hram, zgrada jevrejske škole i dom činovnika opštine.

O istoriji te gradnje ćemo kasnije govoriti. Da vidimo, najpre, kakve se druge stvari događaju u opštini, u razdoblju od 1896 do 1909 za predsednikovanja Dr. Karla Kohna i njegovog naslednika Josifa Ernsta.

Godine 1900 zahvalio se Dr. Karlo Kohn na predsedničkoj časti i, pored toga što je umoljen da ostane na tom mestu i nadalje, nije promenuo svoju odluku. Za naslednika njegovog bio je izabran dotadašnji potpredsednik Bernat Fischer, a tako upražnjeno potpredsedničko mesto bilo je popunjeno izborom Dr. Šandora Nemeša. Ali, meseca januara 1901, već je Dr. Armin Kassovitz potpredsednik opštine, a novoizabrani predsednik je opet Bernat Fischer. U 1901 i 1902 godini stalno ima promena u redovima uprave. Jovan Teubner demisionira, a na njegovo mesto dolazi Dr. Bodog Kovač. Na mesto Karla Krona, koji je takođe zahvalio, bio je izabran Mor Raabstern, koji takođe preda ostavku, a na njegovo mesto dolazi Vilim Roth. Na ovoj strani istorije novosadskog Jevrejstva imamo da zabeležimo žalostan događaj. Jakov Zwieback, pretstojnik za crkvene poslove, koji je kroz 50 godina radio na procvatu crkvene opštine, umre meseca maja 1902. Sahrana Jakova Zwiebacka se vrši iz dvorišta hrama, a njegove zasluge su zapisnički ovekovečene. Na njegovo mesto bio je izabran Adolf Landsmann.

*) Od godine 1904 donećemo imenik uprava crkvene opštine u zasebnom poglavlju.

Ove je godine umro i glavni kantor Filip Schen, koji je, po svedočanstvu tadanjih zapisnika, stajao uvek na visini svoga poziva. Svojim vernim, savesnim, moralnim i pobožnim životom je stekao ljubav i poštovanje ne samo cele crkvene opštine, nego i celoga grada. Kao njegov naslednik bio je izabran Josip Basser, budimski kantor. Još iste godine se Bernat Fischer zahvalio zbog bolesti na predsedničkoj časti, a na njegovo mesto dolazi opet Dr. Karlo Kohn. Pod predsedništvom Dr. Karla Kohna bila je izvršena promena pravila, i to naročito onoga dela koji se odnosi na sama pravila.

U ovo doba svaka godina znači novu žalost za novosadsko Jevrejstvo. Jovan Ernst umire 3 aprila 1904. On je bio kroz šest godina predsednik opštine, i u tom svome svojstvu radio sa velikim oduševljenjem i znanjem. Pod njegovim predsedništvom je bila izvršena restauracija staroga hrama, koji je već bio u jako trošnom stanju, i gradnja nove galerije. On je stekao mnogo zasluga i na polju dobrotvornosti, a kulminacija je njegovog rada na tom polju osnivanje ovećeg fonda. Crkvena opština je za večna vremena zabeležila u zapisniku zasluge Jovana Ernsta.

Od godine 1904 sva pažnja uprave je uperena na proširenje hrama. Glavni kantor Josif Basser odlazi iz Novog Sada. Pokušavaju da ga zamenu, jer na popunjenje mesta glavnog kantora neće opština ni da misli pre proširenja hrama. Ali, mesto proširenja, iskrasne kasnije misao gradnje novoga hrama. Iako je nova uprava odmah prihvatila tu novu misao, izgradnja novoga hrama će trajati mnogo godina, a opština ne može biti za to vreme bez glavnog kantora. Stoga je izabran za glavnog kantora Friedrich Roth. „Zahvaljujući svom divnom tenoru i svojoj osećajnoj interpretaciji molitava, Roth je bio jednoglasno izabran.“ (Zapisnik od 25 juna 1905).

Ali je Friedrich Roth brzo napustio svoje mesto, a sad se upražnjeno mesto ne popunjava, jer za to, zbog gradnje, sada zaista nema potrebe.

Godine 1905 umire Šandor Nemeš. On je 13 godina bio član zastupništva, a godinu dana je bio potpretsednik opštine. On je mnogo i sa mnogo ljubavi radio na procvatu opštine.

Krajem godine 1905 Ministarstvo unutrašnjih dela uputi crkvenu opštinu da vrši nadzor nad radom Chevre Kadiše. Pretstojništvo opštine je saopštilo Chevra Kadiši i tražilo je od nje da u smislu ministarske naredbe izvrši promenu pravila. Kao što smo to u istoriji Chevre Kadiše napisali, to je usledilo tek posle dugih pregovora.

Godine 1906 Ernest Ipolyi odlazi u penziju, a na njegovo mesto bude izabran Mihajlo I. Boroš, učitelj iz Komorača. Oba su učitelja prvoklasni radnici na polju jevrejskog školstva. Ernest Ipolyi je pisao znatne stručno-literarne radove. U izveštaju školske godine 1895/6 napisao je istoriju jevrejske škole. Njegov naslednik, Mihajlo I. Boroš, i danas radi kao direktor podržavljene jevrejske škole na sveopšte zadovoljstvo.

Godine 1907 se mnogo raspravljalo u Ugarskoj o pitanju podržavljenja konfesionalnih škola. Vlada je tada sazvala na dogovor pretstavnike novosadskih veroispovesti. Na tom dogovoru su izaslanici grada dokazali da se veliki deo teških prireza troši na potpomaganje konfesionalnih škola. Da se to izbegne, treba podržaviti konfesionalne škole, ili treba oduzeti potporu ovim školama.

U slučaju oduzimanja školske potpore, pretila bi opštini teška materijalna kriza, a o tome da školu opština prepusti državi, novosadsko Jevrejstvo nije htelo ni da čuje. Ali je to pitanje bilo tako srećno rešeno, da crkvena opština nije izgubila ni školu ni potporu.

Međutim, velika gradnja se približavala svome završetku. Fridrih Roth se vratio na svoje mesto glavnog kantora, a novosadski Jevreji su sa mnogo oduševljenja čekali dan osvećenja hrama.

XV.

Gradnja treće sinagoge

„Tresla se brda, rodio se miš.“ Ova izreka zaista se ne može primeniti na pokret čiji je krajnji rezultat imponantni novosadski jevrejski hram. Stvar je počela sa miševima. Opština je, naime, raspravljala i odlučila da renovira stari hram, i da odobri u tu svrhu 3.000 kruna. Opština se teško odlučila na taj izdatak, ali, kad su eksperti pogledali stari hram, ustanovili su da se pitanje hrama renovacijom ne može rešiti. Opština se tako povećala da je hram postao malen. Glavna skupština, održana 10 februara 1904, raspravljala je o proširenju hrama i o njegovim finansijskim mogućnostima. Jer drži da bi bilo mnogo utrošiti oko 4.000 kruna na radove oko proširenja, kada na jedan put iskrsne u skupštinskoj dvorani misao gradnje novoga hrama. Odmah se ustanovljuju teški materijalni uslovi za izgradnju hrama i mnogi članovi zastupništva neće da optereće članove crkvene opštine za nekoliko decenija. Kad bi se gradio novi hram, taj bi morao odgovarati zahtevima vremena, morao bi biti dostojan današnje crkvene opštine, a naročito bi morao služiti većoj slavi Božjoj. Karlo Kohn, predsednik opštine, misli da treba, kao i kod ostvarenja svake velike jevrejske misli, da se obrati samim vernicima, te da ih se pita da li je novi hram potreban. Ovo pitanje mogu samo vernici rešavati, vernici se moraju izjasniti da li osećaju potrebu izgradnje novog oltara za Božju volju.

Mora se prirediti sabirna akcija među vernicima, i uspeh te akcije će odlučiti da li je novi hram potreban. Neka se pruži prilika svakome članu opštine da doprinese za izgradnju novoga hrama.

Predlog predsednika nailazi na opšte odobravanje. Skupština izašilje komisiju za vođenje sabirne akcije. Posle nekoliko nedelja održava se ponova sednica pretstojništva crkvene opštine. Pokus je uspeo. Na poziv pretstojništva vernici su dostojno odgovorili: članovi opštine su ponudili 40.000

kruna. Pretstojništvo sa radošću sluša izveštaj da se u opštini razvio jak pokret, čiji je cilj izgradnja novoga hrama i da svi članovi traže da se taj plan oživotvori. Na brzu ruku se sastavlja proračun: 40.000 kruna se sakupilo na darovima, 80.000 kruna se može očekivati od prodaja sedišta hrama, tako da zajedno sa eventualnom pomoći grada i sa rezervnim fondovima crkvene opštine već stoji 160.000 kruna na raspoloženju. Ujedno se pojavljuje i plan izgradnje nove škole i kuće za činovničke stanove. Gradnja bi stajala 300.000 kruna, a gradilište 30.000, svega dakle 330.000 kruna. Od te svote nema 170.000 kruna, ali se na, temelju informacija, zna da bi svaki od lokalnih novčanih zavoda rado dao crkvenoj opštini anuitetni zajam uz 5% o prilike.

Pretstojništvo odlučuje da će predložiti glavnoj skupštini da ona povuče svoju odluku, prema kojoj bi se hram imao proširiti i da mesto ove donese novu odluku, da se imaju izgraditi novi hram, škola i dom za stanove nameštenika.

Pretstojništvo je predložilo glavnoj skupštini da se t. zv. gradilište Lebl, koje se nalazi pored nekretnine crkvene opštine, kupi na većito za 28.000 kruna. To bi se gradilište moralo kupiti i onda, kad bi se izvršilo samo proširenje staroga hrama, ali je značaj toga gradilišta sadá, kada se namcrava da gradi novi hram, mnogo veći. Glavna skupština je odlučila, da se to gradilište otkupi. To je bio prvi korak ka ostvarenju plana novoga hrama. Odmah iza ove odluke je glavna skupština raspravljala o planu izgradnje novoga hrama. Pretstojništvo je u opširnoj pretstavci motivisalo veliki plan, a odluka glavne skupštine je usledila spontano, bez poduže debate, što je jasno pokazalo da će se taj plemeniti plan brzim odlukama i akcijama oživotvoriti. Posle ozbiljne i dostojne debate je predsednik Karlo Kohn odredio pojedinačno glasanje. Svi prisutni članovi glavne skupštine, svega 24 zastupnika, jednoglasno su primili predlog pretstojništva i odlučili sledeće:

1. stavlja se van snage odluka koja je donešena 10 jula 1903 godine, o proširenju hrama;

2. oferti za radove na proširenju stavljaju se ad acta;

3. načelno se odlučuje da se izgradi novi hram zajedno sa novom školskom zgradom i činovničkim domom i stavlja se u dužnost pretstojništvu da izradi opšti plan, da izradi način pokrića troškova nove gradnje i da sve to podnese crkvenoj opštini.

U smislu pravila je predsednik podneo na glasanje biračima odluku glavne skupštine, te su 13 marta svi članovi crkvene opštine, koji su imali pravo glasa, glasali o planu gradnje novog hrama. Pod predsedništvom Karla Wimmera, a pred članovima izborne komisije Vilima Bergera i Alberta Resslera, 89 članova je glasalo o tom pitanju, od kojih je 86 glasalo za odluku glavne skupštine, a trojica protiv te odluke. Tako je odluka bila sankcionirana i mogli su otpočeti radovi oko sprovađanja gradnje.

25 aprila predsednik javlja da se usmeno pogodio sa udovom Jakova Lebla, vlasnicom gradilišta, o kupovnoj ceni od 20.000 ~~čimara~~ ^{krugaa} i traži od glavne skupštine punomoć za sklapanje ugovora.

Odbor za gradnju, koji se sastoji od svih članova pretstojništva i ekonomske komisije, te od glavnog inženjera Adolfa Deutscha i Josipa Schwarza, počinje svoj rad izradom prethodnog programa gradnje. Po tom bi se programu najpre izgradila škola, a tek onda bi došla na red gradnja hrama i činovničkog doma. Čim bi bila nova školska zgrada gotova, porušio bi se stari hram, a privremeni hram bi se smestio u školi.

6 aprila 1905 je odlučeno da će 1 augusta iste godine otpočeti gradnja, ali je to ostalo samo želja. Plan je bio velik, ali su i poteškoće bile velike.

11 juna je glavna skupština odlučila da proda Freystedlerovu nekretninu, kojom je upravljala kao zadužbinom, u korist izgradnje hrama, na javnoj licitaciji. Neki su članovi bili protiv toga, jer bi se, po zadužbinskom pismu, prihod te zadužbine trebao upotrebiti u dobrotvorne svrhe, ali se je našla formula kojom je omogućeno da se prodajna cena

te nekretnine upotrebljava za izgradnju hrama, a da se time ne menja cilj zadužbine. Odlučeno je da se plati godišnje 4%-tni interes prodajne cene, koja će se svota upotrebiti po uputstvima utemeljitelja zadužbine u dobrotvorne svrhe. Nekretnina je bila prodana na javnoj licitaciji za 4050 kruna.

Lipot Baumhorn, budimpeštanski graditelj, dobio je nalog da izradi planove gradnje hrama i ostalih zgrada. On je meseca decembra 1905 zatražio, da mu se odgodi rok predaja planova na mesec dana.

12 aprila 1906 komisija podnaša prispele ponude i javlja da je najpovoljnija ponuda subotičkoga poduzimača Julije Labaša u iznosu od 306.936.46 kruna. Komisija za gradnju je predala prispele ponude na stručno mišljenje graditelju Baumhornu i ekspertima komisije. Sva su stručna mišljenja bila jednoglasna u tome da je ponuda Julija Labaša najpovoljnija. Na temelju tog izveštaja glavna je skupština predala radove Juliju Labašu.

Pošto je to pitanje bilo rešeno, glavna je skupština ustanovila red izvršenja gradnje, te je, na predlog komisije za gradnju, odlučila da će se najpre sagraditi škola, zatim hram, a napokon činovnički dom.

Glavna je skupština ustanovila, da će za pokrice troškova gradnje biti otprilike potrebna svota od 400.000 kruna. Opština će polovinu te svote pokriti iz svojih sopstvenih sredstava, darova, iz prodaje sedišta u hramu i iz svog blagajničkog suviška, a daljnja svota će se nabaviti putem anuitetnog zajma. Već je opština dobila i dve ponude sa strane lokalnih novčanih zavoda. Prihvaćena je ponuda Novosadske štedionice, prema kojoj opština uzima u zajam svotu od 210.000 kruna, po tečaju od 95%, koju će svotu otplaćivati u roku od 50 godina 5.25%-tnim anuitetima.

Pretsednik opštine, blagajnički pretstojnik Josif Ernst i blagajnik Albert Ressler su dobili smesta nalog da potpišu u ime crkvene opštine obveznicu.

Za izradu ugovora koji bi se imao sklopiti sa preduzimačem izaslata je komisija, nadalje je ustanovljen honorar

arhitekta i poslovnih inženjera. Odobreno je davanje stanarine nameštenicima, koji su se zbog gradnje morali iseliti iz stare zgrade, te je odlučeno da će se služba Božja održavati, za vreme trajanja gradnje, u školskoj zgradi, te da pretstojništvo ima da se stara za odgovarajuće prostorije za službe Božje prilikom velikih blagdana.

Napokon je došlo vreme da se radovi otpočnu. Ali stvaranje ide uporedno sa rušenjem. Približio se dan kada se morao rušiti stari hram koji su tri generacije pohađale, da se tamo mole Bogu.

Moralo se, dakle, oprostiti od staroga hrama. 3. juna 1906, pre podne, u pola 11 sati, održana je oproštajna služba Božja ovim redom:

1. Ma tovu (pevao je hor).
2. Jihje Adonaj elohenu imonu.
3. Propoved.

4. Vajhi bin soa. Posle ove molitve su dva pretstojnika hrama otvorili arku mira i izvadili su iz nje sve tore. Svaki je pretstojnik i Adolf Kenigstedtler, kao najstariji zastupnik, zatim glavni rabin i glavni kantor preuzeo po jednu toru.

Posle podele tora su sluge skinule sveto kandilo i predale po godinama starosti drugom zastupniku Salamonu Messeru.

5. Posle molitve „Šma Jisrael“, pretstojništvo je sa spomenutom dvojicom zastupnika obišlo sa torama i svetim kandilom jedan put hram. Posle toga je glavni rabin stao pred otvorenu arku mira, a na desnoj i levoj strani oltara su stajali predsednik Dr. Karlo Kubinji-Kohn, potpredsednik Armin Kassovitz i dva pretstojnika hrama. Drugi članovi pretstojništva, držeći tora i sveti kandilo, smestili su se pred almemorom. Posle molitve glavnog rabina, predsednik opštine je predao hram u svrhu gradnje, a pretstojništvo je izišlo iz hrama zajedno s torama i svetim kandilom.

Stari hram, po svedočanstvu spomenploče, koja se nalazila na njemu, bio je podignut 1826. Prema tome je služio kroz 80 godina slavi Božjoj.

Tri spomen-kamena staroga hrama su bila uzidana u zid novoga hrama.

Sada je, napokon, otpočela gradnja hrama. Oko gradnje su u početku nastale poteškoće, jer je arhitekt Lipot Baumhorn izvestio opštinu da mora iz arhitektonskih razloga predložiti da se troškovi gradnje povise sa 15.000 kruna. Glavna skupština je iz finansijskih razloga, i s pozivom na donji predračun, samo delimično udovoljila želji arhitekta, jer opština nije bila u stanju da izglasa tako velike naknadne troškove.

Predračun gradnje bilo je sledeći:

IZDACI

Preduzimačima Labaš és Rogić	K 306.936'46
Bojenje, staklarski radovi, orgulje, uvođenje plinskog osvetljenja itd.	„ 33.000'—
Baumhornov honorar	„ 15.000'—
Honorar nadzornog inženjera	„ 4.000'—
Bunar	„ 1.000'—
Stanarina nameštenika za godinu i po dana	„ 3.060'—
	<u> </u>
Svega	K 362.996'46

POKRICE

Zajam	K 200.000'—
Gotovina kod Taubnera	„ 56.987'—
Gotovina u blagajni crkvene opštine	„ 16'599'—
Sedišta u hramu	„ 53.215'—
Preostali darovi	„ 15.863'—
Obročna otplata Baumhorna	„ 3.000'—
4% ^o -tna jednogodišnja kamata na ulog od 200.000 K. „	<u>8.000'—</u>
Svega realno pokrće:	K 353.664'—
Subvencija grada	„ 5.000'—
Prodaja sedišta u hramu	„ 8.000'—
	<u> </u>
Svega	K 366.664'—

Na strani pokrića tog predračuna nalazimo stavku od 5.000 kruna kao subvenciju grada. Ovu stavku treba protumačiti. Glavna skupština, naime, odlučila je da se zatraži od grada subvencija za svrhe gradnje hrama. Izabrana je komisija koja će tu molbu podneti gradskom senatu. Ta se komisija sastojala od Dr. Armina Kassovitza, Josipa Ernsta, glavnog rabina Dr. Ignaca Papa, Henrika Fischera, Lipota Franka, Karla Krona, Mora Rabsterna, Adolfa Deutscha i Lipota Schwarza. Izaslanje deputacije nije bilo bez uspeha, jer je gradonačelnik primio deputaciju vrlo ljubazno, te je grad Novi Sad, na predlog gradonačelnika, odobrio 20.000 kruna u svrhu izgradnje hrama. Ali je ministar unutrašnjih dela poništio tu odluku iz formalnih razloga. To je glavna skupština sa žalošću primila na znanje, a 15 jula ponovo izaslala deputaciju velikom županu i gradonačelniku za urgiranje povoljnog rešenja tog pitanja. Za trajanja gradnje je istekao mandat glavne skupštine, pa su 31 januara 1907 preduzeli novi predsednik i nova glavna skupština posao oko sprovađanja velikog programa izgradnje hrama. Novozabrani predsednik Josif Ernst je održao veliki programni govor iz kojeg ćemo citirati ove rečenice.

„Mi smo nasledili od prošlog zastupništva zadatak izgradnje hrama, škole i opštinskog doma. Taj je zadatak tako važan da će uspešno njegovo izvršenje zahtevati skoro sve naše energije. Tek sada vidim kakav je ogroman posao vršio moj predčasnik Dr. Karlo Kohn za vreme svoga predsednikovanja, jer za vreme tih 10 godina, dok je on bio predsednik naše opštine, nije samo podigao našu crkvenu opštinu na nivo prvih crkvenih opština naših, nego je i naš veliki rad, našu novogradnju, fundirao na tako sigurnim osnovama da ćemo to moći nastaviti i završiti, sa Božjom pomoći, bez ikakvih poteškoća.“

Ali, stvari ipak nisu tekle bez ikakvih poteškoća. Nova uprava crkvene opštine brzo je došla u sukob sa preduzimačem Julijem Labašom, koji je, na svaki način, hteo da se

oslobodi izvršenja gradnje, jer bi to, po njegovom tvrđenju, njemu značilo ogromne gubitke. Otpočeta su parnice i rasprave, dok je, napokon, opština sklopila sa preduzimačem naknadni ugovor, u kome je opština odobrila preduzimaču još 20.000 kruna u ime renumeracije pod uslovom da će ovaj udovoljiti svima tačkama ugovora.

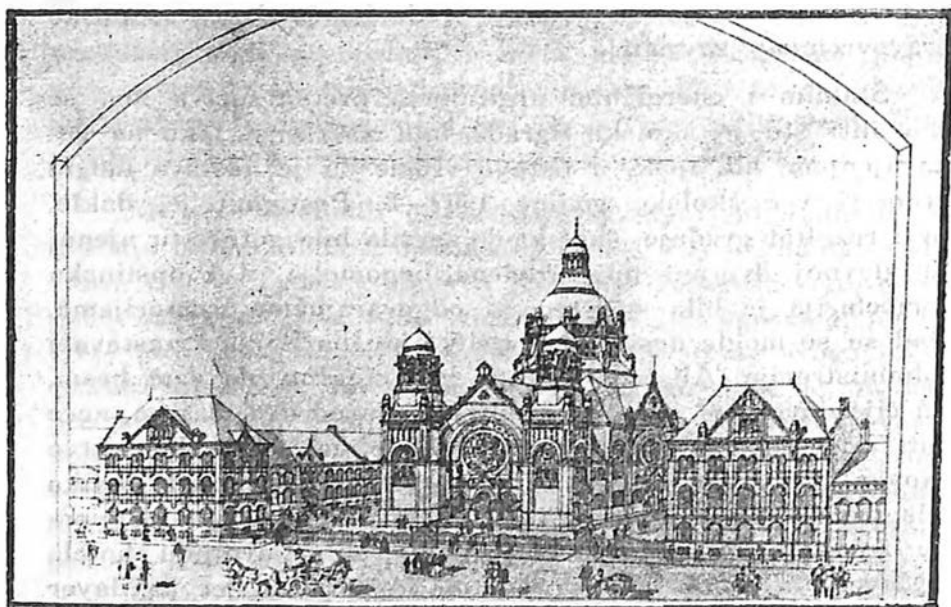
Tako je, dakle, crkvena opština morala podneti velike žrtve da održi ugovor sa preduzimačem, ali je tu žrtvu morala podneti, u jednu ruku, zato jer bi, po sveopštem mišljenju, preduzimač prema osnovnim uslovima pretrpeo veliki gubitak, a, u drugu ruku, i zato što bi, u slučaju razrešenja ugovora, opština stala pred pitanjem čije rešenje moglo pro-uzrokovati velike troškove i velike poteškoće.

U drugoj polovini 1907 su poslovi oko gradnje tekli nesmetanim tokom, ali, ipak, ne sa toliko energije da se ne bi moglo posumnjati u nameru preduzimača da će se posao pravovremeno završiti.

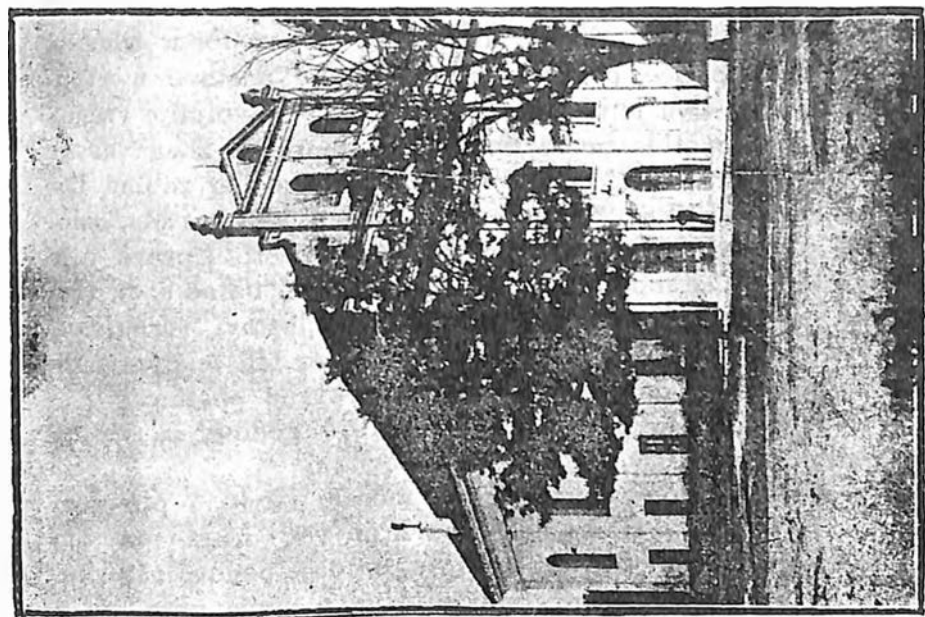
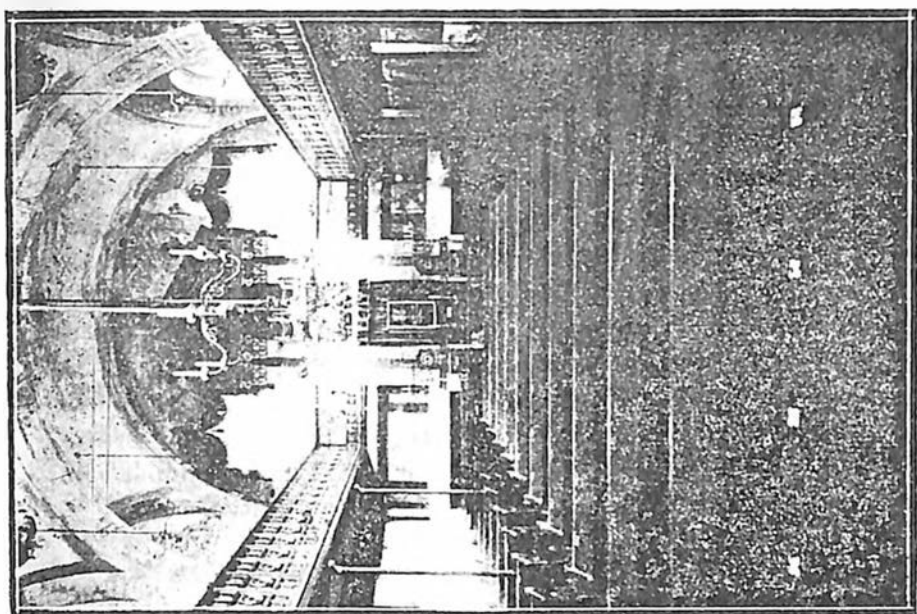
Stalnim i energičnim urgiranjem pretstojništva ima se zahvaliti što je školska zgrada bila završena, iako sa za-kašnjenjem, ali, ipak, u takovo vreme da je nastava mogla otpočeti već školske godine 1907—8. Postignut je, dakle, prvi rezultat gradnje, školska je zgrada bila gotova, u njenoj je glavnoj dvorani bila uređena bogomolja, a i opštinska kancelarija je bila smeštena u odgovarajućim prostorijama. Sad su se mogle nesmetano vršiti i služba Božja i nastava i administracija. Ali, izgledalo je kao sigurno, da sam hram, za čije dovršenje je uprava dala odgodu od dva meseca, neće biti dovršen do 1 novembra 1907, te će, tako, Jevrejstvo Novog Sada biti već treći put primorano da održi velika blagdanska bogoslužjenja u iznajmljenim prostorijama. Uprava je iznajmila u svrhe bogoslužjenja veliku dvoranu hotela „Mayera“. To nije išlo sa velikim troškovima, jer je Mayer prepustio dvoranu za vrlo nisku cenu, a firma Ernst i Roth je besplatno stavila na raspoloženje opštini drveni materijal za sedišta.

Ali, što se gradnja više primicala svome završetku, tim se jasnije moglo videti, da izdaci, sadržani u predračunu, neće biti dovoljni. Opština je dva puta morala uzeti novi zajam od po 30.000 kruna. Gradnja se već završavala. Već su bile gotove i glavne stepenice i ulaz u zgrade. Već se jedan deo dvorište asfaltirao, a drugi deo dvorišta se pretvorio u vrt, ali je još uvek trebalo novaca i novaca, i opština je ponovo uzela zajam od 60.000 kruna. U te finansijske brige se umešala radost kad je napokon stigla odluka Ministarstva kojom je bilo odobreno pomoć od 20.000 kruna, koju je grad izglasao u svrhe novogradnje.

1 septembra 1908 su već činovnici mogli da se usele u novu zgradu. A, napokon, u leto 1909, dovršen je i hram.

Nova sinagoga sa školom i nameštencičkim stanovima.

Stare sinagoga.

8. septembra 1909. godine je crkvena opština posvetila svoj novi hram koji je Božjom pomoću sagradila. Posvećenje je izvršeno sa velikim svečanostima. Na te svečanosti su došli i gosti iz svih krajeva države. Prisustvovali su i zastupnici tadanje vlade i gradskog Magistrata, zatim mnogobrojni reprezentanti jevrejskog verskog života, a sa strane sveštenstva M. L. Kuttna i Dr. Bernat Singer, subotički glavni rabini, te Lipot Adler, bajski glavni rabin. Svečanost je otpočela u 8 sati pre podne polaganjem zadnjeg kamena. Pod taj kamen su svečano postavili ispisanu istoriju gradnje hrama. Zatim je održana svečana glavna skupština, na kojoj je bila proslavljena i 40-godišnjica rada glavnog rabina i 25-godišnjica rada glavnog beležnika crkvene opštine. Iza svečane službe Božje bio je održan veliki banket. To je najlepší i najradosniji dan u istoriji novosadskog Jevrejstva.

XVI.

Crkveno-opštinski život od 1909 do 1918

Krajem godine 1909. je ministarskom naredbom oduzeto od crkvene opštine pravo nadzora verske nastave u srednjim školama. Ova je naredba stigla u najnepovoljnije vreme, onda kad je opština imala baš velike neprilike zbog verske nastave u srednjim školama. Opština je glavnog rabina Dr. Ignaca Papa, prilikom četrdesetgodišnjice njegovog rada, oslobodila od predavanja veronauke, zbog bolesti. Uprava nije nikako mogla ustanoviti kako i na koji način da se sada vrši verska nastava. Neki su tražili da se postavi veroučitelj koji je svršio rabinski seminar, a drugi su bili mišljenja da veronauku treba da predaju učitelji crkvene opštine.

Ovo je pitanje bilo rešeno tek 1910. godine, za vreme predsednikovanja Dr. Armina Kassovitza.

Međutim, crkvena opština se morala baviti i pitanjem kantorske krize. Friedrich Roth, koji već drugi put bio postavljen na mesto glavnog kantora, predaje ponovo ostavku. Roth je bio odličan kantor, ali nije imao nigde mira. Sa 9

dece i sa mnogo dugova i briga stalno se seli iz jedne opštine u drugu. Na njegovo mesto dolazi Mor Lamberg, kolinski kantor.

Na izborima, održanim godine 1910, bio je za predsednika izabran Dr. Karlo Kubinji-Kohn, ali se on nije primio izbora. Stoga su održani naknadni izbori, na kojima su bili jednoglasno izabrani Dr. Armin Kassovitz za predsednika, a Henrik Fischer za potpredsednika opštine.

Nova je uprava nameravala promenuti pravila, te je u tu svrhu izaslala komisiju, čiji su članovi bili: Lipot Berceller, Bernat Ernst, Dr. Henrik Fischer, Dr. Edo Gaál, Dr. Nandor Lustig, Sima Rainer i Šamu Schaffer.

Uprava je tako rešila pitanje verske nastave da je krei-rala mesto veroučitelja, i to je mesto popunila izborom Armina Kleina. Armin Klein je pre bio veroučitelj u Kun-szentmiklosu, te je bio vešt i u administraciji. Stoga je njegovim izborom bilo rešeno i pitanje blagajnika opštine. Armin Klein je vršio, pored svoje katihetske dužnosti, i dužnost blagajnika. Osim toga je vršio i predmoliteljske dužnosti.

Zbog gradnje hrama, opština ima mnogo materijalnih briga. Preduzimači tuže opštinu, traže od nje oveće svote, ali uprava intenzivno radi na saniranju položaja. Te brige ublažava veselje zbog novog hrama koji je pun vernika i u kojem se priređuju i zasebna omladinska bogoslužjenja.

Godine bi sad tekle u harmoničnom miru, kad ne bi bilo nabačeno, godine 1911, pitanje jevrejske mesarnice. Uprava je, naime, bez pitanja glavne skupštine, otvorila mesarnicu u režiji crkvene opštine.

Bernat Ernst je krivio pretstojništvo zbog njegovog akta, i stoga je izvanrednoj glavnoj skupštini podneo sledeći pred-log rezolucije: „Glavna skupština ne odobrava da predstojni-štvo odlučuje u važnim ekonomskim pitanjima opštine i verskog života bez prethodne odluke glavne skupštine. Stoga upućuje pretstojništvo da u buduće donša odluke striktno samo u svom delokrugu i da više ne krnji delokrug glavne skupštine.“

Glavna je skupština odlučila pretres predloga, i stoga su predsednik Dr. Armin Kassovitz i pretstojništvo, videvši utoj odluci opštine znak nepoverenja, predali ostavku. Ali, ostavka nije imala ozbiljnijih posledica, jer su na sledećoj glavnoj skupštini bili ponovo izabrani i Dr. Armin Kassovitz i staro pretstojništvo. I inače je opštinska mesarnica bila vrlo kratkog veka, te je još iste godine bila data pod zakup. Finansijski položaj bio je još više otežčan time što je osnovna nastava postala u smislu novog zakona o narodnim školama besplatna. Opština je, ipak, uspela da dobije za naknadu školarine godišnju pomoć od 2773 krune. Po tadanjim zapisnicima se taj rezultat postigao u glavnom zaslugom glavnog beležnika Jakova Fischera, te mu je zbog toga bilo izglasano i moralno i materijalno priznanje.

Živoga je odjeka našao u novosadskom Jevrejstvu pokret predsednika subotičke crkvene opštine Dr. Adolfa Kleina i njegovih pristalica, koji je pokret težio za ponovnim vaspostavljanjem jedinstva ugarskog Jevrejstva. Dr. Klein izdaje u tu svrhu list „Autonomija“, u kojem se bori za ostvaranje svojih ideala. Novosadsko Jevrejstvo se oduševljeno priključilo tom plémenitom pokretu, te je na glavnoj skupštini prihvatilo predlog Dr. Adolfa Kleina da se u interesu tog pokreta sazove velika skupština u Budimpešti, na koji bi svaka crkvena opština izaslala svoje delegate. Na žalost, tom pokretu, kao i mnogim drugima, učinio je kraj svetski rat.

Godine 1913, pod predsedništvom Dr. Bene Leitnera, zastupništvo je, na molbu Crvenog krsta, donelo odluku, da će, u slučaju rata, izdržavati o svome trošku bolnicu sa 100 kreveta.

Jedva je protekla jedna godina, kad je izbio veliki svetski rat, te je tako pitanje bolnice crkvene opštine postalo jako aktuelno. Crkvena opština, Sveto društvo i Jevrejska ženska zadruga su zajedno uredili bolnicu i brinuli se o njenom održavanju. Ali je rat prouzrokovao i mnogo drugih briga: trebalo se starati o porodicama vojnika, o udovicama i o ratnoj siročadi. Ovi veliki zadaci su zapostavili druge

dnevne poslove crkvene opštine. Opština radi mnogo na polju dobrotvornom, a ostali javni poslovi ostaju u pozadini. Dušan Kenigstedtler, Jovan Taubner, Sima Rainer i Vilim Roth osnivaju oveće fondove.

U smislu pravila moraju se održavati novi izbori, ali se na tim izborima ništa ne menja. Staroj upravi je ponovo povereno vođenje poslova opštine koji zadaju toliko briga. Sve do završetka rata nema promene u upravi, niti se dešava koji važniji događaj u unutrašnjem životu opštine, osim dirljivoga oproštaja od glavnog rabinu Dr. Ignaca Papa koji, umoran od dugogodišnjeg rada, traži i dobija svoje umirovljenje.

XVII.

1919—1930

Novosadski Jevreji žive mirnim građanskim životom u Jugoslaviji

Meseca novembra 1918 smiruje se na ratištima, i sklopljena primirja već određuju nove granice evropskim državama koje se kasnijim mirovnim ugovorima potvrđuju. 12 novembra 1918 ulazi pobedonosna srpska vojska u Novi Sad, a stanovništvo grada sa oduševljenjem dočekuje svoje oslobodioce.

Jevrejstvo Novoga Sada je sa punom lojalnošću učestvovalo u dočeku srpske vojske. Novosadsko Jevrejstvo u novoj kraljevini našlo novu domovinu, u kojoj mu se pruža pomoć realna i puna ljubavi i bodrenja za njegovo napredovanje u građanskom životu. U ovim istorijskim vremenima je još uvek upravljala poslovima crkvene opštine stara uprava izabrana 1916, a novo zastupništvo, izabrano 22 juna 1919, bira opet Dr. Beđe Leitnera za predsednika. Dr. Bene Leitner je vršio predsedničke dužnosti sve do meseca decembra 1921. On je kroz osam godina upravljao poslovima opštine, i to uvek u kritičnim vremenima. Takva su vremena zahtevala čitavoga čoveka, a Dr. Bene Leitner je istrajno vršio teške

zadace koje su mu ta mutna i kritična vremena zadavala. Njegovo ime spada među imena najznačajnijih ličnosti u novosadskom Jevrejstvu.

Meseca decembra 1921 je Bernat Ernst zauzeo pretsedničko mesto opštine. Novi pretsednik pripada jednoj vrednoj porodici, čije ime nalazimo na više strana te istorije. Jovan Ernst i Josif Ernst su bili vrlo zaslužni jevrejski javni radnici u prošlosti, čija je stvaralačka snaga mnogo doprinela procvatu opštine.

Pretsednik Bernat Ernst je već decenijama stalno sude- lovao u vođenju opštinskih poslova i bio je uvek pun dragocenih inicijativa i uvek spreman da se bori za oživotvorenje njihovo. U toj borbi je bio istrajan. Možda najbolje karakteriše njegovu ličnost to da, iako je bio značaj njegove ličnosti na pretsedničkom položaju možda više akcentuiran, autoritet njegov je i van pretsedničkog položaja došao i dolazi stalno do izražaja. Bernat Ernst je uvek imao svoju stranku, čije su ga pristalice uvek beskrajno štovale, koja je njegova uputstva sa pretsedničkog mesta rado primila, te ga je večno sledila u njegovim borbama, koje nikad nisu bile grube i koje su vođene uvek za ideale, za načela.

Kad govorimo o Bernatu Ernstu, moramo odmah još dva imena da spomenemo: imena Dr. Armina Kassovitza i Dr. Nandora Lustiga. Ova tri značajna čoveka, katkad zajednički, katkad na odvojenim stazama, traže u zadnjoj deceniji sa mnogo predanosti put novosadskog Jevrejstva.

Dr. Armin Kassovitz je tek nedavno umro, i njegova ličnost i njegova delatnost još žive u našoj uspomeni. U razdoblju od 1921 do 1929 godine, iako su na čelu opštine stajali Bernat Ernst, ili Dr. Armin Kassovitz, ili Dr. Nandor Lustig, svaki zasebno, ipak su stalno sva trojica vršila ogroman uticaj na tu epohu, u čijim borbama prividno dominiraju administrativna i lična pitanja, ali u kojim borbama sve jače i jače zauzima svoje, kasnije vodeće, mesto, cionističko pitanje.

*

Na početku predsednikovanja Bernata Ernsta glavni beležnik Jakov Fischer predaje molbu za umirovljenje. Glavna skupština, uz slavljenje i posebno honorisanje njegovog 40 godišnjeg rada, prihvata tu molbu. Predsednik se zahvaljuje pred glavnom skupštinom glavnom beležniku na njegovom uspešnom i požrtvovanom radu, te ga glavna skupština bira u znak naročitog priznanja za počasnog člana zastupništva.

Umesto Jakova Fischera glavna skupština postavlja Armina Kleina za beležnika crkvene opštine. Armin Klein je već onda 10 godina bio u službi crkvene opštine, a vršio je sve do svoga izbora za beležnika funkcije katihete i zamenika rabina, te je, osim toga, sudelovao i u administrativnom radu. Glavna skupština je honorisala vredan rad od 10 godina, kad ga je postavila na taj važan položaj. Posle izbora beležnika uprava je pristupila i izboru glavnog rabina.

2. marta 1921 godine bira opština za glavnog rabina Dr. Henrika Kiša, rabina iz Murske Subote, protivkandidat mu je bio Dr. Ernst Deutsch, rabin iz Karanšebeša. Glavni rabin Dr. Henrik Kiš je bio svečano uveden u svoju dužnost na svečanoj glavnoj skupštini, održanoj 28 septembra 1921. On je i danas glavni rabin opštine i brine se u njoj sa mnogo ljubavi za verski život novosadskih Jevreja.

Godine 1921 je jevrejska osnovna škola podržavljena. To je zadavalo mnogo briga crkvenoj opštini, jer veliki deo jevrejske dece nije još znao državni jezik. Osim toga je vlada, ne uzevši u obzir autonomno pravo crkvene opštine, naime novala Dr. Lazara Rotha, bivšeg rabina u Đakovu, za srednješkolskog veroučitelja.

Predsednik školskog odbora Dr. Nandor Lustig je, sa predsednikom beogradske crkvene opštine Dr. Fridrihom Popsom, podneo molbu Ministru prosvete da se ukine podržavljenje osnovne škole crkvene opštine sve dotle, dok jevrejska deca ne nauče potpuno državni jezik. Ministar prosvete je toj molbi udovoljio, ali se naimenovanje Dr. Lazara Rotha za jevrejskog veroučitelja na novosadskoj velikoj gimnaziji nije moglo poništiti.

Ove je godine Julije Frank podneo ostavku na časti finansijskog pretstojnika, te je na njegovo mesto bio izabran Viktor Gross. Julije Frank kao i Viktor Gross bili su uvek ugledni članovi pretstojništva, te igraju još i danas važnu ulogu u upravi opštine.

Povodom tužnog događaja koji je ražalostio celu našu Kraljevinu sastalo se novosadsko Jevrejstvo na izvanrednom zasjedanju, na kojem je, duboko ganuto, slušao reči potpredsednika Dr. Eda Freunda, koji je javio tužnu vest da je Kralj Petar Veliki Oslobodilac preminuo 16 augusta 1921, u 77-oj godini starosti.

„Sav narod plače za preminulim kraljem“, kaže Dr. Freund, „ali najviše plače za njim Jevrejstvo koje može njegovoj očinskoj dobroti, pravednosti i liberalizmu da zahvali svoj miran i spokojan život, svoj gospodarski i kulturni procvat.“

Pretstojništvo je podnelo zapisnik sa ove sednice, preko velikožupanskog zvanja, vladi i dalo je nalog predsedniku školskog odbora Dr. Nandoru Lustigu da zastupa opštinu na sahrani Njegovog Veličanstva Kralja i da položi venac na njegov odar u ime opštine.

Novosadsko Jevrejstvo je bilo duboko ožalošteno smrću velikoga vladara, ali je sa dubokom ljubavlju i istinskom podaničkom vernošću pozdravilo novoga kralja, Aleksandra I. Prilikom venčanja Njegovog Veličanstva, u zajedničkoj akciji, s oduševljenjem je učestvovalo Jevrejstvo Jugoslavije koje je, tom prilikom, ponudilo Njegovom Veličanstvu srebrnu menoru sa sedam krakova.

Te je godine imalo novosadsko Jevrejstvo jedno svečano, ali žalosno zasjedanje. Crkvena opština se oprostila, zajedno Chevra Kadišom, Jevrejskom ženskom zadrugom, učiteljskim zborom i sa opštinskim nameštenicima, na svečanoj glavnoj skupštini od Dr. Eda Freunda, dugogodišnjeg bivšeg potpredsednika crkvene opštine, koji je, posle dvadeset i dugogodišnjeg, zaista dragocenog i zaslužnog, jevrejskog javnog rada ostavio Novi Sad. Opština je ovekoječila njegovu uspo-

menu osnivanjem dobrotvornog fonda koji ima njegovo ime i postavljanjem njegovog portreta u skupštinsku dvoranu.

*

Godine 1922 se opština opet mora baviti pitanjem podržavljenja jevrejske škole. Opština čini sve moguće za održanje svoje škole. Dr. Nandor Lustig, predsednik školskog odbora, vodi taj pokret. Škola je raspolagala sa odličnim učiteljima koji su u školi predavali na državnom jeziku.

Školu je posetio i vrhovni rabin Dr. Isak Alkalay, koji je takođe konstatirao lepe rezultate jevrejske škole. Vrhovni rabin je prisustvovao sednici pretstojništva od 15 marta 1922, te je na toj sednici ne samo dao izražaja svome zadovoljstvu nad radom škole, nego je i obećao da će učiniti sve moguće da opština uzmogne održati svoju školu. Na toj je sednici pretstojništvo odlučilo da izašalje deputaciju, pod vođstvom vrhovnog rabina Dr. Isaka Alkalaya, Ministru prosvete, koja će mu predati memorandum opštine. Crkvena opština traži u tom memorandumu da se ne dira u njenu autonomiju ni u pogledu škole, a obavezuje se da će uvesti u školskoj godini 1922—23 srpski jezik kao nastavni jezik u prvom razredu, tako da bi sledeće godine bio srpski jezik nastavni jezik prvog i drugog razreda, 1924 prvog, drugog i trećeg razreda, a napokon, 1925, u svima razredima. Pretstojništvo traži u tom memorandumu ukidanje podržavljenja škole.

Dr. Nandor Lustig je predao memorandum; obećano mu je da će se memorandum pismenim putem rešiti. Naskoro je stigao dopis Ministarstva u stvari školstva, ali se u njemu opština obaveštava, da je Berta Weiss, udata Meszaroš, penzionisana, jer je već navršila 35 godinu službe. Opština je to uzela na znanje, te je gospođi Meszaroš odobrila, prilikom njenog penzionisanja, novčani dar u znak priznanja njene dugogodišnje revnosne službe, a pod vođstvom predsednika školskog odbora, Dr. Nandora Lustiga, celo novosadsko Jevrejstvo ju je slavilo tom zgodom.

Ministarstvo je, dakle, penzionisanjem jedne učiteljice odgovorilo na memorandum crkvene opštine. To je bio jasan dokaz da će škola i dalje ostati podržavljena.

Dr. Nandor Lustig je sa neumornom požrtvovanošću vodio poslove školskog odbora. Glavna je skupština htela honorisati taj njegov rad, kad ga je, 4 februara 1923, izabrala za potpretsednika crkvene opštine.

*

Godine 1923 je ostvorena, na veselje sveg vojvođanskog Jevrejstva, jevrejska bolnica Udruženja jevrejskog milosrđa „Dr. Bernat Singer.“ Bernat Ernst i Dr. Nandor Lustig su, od prvoga časa, stajali na čelu pokreta za osnivanje bolnice, te su svim svojim autoritetom potpomagali u njegovom radu oduševljenog vođu pokreta, Ljudevita Pollaka. 15 augusta 1923 je bila svečano posvećena bolnica sa 30 kreveta; toj svečanosti prisustvovala je i deputacija crkvene opštine pod vodstvom Bernata Ernsta.

*

Glavna skupština je te godine proslavila 25-godišnjicu pretstojnika za crkvene poslove Henrika Wertheima, pa je odlučila da osnuje fond u korist jevrejske bolnice, koji će nositi imena odličnih jevrejskih javnih radnika. Henrik Wertheim je i prilikom te svečanosti pokazao da je dobrog sreća time što je osnovao fond od 10.000 kruna za dobrotvorne svrhe.

*

Ove godine je bila ostvorena zajednička organizacija jugoslovenskog Jevrejstva, Savez jevrejskih veroispovednih opština, koji je u svojoj suštini sličan Zemaljskoj jevrejskoj kancelariji u Ugarskoj. Još nije bilo zakonskih odredaba o njegovom radu, ali je Savez već tada posredovao između jevrejskih opština i Ministarstva, te drugih državnih vlasti. Imenuje se vrhovni rabin na čelo verskoga života Jevreja. Njegov će se delokrug jasno odrediti tek u Zakonu o jevrejskoj verskoj zajednici od godine 1929.

Ali, iako nije bio odnos vrhovnog rabina prema crkvenim opštinama zakonom regulisan, ipak je taj odnos bio kodifikovan dubokom simpatijom koju su naročito vojvođanske jevrejske crkvene opštine gajile prema osobi vrhovnog rabina, Dr. Isaka Alkalaya. Vrhovni rabin Dr. Isak Alkalay je počastio svojom zvaničnom posetom veće crkvene opštine. Vrhovnog jevrejskog sveštenika su svuda svečano i sa mnogo poštovanja dočekali ne samo Jevreji, nego i vojne i civilne vlasti. Bogoštovne opštine su na svečanim glavnim skupštinama i na svečanostima u hramu sa iskrenim oduševljenjem instalirali Dr. Alkalaya za svog vrhovnog rabina.

6 aprila 1924 je vrhovni rabin posetio i Jevreje Novoga Sada. Na svečanoj glavnoj skupštini, održanoj tom prilikom, predsednik Bernat Ernst je toplim rečima pozdravio vrhovnog rabina, Dr. Isaka Alkalaya, i poslao je u ime glavne skupštine poklonstveni brzojav Njegovom Veličanstvu Kralju. Julije Frank, finansijski pretstojnik, pozdravlja vrhovnog rabina u ime pretstojništva nemački, a Arnold Szekely u ime zastupništva srpski. Dr. Isak Alkalay je, u svome govoru, izjavio da će taj novosadski doček biti za njega uvek dragocena i radosna uspomena, te je obećao da će u svome radu smatrati uvek da je autonomija crkvenih opština sveta i neprikosnoven.

I Savez jevrejskih veroispovednih opština je otpočeo svoj rad. 17 i 18 juna 1924 je održao svoj kongres, u koji je glavna skupština delegirala Bernata Ernsta, Dr. Nandora Lustiga, Julija Franka, Arnolda Szekelya, Jakova Laszlo i glavnog rabina Dr. Henrika Kiša.

Pod predsedništvom Bernata Ernsta bila su promenjena pravila opštine. Naročito su bile modifikovane, i to u demokratskome duhu, tačke koje su se odnosile na pravo izbora. Dr. Nandor Lustig je izradio projekt izbornog prava koji je bazirao na načelu proporcionalnog izbornog sistema. Glavna skupština je prihvatila taj projekt.

Izbori zastupnika održani su već 25 januara 1925, i to prema odobrenom, novom, izbornom sistemu.

Bile su predložene tri liste. Od 644 glasova lista Bernata Ernsta je dobila 310, lista Dr. Matije Sattlera 276, lista Julija Josifa Kohna 58 glasova. Tako je Ernstova lista dobila 21, Sattlerova lista 18, a Kohnova lista 4 mandata.

Rezultat izbora nije bio naročito srećan, jer ni jedna stranka nije imala apsolutnu većinu, te je stoga izbor pretstojništva i predsednika bio skopčan sa velikim poteškoćama. Od najmanje grupe izabраниh zastupnika, od 4 člana Kohnove liste, zavisila je pobeda Ernstove ili Sattlerove stranke, a naročito izbor predsednika.

1 februara je bio izabran nov predsednik i novo pretstojništvo. Na tim izborima je 21 poslanik Ernstove partije glasao praznim ceduljama. Za predsednika je bio izabran Dr. Armin Kassovitz, a za potpredsednika Dr. Matija Sattler. Za članove pretstojništva bili su izabrani članovi Sattlerove stranke.

I izbori i njihov rezultat su jasno pokazali da se novosadsko Jevrejstvo podelilo na dva tabora. To nije bila lična borba pojedinaca, nego borba nacionalnih Jevreja sa Jevrejima koji su stajali na verskoj bazi. Mi pišemo istoriju i ne možemo vršiti propagandu ni za jedno od ovih shvaćanja, ali moramo sa žalošću konstatovati da je ta borba unela mnogo nervoze i mnogo nemira u život crkvene opštine.

Predsednik Dr. Armin Kassovitz je uzalud naglasio sa toliko dobre volje u svome programnom govoru potrebu mira, uzalud je pružio ruku dvema strankama i ponudio da će biti veza između ta dva tabora novosadskog Jevrejstva. Njegov je trud bio uzaludan. On je jedva 10 meseci vodio poslove crkvene opštine, ali je za to vreme mnogo uradio, te je njegova zasluga što je za to vreme crkvena opština toliko doprinela za ostvarenje palestinske ideje. Prilikom otvaranja jevrejskog universiteta u Jeruzalimu, glavna skupština je, na predlog Dr. Armina Kassovitza, izglasala 10.000 dinara za svrhe jevrejskog universiteta.

Na glavnoj skupštini od 1 oktobra 1925 bila je pročitana pismena ostavka Dr. Armina Kassovitza. Glavna skupština

je uzela demisiju na znanje, ali je u punoj meri priznala muževni postupak Dr. Armina Kassovitza, koji zato odlazi sa predsedničkog mesta, jer misli, da tako može najbolje služiti miru crkvene opštine i radu za izgradnju Palestine. Zato je glavna skupština zapisnički izrazila zahvalnost Dr. Arminu Kassovitzu. Onome kome borba leži u prirodi, vrlo je teško da se povuče iz borbe. Taj akt Dr. Armina Kassovitza daje toplu lirsku boju njegovoj tako dragocenoj ličnosti.

*

Na glavnoj skupštini, koja je pretresala ostavku Dr. Armina Kassovitza, bio je primljen predlog Bernata Ernsta da se sazovu sve vojvođanske jevrejske crkvene opštine na sastanak zbog zauzimanja stava prema projektu Zakona o jevrejskoj verskoj zajednici.

*

Na mesto Dr. Armina Kassovitza za predsednika je bio izabran Dr. Nandor Lustig.

Predsednik Dr. Nandor Lustig, u svom programnom govoru, kaže da se tom prilikom bude u njegovoj duši uspomene i reminiscencije od blizu pola veka u vezi sa Jevrejstvom, a naročito sa novosadskom crkvenom opštinom. Želja i osećaj pripadanja Jevrejstvu su stalno, snažno i bez malaksavanja živeli u njemu. Nije nikad oklevao da stavi svoje skromne sposobnosti u službu rodnog grada, da bi tako uzmogao raditi na stvaranju, održanju i procvatu onih institucija koje su neophodno potrebni faktori jevrejskog verskog života, jevrejskog kulturnog napretka i svake karitativne delatnosti. Kroz tri decenije je sledio u jevrejskom javnom životu kao skroman i prost pomoćni radnik one muževe koji su, svojim sposobnostima i zaslugama, stekli poverenje cele opštine. Duboko ganut zahvaljuje na poverenju i prima izbor, iako ne zna hoće li imati dovoljno snage, dovoljno sposobnosti da postigne ono za što je u prvom redu izabran baš on za predsednika: da ponovo uspostavi i užuva mir u crkvenoj opštini, da bi se postigla tako potrebna harmonija u jev-

rejskim dušama, jer su teška vremena i teški dani u kojima sad živi Jevrejstvo. Nebo nad novosadskim Jevrejstvom nije još sasvim bez oblaka. Još se uvek moramo bojati onih oluja koje su razorile spokojstvo naše opštine. Jevrejstvo mora iz samog sebe da crpe snagu za svoje održanje. Ne pitajući da li neko stoji na verskoj, ili nacionalnoj, bazi moramo svakome Jevrejinu pružati mogućnost da uzmogne izvršiti svoju dužnost prema Svetoj Zemlji i da prema svojim sposobnostima uzme učešća u slavnome radu za ostvarenje jevrejske narodne domaje. „Rezultat zavisi od požrtvovanosti vaskolikog Jevrejstva. Ja ne sumnjam da ćemo naići i na protivljenje kad iznesemo predlog pred opštinu, čija je težnja da pomoć novosadskog Jevrejstva bazira na pouzdanijim i čvršćim temeljima. Ovom pomaganju mogu biti samo dve granice koje ne smemo gubiti iz vida: jedna je ekonomski položaj članova crkvene opštine, a druga interesi očuvanja lokalnih jevrejskih institucija, kao i interesi stvaranja potrebnih novih javnih ustanova.“ Toplim rečima se setio stalne pomoći vrhovnog rabina u prošlosti, kao i u sadašnjosti, i naglasio je da će uvek bdeti nad autonomnim pravima crkvene opštine, koja su zakonom i običajnim pravom zagantovana i koja drže budnim interes Jevrejstva za jevrejske institucije, i koja su, stoga, jak oslonac Jevrejstva. „Stvar subotičke jevrejske bolnice je takođe javna jevrejska stvar, pa toj ustanovi ne možemo ni pod kojim uslovima odreći našu materijalnu pomoć.“ Pretsednik ne veruje da postoje duboke protivnosti među članovima zastupništva, jer stvar Palestine, održanje i stvaranje jevrejskih institucija ne može biti stranački program koji odvaja, nego samo jevrejski program koj ispaja. Već je u svom programnom govoru skrenuo pažnju zastupništva na potrebu promene pravila. On se nada, da će se u toj skupštinskoj dvorani boriti samo oružjem uverenja da jedni neće posumnjati u namere drugih, nego će raditi u međusobnom poverenju. Tada će bogoštovna opština slediti zastupništvo na putu koji vodi ka harmoniji duša, ka potpunome miru, a s time i ka uspešnome radu.

Dr. Nandor Lustig je meseca oktobra 1925 zauzeo predsedničko mesto. On je bio izabran i na izborima održanim godine 1928. Tako već pet godina upravlja poslovima bogoštovne opštine. Možda ni jedan novosadski jevrejsko-opštinski predsednik nije imao toliko i tako teških zadataka da reši, kakove on mora stalno rešavati. Godine 1927 je, zbog toga, i izgubio volju, i predao ostavku, ali su ga obe stranke zastupništva zamolile da ostane i dalje na svome položaju, a Dr. Nandor Lustig se pokori sveopštem zahtevu.

On stalno i izdašno podupire i moralno i materijalno palestinski pokret, a pored toga mnogo radi i na unapređenju bogoštovne opštine i njenih ustanova, stalno teži za tim da finansijski program bogoštovne opštine bude pun socijalne sadržine.

Još godine 1927 je odlučeno da opština od Hevre Kadise za 200.000 dinara kuću u ulici Petra Zrinjskog, da bi se na tom gradilištu podigao jevrejski kulturni dom. Ali, za izgradnju toga doma bilo bi potrebno najmanje 1 i pol miliona dinara. Ti bi se izdaci mogli pokriti samo uzimanjem dugoročnog zajma, koji bi opteretio budžet bogoštovne opštine najmanje sa godišnjom svotom od 140.000 dinara. Ekonomske prilike, za sada, nisu povoljne za snošenje takvih znatnih tereta, i stoga je pretstojništvo odustalo od plana kulturnog doma, te se zadovoljava planom da se otkupljena Hevrina kuća upotrebi, eventualno posle dozidanja, za dečje zabavište, vežbaonicu, zimski hram, učionu za veronauku a, po mogućnosti, i za dva manja stana. Na oživotvorenju toga plana radi odbor za gradnju koji je u tu svrhu izabran.

Na ove zadnje strane istorije novosadske jevrejske bogoštovne opštine beležimo već događaje vrlo bliske prošlosti, a i današnjice.

45-godišnjicu rada horovođe Jakova Weitzenfelda slavila je opština sa mnogo dubokih osećaja ljubavi i priznanja za zasluge tog odličnog horovođe na svečanoj glavnoj skupštini, održanoj 2 maja 1926.

Povodom odlikovanja Bernata Ernsta, ordenom Sv. Save, glavna skupština, od 26 decembra 1926, pozdravlja Bernata Ernsta, prožeta osećajima istinske simpatije. Dr. Nandor Lustig pozdravlja slavljenika na toj glavnoj skupštini. Između ostaloga kaže i ovo:

„Njegovo Veličanstvo je odlikovalo takvoga čoveka, koji je to u najvećoj meri zaslužio svojim javnim radom, puritanskim karakterom i velikom ljubavlju za svaku kulturnu i socijalnu stvar. To očitovanje kraljevske milosti zaslužuje već i stoga najveće poštovanje i najveću našu pažnju, jer je to prvi slučaj u našem gradu da se Jevrejin odlikuje, i stoga što je ovo jasan dokaz o tome da se u našoj državi ceni rad Jevrejstva.“

Ali, tih zadnjih godina nema samo jubileja i radosti. Tih godina dosta često pohađa i žalost novosadske Jevreje. Umiru Adolf Schossberger, Albert Ressler, Mihajlo Ofner, Vilim Roth, Mor Farkaš, koji su u jevrejskom javnom životu, i to u vodećim pozicijama, punim odgovornosti, stalno i sa ljubavlju radili kroz čitav svoj vek i čiji je rad pokazao i dragocene rezultate.

Lista gubitaka ni onda neće biti potpuna, ako zabeležimo imena umrlih zastupnika Jehude Jošefa Brandeisa, Ljudevita i Maksa Bachracha i Matije Neumanna.

Ovde je sahranjena i supruga glavnog rabina Dr. Ignaca Papa, koja je umrla u Čehoslovačkoj. Na njenom grobu stoji lep nadgrobni spomenik, postavljen od Hevre Kadiše.

Ganuto je stajala čitava opština pred mrtvačkim sandukom Dr. Armina Kassovitza. „Velika debata“ je prestala. Protivnici su pognutom glavom u jednom zajedničkom žalosnom skupu plakali na toj velikoj sahrani. U osobi Armina Kassovitza umrla je jedna od najznatnijih ličnosti naše opštine. Pretsednik Dr. Nandor Lustig je, u govoru punom takvih osećaja koji dolaze iz dubine srca, odao zadnju počast tom do sada jakom stubu novosadskog Jevrejstva. Taj nenadoknadivi gubitak je ožalostio celu opštinu.

*

Godine 1929 je predsednik dr. Nandor Lustig bio dva puta odlikovan kraljevskim ordenom. U oba slučaja je zastupništvo sa mnogo ljubavi slavilo svog predsednika.

Drugo odlikovanje je predsednik dobio prilikom donošenja zakona o jevrejskoj verskoj zajednici. Taj je zakon od presudnog značaja za život jugoslovenskog Jevrejstva.

Jevrejstvo je u Jugoslaviji od postanka naše Kraljevine živelo stalno mirnim i nesmetanim životom. Ono je uzelo učešća u tuzi i radosti jugoslovenskog naroda i delilo je s njime zlo kao i dobro. Nije nikada nikakav neprijateljski akt ili neprijateljska orijentacija prema Jevrejima sprečila Jevrejstvo u njegovom mirnom razvoju. Ali je dosada nedostajao zakon koji bi regulisao prava i dužnosti jevrejske veroispovesti. Stoga je Jevrejstvo naše Kraljevine sa velikom radošću primilo nov zakon o jevrejskoj verskoj zajednici, kojim se priznaje ravnopravnost jevrejske veroispovesti sa ostalim veroispovestima u toj državi. Taj akt vlade znači više od dosadašnje tolerancije prema Jevrejima, to znači uzakonjenje toplih, prijateljskih osećaja jugoslovenskog naroda prema Jevrejima.

Povodom sankcionisanja tog zakona pretstojništvo naše opštine je brzojavno pozdravilo Nj. V. Kralja i Ministra predsednika Petra Živkovića, te je u tim brzojavima dalo izražaja svome dubokom osećaju zahvalnosti.

*

Naposletku, moramo da spomenemo i Novosadsku dobrotvornu jevrejsku žensku zadrugu. U zapisnicima nismo našli mnogo tragova zajedničkih odnosa Ženske zadruge i bogoštovne opštine, iako Ženska zadruga radi pod egidom bogoštovne opštine.

Ženska zadruga je, godine 1926, slavila 50-godišnjicu svoga opstanka, ali smo našli takve dokumente koji svedoče da su novosadski Jevreji još godine 1848 pokrenuli pitanje osnivanja Ženske zadruge. Po tom dokumentu, 28 marta 1848 Judit Horovitz, zajedno sa više novosadskih Jevrejki, obraća se molbom Magistratu da im se dozvoli da po svojoj davnoj

želji istupe iz „Opšteg udruženja za potpomaganje siromašnih Jevreja“ (Hevra Kadiša) i da osnuju, za ostvarenje istih ciljeva, zasebnu organizaciju. Da li je njihova težnja bila ostvarena, ne znamo, ali je lako moguće da su dobili dozvolu za osnivanje Dobrotvorne ženske zadruge i da je današnja Ženska zadruga naslednica njihove misije.

Povodom 50-godišnjice Ženske zadruge bila je napisana i njena istorija, ali moramo i na tim stranama zabeležiti da je delatnost Ženske zadruge uvek mnogo doprinosila ublaživanju bede i patnje. Danas stoje na čelu Ženske zadruge gospođe Sime Rainera, dra Nandora Lustiga i Lipota Flescha, žene velikoga obrazovanja, koje upravljaju poslovima Zadruga sa mnogo ljubavi i dobrote.

*

Naročito hoćemo da spomenemo borbu koju Julije Hajoš, čovek plemenitoga srca, vodi za osnivanje Doma staraca u Novom Sadu. Već godinama radi, ne štedeći ni vreme ni materijalna sredstva, u korist te lepe socijalne institucije. Propaganda Julija Hajoša i njegovih drugova je danas blizu potpunoga uspeha, jer već ne može biti jako daleko ono vreme kada će taj plan doći u stadij ostvarenja.

XVIII.

Imenik sadašnje uprave i nameštenika Bogoštovne opštine

Pretpostojništvo Bogoštovne opštine:

Pretprednik: dr. Nandor Lustig, potpretprednik: Julije Frank, I. pretpostojnik za bogoštovlje: Lipot Weltmann, II. pretpostojnik za bogoštovlje: Mihajlo Kraus, pretpostojnik za školstvo: Sima Rainer, finansijski pretpostojnik: Viktor Gross, ekonomski pretpostojnik: Filip Ofner ml., blagajnički pretpostojnik: Eugen Schossberger, pravni pretpostojnik: dr. Franjo Nagy, pretpostojnik za dobrotvornost: Julije Josif Kohn, pretpostojnici hrama: Adolf Zwiebach i Šamu Rosenblüth.

Zastupništvo Bogoštovne opštine:

Maks Bader, dr. Ignjat Balaž, Maks Boschan, Josif Bröder, Dezider Balog, Ljudevit Berger, Mano Blau, Sima Eckstein, Henrik Erdős, Lipot Flesch, Ilija Goldberg, Maks Grün, Mor Iritz, Vilim Jelenik, dr. Stevan Kerekeš, dr. Oton Königstaedtler, Filip Kellermann, Vilim Locker, Adolf Löwy ml., Ljudevit Laszlo, dr. Bela Lampel, Josif Marer, Oskar Merö, Sima Orenstein, dr. Matija Sattler, Eugen Schönberger, dr. Aleksander Schossberger, Adolf Weiner, Samuel Wolf, Fridrich Weiss, dr. Oskar Zipriz.

Nameštenici Bogoštovne opštine:

Nameštenici za bogoštovlje: dr. Henrik Kiš, glavni rabin, Ljudevit Mandel, glavni kantor, Leopold Weissberg, horovođa, Sima Fleischmann, predmolitelj, Julije Kacaf, predmolitelj, Geza Kaufmann, šames.

Nameštenici za administraciju: Armin Klein, beležnik, Flora Vitrael, činovnica.

Umirovljeni nameštenici: dr. Ignjat Pap, glavni rabin, Bernat Weitzenfeld, horovođa, gđa Samuela Patakia, udova pok. šamesa, gđa Leopolda Karlburgera, udova pok. predmolitelja.

XIX.

Imenik pretstojništva i zastupništva Novosadske jevrejske Bogoštovne opštine od 1904 do 1927 godine

1904—1906

Pretsednik: Dr. Karlo Kohn.

Potpredsednik: Dr. Armin Kassovitz.

Pretstojništvo: Mihajlo Ofner ml., Henrik Wertheim, Josif Ernst, Vilim Roth, Karlo Vimmer, Vilim Berger, David Popper i Albert Rössler.

Zastupništvo: Mor Raabstern, Dr. Edo Freund, Salamon Messer, Filip Josip Weinfeld, Dr. Edo Gal, David Popper, Dr. Nandor Lustig, Imre Mayer, Dr. Šandor Nemeš, Dr.

Bodog Kovač, Dušan Königstaedtler, Dr. Bene Leitner, Jovan Fürst, Dr. Oskar Mayer, Karlo Kron, Dr. Josip Steinfeld, Adolf Königstaedtler, Lipot Berceller, Vilim Berger, Šamu Wolf, Bernat Ernst, Sima Rainer, Jakov Löbl, Dr. Henrik Fischer, Adolf Landsmann.

1907—1909

Pretsednik: Josip Ernst.

Potpretsednik: Dr. Edo Freund.

Pretstojništvo: Mihajlo Ofner ml., Henrik Wertheim, Jovan Fürst, Vilim Roth, Karlo Wimmer, Vilim Berger, Lazar Brück, Albert Rössler.

Zastupništvo: Šamu Schaffer, Dušan Königstaedtler, Filip Josif Weinfeld, Lipot Berceller, Dr. Edo Gal, Dr. Armin Kassovitz, Dr. Nandor Lustig, Dr. Bene Leitner, Bernat Ernst, Sigmund Klein, Šamu Rosenblüth, Salamon Messer, Dr. Josif Steinfeld, Šamu Wolf, Dr. Bodog Kovač, Bene Hirschenhauser, Karlo Kron, Adolf Schossberger, Sima Rainer, Geza Karpát, Adolf Landsmann, Dr. Henrik Fischer.

1910—1912

Pretsednik: Dr. Armin Kassovitz.

Potpretsednik: Dr. Edo Freund.

Pretstojništvo: Mihajlo Ofner ml., Henrik Wertheim, Sima Rainer, Vilim Roth, Albert Rössler, Vilim Berger, Aleksandar Fischer, Dušan Königstaedtler.

Zastupništvo: Dr. Karlo Kubinyi, Lipot Schwarz, Sigmund Eichner, Dr. Josip Steinfeld, Adolf Schossberger, Dr. Makso Rozsa, Hermann Rosenbaum, Dr. Edo Gal, Lipot Kiš, Jovan Teubner, Josif Ernst, Dr. Nandor Lustig, Šamu Schaffer, Lipot Berceller, Dr. Henrik Fischer, Dr. Bodog Kovač, Karlo Kron, Dr. Bene Leitner, Adolf Zwiebach, Albert Haas, Bernat Ernst, Dr. Oskar Mayer, Dr. Mihajlo Endröci.

1913—1915

Pretsednik: Dr. Bene Leitner.

Potpretsednik: Dr. Edo Freund.

Pretstojništvo: Mihajlo Ofner ml., Henrik Wertheim, Sima Rainer, Samu Schaffer, Dr. Edo Gal, Josif Weiss ml., Sigmund Klein, Julije Josif Kohn.

Zastupništvo: Julije Frank, Herman Rosenbaum, Lipot Berceller, Dr. Nandor Lustig, Lipot Kiš, Josif Ernst, Maks Loschitz, Bernat Ernst, Dr. Lipot Klein, Dr. Bodog Kovač, Vilim Roth, Aleksander Fischer, Bene Forgacs, Albert Haas, Sigmund Eichner, Dr. Mihajlo Endröci, Josif Marer, Dr. Dezider Tibor, Dr. Ignac Balazs, Maks Eppinger, Vilim Vig.

1916—1918

Pretsednik: Dr. Bene Leitner.

Potpretsednik: Dr. Edo Freund.

Pretstojništvo: Mihajlo Ofner ml., Henrik Wertheim, Dr. Edo Gal, Sima Rainer, Samu Schaffer, Julije Josif Kohn, Josif Weiss ml., Sigmund Klein.

Zastupništvo: Dr. Karlo Kubinyi, Dušan Königstaedtler, Dr. Nandor Lustig, Albert Rössler, Aleksander Fischer, Bernat Ernst, Vilim Roth, Josif Ernst, Bene Hirschenhauser, Dr. Bodog Kovač, Jovan Teubner, Herman Rosenbaum, Mihajlo Krauss, Ljudevit Bachrach, Lipot Kiš, Lipot Berceller, Julije Frank, Dr. Bela Kallai, Sigmund Eichner, Maks Loschitz, Vilim Jelenik, Bene Forgacs, Dr. Jovan Karman.

1919—1921

Pretsednik: Dr. Bene Leitner.

Potpretsednik: Dr. Edo Freund.

Pretstojništvo: Mihajlo Ofner ml., Henrik Wertheim, Dr. Nandor Lustig, Sima Rainer, Vilim Roth, Julije Josif Kohn, Adolf P. Fischer, Adolf Schossberger.

Zastupništvo: Julije Frank, Dušan Königstaedtler, Dr. Karlo Kubinyi, Josif Ernst, Mihajlo Krauss, Dr. Edo Gal, Ljudevit Bachrach, Bernat Ernst, Bela Frigyesi, Albert Rössler, Viktor Gross, Lipot Kiš, Bela Freud, Josif Schwarz, Josif Wassermann, Bene Forgacs, Adolf Weiner, Leo Čeiss, Aleksandar Fischer, Armin Böhm, Hermann Grünfeld, Henrik Lengyel, Herman Rosenbaum.

1922—1924

Pretsednik: Bernat Ernst.

Potpretsednik: Dr. Edo Freund.

Prestojništvo: Henrik Wertheim, Adolf Schossberger, Dr. Nandor Lustig, Julije Frank, Vilim Roth, Viktor Gross, Dr. Oskar Zipris, Adolf Nathan, Adolf P. Fischer, Mihajlo Kraus.

Zastupništvo: Aleksander Pollak, Leo Weiss, Henrik Schönberger, Lipot Weltmann, Julije Frank, Dr. Matija Sattler, Dušan Königstaedtler, Ljudevit Bachrach, Dr. Gyözö Fenyö, Adolf Schossberger, Aleksander Fischer, Geza Güns, Bene Forgacs, Arnold Szekely, Ljudevit Löwenberg, Josif Wassermann, Samuel Hirschl, Matija Löwy, Dr. Dezider Tibor, Adolf Zwiebach, Adolf Weiner, Bene Hirschenhauser, Vilim Locker, Maks Boschan, Albert Rössler, Dr. Franjo Nagy, Armin Schreiber, Maks Bader, Herman A. Grünfeld, Jakov Wiegefeld, Mor Farkaš, Jakov Laszlo, Edo Halmai.

1925—1927

Pretsednik: Dr. Armin Kassovitz, od meseca oktobra 1925 godine Dr. Nandor Lustig.

Potpretsednik: Dr. Matija Sattler.

Pretstojništvo: Vilim Locker, Josif Virag, Jakov Laszlo, Fridrih Weiss, Henrik Schönberger, Matija Löwy, Dr. Franjo Nagy, Maks Bader, Mihajlo Krauss, Adolf Zwiebach.

Zastupništvo: Bernat Ernst, Henrik Wertheim, Vilim Roth, Mihajlo Krauss, Sima Rainer, Julije Frank, Sigmund Klein, Adolf König, Viktor Gross, Adolf Nathan, Arnold Szekely, Dr. Oskar Zipris, Dr. Jovan Schwarz, Mor Farkaš, Adolf Weiner, Dr. Gyözö Fenyö, Dr. Aleksander Schossberger, Sima Ohrenstein, Samu Rosenblüth, Dr. Armin Kassovitz, Sima Eckstein, Oskar Merö, Henrik Schossberger, Egon Schwarz, Eugen Schossberger, Matija Neumann, Eugen Klein, Julije Josif Kohn, Bela Komloš, Adolf Zwiebach, Josif Wassermann, Dr. Dezider Tibor, Eugen Hered.

Istorija Novosadske Hevre Kadiše

Duboko nas ganu tradicije. Volemo ih sa vernošću. Nasleđujemo ih već u krvi svojoj i često se sećamo i najžalosnijih događaja, ako su oni dokaz, da su naši preci očuvali svoju veru i osećaj solidarnosti usprkos svima patnjama.

Naši preci, kada su bili izgubili državnu samostalnost i živeli na svima krajevima zemlje, našli su uvek na bazi morala onu vezu koja ih je uvek čvrsto skopčala. Šta može biti karakterističnija mera za veličinu vere i ljubavi bližnjeg nego vršenje principa uzajamne pomoći? Nad bedom, bolešću i smrću bdeju saosećanja srca i pružaju utehu i pomoć svojim drugovima u nevolji.

Hevra Kadiša je bila uvek ono udruženje, koje je organizovano nastupilo tamo gde se je pojavilo siromaštvo, bolest ili smrt. Istorija Hevra Kadiša kazuje nam da su ta udruženja uvek znala šta je dužnost srca i da su ona te dužnosti uvek odano vršila svim mogućim načinima, kat-kad i podizanjem bolnica i skloništa.

*

Ako jedna ustanova može s pravom da računa s najvećim interesovanjem Jevreja, onda je to sigurno ona, na čijoj je zastavi ispisana plemenita reč: dobrotvornost. Ali sa još širim interesovanjem može da računa ona dobrotvorna ustanova, koja ima povrh toga još i verske ciljeve, koja služi predanju predaka i koja je ovako jedina lepa uspomena davnoprotšlih žalosnih vremena. Takva je plemenita i čovekoljubiva ustanova Hevra Kadiša, koja spaja sve te ideje i sve te ciljeve. Hevra Kadiša crpi svoj bit iz jevrejske vere. Nju

su osnovali jevrejski preci i, kao takva, ona je najjači dokaz velike istine, da od svih ljudskih dela ona imaju najduži život, koja imaju da zahvale svoj opstanak čovekoljubivosti.

Iako su Jevreji izgubili svoju političku samostalnost, iako žive razbacani na svim stranama sveta, jedna zajednička veza ipak postoji među njima, a to je vera otaca. Vera -- kad im je sudba bila teška -- nije ih samo tešila, nego je bila i jedina i najjača veza, kojoj se ima zahvaliti opstanak i dalji razvitak Jevrejstva.

Da vera ima takvu stvaralačku snagu, tome je najbolji dokaz onaj bezbroj dobrotvornih i čovekoljubivih ustanova, koje su postojale od prastarih vremena svugde gde je bilo jevrejskih bogoštovnih opština, ali, između svih tih, na prvom su mestu bez sumnje jevrejska Sveta društva i po vremenu njihovog opstanka i po broju njihovih članova.

Ova Sveta društva bila su ona udruženja kojima se može zahvaliti, da su saučešće, dobrotvornost, čovekoljubivost i milosrđe postali specijalne verske dužnosti Jevreja.

Novosadska Hevra Kadiša sa svojom dvestogodišnjom prošlošću jedna je od najstarijih jevrejskih dobrotvornih ustanova ove zemlje, te je u toku tih dvesta godina izvršila na polju dobrotvornosti i u znaku čovekoljubivosti zaista hvalevredan rad. Za vreme od tih 200 godina Hevra Kadiša je radila rame uz rame sa bogoštovnom opštinom, i njenom plemenitom radu može se zahvaliti da se je Jevrejstvo, priznavajući velike i humane ciljeve Hevre, u što većem broju okupilo oko njene zastave, pa je tako pružilo što veće mogućnosti što uspešnijem radu Hevre. U novije vreme osnovano je više takvih čovekoljubivih i dobrotvornih ustanova na čisto jevrejskoj konfesionalnoj osnovi, ali ma kako su oduševljeno radile te nove jevrejske ustanove na polju čovekoljubivosti i dobrotvornosti, na kojem polju ima bezbroj mogućnosti rada, ipak je Hevra Kadiša ostala među svima njima ustanova najvećeg autoriteta.

*

Istorija Svetih društva počinje već u talmudsko doba, ali o radu tih starih društava nemamo nikakvih podataka. Možemo kazati, da je novosadska Hevra Kadiša jedna od najstarijih o kojima su preostale pismene zabeleške. Malo se društava može hvaliti time, da je sačuvalo pravila od pre dvesta godina. Sa ponosom donosimo na ovome mestu pravila novosadske Hevre Kadiše, koja su bila odobrena godine 1729. Ne možemo započeti istoriju novosadske Hevre Kadiše dostojnije od bukvalnog citiranja tih pravila od tačke do tačke.

PRAVILA

Pravila petrovaradinskog dobrotvornog Svetog društva godine 5493/1733. Dobrotvorno Sveto društvo prihvatilo je u Novom Sadu jednoglasno ova pravila:

I. Jednoglasno se odlučuje, da članovi društva imaju da poste na dan uoči meseca Adara od jutra do večeri, kao i u druge dane posta, da čitaju iz tore, da se mole za spas umrlih i da svaki od njih daruje u korist društvene blagajne. Posle molitve neka idu članovi društva na groblje, neka tamo recituju propisane molitve i neka tamo isprose oproštenje umrlih. Po povratku se izaberu novi pretstojnici putem čestitog izbora, kao na izboru u bogoštovnoj opštini. Ali pre svega toga t. j. pre izlaza sunca (u tri sata ujutro) poslužitelj ima da probudi članove i u 4 sata tačno, a da se ne čeka na nikoga, otpočinje čitanje psalma. Pretstojnik može izabrati, ko da bude predmolitelj kod svake od 5 knjiga. Kadiš koji se kaže posle svake knjige, prodaje se u korist društvene blagajne.

II. Svakog Roš-hodeša posle večernje i ponoćne molitve zajednička je večera kod prošlogodišnjeg pretstojnika. Rabin ili drugi učeni čovek drži učeno predavanje (kad su već pojeli jaje, kao što je pobožan kralj rekao: „Pobožnost je početak svih stvari“); govor bi se trebao održati pred jelom jaja, ali je ta odluka doneta s obzirom na to, da društveni članovi imaju čitav dan da poste.

III. Uoči spomenutog dana članovi društva (uz pretnju velike globe) ne smeju otputovati bez dozvole pretstojnika.

IV. Ko nije platio prinose udruženju toga se ne može pozvati na večeru, osim rabina, kantora i poslužitelja.

V. Svaki od novih pretstojnika treba da doprinese iznos od . . . za večeru, i to povrh svote od . . ., koju mora svaki član platiti. Ako je bivši pretstojnik bio ponovno izabran, i onda treba da plati gornju svotu, pošto je postao ponovo pretstojnik.

VI. Dvojica najmlađih članova imaju poslužiti za vreme večere i vršiti potrebne funkcije. Kod smrtnog slučaja su takođe najmlađi dužni vršiti potrebne funkcije.

VII. Ako je neko bolestan, toga ima pretstojnik da poseti ujutru i navečer. Ako se bolesnik ne oseća vrlo loše, onda treba samo jedna osoba da bdi kod njega, ali ako je njegovo stanje opasno, onda mora dvojica da bdeju kraj postelje njegove.

VIII. Osobe koje čuvaju bolesnika i mrtvaca, izdrebaju se. Imena sviiju članova društva bacaju se u jednu kutiju, iz koje poslužitelj društva izvuče jedno ime.

IX. Izdrebani treba osobno da ide na bdenje, ali ako može pretstojniku dokazati, zašto ne može bdeti, onda mu se dozvoljava, da mesto sebe postavi drugoga.

X. Cim čuvar vidi, da je stanje bolesnikovo opasno, ima to smesta javiti pretstojniku, koji će u smislu ritualnih propisa staviti više čuvara.

XI. Pretstojnici mogu odrediti, ko ima da kopa grob i ko ima da pere mrtvaca. Ako dotični ne zna kopati, može poslati drugoga mesto sebe. Kod pranja treba lično da prisustvuje, ali ako ni to ne bi mogao, onda mora uplatiti izvesnu svotu u društvenu blagajnu i pretstojnici bi izaslali drugoga člana kod pranja.

XII. Jedan pretstojnik mora prisustvovati kopanju groba, a jedan drugi pranju.

XIII. Pranje ima da se vrši po jevrejskom obredu, a ako je pokojni imao 13 godina ili još više, onda se na njega izlije (iz osobite počasti) 9 oka vode.

XIV. Ako je pokojni iz svešteničkog plemena, ili je prvenac, ili pak je roditelja, verenica ili verenik, onda dobije čitav sanduk, dok drugi ne dobivaju donje daske. Pored svakog groba ima se postaviti mala daska kao znak.

XV. Posle smrti dečka ili devojčice ispod 13 godina ima se uplatiti u blagajnu dva državna talira.

XVI. Ako umre odraslo lice, muškarac ili žena, onda se mora platiti toliko, koliko iznaša ceo godišnji porez, ali ako je član Hevra, onda se plaća samo polovina godišnjeg poreza, na što se smesta daje zalag pretstojniku. Ako se zatraži specijalan grob, onda se mora zbog toga sporazumeti sa pretstojnikom.

XVII. Ako umre muško ili žensko lice, onda se uvede u zapisnik ime oca, prezime, mesto rođenja i godina starosti.

XVIII. Hevra Kadiša može svake godine da primi dva nova oženjena člana. Dotični imaju da se jave Hevra Kadiši dana uoči Adara ili kod svečane večere. Pretstojništvo utvrđuje većinom glasova, koliko upisnine i ma dotični da plati.

XIX. Ako neko želi da mu se sin primi u Hevra Kadišu, onda plaća jedan talir. A tri godine posle sklapanja braka plaća još jedan talir. Samo se onda smatra članom Hevre.

XX. Svaki zalog koji je kod pretstojnika založen, ima se iskupiti pred izborima.

XXI. Zabranjeno je upotrebiti izlišne, nepotrebne reči a još manje podrugljive ili slične reči pored mrtvaca ili u groblju. Oni, koji tu odredbu prekrše biće kažnjeni od pretstojnika. Po mogućnosti govori se jevrejski, i nikoji drugi profani jezik.

XXII. Ako su se članovi Hevre zavadili, moraju se u roku 24 sata izmiriti, jer članovi Hevre Kadiše moraju da žive u ljubavi, miru i prijateljstvu.

XXIII. Pretstojnici vode nadzor o svenu što se tiče Hevre Kadiše. Jedan pretstojnik drži kod sebe knjige, a drugi ključeve.

XXIV. Oni, koji budu od sada primljeni u Hevru, deset godina nemaju aktivnog izbornog prava, a još manje pasivnog. Decu i neženje može Hevra da primi u onom broju u kojem želi, ali ovi mogu samo posluživati i samo tri godine posle sklapanja braka imaju se smatrati članovima Hevre Kadiše, kao što ovo određuje § XIX.

XXV. Onaj koji neće da se primi časti pretstojnika, mora da plati globu od 10 talira i onda ako motiviše svoju odluku.

XXVI. Ako pretstojnici hoće da otputuju, moraju staviti drugog člana na svoje mesto.

XXVII. Ako jedan od članova izusti neučtive reči, onda se taj ima isključiti i nikad više ne može biti primljen u Hevru.

XXVIII. Ako jedan član želi bez razloga da istupi iz Hevre Kadiše, onda se kažnjava po uvidavnosti pretstojnika i sviju članova.

XXIX. Bez dozvole pretstojnika nikome se ne mogu pozajmiti pogrebne potreštine.

XXX. Darovi prigodom molitava za spas duše umrlih pripadaju blagajni Hevre Kadiše i one se imaju sakupiti odmah posle blagdana.

XXXI. Na Jomkipuru naveče i ujutru pretstojnicima pripada pravo poziva k tori; oni, kad žele, mogu tima i drugoga počastiti, ali se ne sme pozvati više od 28 osoba. I dva dana pre blagdana imaju pravo pretstojnici da nose toru.

XXXII. Za gore spomenutih blagdana pretstojnici neka razdele među članove Hevre Kadiše, bili oni oženjeni ili neoženjeni, voštane sveće, koje se kupuju na teret blagajne Hevre Kadiše.

XXXIII. Ako neki član želi postaviti nadgrobni spomen, ima da plati jedan talir, a tri talira, ako nije član Hevre. Stanovnici tuđih gradova imaju u tom pogledu da se sporazumu sa pretstojnicima.

XXXIV. Članovi Hevre koji ne stanuju u tom gradu, ne mogu vršiti dužnosti, ali oni koji ovde stanuju, moraju i danju i noću da budu

spremni na svete dužnosti, posećivanje bolesnika, ili sličan dobrotvoran rad, stoga se jednoglasno zaključuje, da se imena i onih članova, koji ne stanuju u gradu bacaju u kutiju, a ako se izvuče ime jednoga od njih, onda pretstojnik neka stavi zamenika, što treba dotični član da plati.

Kod 34 tačke završuje se prva osnovna pravila. Osećaj solidarnosti, porodični osećaj i miroljubivost su njihove karakteristične crte. Oni članovi Hevre koji su se zavadili, morali su se izmiriti u roku od 24 sata, jer članovi Hevre Kadiše trebaju da žive u ljubavi, miru i prijateljstvu. Iz tih pravila vidi se čelična disciplina, i neka jaka snaga, koja je sigurno dala životnu moć ovim odredbama.

Godine 1729 stupila su u život gornja pravila i po tim su pravilima udešavali naši preci svoj bratski i verski život kroz trideset godina, o kojim godinama nije preostalo nikakvih zabeležaka.

Ali su ta pravila bila upotpunjena godine 1759 novim tačkama:

XXXV. Dana uoči meseca Adara godine 5519/1759 određuje Hevra Kadiša da po §-u XXXI. mogu pretstojnici na blagdan Jomkipur i dva dana pred blagdanom da počaste ma koga kod ophoda tore, ipak, ako žele da počaste sudiju i prvog i drugog zakletnika, onda ovi moraju biti najstariji i (pred njima se ne sme niko pozvati (izuzev pretstojnika).

XXXVI. Dana uoči Adaraa godine 5519/1759 odlučeno je, da se svako može ždrebanjem obvezati, da prisustvuje pogrebu ili pranju mrtvacu, ali ako dotični zbog odgovarajućeg razloga odsustvuje, onda će pretstojnik platiti zamenika, što će morati izdrebani platiti bez svakog prigovora.

XXXVII. Pretstojnici i najstariji članovi odlučili su danas, da se može primiti u Hevra Kadišu sin i unuk svakoga člana, ako plati za njega 1 fl. 30 krajcara blagajni društva, ali da se deca nečlanova ni pošto ne mogu primiti, ma koliko bi platili, a ni onda, kad bi to jedan član zaželeo i platio troškove primitka. Ali ded može tražiti da se primi sin njegovog sina (koji se može smatrati kao njegovo vlastito dete) bez obzira na to, da li je otac deteta član Hevre. (2 Adara 5585/1825 godine).

Danas je odlučeno da pretstojnici nemaju prava doznačiti novac iz blagajne Hevre Kadiše siromasima na proputovanju, ni rabinu ili kantoru, dok Hevra Kadiša nije stekla dom, ili što drugo što je u interesu Hevre potrebno (Adar 5596/1836).

Za vreme od 1836 do 1842 nismo našli nikakvih podataka koji bi se odnosili na istoriju Hevre Kadiše. Ono što o tom dobu znamo, napisano je u poglavlju „Istorija novosadskih Jevreja.“

Ali smo našli zanimljive podatke o godini 1842 koji nam govore o radu Hevre Kadiše na socijalnome polju. Neka govori sama tadašnja odluka Hevre Kadiše:

XXXVIII. (Adar 5602/1842). Da bi Jevrejin poslužitelj, trgovački nameštenik ili kalfa, koji bi onde oboleo, dobio odgovarajuću negu u ovdašnjoj bonici i da bi bio snabdeven lekovima, Hevra Kadiša je izaslala komisiju, koja se sastoji od gospodina Sime Hirschla, kao najstarijeg pretstojnika, od bivših i sadašnjih pretstojnika, kao i od 10 izabranih članova Hevre, koja je stvar ispitala i o njoj sastavila zapisnik. Komisija je predložila, da se zaključi što se tiče poslužitelja, da svaki od njih, bio muškog ili ženskog pola, ima da plati glavnom pretstojniku u korist blagajne Hevre Kadiše 1 fl. polugodišnje u ime bolničkog prinosa i to od idućega meseca (od meseca maja 5602, 1842). Pretstojnici će idućeg meseca Ijara (maja) i početkom svakog polgođa ići od kuće do kuće i ispitivaće, gde ima poslužitelja Jevreja i ubiraće istovremeno polugodišnji prinos. Obrtnički pomoćnici, koji služe ili rade, imaju od iduće nedelje plaćati nedeljno jedan groš u ruke Vigdora Grosa, krojačkog majstora, koji će te svote sa vremena na vreme predati glavnom pretstojniku Hevre Kadiše za blagajnu. U tu svrhu dužan je svaki pomoćnik, koji se ovde nastanjuje, pokazati gospodinu Vigdoru Grosu svoju radnu knjižicu, ili svedodžbu, koji će te spise čuvati, dok se kalfa ovde nalazi, a vratiće ih u slučaju kalfinog odlaska. Ovu je čast primio na se gospodin Vigdor Gros do sledećih izbora uprave Hevre Kadiše. A Hevra Kadiša je dužna da o svome trošku plaća primitak u negu u bolnici svih obolelih služitelja-pomoćnika ili drugih sličnih nameštenika.

XXXIX. Potrebno je da pogrebnoj povorci prisustvuje 12 osoba, ali često se dešava da ih nema u tolikom broju na raspoloženju. Stoga ima od sada gospodin glavni pretstojnik da izdrebna kod svakog slučaja smrti 6 članova Hevre i 6 neženja, koji moraju bezuslovno prisustvovati pogrebu. Ako jedan od dvanaestorice izdrebanih ne može ili neće da vrši svoju dužnost, onda glavni pretstojnik drži na svom raspoloženju 6 ljudi, koji će stalno zamenjivati članove Hevre i kojima će odsutni plaćati 30 krajcara.

XL. Pošto Jakov Roth, dosadanji bolnički lekar, odlazi iz našeg grada, Hevra Kadiša postavlja za novog bolničkog lekara gosp. Dr. Leopolda Zapperta sa godišnjom platom od 24 fl., pošto je imenovani iz-

javio, da je voljan vršiti besplatno sledeće godine dužnost bolničkog lekara.

XLI. Svaki je član Hevre priznao, da pretstojnicima pripada pravo da zamenjuju odsutne odbornike na sednicama Hevre drugim članovima po njihovim izboru.

Ova su pravila i ove su zabeleške napisane u originalu na jevrejskom jeziku. Glavni rabin H. Hirschfeld preveo ih je na nemački i taj je prevod završio sledećim rečima:

Napokon, pošto sam verno preveo ova pravila na molbu pretstojnika Hevre Kadiše iz jevrejskog originala, potvrđujem ujedno da se računi Hevre Kadiše uvađaju godišnje u knjige i da se svakoga meseca Adara podnesu članstvu Hevre Kadiše.

Overovljavam svojim potpisom i pečatom.

Novi Sad, 22 januara 1845.

Pečat:

H. Hirschfeld
rabin.

H. Hirschfeld glavni rabin s. r.

Izgleda, da delovanje Hevre Kadiše nije bilo poromećeno za čitavo jedno stoleće, mi bar ne nalazimo takve podatke, koji bi bili protivni tom našem mišljenju. Ali godine 1836 vlasti su vodile istragu protiv Hevre. One su osporile, da Hevra Kadiša ima dozvolu za vršenje svoga rada. Istraga se završila povoljno, Hevra Kadiša je mogla dalje nastaviti svoj rad.

Držimo da je zanimljivo da ovde donesemo jedan akt koji se odnosi na tu stvar:

Saobrazno Magistratskim naredbama od 22 februara tekuće godine br. 1050 i 1051, ovde priloženim pod ./., čast nam je zvanično izvestiti: da smo na prijavu Jevrejskoga Bratstva vulgo Gabe Soove nazvanoga, kako svedoči izvod iz protokola Jevrejske opštine od 27. marta t. g. priložen pod ./., sproveli istragu i našli smo: što se tiče dozvole za Jevrejsko Bratstvo Gabe Soove ili Hevregedüsse, Jevrejska Opština nije mogla da nam je pokaže, ali tvrdi, da to bratstvo, sa znanjem viših vlasti postoji u ovim Jevrejskim Opštinama i da se trpi, pošto služi samo pobožnim svrhama, a u ovom gradu da ovaj zavod bez prekida traje već 104 godine — šta više, na zahtev fiska donelo je i prevod priloženih statuta.

Pošto pak ovo društvo sem pobožnih dela nema nikakvih drugih namera, molimo od Uzvišenog Magistrata naknadno uputstvo, da li da ukinemo bratstvo, koje postoji od nezapamćenih vremena, postoji svugde i ima pobožne svrhe, ili da ga ostavimo in statu quo.

Novi Sad, 16 decembra 1836.

Carolus Gregus senator

El. Stojanovics Ord. fiscalis magistratualis.

Potvrđujem, da se ovaj prevod sa latinskog po smislu slaže sa originalnom aktom, koji se nalazi u ovogradskoj arhivi pod projem 1050 i 1051 od 1836 godine.

U Novom Sadu, 29 maja 1928 godine.

Broj 20926/Adm. 1928.

(Pečat)

Ranko Slaynić s. r.
gradski glavni arhivar.

Arhiva grada Novog Sada.

Taks. marka od 10 din. poništena.

A ovde donášamo originalni tekst zapisnika, koji je u gornjem aktu spomenut:

Protokoll Extrakt.

Anno 1836. In der am 27-ten März abgehaltenen Versammlung wurden unter dem Vorsitze des Herrn Carl v. Gregus, Ratsmann und Commissärs, dann H. Ober-Fiscalen Elias v. Stojanovits, im Beyseyn der H. H. K.

3o

Es wurde die durch Simeon Hirschl Richter der Israelitischen Gemeinde a Do. 22-ten Februar 1836 No. 1050 eingereichte Bittschrift in welcher derselbe bath, womit wegen Vorbeugung seiner unlängst bey der Zusammenkunft (Hevregedüsse oder Gabeschove) ereigneten Streitigkeiten die beinahe ohne Abhaltung bis zum Morde geschehen wäre, denen Israeliten, bis nicht die Tumulte gestillt, die Strafaren gestraft, und Ruhe und Friede hergegenstellt seyn wird, (mit Ausnahme einigen Gliedern aus dem inneren Rathe, so nur die höchst nöthigen Geschäfte vernehmen sollen) alle öffentliche und privat Zusammenkünfte eingestellt werden mögen, in Berathung gezogen.

Dann wurde die Bittschrift des Moises Belgrader, Mitglied der Ehrsamem Gemeinde ddo 22-ten Februar 1836 No. 1051 mittelst welcher derselbe bittet womit die übliche Restauration

ihrer Brüderlichen Vereines, welcher nur bei frommen Handlungen und bey Nächstenliebe bestehet, gemäss der Statuten; nachdem Simon Hirschl als ein Störer des Friedens und Einigkeit nicht in die Candidation zugelassen werden darf, unter Vorsitz des H. Senators und Commissärs Carl v. Gregus abgehalten werden möge, widrigens besagter Moises Belgrader das schädliche Vorhaben des Simeon Hirschl aller höchsten Ortes anzeigen wird, in Verhandlung genommen.

Und nachdeme auf beyde Bittgesuche der Löbliche Magistrat unter demselben Dato dem H. Commissär Carl von Gregus und H. Ober-Fiscalen Elias v. Stojanovits den Auftrag erteilt hat, die Untersuchung einzuleiten, ob die hiesige Israelitische Gemeinde eine spezielle Erlaubniss einer Bruderschaft besitze, widrigens als sich die Gemeinde darüber nicht ausweisen könnte, zufolge Hochlöbl. Statthalterey Verordnung ado 27-ten März 1787. No. 11868 diese Bruderschaft aufgelöst werde.

Ad 3um

Die Ehrsame Israelitische Gemeinde äusserte sich, sie hat zwar keine besondere höhere Ausweisung vorhanden, da jedoch in der ganzen Welt, wo Israeliten sich befinden, diese Bruderschaft mit Wissen der höheren Dicasterien geduldet wird, und selbst hier seit 104 Jahren, welches die hiesigen Hebräischen Gemeinde Protocolle und Statuten beweisen, diese Bruderschaft existiert, und zum Nächsten Mahl dieser Verein gestiftet ist so bittet die Ehrsame Gemeinde, diesen wohltätigen Verein auch fernerhin von Seiten eines Löbl. Magistrats zu genehmigen.

In continenti.

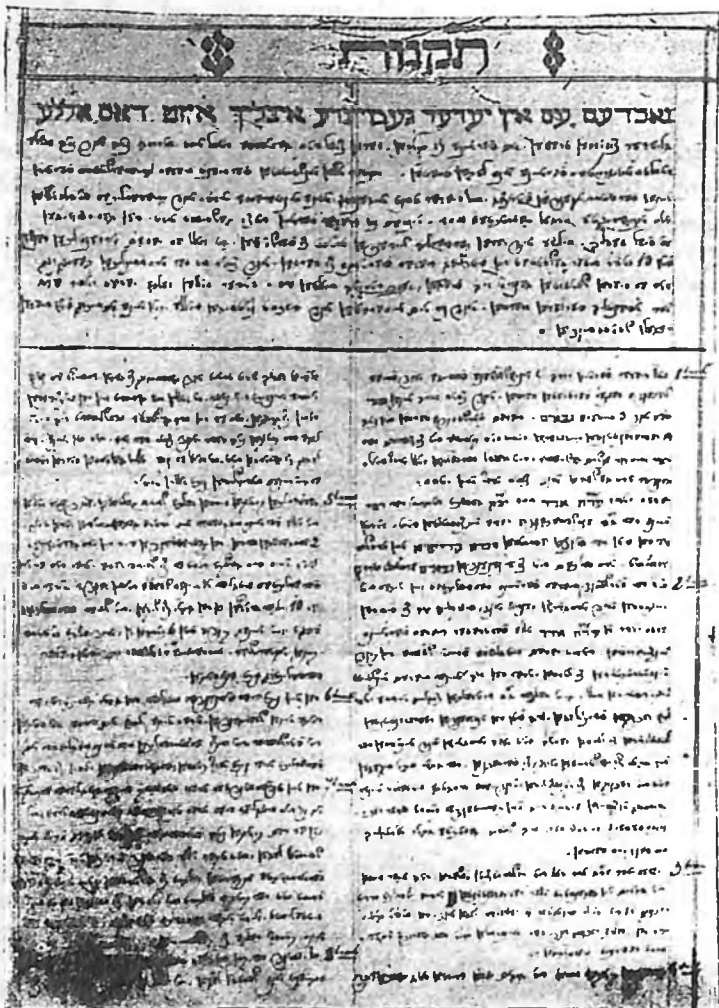
H. Ober-Fiscal Elias v. Stojanovits verlangte, womit die Statuten, welche betreff der Bruderschaft im Hebräischen vorhanden sind, ins deutsche übersetzt durch den Rabbiner gefertigt, Einem Löblichen Magistrate unterbreitet werde.

Demzufolge äusserte sich die Ehrsame Gemeinde, dass sie diese betreffenden Statuten übersetzen lassen, durch den Rabbiner unterfertigen, und Einem Löbl. Magistrate unterbreiten werden.

Aus dem Protocoll der hiesigen Israeliten Gemeinde extrahirt

Neusatz am 6-ten July 1836

durch
Joh. Heinr. Roth
Actuar der Isr. Gemeinde.

Jevrejskim pismom pisan zapisnik u 1851 god. obnovljene Hevre Kadiše.

נאמנים ענין סעוד פיר חכמים בדיקולות

כחולות	42	זעליג כהה	42	בו האדור דרש געווען	1
ר לאוין מאשער	43	דעליג ראטה	43	אחר לב פראקטע	2
ליפקאן עיליש	44	זעליג זרד	44	ר אברהם אלמולד	3
ליבל אפער	45	ר חיים תרשן בעהם	45	ר יעקב לעוו	4
ליבל גנסיק	46	ח-סוואלף קורץ	46	ר יעקב גאר און רייץ	5
כהנים ראטה	47	ר יחייב הוישערמילד	47	כאלטנער לב בארעד	6
למדיק דרש שטיבער	48	ר יחייב קארן	48	כ אהרן קייס	7
רמערל מאד חיים	49	כ חנן זאנר	49	ר אלעזר הייט רייך	8
ר אהרן און ר' יעקב	50	ר יעקב אפער	50	ר אהרן הייט זערעס	9
ר משה יעקב שלאנער	51	ר יעקב וויגענער	51	ר אהרן קייס	10
כ טהם פילאנער	52	ר יעקב חיים החיים	52	כ אהרן דרש קולק	11
ר מרדכי שיער	53	ר יעקב אהרן	53	ר אהרן מוסר	12
ר משה זאנער	54	כ יעקב קורן	54	ר אהרן שוויצקי דייטש	13
ר משה אלטנער	55	כ יעקב האלד מעסער	55	ר אהרן שוויצקי	14
ר משה זאנער	56	כ יעקב רייפ פליטער	56	כ אהרן רייפ	15
ר משה זאנער	57	כ יעקב מוהנער	57	כ אהרן רייפ	16
ר משה זאנער	58	כ יעקב האפער	58	כ אהרן רייפ	17
ר משה זאנער	59	כ יעקב הייט	59	כ אהרן רייפ	18
ר משה זאנער	60	כ יעקב רייפער	60	כ אהרן רייפ	19
ר משה זאנער	61	כ יעקב גראט	61	כ אהרן רייפ	20
ר משה זאנער	62	כ יעקב דייטש	62	כ אהרן רייפ	21
ר משה זאנער	63	כ יעקב רייפער	63	כ אהרן רייפ	22
ר משה זאנער	64	כ יעקב רייפער	64	כ אהרן רייפ	23
ר משה זאנער	65	כ יעקב רייפער	65	כ אהרן רייפ	24
ר משה זאנער	66	כ יעקב רייפער	66	כ אהרן רייפ	25
ר משה זאנער	67	כ יעקב רייפער	67	כ אהרן רייפ	26
ר משה זאנער	68	כ יעקב רייפער	68	כ אהרן רייפ	27
ר משה זאנער	69	כ יעקב רייפער	69	כ אהרן רייפ	28
ר משה זאנער	70	כ יעקב רייפער	70	כ אהרן רייפ	29
ר משה זאנער	71	כ יעקב רייפער	71	כ אהרן רייפ	30
ר משה זאנער	72	כ יעקב רייפער	72	כ אהרן רייפ	31
ר משה זאנער	73	כ יעקב רייפער	73	כ אהרן רייפ	32
ר משה זאנער	74	כ יעקב רייפער	74	כ אהרן רייפ	33
ר משה זאנער	75	כ יעקב רייפער	75	כ אהרן רייפ	34
ר משה זאנער	76	כ יעקב רייפער	76	כ אהרן רייפ	35
ר משה זאנער	77	כ יעקב רייפער	77	כ אהרן רייפ	36
ר משה זאנער	78	כ יעקב רייפער	78	כ אהרן רייפ	37
ר משה זאנער	79	כ יעקב רייפער	79	כ אהרן רייפ	38
ר משה זאנער	80	כ יעקב רייפער	80	כ אהרן רייפ	39
ר משה זאנער	81	כ יעקב רייפער	81	כ אהרן רייפ	40
ר משה זאנער	82	כ יעקב רייפער	82	כ אהרן רייפ	41
ר משה זאנער	83	כ יעקב רייפער	83	כ אהרן רייפ	42
ר משה זאנער	84	כ יעקב רייפער	84	כ אהרן רייפ	43
ר משה זאנער	85	כ יעקב רייפער	85	כ אהרן רייפ	44
ר משה זאנער	86	כ יעקב רייפער	86	כ אהרן רייפ	45
ר משה זאנער	87	כ יעקב רייפער	87	כ אהרן רייפ	46
ר משה זאנער	88	כ יעקב רייפער	88	כ אהרן רייפ	47
ר משה זאנער	89	כ יעקב רייפער	89	כ אהרן רייפ	48
ר משה זאנער	90	כ יעקב רייפער	90	כ אהרן רייפ	49
ר משה זאנער	91	כ יעקב רייפער	91	כ אהרן רייפ	50
ר משה זאנער	92	כ יעקב רייפער	92	כ אהרן רייפ	51
ר משה זאנער	93	כ יעקב רייפער	93	כ אהרן רייפ	52
ר משה זאנער	94	כ יעקב רייפער	94	כ אהרן רייפ	53
ר משה זאנער	95	כ יעקב רייפער	95	כ אהרן רייפ	54
ר משה זאנער	96	כ יעקב רייפער	96	כ אהרן רייפ	55
ר משה זאנער	97	כ יעקב רייפער	97	כ אהרן רייפ	56
ר משה זאנער	98	כ יעקב רייפער	98	כ אהרן רייפ	57
ר משה זאנער	99	כ יעקב רייפער	99	כ אהרן רייפ	58
ר משה זאנער	100	כ יעקב רייפער	100	כ אהרן רייפ	59

I. Spisak članova Hevre Kadiše.

114	ר' אהרן שינבער
115	אברהם שינבער
116	אברהם שינבער
117	ר' אברהם הורש דייטש
118	ר' אהרן שאנסבער
119	ר' אהרן פרישער
120	אהרן הרש כרוס
121	שמואל האלבער
122	שמואל האלבער
123	שמואל האלבער
124	שמואל האלבער
125	שמואל האלבער
126	שמואל האלבער
127	שמואל האלבער
128	שמואל האלבער
129	שמואל האלבער
130	שמואל האלבער
131	שמואל האלבער
132	שמואל האלבער
133	שמואל האלבער
134	שמואל האלבער
135	שמואל האלבער
136	שמואל האלבער
137	שמואל האלבער
138	שמואל האלבער
139	שמואל האלבער
140	שמואל האלבער
141	שמואל האלבער
142	שמואל האלבער
143	שמואל האלבער
144	שמואל האלבער
145	שמואל האלבער
146	שמואל האלבער
147	שמואל האלבער
148	שמואל האלבער
149	שמואל האלבער
150	שמואל האלבער
151	שמואל האלבער
152	שמואל האלבער
153	שמואל האלבער
154	שמואל האלבער
155	שמואל האלבער
156	שמואל האלבער
157	שמואל האלבער
158	שמואל האלבער
159	שמואל האלבער
160	שמואל האלבער
161	שמואל האלבער
162	שמואל האלבער
163	שמואל האלבער
164	שמואל האלבער
165	שמואל האלבער
166	שמואל האלבער
167	שמואל האלבער
168	שמואל האלבער
169	שמואל האלבער
170	שמואל האלבער
171	שמואל האלבער
172	שמואל האלבער
173	שמואל האלבער
174	שמואל האלבער
175	שמואל האלבער
176	שמואל האלבער
177	שמואל האלבער
178	שמואל האלבער
179	שמואל האלבער
180	שמואל האלבער
181	שמואל האלבער
182	שמואל האלבער
183	שמואל האלבער
184	שמואל האלבער
185	שמואל האלבער
186	שמואל האלבער
187	שמואל האלבער
188	שמואל האלבער
189	שמואל האלבער
190	שמואל האלבער
191	שמואל האלבער
192	שמואל האלבער
193	שמואל האלבער
194	שמואל האלבער
195	שמואל האלבער
196	שמואל האלבער
197	שמואל האלבער
198	שמואל האלבער
199	שמואל האלבער
200	שמואל האלבער

II. Spisak članova Hevre Kadiše.

Protokoll. Neusatz, am 10. Sept. 1855.

Akt 2.

Im Juli wurde vom gesammten Ausschuss des Chevra Kadisa Vereines eine Sitzung abgehalten, der dritte Gabaj Rabbi Jakob Chajim Fleischer wurde vorgeladen, um seine in Verrechnung habende Chevra Kadisa Gelder vorzulegen und auszuweisen. Die Summe die bei ihm ausständig war, betrug 82 F. 30 Schein, in Barem. Er erklärte, dass er unfähig sei diesen Betrag jetzt zu erlegen, da er das Geld für sich verwendet hatte. Endlich nach vormahliger Vorladung erlegte er am 7. August 50 F. 30, den Rest war er gänzlich unfähig zu zahlen. Es wurde daher vom gesammten Chevra Kadisa Ausschuss infolge dieses Vorgehens der Beschluss gefasst, den benannten Jakob Chajim Fleischer seines Amtes zu entheben, da sich herausstellte, dass ein Individium das anvertraute Gelder angreift, und selbe zu eigenem Bedarf verwendet, durchaus als unwürdig zu diesem Posten ist, infolge dieser Umstände hat der Vorstand und der Ausschuss beschlosseen, einstweilen Rabbi Izig Weiss mit diesem Posten als dritten Gabaj zu betrauen. Zugleich wird dem obengenannten Jakob Chajim Fleischer bemerkt, dass er binnen 4 Wochen die Rechnung, das Geld und die Pfender zu übergeben hat, widrigenfalls derselbe gerichtlich eingeklagt werden wird.

Akt 3

Vom Ausschuss des Chevra Kadisa Vereines wurde beschlosseen, so wie früher, auch jetzt an Simchas Tora Ilawdalaus auszuteilen, jedoch hat ein Chevra-Mitglied 20 × cm und ein Melache von über 13 Jahre 10 × cm zu erlegen. Jisroel Horovitz, Kalmen Lakisch, Izig Weiss, Wolf Schosberger, Wiegenfeld, Doved Gruber, Jakob Deutsch, Jakob Chajim Horovitz, Schlaime Zwiebach.

No. 16.

Heute gesetzten Datum sind die Chevra Gabajim samt Ausschuss zusammengelommen, um in der Angelegenheit der Chevra Kadisa sich zu besprechen, worunter die Chevra Gabajim vortragen, dass es nötig sei ein Spital zu errichten. Der Ausschuss sieht die Notwendigkeit desselben ein, jedoch da unser Kassastand es heute nicht erlaubt ein förmliches Spital zu erbauen, so ist allgemein beschlosseen worden, dass ein Haus gemietet werden soll und einstweilen ein Spital einzurichten bis uns Gott zur Erbauung eines Spitales verhelfen wird. Um also das gemietete Spital zu erhalten, sind die 2 Gabajim beauftragt, R. Ereb Selig Freud und R. Schlaime Zwiebach, alle hier befindlichen Gesellen und Dienstboten aufzunehmen, welche einen jährlichen Betrag zu entrichten haben mit 6 Gulden Wiener Währung, um die Wohltat des Spitalen geniessen zu können. Neusatz, Sajin Adar, Taw Resch Jud Hes.

No. 17.

Heute gesetzten Datum sind die Chevra Gabajim samt Tuw Amoschim zusammengekommen und haben einstimmig beschlossen, dass das Chevrasilber, welches in Pest bei dem Herrn Leb Fischl seit dem Jahre 852. ohne Interessen versetzt ist nunmehr auszulösen und zwar für den Betrag von F. 600 Sechshundert Gulden in Bankvaluta. Um die benannte F. 600 zu decken, sind von Rabbi Jakov Gruber in Pest F. 400. zu beheben, welche sein seeliger Vater, R. Izig Gruber laut Testament vermacht hat. Nämlich F. 200 der Chevra Kadisa und 200 F. der Talmud Tora, welche Verpflichtungen die Chevra Kadisa laut früheren Beschluss auf sich genommen laut Testament, und F. 200 erlegt die Chevra Kadisa baar hiezu. So sind benannte 600 F. gedeckt. Zugleich nimt die Chevra Kadisa die Verpflichtung auf sich, für die Wohltat, welche Herr Fischl für die Chevra geleistet, nämlich die 600 F. volle 6 Jahre ohne Interessen vorzustrecken, nach seinem Ableben bei jedem El Mole Rachamim ihm Maskir zu sein, und insolange er lebt zwischen die Tuw Amoschim ein Mischeberach zu erhalten. Neusatz den 14. März 1858.

No. 18.

Darun laut früherem Beschluss das Silber, welches bei Herrn Fischl in Pest auf 600 F. W. W. in Versatz war, richtig durch Herrn Gruber in Pest u. zw. mittels Chevra Kadisa Gelder ausgelöst worden und bereits mittels Dampfboot angelangt ist, so wird es hier zu Protokoll genommen und alle Gegenstände, wie sie nachträglich bemeldet sind, an die Gabajim übergeben. Nämlich an Ereb Selig Freud ein Paar Kle Kaudesch samt Zitz schel Sabat, nebst 2 Leuchter und an R. Jakob Deutsch ein Kle Kaudesch samt Zitz und ein Paar Kle Kaudesch ohne Zitz, nebst ein Becher und an R. Schlaime Zwiebach zwei silberne Büchsen, zwei silberne Becher und drei silberne Einwerfbüchsen, auch eine blecherne Büchse. Neusatz den 17. Mai 1858. Heschl Grossberg, Jakob Deutsch, Selig Freud, Schlaime Zwiebach, Jakob Chajim Horovitz, Selig Böhm, David Gruber, Wolf Fleischer, Jakob Krauss.

No. 25.

Protokoll den 19. April 1860. Der erste Vereinsvorsteher bringt in Anregung, dass nachdem laut Protokoll vom 26. Feber l. J. No. 23. die Ausarbeitung der Statuten angeordnet ist, bis jetzt aber noch nichts geschehen, so wolle eine Kommission zur Ausarbeitung derselben ernannt werden, damit dieser Gegenstand seinem Ende zugeführt werde.

Zu Kommissionsmitglieder bei der Ausarbeitung der Statuten wurden ernannt die Herren: Simon Böhm, Simon Kohn, Samuel Perles, David Gruber, Karl Löwinger. Herr Duschinski mit Zuziehung der 3 Vereins-

vorsteher, jedoch wird bemerkt, dass diese Ausarbeitung bis 25. April vollendet sein müsse. Mit dem Vorarbeiten dieser Statuten wurde der Herr Notär betraut der dann solche der Kommission vorzulegen hat.

Protokoll. In Ermängelung eines Chevra Kadisa Notärs haben wir den Herrn Adolf Haas als Chevra Kadisa Notär auf 3 aufeinanderfolgende Jahre als Notär aufgenommen u. z. für den jährlichen Soler von 10 Gulden öst. Währung. Neusatz am 14. September 1863. Hermann Guttman, Bernhard Fischer, H. Weinfeld, Mausche Leb Schossberger, Nathan Steinitz, Josef Reitzer, Ignatz Fillinger.

Protokoll. Heute am endgefertigten Tag erscheinen die Gabajim und die Tes Wow Anoschim und setzen als ein notwendiges um die Ordnung des Vereines zu erhalten folgende Punkte fest:

1. Die Herren Gabajim sind gehalten je 3 Monate über die Verwaltung und über das Bestehen des Vereines deutlichen Bericht nachzuweisen.

2. Die Herren Gabajim sind gehalten, wenn sie auf Pfender ausleihen, sich über den Wert des Pfandes genau zu informieren, wenn sich bei drei monatlicher Verrechnung herausstellt, dass sie die Pfender überschätzt haben, so haben sie den verkürzten Betrag sich selbst zu schreiben und den Verlust zu ersetzen.

3. Jedes Bittgesuch, dass jemand an der Chevra Kadisa stellen sollte, muss von nun an schriftlich geschehen, zu Protokoll gezogen werden und der Bescheid geschieht ebenfalls auf dieser Weise.

4. Laut §. 30. in den Statuten ist zwar bei Nichterscheinen eines Ausschussmitgliedes bei einer Plenarsitzung, die Pönalstrafe von 30 Kr. festgesetzt, dem wird hinzugefügt, dass wenn dieses Ausbleiben im Sinne des gesägten §-es, mehr als dreimal geschieht, so wird seine Stelle an eine andere würdigere Person besetzt, u. zw. durch Stimmmehrheit.

5. Die Herren Gabajim mögen von nun nur gegen sichere Hypoteken Geld ausleihen, uz. im Sinne des §-en 4., keineswegs aber auf Wechsel.

6. Alle gegenwertig ausstehenden Gelder auf Wechsel sollen sogleich gekündigt werden und zur Inkasso gebracht werden.

7. Die Pfender, welche der Verein inne hat, werden die betreffenden Parteien vorgeladen, im Falle des Nichterscheinen wird ihm mittels Postrezepisse die dreimonatliche Kündigung angezeigt. Nach Ablauf dieser obangeräumter Zeit wird dessen Pfand auf seine Gefahr gerichtlich verkauft und den weniger Erlös in sein Blatt belastet mittels Exekution eingebracht.

8. Jede Vorladung bei einer Sitzung hat mittels Bogen zu geschehen, welche der betreffende seine Unterschrift beizusetzen hat. Im Falle er seine Unterschrift beizusetzen dreimal verweigert, so wird die Aussage des Chevraschames als glaubhaft genommen.

Neusatz am 10. Februar 1864. Jakob Wiegenfeld, Chajim Hersch Weinfeld, Acharon Hersch Kraus, Baruch Lewi, Schlaime Zwiebach, Salmen Wiegenfeld, Jakob Klumak, Jausev Cwi Duschinski, Jisroel Almoslino, Awrohom Kohn, Wolf Epstein.

Protokoll Seite 56.

Bei einer Plenarsitzung der Gabajim und Tuw Anoschim ist einstimmig beschlossen worden, dass der Herr Dr. Schossberger von unten gesetzten Datum an als Vereinsdoktor ernannt ist, wozu er sich selbst nach Aussage dessen Vaters Herr Jakob Schossberger verpflichtet mit Vergnügen Alle dem Verein inkorporierte und nicht inkorporierte Armen ärztliche Hilfe zu leisten. Neusatz am 14. Februar 1864.

Protokoll Seite 58.

Die Beerdigung soll von nun ohne Unterschied des Ranges und Standes mittels Totenwagen vorgenommen werden, die darauf entfallende Taxe laut Statut wird nach Einsicht der hungrierenden Herren bemessen geschlossen. Neusatz am 6. März 1864.

Protokoll Seite 65.

Laut beigebrachtem Gesuch hat die Chevra Kadisa Moritz Klein als Liberer aufgenommen uz. unter folgenden Bedingungen: 1. hat er derselben als Liberer zu dienen und alle demselben verbundenen Dienst mit Eifer zu jeder Zeit aufs pünktlichste zu versehen. 2. Ferner verpflichtet er sich ein geeignetes Quartier zu mieten, worin er sowohl fremde, als hiesige Armen, Kranke, ganz umsonst Lager zu geben hat. Für Kost und Bedienung der Kranken hat er nur täglich 20, sage Zwanzig Kreuzer ö. w. zu bekommen, ausserdem erhält er den fixen Gehalt von 5 F. Gulden ö. w. monatlich, ausserdem Liebererdienst hat er auch Schamesdienst zu versehen bei der Chevra Kadisa. Falls er einen dieser abgesetzten Verpflichtungen nicht nachkommen sollte, so ist er bei dreimonatlichen Vorherkündigung entlassen. Ohne Anweisung der Chevra Kadisa Vorstehung ist ihm nicht gestattet einen Kranken aufzunehmen. Neusatz am 30. April 1865.

Protokoll Seite 105.

Der Liberer Rosenberg stellt die ergebenste Bitte an die ehrsame Chevra Kadisa, derselbe wolle zufolge der heuerigen Teuerung ihm seinen monatlichen Gehalt erhöhen, indem er ein Familienvater von 4 Kindern ist, er also vor Nahrungssorgen kaum seinen Dienst redlich versehen kann. Die Chevra Kadisa ist überzeugt von der gegenwärtigen Teuerung und bewilligt ihm infolge abgesetzter Teuerung eine monatliche Gehaltszulage uz. vom ersten Dezember l. J. mit 1 Gulden und 50 Kr. Neusatz am 21. November 1866.

Protokoll Seite 106.

Bei Gelegenheit dieser Versammlung sprachen die Mehrheit der anwesenden Herren Tuw Anoschim ihr tiefes Bedauern aus über die Vermissung eines so sehr nötigen rituelen Spitales. Die Herren Gabajim selbst überzeugt der gestellten Bitte und durch reifliches Debattieren wurde einstimmig der Beschluss gefasst, um dieser gesagten Anforderung gerecht zu werden und diesen humanen Zweck zu erreichen, sie eine Chevra Süde, wie es bei unseren Altvätern oft gebräuchlich und üblich war, da dieser Passus leider schon cca 30 Jahren zum allgemeinen Bedauern nicht begangen wurde zu veranstalten, uz. auf folgender Weise: es werden 3 Männer aus unserer Mitte gewählt werden und jedes ehrsame Mitglied aufzufordern, dass derselbe 2 F. so wie jeder Melatsche 1 F. zu dieser Süde oder Festessen beisteuern, dieses Festessen soll womöglich Hatzi Adar Rischau d. h. Klejn-Purim vor sich gehen. Neusatz am 27. Januar 1867.

Protokoll Seite 110.

Herr Salamon Zwiebach macht den Vorschlag, den Herrn Senator Pejag Bela in der Chevra Kadisa als Ehrenmitglied aufzunehmen. Die Chevra Kadisa fühlt sich allgemein beehrt, den Herrn Senator als Ehrenmitglied in ihrer Mitte zu haben.

Protokoll. Aufgenommen am 15. Feber 1867.

Der Gemeindevorstand hat einen Gesuch eingereicht und bittet um Verleihung der Notärstelle bei der Chevra Kadisa. Es wird einstimmig beschlossen, dass Notär Jakob Kohn mit dem Gehalte von 50 F. ö. w. acceptiert wird und der Gehalt beginnt vom 1. Feber 1867.

*

Od godine 1868 već ima pismenih zabeležaka, koje smo marljivo pretražili. Sve što smo povodom tih naših pretraživanja zanimljivoga našli, kazaćemo ovde, ali neka tu niko ne čeka događaje od senzacionalne zanimljivosti. Hroničaru je sve važno, što je uspomena, a mislimo da svakoga zanima, koji su bili vođe i upravljači našeg udruženja. Verno donosimo svako ime, jer u svakom imenu štujemo ime praočeva, jer svako ime pobuđuje ne samo u srcima potomaka njihovih, nego i u srcima sviju nas, drage uspomene. Ova je istorija zaista jedna beskonačna haskara.

Na sednici održanoj 26 aprila 1868 ustanovilo se je da su stari zapisnici neupotrebljivi, pošto nisu bili pravilno

vođeni, te da će se u buduće zapisnici voditi na nemačkom, a ne na jevrejskom jeziku. Samo su nam ovi novi zapisnici preostali.

Godina 1868 važna je zbog reorganizacije Hevre Kadiše. Društvena uprava ovako se konstituše 19 aprila 1868. **Pretsednik:** Bernhard Spitzer, **potpredsednici:** Sima Spitzer i Josip Pless, **blagajnik:** Karlo Grossinger, **odbornici:** Jakov Wiegenfeld, Hermann Weinfeld, Adolf Sattler, Filip Horovitz, Gerson Reitzer, Vilim Grossinger, Salamon Zwieback, Hermann Guttmann, Adolf Wellisch, Mikša Fischer, Viktor Gross, Adolf Kohn, Jakov Ujhely, Vilim Böhm, Adolf Frankl, Mor Pollak, Hermann Schossberger i Jakov Schossberger. Odstupajući bivši predsednik društva Jakov Wiegenfeld predao je novoj upravi društvenu imovinu po inventaru, pa se iz ovog inventara može ustanoviti, da je Hevra Kadiša raspolagala već u ovo vreme iako ne sa velikom, ali ipak znatnom imovinom, te da je društvo raspolagalo sa više srebrnih potrepština za bogoštovlje. Ove su godine počeli voditi nov zapisnik na nemačkom jeziku, što ga je vodio sekretar Jakov Kohn. Nova je uprava izradila nova pravila o uređenju sahrana, te su u ovim pravilima među ostalima ustanovili, da su na pogrebu odraslih dužni prisustvovati 12 članova Hevre i 6 mladića, a na pogrebu dece 6 odraslih članova i 6 mladića, koji se određuju ždrebanjem. Članovi koji prvi put ne prisustvuju sahrani, kažnjavaju se globom od 50 krajcara, a drugi put globom od 1 fl. a treći put bivaju isključeni iz društva. Isto su se tako izabrali ždrebanjem i oni, koji su trebali vršiti dužnosti kod bolesnika. Pravila utvrđuju i to, da svaki član mora prisustvovati pravovremeno objavljenoj sednici pod pretnjom globe, odnosno isključenja iz društva.

Važna je reforma ove godine, što se zaključilo uvođenjem važnih reformama na polju higijene. Raspisan je konkurs za zvanje društvenog lekara, te je s time istovremeno na sednici od 10 maja 1868 bilo predloženo da se sagradi jevrejska bolnica. Zaključilo se, da će se u interesu te bolnice obratiti pretstojništvu novosadske bogoštovne opštine s molbom, da

stavi na raspoloženje Hevre mesto u dvorištu jevrejskoga hrama za građenje bolnice, čime bi Bogoštovna opština mogla izmiriti svoj dug prema Hevra Kadiši. Zanimljivo je, i vredno pažnje, da se Jevrejstvo Novoga Sada već u ono vreme intresiralo za humanu i plemenitu misao izgradnje jevrejske bolnice, ali je trebalo da prođu mnoge decenije, dok se je ova misao ostvarila u Subotici.

Zanimljiv je i natečaj za zvanje društvenog lekara, prema kojem je lekar Hevre Kadiše dužan besplatno lečiti svaku jevrejsku siromašnu porodicu na području Bogoštovne opštine, dok se bolnica ne izgradi i da lekove siromašnih bolesnika plaća Udruženje. Kao rezultat konkursa izabran je jednoglasno na sednici održanoj 30 augusta 1868 dr. Mor Ofner za lekara Hevre Kadiše sa mesečnom platom od 40 fl.

Na istoj je sednici Jovan Wiegenfeld podneo molbu Jevreja iz Mitrovice, da im Hevra Kadiša stavi na raspoloženje jednu toru, a odbor je odlučio, da će staviti toru na raspoloženje Bogoštovne opštine u Mitrovici samo za godišnji najam od 10 fl., a uz pokriće od 200 fl. u menjcama ili državnim vrednosnim hartijama.

Sednica od 30 augusta 1868 godine bavila se je i pitanjem opravka mrtvačnice starog novosadskog jevrejskog groblja, te je izaslala komisiju za nadzor opravka.

Na izborima od godine 1869 izabrani su: za predsednika: Bernhard Spitzer, za potpredsednike: Filip Bonda i Josip Pless, za odbornike: Sima Spitzer, Vilim Grossinger, Karlo Ludwig, Lazar Meheš, Ignac Berger, Josif Dietrichstein, Sima Pollak, Adolf Siefresch, Bernhard Horovitz, Bernhard Fischer, Jakov Klumok, Izrael Almoslino, Šamu Fischer, Ljudevit Schosberger, Kornel Guttmann, Šamu Deutsch, Sima Hercel, Dr. Mor Ofner i B. Grossinger.

Ova je godina započeta na žalost, mesto sa stvaralačkim radom, jednom aferom. Na sednici od 10 januara 1869 javio je naime glavni pretstojnik Bernhard Spitzer, da Gerson Reitzer, predsednik Bogoštovne opštine, pokudno se izražava svuda

o Hevri Kadiši i da vodi agitaciju protiv nje. Na to je Hevra Kadiša, po svedočanstvu zapisnika ove sednice, izjavila u prisustvu Jovana Hadžića, novosadskog gradskog savetnika, 9 aprila 1868, da je sasvim nezavisna korporacija, a zatim je odbor odlučio, da ne želi posredovanje Bogoštovne opštine u toj aferi, nego da isključuje Gersona Reitzera iz Hevre Kadiše zbog njegove agitacije protiv društva. Gerson Reitzer se je žalio protiv isključenja Jovanu Hadžiću, gradskom savetniku; te se je u svojoj žalbi uvredljivo izražavao o pretstojniku Bernhardu Spitzeru. Odbor se izjavio solidarnim sa uvređenim. Na glavnoj skupštini dao je Reitzer satisfakciju Hevri Kadiši, te je ovako ponovo primljen među članove Hevre Kadiše. Likvidacijom ovog incidenta ponovo se uspostavio dobar odnos i saradnja između Hevre Kadiše i Jevrejske bogoštovne opštine. Sednice Hevre Kadiše održavale su se ponovo u većnicama Bogoštovne opštine i društveni oglasi mogli su se izvesti u hramu. U okviru Hevre Kadiše stvoreni su ove godine sve veći Keren Kajemet-fondovi, koji su uveliko doprineli povećanju društvenog imetka.

Rezultat izbora održanih godine 1870 bio je sledeći: **pretsednik:** Bernat Spitzer, **potpretsednici:** Josip Pless i Samuel Fischer, **blagajnik:** B. Grossinger. **Odbornici:** Filip Bonda, Sima Spitzer, Vilim Grossinger, Josip Dušinski, Mor Friedmann, Josip Dietrichstein, Sima Pollak, Adolf Zipris, Nathan Steinitz, Bernhard Fischer, Jakov Klumak, Sima Kohn, Daniel Ziegler, Ljudevit Schossberger, Mano Guttmann, Karlo Wiegelfeld, Gerson Reitzer i Sima Böhm. **Zamenici:** Ignac Berger, Mor Fischer, Adolf Sattler i Lipot Schönwald. Odborska sednica održana 23 januara 1870 bavila se je projektom izgradnje Cadik HŠadin kuće, na koju je i raspisan konkurs.

Ove je godine ponovo regulisana pogrebna tarifa na temelju dopisa Bogoštovne opštine, u kojem je Bogoštovna opština tražila, da se jedan deo pogrebne tarife uplati u blagajnu Bogoštovne opštine. Odbor je ustanovio 15 fl. za tarifu ukopa, iz koje dobivaju 5 fl. kantor i hor, 5 fl. Bogoštovna opština i 5 fl. Hevra Kadiša.

Godine 1871 dobila je Hevra Kadiša opet novu upravu. U tu su upravu izabrani: Za predsjednika: Samuel Freud, za potpredsjednike: Ignac Berger i Samuel Lustig, za odbornike: Bernat Spitzer, Josip Pless, Samuel Fischer, Sima Pollak, Izrael Almoslino, Wolf Böhm, Vilim Epštein, Adolf Frankl, Viktor Gross, Vilim Grossinger, David Heim, Mor Brammer, Adolf Kohn, Sigmund Kassovitz, David Kraus, Mor Prossnitz, Hermann Weinfeld, M. Weiss i Lipot Fischl. Zanimljivo je, da je prva sednica nove uprave od 22 februara posle pročitavanja pisma Ignaca Bergera, u kojem se zahvalio na potpredsjedničkoj časti izjavila, da smatra za neučtivost naknadnu demisiju Ignaca Bergera, koji je bio prisutan na izboru i kaznila ga je globom od 5 fl.

Ovaj je odbor sebi stavio u zadatak, da izradi nova pravila koja će odgovarati zahtevima vremena i u tu svrhu izaslata je komisija time, da ta komisija zamoli za uzor pravila od peštanske, segedinske i bajske Hevre Kadiše.

Ove je godine uprava ponovo i u ojačanoj meri pokušala, da poveća autoritet i popularnost Hevre Kadiše i bavila se je svakom opravdanom žalbom. Tako se je neko, na sednici održanoj 21 maja, žalio, da gabaji ne idu uvek sa pogrebnom povorkom sve do groblja i da se tako ukop vrši katkada bez nadzora društvene uprave. Stoga je odbor odlučio, da je bar jedan gabaj dužan otpratiti pogrebnu povorku sve do groblja, ali kad bi gabaji bili zbog neodloživog posla sprečeni u vršenju te dužnosti, onda je dužan jedan član odbora prisustvovati ukopu sve do kraja.

Rezultat izborne skupštine godine 1872 bio je ovaj: Predsjednik: Samuel Freud, potpredsjednici: Vilim Epštein i Izrael Almoslino. Blagajnik: Jakov Zwieback. Odbornici: Sima Böhm, Maks Fischer, Mano Guttmann, Sima Kohn, Samu Kassovitz, David Kraus, Sima Lövi, Mor Pollak, Adolf Zipris, Adolf Frankl, Gerson Reitzer, Avram Rabstern, Karlo Wiefenfeld, Filip Pollak, Hermann Schossberger i dr. Gavro Pressburger. Zamenici: Bernhard Fischer, David Heim, Lazar Messer i Mor Prossnitz.

Zanimljiv je dokaz starog prijateljstva i saradnje novo-sadskog Jevrejstva i Srpstva, koji daleko sežu u prošle decenije, da je na odborskoj sednici, održanoj 23 septembra 1872, na predlog predsednika odlučeno jednoglasno i sa velikim oduševljenjem, da se lekar dr. Maksimović, koji je dugo vremena besplatno lečio siromašne bolesnike, izabere za počasnog člana Hevre Kadiše zbog njegovih zasluga na polju humanog rada.

Ista je sednica odlučila u interesu snažnijeg delovanja društva, da će kazniti globom one članove odbora, koji ne prisustvuju sednicama bez ozbiljnog razloga, i da će ih u slučaju višestrukog odsustva brisati iz imenika društvenih članova.

Godine 1873 je **predsednik** opet Samuel Freud, potpredsednici su opet Vilim Epstein i Izrael Almoslino. Blagajnik: Filip Pollak. Odbornici: David Heim, Sima Böhm, Bernat Fischer, Mano Guttmann, Mor Fischer, dr. Gavro Pressburger, Karlo Wiegenfeld, David Kraus, Karlo Löwinger, Bernat Spitzer, Karlo Grossinger, Lazar Messer, Jovan Ernst, Bernat Schlanger, Maks Friedmann, Josip Dietrichstein, Hermann Weinfeld i Ljudevit Schossberger. Zamenici: Adolf Kohn, Samu Kassovitz, Sima Pollak, Josip Dušinski i Vilim Böhm ml.

Pošto se Samu Freud zahvalio na predsedničkoj časti, na njegovo je mesto izabran David Heim.

Jedan od najvažnijih poslova nove uprave bilo je uređenje groblja. Na odborskoj sednici održanoj 9 marta 1873 Karlo Wiegenfeld, kao referent komisije izaslane za uređenje groblja, podneo je natečajne radove za uređenje groblja i za njegovo očuvanje u dobrom stanju, od kojih je prihvaćen rad Jovana Erdelyi-a, koji se je primio izvršenja označenih poslova za 115 fl.

Zanimljivo je godine 1874 finansijsko stanje i upravljanje Hevre Kadiše. Društvo raspolaže već sa znatnom imovinom, što leži delimice u fondovima, delimice u bogoštovnim potreštinama, ali osim toga društvo vrši i menične poslove, te izdaje pozajmice. Siromašni i ostareli Jevreji se u što

većoj meri obraćaju društvu, koje im pruža u svakom slučaju materijalnu potporu, lekara i lekove. Iz zapisnika se zanimljivo i jasno ukazuju gospodarske prilike tog vremena, tako je na pr. karakterističan podatak, da je poslužitelj udruženja tražio povišenje svoje plate za 1 fl. mesečno, što mu je društvo i odobrilo.

Uprava, s obzirom na što veću imovinu i na što jače poslove društva, uvela je ove godine pojačanu finansijsku kontrolu a delovanje društva beše ove godine uglavnom gospodarske naravi.

Godine 1875 uprava je u glavnom stara, samo su izabrani kao potpredsednici Samuel Reitzer i Josip Gross.

Interesovanje članova za društvene poslove, kao da je ove godine popustilo. Više se puta desilo, da i usprkos globalma, koje su bile stavljene u izgled, nije ni toliko članova prisustvovalo sednicama, da bi one bile sposobne za većanje i zbog toga se moralo izjaviti u više slučajeva, da će se objavljenu sednicu održati u svakom slučaju pa i onda, kad po broju prisutnih članova ona ne bi bila sposobna za većanje. Ove godine nisu se desili važniji događaji u životu društva.

Slika uprave se sasvim promenila na izborima od 1876. Novi predsednik je Karlo Löwinger, potpredsednici su: Josif Dusch i Izrael Almoslino. Blagajnik: Bernhard Schlanger. Odbornici: David Heim, Vilim Epstein, Maks Friedmann, David Kraus, Filip Pollak, Sima Böhm, Jovan Königstaedtler, Salamon Zwieback, Šamu Kassovitz, Šamu Bachrach, Karlo Wiegenfeld, Adolf Frankl i Aron Frank. Zamenici: Bernard Spitzer, Lazar Messer, Hermann Weinfeld, Šamu Lustig, I. Schwimmer i Josif Gross.

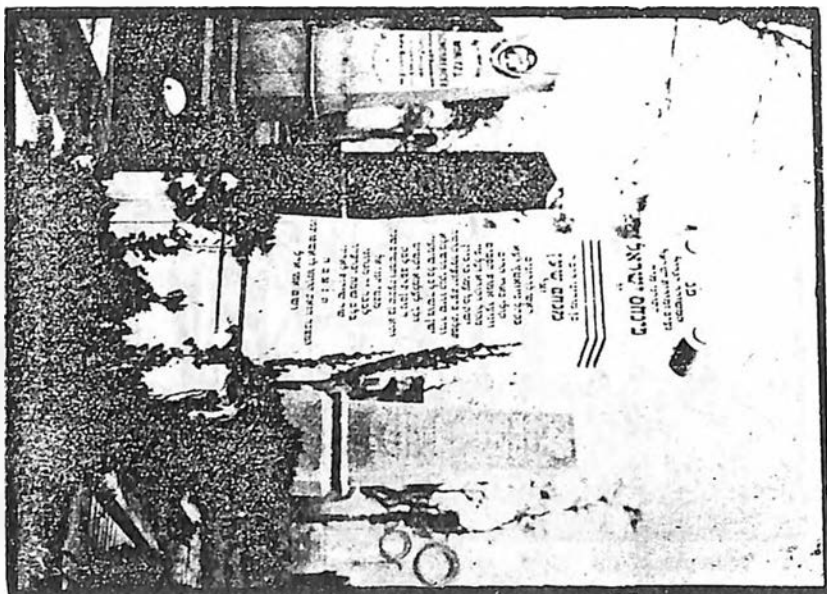
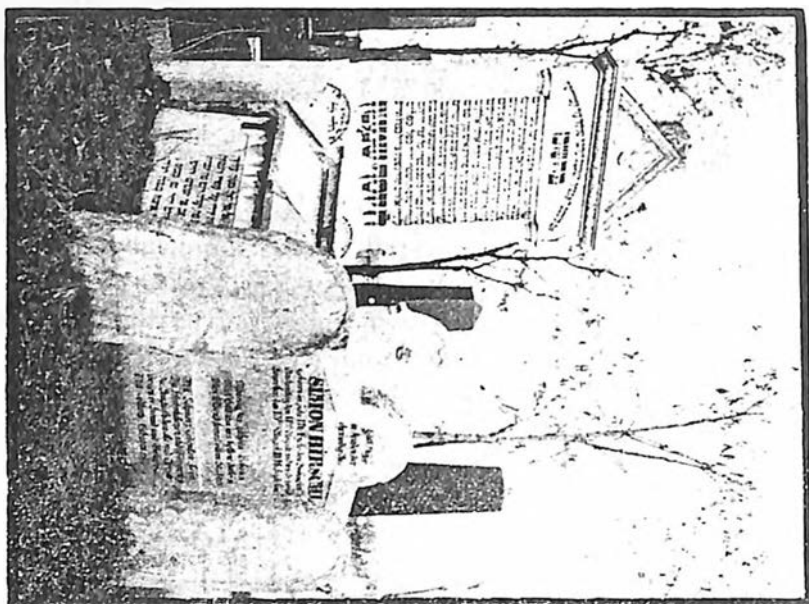
Nova se uprava ozbiljno latila posla i odlučila je, da će slati opomene svima onima, koji menično, ili inače duguju Hevra Kadiši, da te svoje dugove hitno regulišu, eventualno u otplatama od 10 fl. Na istoj je sednici odlučeno, da će se obnoviti ugovor o iznajmljivanju groblja. Ujedno je odlučeno da će se odmah otpočeti radovi koji su potrebni na novom groblju, pa je izaslata komisija za pripremu tih radova.

Na odborskoj sednici, održanoj 31 januara 1877, javio je predsednik, da su prilikom provale u novosadski jevrejski hram ukradene i srebrne potrepštine za bogoštovlje, koje su bile vlasništvo Hevre Kadiše. Lopovima nisu ušli a trag, pa je samo jedan deo ukradenih predmeta pronađen u šančevima mosta.

Zanimljivo je, da je Hevra Kadiša tek ove godine odlučila da će nabaviti jedan katafalk i dva kandelabera. Sve do ovoga vremena postavljali su naime mrtvačke sanduke na dve stolice, tako da je društvena uprava 2 aprila 1877 godine odlučila da je i sa gledišta estetike kao i sa gledišta pijeteta potrebna nabavka katafalka. Iste je godine odlučeno, da će se sagraditi u groblju mrtvačnica i da će se obaviti potrebni popravci. U ovo doba bavila se Hevra Kadiša mnogo parnicom oko starog groblja. Gradski je senat naime zatražio od Bogoštovne opštine putem parnice pravo na vlasništvo staroga

Staro jevrejsko groblje.

Delovi iz starog jevrejskog groblja.

Deo iz starog jevrejskog groblja.

groblja, koje je, po gledištu gradskog senata, bilo krivo zapisano pedesetih godina prilikom uvođenja gruntovnice na ime Jevrejske bogoštovne opštine.

Hevra Kadiša je obratila što veću pažnju na održanje reda na groblju te su se na odborskoj sednici od 12 februara 1878 čule žalbe protiv čuvara groblja, koji je bio neučtiv prema posetiocima i nije vršio redovno svoje dužnosti. Stoga je odlučeno, da se zaposli nov čuvar groblja.

Iste je godine odlučeno, da će se ustanoviti na groblju počasna mesta za bivše zaslužne članove Bogoštovne opštine

i Hevre Kadiše. Izaslata je komisija za ispitivanje i za pripremu ovog pitanja.

Hevra Kadiša bila je u ovo vreme materijalno već toliko jaka, da je mogla dati zajam Bogoštovnoj opštini. Hevra Kadiša joj je odobrila beskamatnu pozajmicu od 500 fl. na 3 godine s tom primedbom da će društvu ta svota biti potrebna posle tri godine za podizanje bolnice ili sirotišta.

Dobrotvorni rad Hevre Kadiše znatno se povećao te je odbor odlučio, da će siromasima davati znatnije materijalne potpore.

S obzirom na sve veći delokrug društva odlučio je odbor 11 februara 1879, da kreira ove nove funkcije u upravi: **Pretsednik, potpredsednik, finansijski staratelj, gospodarski pretstojnik i blagajnik.** Na osnovu toga, glavna je skupština izabrala 27 februara 1879 sledeću novu upravu na tri godine: **Pretsednik:** Karlo Löwinger, **potpredsednik:** Karlo Wiegelfeld, **blagajnički pretstojnik:** Mihajlo Ofner, **gospodarski pretstojnik:** Izrael Almoslino, **blagajnik:** Šamu Weiss, **odbornici:** David Kraus, Filip Pollak, Jovan Ernst, Adolf Frankl, Bernat Schlanger, Sima Pollak, Jakov Schwimmer, Adolf Kohn, Gerson Reitzer, Hermann Messer, Vilim Epstein, Daniel Ziegler, Šamu Lustig, Maks Fischer, Adolf Sattler, Jakov Zwieback, Hermann Weinfeld i Šamu Fischer. Zamenici: Vilim Böhm, Karlo Grossinger, Šamu Kassovitz, Aron Schwarz i Bernat Fischer.

Najbolji je dokaz povoljnog imovinskog stanja Udruženja, da je odborska sednica od 20 maja 1879 godine odlučila na predlog predsednika, da će Hevra Kadiša kupiti kuću, koja je bila potrebna ne samo sa verskog nego i sa humanoga gledišta zbog smeštanja starih i bolesnih Jevreja. Odbor je izaslao komisiju, kojoj je dao dvomesečni rok za perfektuiranje-kupnje kuće, te je ustanovio 1500—2000 fl. za svrhu te kupovine. Na odborskoj sednici od 23 jula predsednik je već referirao o tome, da je komisija vodila pregovore sa Ljudevitom Littmanom, čija kuća, u glavnoj ulici broj 616, u blizini dvorišta hrama, u svakom pogledu odgovara svrsi

društvenoga doma, a može se dobiti za 1800 fl. Odbor je opunomoćio pretsedništvo za sklapanje ugovora, o čemu je pretsednik referirao odboru na sednici od 12 augusta. Odbor je tada odlučio, da će privremeno, na godinu dana, dati kuću pod kiriju, dok je ne uzmogne upotrebiti u vlastite svrhe. Dokaz je povoljnom imovinskom stanju društva i to, da je odbor ove godine izglasao 100 fl. segedinskoj Hevra Kadiši.

Sednica od 9 marta 1880 godine odlučila je, da će se pregraditi opštinski dom, da bi mogao odgovarati ciljevima društva, te je izaslala komisiju za pripremu tih radova. Ideja projektovane bolnice oduševila je i najšire slojeve Jevrejstva i sve jevrejske institucije, a novosadska Jevrejska ženska zadruga obavestila je Hevra Kadišu, da će darovati krevete novoj bolnici.

Godine 1882 uprava se ponovo morala baviti parnicom oko groblja. Pretsednik javlja, da je gradski senat zatražio da se ponovo pokrene parnica, koja se pre 4 godine svršila u korist Bogoštovne opštine, pa da izgleda da će sada Bogoštovna opština parnicu izgubiti. Ovoj sednici prisustvovali su i mnogi stariji članovi Hevre, te se zatražilo i njihovo mišljenje o tome, da li je svojevremeno Bogoštovna opština kupila zemljište groblja ili ne. Odbor je odlučio, da će u svakom pogledu, pa i u materijalnom, potpomagati Bogoštovnu opštinu u vođenju te parnice, da ne bi Bogoštovna opština izgubila pravo vlasništva groblja.

Sednica od 30 januara imala je zanimljivu tačku dnevnoga reda. Pretsednik se je sećao u govoru punom pijeteta Nathana Goldsteina, novosadskog stanovnika, i njegove žene, koji su poginuli prilikom požara Ringtheatera u Beču i koji su sad bili iz pijeteta uneseni na listu Keren Kajemeta.

Na izbornoj glavnoj skupštini od 21 februara 1882 godine izabrana je ova nova uprava: **Pretsednik:** Karlo Löwinger, **potpretsednik:** Karlo Wiegenfeld, **blagajnički pretstojnik:** Mihajlo Ofner, **gospodarski pretstojnik:** Izrael Almošlino, **blagajnik:** Maks Friedmann. **Odbornici:** Samuel Weiss, Herman Weinfeld, David Krauss, Adolf Kohn, Sima Pollak,

Maks Fischer, Šamu Fischer, Herman Messer, Šamu Bachrach, Adolf Frankl, Izrael Blau, Šamu Freund, Filip Pollak, Lazar Messer, Aron Schwarz, Adolf Sattler, Jakov Zwieback i Bernat Schlanger. Zamenici: Isak Galicianer, Jovan Ernst, Vilim Epstein, Šamu Kassovitz i Sima Lövi.

Nova je uprava predložila da se izmene društvena pravila, jer ona u mnogom pogledu ne odgovaraju praktičnim potrebama i jer su delomice nesavremena. Odbor je izaslao komisiju za promenu pravila.

Ove se godine pojavio plan, da se staro groblje otkupi od grada, ako bi grad bio voljan da ustupi svoje pravo vlasništva groblja za 150—200 fl. Društvo je ove godine odlučilo nabavku novih pogrebnih rekvizita, pošto stari više nisu odgovarali ni u jednom pogledu.

Odborska sednica od 30 jula 1882 bavila se opet neugodnim incidentom. Pretsednik je javio da je učitelj Fantoš davao pred drugim licima nepovoljne izjave o radu Hevra Kadiše. Tako je pred Simom Spitzerom izjavio da društvo vrši zelenaške poslove, te da ono od stranaka bez milosrđa ubira novčane svote. Sednica je saslušala učitelja Fantoša o njegovim prigovorima, na što je poslednji rekao, da je imao materijalne diferencije sa Hevra Kadišom prilikom sahrane svog deteta. Pošto se učitelj Fantoš zaneo i na sednici, oduzeli su mu reč, pa je odbor odlučio, da će se obratiti Bogoštovnoj opštini, da ona ukori učitelja Fantoša.

Znatan je uspeh godine 1883 da je ove godine završena parnica oko groblja. Sednica od 1 marta 1883 pretresla je dopis Bogoštovne opštine, prema kojem je Bogoštovna opština dobila proces. Odbor je odlučio, da će zastupniku Bogoštovne opštine Đorđu Vukićeviću, advokatu, platiti honorar od 45 fl.

Na sednici od 28 marta 1883 javlja predsednik, da vlada nije odobrila društvena pravila, koja u velikom delu ni inače nisu već odgovarala. Stoga je izaslata komisija za izradu novih pravila, te su kod ovoga posla uzeta za osnovu pravila Hevra Kadiša u Aradu, Miškolcu i Temišvaru.

Ove godine izvršeno je više opravaka u groblju i na mrtvačnici, a 21 juna 1883 odbor je odlučilo da će kupiti mrtvačka kola. Ali je ta odluka izazvala dužu debatu. Nastalo je naime pitanje, da li jevrejska vera dozvoljava upotrebu mrtvačkih kola. Iako se je pretседnik pozivao na to, da i budimpeštanska Hevra Kadiša vozi kolima svoje mrtvace na groblje, ipak je odbor zamolio rabina za njegovo mišljenje. Rabin je izjavio da lešinu Jevrejina mogu samo Jevreji da nose, ali ipak ima izuzetnih slučajeva, kada rabinat može da da dozvolu, da i lica drugih veroispovesti sudeluju pri ukopu jevrejskog lica. Iza duže diskusije odbor je odlučio nabavku mrtvačkih kola, pa je za ovu svrhu, izglasao 550 fl.

Na odborskoj sednici od 12 februara 1884 pretседnik je predložio, da društvo kupi Wiegenfeldovu kuću. Pretседnik je naglasio da društvo dobiva za svoj kapital vrlo malo kamata, i da imovinsko stanje Hevre Kadiše traži nova i unosnija poduzeca. Predložena kuća donela bi, prema pretседniku, Udruženju lep dohodak i stoga je odbor zaključio kupnju kuće, izaslao je komisiju za perfektuiranje te kupovine i opunomoćio ju je, da da za kuću 5—6000 fl.

Ove se godine bavila Hevra Kadiša i pitanjem ekshumacije, koju je u principu odobrilo pod tim uslovom, da ekshumacija ne vredi pijetet i da će se uzeti u obzir i higijenska stanovišta. U ovo doba se uobičajilo, da se neki grobovi ograde rešetkama, pa je Hevra Kadiša ustanovila zasebnu tarifu od 15 fl. za to ograđivanje.

Društvo je ove godine zaključilo da će uposliti jednu pimalju za porođaje u siromašnim porodicama.

Krajem godine društvo je izabralo novog beležnika u osobi Jakova Fischera.

Godine 1885 je istekao mandat stare uprave te je ona izradila izveštaj o svom trogodišnjem radu.

Iz ovog se izveštaja vidi da je udruženje imalo u ovo doba imovinu od 2018.27 forinti u gotovom, te da je Hevra Kadiša pored svoje obične delatnosti i pored davanja potpora siromasima mnogo doprinela svojim radom razvitku

religioznog osećaja. Predloženo je, na sednici od 1 februara 1885 da se kao priznanje uspešnoga rada vođstva naslikaju za društvo stari članovi stare uprave u demisiji.

Na izornoj glavnoj skupštini od 15 februara 1885 izabrana je sledeća nova uprava. **Pretsednik:** Salamon Zwieback, **potpredsednik:** Maks Friedmann, **blagajnički pretstojnik:** Mihajlo Ofner, **gospodarski pretstojnik:** Izrael Almoslino, **blagajnik:** Antun Löwinger. **Odbornici:** Karlo Löwinger, Karlo Wiegenfeld, dr. Gavra Pressburger, Adolf Kohn, Samu Bachrach, B. Schlanger, Filip Pollak, Hermann Messer, Izrael Blau, Sigmond Kassovitz, Adolf Frankl, David Kraušs, Ljudevit Berger, Samuel Freud, Maks Fischer, M. Schossberger, Albert Rössler i David Heim. **Zamenici:** Sima Pollak, Mano Ofner, Jovan Königstaedtler, Ljudevit Schossborger i Samuel Fischer.

Nova je uprava podnela odborskoj sednici od 8 aprila 1885 promenjena nova pravila, koja su u celosti primljena i koja su ovog dana stupila u život. Na istoj je sednici zaključeno renoviranje društvenoga doma, kao i građenje mosta, koji će voditi ka novom groblju, i uređenje groblja. Nova je uprava pojačanom energijom počela ubirati zaostalu članarinu.

Pretsednik je predložio odboru da se osnuje uboški dom, za čije svrhe bi društveni dom sasvim odgovarao. Predsednik je izjavio da je osnivanje uboškog doma jako potrebno, jer ima vrlo mnogo starih siromašnih Jevreja, koji su bez nege ili koji moraju tražiti prijem u javnim bolnicama. Odbor je iza poduže debate izaslao komisiju za ispitivanje ovog pitanja, koja je već na prvoj idućoj sednici od 30 decembra podnela svoj izveštaj, u kojem je predložila, da se dom stara raca spoji sa bolnicom.

Komisija je htela urediti bolnicu i uboški dom u društvenome domu, privremeno sa 8 kreveta, i budžet izrađen za održavanje te dobrotvorne ustanove iznašao bi prema tome 502 forinte godišnje.

Od toga vremena Hevra Kadiša se stalno bavila planom bolnice i doma staraca, pa je odborska sednica od 27 januara 1886 odlučila, da pošto fond za osnivanje te humane institucije još nije dovoljno velik, Udruženje će stupiti u kontakt sa Jevrejskom ženskom zadrugom, kao i sa ostalim jevrejskim dobrotvornim ustanovama u cilju što skorijeg ostvarenja te ideje. Jevrejska ženska zadruka ponudila je da će doprineti 100 forinti godišnje za održanje bolnice i uboškog doma.

Odbor se bavio i sledeće godine planom osnivanja bolnice i uboškog doma. Komisija izaslata u tu svrhu ustanovila je u svom referatu odboru da je za održanje te ustanove potreban godišnji kapital od 1.000 forinti. Odbor je odgodio oživotvorenje ovoga plana na godinu dana, ali je izjavio da smatra, da je neodložan zadatak komisije da učini i do toga vremena sve moguće u interesu što skorijeg oživotvorenja te humane ustanove.

Ove se godine pojavio i plan proširenja groblja, pa su bila označena i nova počasna mesta u groblju.

Imovina Udruženja iznosila je 1887 godine 2.379.22 forinti. Društvo je vršilo sve veću i veću delatnost. Odbor se bavio više puta pitanjem bolnice i doma za starce, ali taj plan nije mogao da se ostvari ni u ovoj, događajima tako siromašnoj, godini.

Na izbornoj glavnoj skupštini, održanoj 12 februara 1888, izabrana je ova nova uprava: **Pretsednik:** Salamon Zwieback, **potpredsednik:** Maks Friedmann, **blagajnički pretstojnik:** Mihajlo Ofner, **gospodarski pretstojnik:** Izrael Almoslino, **blagajnik:** Antun Löwinger. **Odbornici:** Bernat Schlanger, Adolf Kohn, Albert Rössler, Šamu Bachrach, Herman Messer, dr. Gavra Pressburger, Filip Pollak, David Heim, Ljudevit Berger, Samuel Fischer, Izrael Blau, Karlo Wiegenfeld, Sigmund Kassovitz, Adolf Frankl, Šamu Weinfeld, Šamu Freud, Mihajlo Ofner ml. i B. Fischer. **Zamenici:** Vilim Ujhelyi, M. Schossberger, Marko Schwarz, Sima Pollak i dr. Mor Ofner.

Društvo je nabavilo te godine nova mrtvačka kola te je ponovo ustanovilo pogrebnu tarifu i to tako, da prvorazredni ukop sa novim mrtvačkim kolima stoji 10 forinti, a drugorazredni ukop sa starim mrtvačkim kolima 5 forinti.

Uprava je godine 1890 odlučila, da se podigne altar Keren Kajemeta.

Na izornoj glavnoj skupštini, održanoj 16 marta 1891 izabrana je ova uprava: **Pretsednik:** Salamon Zwieback, **potpretседnik:** Maks Friedmann, **blagajnički pretstojnik:** Mihajlo Ofner ml., **gospodarski pretstojnik:** Izrael Almoslino, **blagajnik:** Sigmund Kassovitz. **Odbornici:** Dr. Gavro Pressburger, Filip Pollak, Samuel Bachrach, Bernat Fischer, David Heim, Adolf Kohn, Antun Löwinger, Karlo Wiegenfeld, Lipot Lichtscheindl, Samuel Fischer, Samuel Freud, Adolf Frankl, Jovan Königstaedtler, Lipot Schwarz, Dezider Balog, Mihajlo Ofner star., Albert Rössler i Vilim Ujhelyi. **Zamenici:** Vilim Zwieback, Jakov Zwieback i Adolf Schossberger.

Odbor je te godine odlučio kaldrmisanje groblja i potpomaganje sabirne akcije koja će se vršiti u čitavoj zemlji u korist ruskih Jevreja, koje su pogromi isterali iz njihove domovine, pa da će u tu svrhu darovati 25 forinti.

Godine 1892 bile su povišene članarine od jedne forinte na tri forinte s motivacijom, da su sad članarine sviju društava veće i da se društveni izdaci povećavaju od godine do godine. Inače se društvena imovina te godine znatno povećala, a iznosila je 3.912.13 forinti u gotovom. Te godine je vitez Antun Freistaedtler ostavio testamentom 200 forinti novosadskoj Hevra Kadiši. A Bernat Spitzer je ostavio testamentom Hevra Kadiši 12 sedišta u hramu.

Odborska sednica od 15 februara 1893 odlučila je izgradnju Hevrine kuće koja je obećavala da će biti gospodarski rentabilna.

Na izornoj sednici držanoj 9 marta 1894 izabrana je ova nova uprava: **pretседnik:** Salamon Zwieback, **potpretседnik:** Samuel Freud, **blagajnički pretstojnik:** Mihajlo Ofner ml., **gospodarski pretstojnik:** Izrael Almoslino, **blagajnik:**

Sigmund Kassovitz. Odbornici: Dr. Gavro Pressburger, Adolf Kohn, Jovan Königstaedtler, Albert Rössler, Samuel Bachrach, Bernat Fischer, Antun Löwinger, Karlo Wiegenfeld, Adolf Frankl, Mihajlo Ofner star., Vilim Ujhelyi, Vilim Berger, Lipot Schwarz, Adolf Schossberger, Dr. Karlo Kohn, Samuel Weinfeld, Adolf Zwiebach i Maks Friedmann. **Zamenici:** Hermann Messer, Dezider Balog i Samuel Fischer.

Pretsedništvo nije dugo vršilo svoje dužnosti. Na odborskoj sednici, održanoj posle dva meseca, povodom debate koja je nastala zbog jednog stanovnika Hevrine kuće, Salomon Zwieback se zahvalio na predsedničkoj časti, ali odbor nije hteo da primi tu demisiju, te je sledeća odborska sednica izaslala deputaciju predsedniku, da ga zamoli da promeni svoju odluku. To se, na žalost, nije moglo postići.

Pošto su demisijom predsednika Salomona Zwiebacka postala vakantna neka mesta u odboru, odborska sednica održana 21 februara 1895 izabrala je za predsednika Maksa Friedmanna, a za potpredsednika Karla Wiegenfelda, dok je Salomona Zwiebacka izabrala za počasnog predsednika zbog njegovih velikih zasluga.

Nova je uprava odlučila regulisanje groblja, pa je u tu svrhu izaslala komisiju. Iste su godine prvi put podizali na groblju porodične grobnice. Nova je uprava počela da se ponovo živo bavi pitanjem osnivanja bolnice i doma za starce, te je upotpunila komisiju, izaslatu u tu svrhu, članovima Bogoštovne opštine i Jevrejske ženske zadruge. Na molbu ove komisije odbor je izglasao petsto forinti za svrhe te dobrotvorne ustanove.

Godine 1896 pretstojništvo Jevrejske bogoštovne opštine zatražilo je od Hevre Kadiše, da mu ona povрати pravo vlasništva starog groblja, jer je to groblje bilo prvobitno upisano u gruntovnici na ime Jevrejske bogoštovne opštine. Odbor je doneo na zahtev Bogoštovne opštine odgovarajuću načelnu odluku.

Izborna glavna skupština održana 18. marta 1897 izabrala je ovu novu upravu: **Pretsednik:** Hermann Messer, potpret-

sednik: Karlo Wiegenfeld, blagajnički pretstojnik: Mihajlo Ofner ml., gospodarski pretstojnik: Vilim Berger, blagajnik: Sigmund Kassovitz. Odbornici: Adolf Kohn, Samuel Bačhrach, dr. Karlo Kohn, Jovan Königstaedtler, Samuel Weinfeld, Josip Ernst, Vilim Ujhelyi, Mor Weinberger; Jakov Löbl, Albert Rössler, Hugo Fischer, dr. Armin Kassovitz, Lazar Brück, Dezider Balog, Adolf Zwieback, Mihajlo Ofner star., Lipot Schwarz i Samuel Schaffer. Zamenici: dr. Josip Steinfeld, Filip Kohn, Jovan Teubner, Jovan Königstaedtler i Salamon Zwieback.

Ovogodišnje delovanje Udruženja iscrpilo se u administrativnom i dobrotvornom radu, pa se ništa zanimljivog nije desilo, a odbor je samo u stvari bolnice i doma za starce održao nekoliko večanja.

Odborska sednica od 16 maja 1898 odlučila je, da skрати obred haskare, pošto ona suviše dugo traje. Izaslata je i komisija u svrhu da briše sa liste haskare samo imena onih koji već nemaju živih rođaka. Odlučeno je također da će se čitati imena na listi haskare za dvodnevnih blagdana u dva puta po polovinu.

Odborska sednica od 6 januara 1899 odlučila je, da će osnovati fond od 500 forinti u pomen umorene kraljice Jelisavete čiji će se kamati razdeliti svake godine na dan smrti kraljice među 5 siromaha.

Udruženje je ove godine stupilo u uži kontakt sa Bogoštovnom opštinom u interesu osnivanja bolnice i doma za starce.

Na izornoj glavnoj skupštini, održanoj 4 marta 1900 godine, izabrana je ova nova uprava: **Pretsednik:** Hermann Messer, **potpredsednik:** Jakov Löbl, **blagajnički pretstojnik:** Vilim Roth, **gospodarski pretstojnik:** Mihajlo Ofner ml., **blagajnik:** Mihajlo Balog. **Odbornici:** Lazar Brück, Arnold Guttmann, Mor Weinberger, Albert Rössler, Adolf Zwieback, dr. Armin Kassovitz, dr. Karlo Kohn, dr. Josip Steinfeld, Josip Ernst, Mihajlo Ofner star., Ignac Weinfeld, Lipot Frank, David Popper, Lipot Krauss, Dušan Königstaedtler, J. Fürst,

dr. Šamu Lövi, dr. Mor Ofner. Zamenici: Šamu Bachrach, Jovan Königstaedtler, Šamu Schaffer, Adolf Kassovitz i Filip Weinfeld.

Odbor je u svojoj sednici od 14 juna 1900 izglasao 500 kruna za potpomaganje siromašnih jevrejskih izbeglica iz Rumunije.

Rad udruženja vršio se godine 1901 u glavnom na dobrotvornom polju. Tako je, među ostalim, ove godine prvi put odlučeno, da će se u zimskim mesecima razdeliti 10—12 hvati gorivog drva među siromašnije Jevreje.

18 novembra 1902 lopovi su provalili u većnicu Bogoštovne opštine. Tom prilikom je bio ukraden i znatan deo imovine Hevre Kadiše, među ostalim jedna uložna knjiga na 12.766.52 kruna. Udruženje je posle provale odmah zabranilo dotičnom novčanom zavodu isplatu uloga.

Na konstituirajućoj glavnoj skupštini Novosadske Hevre Kadiše od 5 marta 1903 prvi put je vođen zapisnik na mađarskom jeziku i od ovoga vremena počevši društveni zapisnici bili su vođeni na dva jezika, na mađarskom i na nemačkom, a kasnije samo na mađarskom.

Na ovoj izbornoj glavnoj skupštini konstituisana je sledeća uprava: pretsednik Josip Ernst, potpretsednik: Henrik Wertheim, blagajnički pretstojnik: Vilim Roth, gospodarski pretstojnik: Vilim Berger, blagajnik: Mihajlo Ofner ml. Odbornici: Albert Rössler, Lazar Brück, dr. Armin Kassovitz, dr. Karlo Kohn, David Popper, Šamu Schaffer, Šandor Fischer, dr. Josip Steinfeld, Bene Hirschenahuser, Adolf Königstaedtler, dr. Bene Leitner, Dezider Balog, Adolf Landsmann, Jovan Fürst, Jakov Löbl, Mor Weinberger, Mor Krieshaber i Ignac Roth. Zamenici: Filip Josip Weinfeld, Josip Marer, dr. Ignac Pap, Šamu Bachrach i dr. Šandor Nemeš.

Novoizabrani pretsednik je održao veliki pristupni govor u kojem je detaljno izneo svoj program, čije su glavnije tačke: što skorije smeštanje uboškog doma, proširenje groblja i promena društvenih pravila.

Odbor je u svojoj sednici, održanoj 14 aprila 1903, odlučio, da će produžiti mrtvačnicu novoga groblja sa strane dvorišta, tako, da bi tamo bilo mesta i za brojniju publiku. Ujedno je odlučio, i proširenje groblja.

Za promenu društvenih pravila izaslata je komisija. Odbor je odobrio te godine novčanu potporu od 200 kruna za siromašne kišenjevske Jevreje.

Te je godine Hevra Kadiša pripremila svoj prvi budžetski preliminar koji je ustanovio 760 kruna pokrića, a 6320 kruna potrebovanja time, da će se višak od 1280 kruna upotrebiti za povećanje dobrotvornog fonda.

Na odborskoj sednici od 17 aprila 1904 javlja pretsednik, da je gradska municipija kao i ministarstvo odobrilo izmenu grobljanskog grunta. Stoga je odbor odlučio da će novo groblje preuzeti od Bogoštovne opštine i da će groblje ograditi.

Te je godine Jovan Ernst ostavio testamentom 2.000 kruna Hevra Kadiši, čiji se fondovi stalno umnožavahu.

Na odborskoj sednici od 1 maja 1904 pretsednik je govorio o tome, da osobe, koje su plaćene za izvršenje akta pranja mrtvaca, i bdenja kod mrtvaca, vrše katkada ove akte na takav način koji vređa pijetet. Stoga pretstojništvo odlučuje, da je gospodarski pretstojnik dužan da bezuslovno prisustvuje tahari.

Odlučeno je i to, da će isprobati jedan aparat za spuštanje u zemlju mrtvačkih sanduka i da će se takav aparat nabaviti, ako bude zgodan za to.

Misao osnivanja doma staraca posle mnogo godina ostvarena je godine 1904. Te je godine naime Lina Kacmpfner darovala za taj dom 1000 kruna i uređaj jedne sobe. Dom je bio posvećen 26 septembra 1904. Zanimljivo je, da se na poziv, objavljen u predsooblju hrama, da se siromasi jave za prijem u uboški dom, ni jedan siromah nije javio do određenoga roka.

Te je godine odlučeno povodom jednog konkretnog slučaja i to, da je rabin dužan prisustvovati svakoj sahrani te

da se ne može pozvati na to, da je u isto vreme zauzet sahranom ili venčanjem u okolini.

Na sednici od 18 decembra 1904 upoznao je predsednik pretstojništvo sa planom izgradnje novoga hrama, pa je pretstojništvo odlučilo, da će Hevra Kadiša dati dobrovoljni prilog od 10.000 kruna za izgradnju hrama, nadalje, da će iskupiti paušalom od 10.000 kruna sedišta u hramu koja se nalaze u vlasništvu Udruženja te da će i inače svom svojom snagom potpomagati Bogoštovnu opštinu pri izgradnji hrama.

Budžetski preliminar za 1905 godinu završuje se sa konačnom svotom od 7.500 kruna. Ove godine je već postalo hitno novo uređenje groblja pošto se u njemu već odgovarajuće mesto za grob nije moglo naći. To je pitanje rešila Bogoštovna opština tako da je predala Hevra Kadiši grunt novog groblja što je dobila od grada u zamenu, te je taj grunt upotrebljen za proširenje groblja. Sazidan je nadalje nov trem za obrede i nove grobnice.

Moramo ovde zabeležiti žalosnu činjenicu da je ove godine pogrebna povorka bila izložena povodom jedne sahrane inzultu svetine. Povodom toga je pretstojništvo odlučilo, da će zatražiti izašiljanje redarstvene asistencije kod ukopa.

7 februara 1906 kada je Josif Ernst vratio svoj mandat, Uprava je mogla mirno da kaže u svom izveštaju, da je svoj program ostvarila, jer je učinila više nego što je obećala. Ona je čvrsto organizirala rad na dobrotvornom polju, te je uveliko poboljšala položaj siromaha. Uprava je rešila i pitanje proširenja groblja i reforme obreda. Izradila je projekt pravila koji je odgovarao svim tadanjim zahtevima. Članovi Hevre Kadiše u znak priznanja lepog rezultata rada prošle uprave izabrali su za predsednika ponovo Josifa Ernsta, za potpredsednika Henrika Wertheima, za blagajničkog pretstojnika Vilima Rotha, za gospodarskog pretstojnika Vilima Bergera, a za blagajnika Mihajla Ofnera. Kao odbornici izabrani su bili: Dr. Armin Kassovitz, Lazar Brück, dr. Nandor Lustig, dr. Karlo Kohn, David Popper, Dezider A. Balog, Adolf Schossberger, Aleksandar Fischer, Bene Hirschenhau-

ser, dr. Bene Leitner, Jakov Löbl, Albert Rössler, dr. Josif Steinfeld, Šamu Schaffer, Adolf Landsmann, Dušan Königstaedtler, Sima Rainer i Jovan Fürst.

Nova je uprava nastavila svoj rad na razvijanju Hevre Kadiše. Projekt pravila bio je već izrađen od prošle uprave, a sad se trebalo starati o tome, da ta pravila budu i sankcionirana. Donošenje novih pravila je u veliko otežčala ona naredba Ministarstva unutrašnjih dela, po kojoj Hevra Kadiša spada pod nadzor Bogoštovne opštine. Iako je uprava protestirala protiv toga da društvo potpada pod tutorstvo Bogoštovne opštine, ipak je u §-u 2 novih pravila utvrđeno ovo: „Hevra Kadiša je nezavisna korporacija, ali stoji u pogledu računovodstva i u pogledu kontrole primenjivanja pravila pod nadzorom Novosadske jevrejske bogoštovne opštine.“

Rad oko donošenja pravila bio je otežčan i time što je Josif Ernst bio izabran za predsednika Bogoštovne opštine, pa se on zbog toga zahvalio na časti predsednika Hevre Kadiše. Ova je ostavka javljena odboru na sednici održanoj 10 aprila 1907. Predsednik je svoju ostavku motivisao time da je vođenje Bogoštovne opštine okupiralo uvek čitavoga čoveka, ali je naročito teško vršenje te zadaće sada, kada se hram gradi. On se zahvalio na predsedništvu Hevre Kadiše i zbog toga, jer mu je potpuna nezavisnost Udruženja bio uvek princip i nije hteo stvoriti precedent, da se samoupravna prava društva okrnje ujedinjenjem predsedničkih časti u jednoj osobi.

Potpredsednik Wertheim je duže govorio o zaslugama predsednika u demisiji te je odbor na njegov predlog ovekovećio u zapisniku zasluge predsednika u ostavci, Josifa Ernsta.

23 maja 1907 odbor je izabrao novog predsednika u osobi Šamu Schaffera.

Šamu Schaffer je vodio društvo sa mnogo ambicija. Pošto je ustanovio, da je finansijsko stanje Hevre oslabilo zbog gradnje obrednog trema i porodičnih grobnica, stalno se starao o poboljšanju materijalnog stanja Udruženja. Da je njegov kratak 18-mesečni rad bio krunisan uspehom, tome

je dokaz i konačni obračun godine 1908 po kojem se finansijsko stanje Hevre znatno popravilo.

Ipak je to prvi put, kada u istoriji Svetog društva nailazimo na dugove, ali ti dugovi nisu posledica lošeg gospodarenja, nego se je Hevra zadužila zato jer je za izgradnju hrama doprinela 20.000 kruna.

Pošto je rad uprave naišao na potpuno priznanje članova, bio je 1 marta 1909 na izbornoj glavnoj skupštini ponovo izabran za predsednika društva Šamu Schaffer. Dalji rezultat izbora je ovaj: potpredsednik: dr. Nandor Lustig, blagajnički pretstojnik: Vilim Roth, gospodarski pretstojnik: Vilim Berger, blagajnik: Mihajlo Ofner ml., a posle demisije ovoga Bene Hirschenhauser. Odbornici su većinom ostali isti. Novi su članovi odbora: Bernat Ernst, Lipot Heim, dr. Edo Freund, Ignjat Weinfeld, Richgard Kron, Samu Wolf. Rezultat rada uprave od 1909 do 1911 godine karakterišu dve okolnosti: 1. rad oko finansijske sanacije društva nastavlja se energično, a 2. vršenje humanitarnih zadataka Svetoga društva se intenzivira. Ove dve delatnosti stoje u prividnoj protivrečnosti, jer se imovina može povećati samo sa smanjenjem izdataka i troškova, ali se je obistinilo to, da se prihodi jedne ustanove povećavaju u tolikoj meri, u kolikoj se oni nameću u svrhama te ustanove.

Ali ne smemo tragično shvatiti te finansijske neprilike i stanje društva oko godine 1910, jer iako je istina da je društvo u pošlosti stalno raspolagalo gotovinom od 20 do 25.000 kruna, a sada je mesto gotovine imalo dug od preko 20.000 kruna, taj novac nije bio izgubljen, nego je bio uložen delimice u izgradnju grobnica i obrednog trema, a delimice u izgradnju hrama.

U ovo se vreme završila izgradnja obrednog trema i porodičnih grobnica, a otvoreni deo groblja bio je ograđen ogradom od žice.

Fondovi su se prošle tri godine lepo povećali. Utemeljili su nove Keren Kajemet-fondove sledeći članovi:

Fond Löwinger Pauline	od 300—	kruna
„ Dr. Grubi Rudolfa lekara	„ 300—	„
„ Wiegenfeld Jakova, Marije i Izidora	„ 600—	„
„ Bröder Julije, jedne sefer tore	„ 50—	„
„ Porodice Königstädtler	„ 1500—	„
„ Dušinski Bernata i supruge	„ 600—	„
„ Stein Mavra	„ 300—	„
	<hr/>	
	Svega 3650—	kruna

U ovaj imenik fondova je Hevra Kadiša uvrstila i ime glavnog kantora Filipa Schöna i odredila većitu haskaru posle njegove smrti, želeći time dokazati da ona ne ovekovečuje uspomenu samo onih koji zato plaćaju, nego uspomenu i onih koji su svojim radom, svom pobožnošću i vernom ljubavlju prema Svetom društvu stekli zasluge.

U znak zadovoljstva sa radom stare uprave, izborna glavna skupština održana 25 februara 1912 izabrala je ponovo takoreći celu staru upravu. Za pretsednika je izabran ponovo Samu Schaffer, za potpretsednika opet dr. Nandor Lustig. Stari su odbornici takođe ponovo izabrani, a novih odbornika bilo je samo zbog toga, jer se po smislu novih pravila broj odbornika povećao. Novi su odbornici: Maks Frankl, Filip Ofner, Bene Forgač, Lipot Berceller, Lipot Kiš, Sigmund Klein, Josip Marer, Albert Trostler, Salamon Zipris.

Ova je uprava za vreme svog trogodišnjeg rada povećala imovinu Hevre Kadiše i velikim delom je otplatila dugove intabulisane na Hevrine nepokretnine, tako da se dug Hevre koji je iznosio preko 20 do 22.000 kruna za ove tri godine smanjio na 10.000 kruna.

Rat je Svetom društvu zadavao nove i teške zadaće. Uprava je naročito potpomagala one porodice koje su, osim toga što nisu imale materijalnih sredstava za sahranu svojih mrtvaca, jako osiromašile zbog smrti zarađivača hleba. Tako su se dakle svote namenjene pripomoćima stalno povećavale, a moglo se predvideti da će ti izdaci rasti iz dana u dan. Naročito su se povećali izdaci za lekove, jer je Hevra morala doprineti za bolnicu Crvenoga krsta, koju su izdržavale Bo-

goštovna opština i Ženska zadruga. Jedan deo lekova plaćalo je Društvo. U godinama 1912—1914 utemeljeni su ovi fondovi:

Fond Popper Davida	od 350'—	kruna
„ Gross Davida i supruge	„ 500'—	„
„ Wiegenfeld Pavla i supruge	„ 1000'—	„
„ supruge Löwinger Karla	„ 300'—	„
„ supruge Dr. Leitner Bene	„ 1000'—	„
	<hr/>	
	Svega 3150'—	kruna

Krajem 1914 godine Sveto društvo raspolaže imovinom od 77.774 kruna, koja je opterećena dugom od 10.000 kruna.

Na glavnoj skupštini Hevre Kadiše od 7 marta 1915 izabrana je ova uprava: Pretsednik: Dr. Edo Freund, potpretsednik ponovo dr. Nandor Lustig, blagajnički pretstojnik već treći put Vilim Roth. I Vilim Berger je ponovo izabran za gospodarskog pretstojnika, kao i Bene Hirschenhauser. I odbor je većinom stari, novi su članovi samo: Josif Ernst, dr. Edo Gal i Filip Schateles.

Ova je uprava izvršila opravku zgrade u groblju, odredila haskaru za pale u ratu, ali se za vreme njenog rada nisu desili važniji događaji. Rat je besneo, a uprava je sa pojačanom energijom vršila svoj rad.

Zalostan je datum u istoriji Hevre smrt Vilima Bergera, koja je usledila 19 februara 1916. Vilim Berger je decenijama bio pretstojnik Udruženja i stalno je radio sa velikim oduševljenjem u interesu Hevre. Stoga je pretstojništvo uspomenu pokojnoga Bergera zapisnički ovekovečilo, a njegovim posmrtnim ostacima odredilo počasni grob. Njegovo mesto u pretstojništvu je odbor popunio izborom Dezidera Baloga.

Rad uprave je rat znatno otešćao. Pretsednik dr. Edo Freund i potpretsednik dr. Nandor Lustig bili su pozvani u vojsku, te ovako ni jedan član pretsedništva nije ostao kod kuće. Zbog ovakog stanja je glavna skupština bila primorana da poveri jednom članu pretstojništva vršenje pretsedničkih dužnosti. Na to mesto je skupština izabrala finansijskog pretstojnika Vilima Rotha koji je od 1 marta 1916 vršio privremeno pretsedničke dužnosti.

Mnogo je briga zadavalo stanje zgrada u groblju, a pošto se njihov popravak više nije moglo odlagati, uprava je odobrila 5.000 kruna za troškove popravaka godine 1917. Iste godine je odlučeno da se proda kuća koja se nalazila u Petra Zrinjskog ulici broj 8, jer njena rentabilnost nije u razmeru sa njenom vrednosti.

Godine 1918 je staro groblje prodato na javnoj licitaciji. Od te svote je Hevra dobila 15.300 kruna.

Te je godine umro Šamu Schaffer, dugogodišnji bivši predsednik Hevre. Glavna skupština, održana 7 decembra 1919, zapisnički je ovekovečila njegovu uspomenu.

Društvene potrebe stalno rastu i to zadaje godine 1919 mnogo briga. Kupovna je snaga novca stalno opadala, i stoga se je uprava morala ozbiljno baviti time, da budžet tako preudesi da se nesmetano izvršenje zadataka Hevre omogući bez njenog materijalnog sloma. Stoga je odlučeno da se povise pristojbe za haskaru, za prijem članova i za Keren Kajemet, koje pristojbe sačinjavaju najvažnije prihode Udruženja. Pošto je to učinjeno, omogućilo se i povišenje plate nameštenicima. Godina 1920 prolazi bez događaja i donosi samo tugu u život društva. Jedan za drugim umiru Josif Ernst, dr. Edo Gal i Hermann Steinmetz, vodeće ličnosti novosadskog Jevrejstva.

Smrt Josifa Ernsta je tužan događaj i u životu Hevre i u životu Bogoštovne opštine. On se je svojim radom u obema institucijama naročito istakao i stekao je večite zasluge. Odbor je zapisnički ovekovečio njegovu uspomenu te je odlučio, da će novčano doprineti fondu koji će se osnovati u spomen njegovoga imena.

I uspomena na dra Ede Gala je dostojno ovekovečena. On je bio sahranjen u počasnoj gobnici koju je Hevra Kadiša darovala. I Hermann Steinmetz je bio dubokim osećajem tuge upisan među velike mrtve Udruženja. On je bio zaslužan za Hevru i posle svoje smrti time što joj je ostavio dva jutra zemlje bez ikakvih uslova.

Glavna skupština, održana 9 marta 1921, bavila se molbom sekretara Hevre Jakova Fischera koji je tražio svoje umirovljenje. Jakov Fischer je služio Hevri kroz čitav svoj vek. Njegov je rad bio prožet svetovnom i jevrejskom kulturom, to beše marljiv i savestan rad čitavoga čoveka. Velika koncepcija i velika radna energija, to su karakteristične erte ovoga talentiranog čoveka, a glavna skupština, priznajući sve te njegove zasluge, vršila je samo minimalnu svoju dužnost, kada mu je ustanovila prilikom njegovog umirovljenja doživotnu penziju. Glavna skupština, u znak svoga naročitoga priznanja, izabrala ga je za počasnog člana odbora. Na mesto penzioniranog sekretara izabrala je glavna skupština Armina Kleina, čija je osoba pružila potpunu garanciju za vršenje sviju dužnosti koje su skopčane s tim važnim položajem.

Godine 1922 Sveto društvo je sa zahvalnošću i podaničkim oduševljenjem učestvovalo u sveopštem veselju u kojem se je slavilo venčanje Njegovog Veličanstva Kralja Aleksandra I. Hevra Kadiša se je svojim skromnim materijalnim sredstvima rado priključila zajedničkoj odluci jugoslovenskog Jevrejstva, koje je tom prilikom tražilo od uzvišenoga vladara da primi u znak podaničke vernosti i ljubavi srebrni svećnjak sa sedam krakova.

Glavna skupština, održana 27 jula 1922 godine, odlučila je da će materijalno potpomagati Udruženje jevrejskog milosrda „dr. Bernat Singer“, koje je osnovano u Subotici, u njegovom radu za održanje jevrejske bolnice.

Ali je ova glavna skupština, koja je donela odluke prožete takvim uzvišenim duhom, bila završena turobnim akordom. Pretsednik dr. Edo Freund javlja uzbuđenim glasom da odlazi iz Novog Sada, te da zbog toga mora da se zahvali na predsedničkoj časti. Potpredsednik dr. Nandor Lustig je u ime članova Hevre Kadiše tumačio pred predsednikom njegove zasluge: „U njegovoj smo osobi izgubili oca siromaha, tešioća ožalošćenih, sokolitelja umornih i pomagača bednika,

on beše predsednik ljubavi koji je kroz mnogo godina nesci-
bično radio na procvatu našega društva.“

Glavna skupština je zaključila:

1. da izabere predsednika u demisiji u znak priznanja njegovih velikih zasluga za doživotnog počasnog predsednika Hevre Kadiše.

2. da se fond, osnovan kod Udruženja jevrejskog milo-
srđa „dr. Bernat Singer“ u Subotici, ima nazvati fondom
dr. Eda Freunda.

3. da se sazove velika skupština, koja ima da usvoji i
da osnaži tu današnju odluku glavne skupštine.

Glavna skupština u želji da dokaže svoju ljubav prema
otstupajućem svom predsedniku odlučila je spontanim odušev-
ljenjem da će dati naslikati njegov portret, da bi se njegova
uspomena ušćevala i za potomstvo.

Ali ta glavna skupština još nije bila skupština zadnjeg
oproštaja. Na svečanoj sednici, koju je Hevra Kadiša zajedno
sa Bogoštovnom opštinom održala, izrečena je predsedniku
dru Freundu zadnja oproštajna reč.

Pošto se predsedničko mesto upraznilo, glavna je skup-
ština izabrala dra Nandora Lustiga za novog predsednika.
Nov predsednik je u svom programnom govoru izjavio da će
ići stopama svoga predčasnika i da će se truditi svom svojom
snagom da doprinese procvatu Udruženja.

Mi ćemo ovde citirati njegove reči, jer njima nije dao
samo program svoj, nego je u tim rečima najplemenitijim
osećajima svoga srca iskonstruisao bitni zadatak Hevre:

„Hevra Kadiša ima u životu Jevrejstva istu ulogu —
kaže dr. Nandor Lustig — kao srce u čovečjem organizmu.
Kao što je srce najvažniji i najplemenitiji faktor u čovečjem
organizmu, bez kojeg ostali organi ne mogu funkcionisati,
tako ni bez Hevre ne bi bio potpun jevrejski život. Stoga
Hevra mora da je dobro, ganuto i dubokih osećaja srce Jev-
rejstva. Hevra je takva ustanova, čiji je zadatak vršenje lju-
bavi i milosrđa prema živima i vršenje pijeteta prema
mrtvima.“

„A ako slušamo glas jevrejskog srea, onda moramo stalno žrtvovati na njegovom oltaru. Jer sitnim parama danas više ne možemo činiti delo ljubavi, malim srestvima ne možemo vršiti milosrđe.“

„Osnivati nove ustanove kao što je bolnica ili dom staraca danas je nemoguće. Stoga moramo da se staramo o održanju postojećih institucija, a u prvom redu moramo iz sve svoje snage potpomagati subotičku jevrejsku bolnicu.“

Ali dr. Nandor Lustig nije čovek pukih reči, on se je odmah latio i posla. Nije samo govorio u korist subotičke jevrejske bolnice. On je stvar bolnice držao stalno na dnevnom redu. Njegov rad nije bio lagan, jer su mnogi članovi bili drugoga mišljenja. Iz prethodnih strana istorije Hevre znamo da je Hevra Kadiša htela sama da osnuje bolnicu. Neki su članovi sumnjali da će biti subotička jevrejska bolnica dosta jaka da bi uzmogla negovati pored subotičkih bolesnika još i bolesnike drugih opština. Stoga su hteli da se jevrejska bolnica osnuje i u Novome Sadu, te da se svaki dar rezervira za osnivanje te bolnice. Ali su predsednik dr. Nandor Lustig i Bernat Ernst branili sa mnogo odanosti stvar subotičke jevrejske bolnice, te su tim svojim nastupom dali jasnog dokaza svoje dalekovidnosti.

Glavna je skupština sankcionisala mišljenje Bernata Ernsta i dr. Nandora Lustiga. I Hevra i Bogoštovna opština odlučile su da se subotičkoj jevrejskoj bolnici odmah dodeli znatna pomoć te su procvle javnu sabirnu akciju u tu svrhu.

Bernat Ernst i dr. Nandor Lustig jasno su videli da je subotička jevrejska bolnica delo čoveka vanrednih sposobnosti za organizaciju, čoveka velike sugestivne snage i izvanredno istrajnog, Ljudevita Pollaka, te da se to delo može održati u životu. Ali su videli i to da je za održanje te ustanove potrebno da je svaka vojvođanska jevrejska organizacija i svaki Jevrej in pojedince potpomaže. I obistinilo se da su dr. Nandor Lustig i Bernat Ernst imali pravo kad su tvrdili da će u toj bolnici imati mesta i novosadski bolesni Jevreji. Čak je postignuti rezultat mnogo veći, jer je Jevrej-

stvo Novoga Sada sa Jevrejstvom Subotice ravnopravan suvlasnik i vođa bolnice i Udruženja jevrejskog milosrđa „Dra Bernata Singera.“ Jedan od predsednika društva je uvek predsednik Novosadske bogoštovne opštine, a Bernat Ernst se bira takođe prilikom svake restauracije za predsednika. Ali u predsedništvu Udruženja ima ex offo mesto i predsednik novosadske Hevre Kadiše.

*

Za predsedništva dra Nandora Lustiga je grad Novi Sad predao u svrhu proširenja groblja 813 kv. m. zemljišta. Ovo je zemljište ograđeno. Zadnji akt ove uprave je bio sastavljenje budžetskog preliminarara za 1924 godinu. U tom budžetskom preliminaru već je došla do izražaja ona izjava u programnom govoru dra Nandora Lustiga, da se sa sitnim parama danas više ne može uspešno vršiti milosrđe. Mi ćemo taj preliminar sravniti sa budžetskim preliminarom pređašnje godine.

Ukupna svota budžetskog preliminarara iznaša godine 1923 dinara 66.725.—, a godine 1924 dinara 137.475.—

Ovi nam brojevi jasno kazuju da je posle reči brzo došlo i njihovo ostvarenje.

Stoga su članovi Hevre Kadiše prilikom novih izbora dali jasnog dokaza svoga poverenja prema staroj upravi, te je za predsednika ponovo izabran Dr. Nandor Lustig, za potpredsednika Julije Frank, za pretstojnike Vilim Roth, Mihajlo Krauss i Adolf Zwiebach, a za odbornike Dezider A. Balog, Bernat Ernst, Mor Farkaš, Adolf P. Fischer, David Friedmann, Mor Grünberger, Julije Hajoš, Edo Krauss, Šamu Krauss, Mor Pollak, Henrik Wertheim, Šamu Wolf i Dezider Wertheim.

Nova uprava Hevre Kadiše je dostojno započela svoj rad time da je primila 50 novih članova u Hevru.

Nova uprava ispunila je svoj zadatak vršenjem unutrašnjeg rada. Naročito je mnogo radila na dobrotvornom polju, te je najjasniji dokaz toga rada budžetski preliminar od 1925 godine.

Rad je zastao za jedan trenutak, kad je dr. Nandor Lustig bio izabran za predsednika Bogoštovne opštine, pa se stoga zahvalio na časti predsednika Hevre Kadiše. Potpredsednik Julije Frank je održao oproštajni govor. „Gordi smo bili, da je dr. Nandor Lustig bio najpre naš predsednik. Mesto predsednika Hevre Kadiše je bila prva stanica na kojoj je mogao vršiti svoju čovekoljubivu delatnost, a sada kad je zauzeo mesto predsednika Bogoštovne opštine, sveta nam je dužnost da ovekovečimo njegove zasluge koje je stekao kod Hevre.“

Posle demisije dra Nandora Lustiga potpredsednik Julije Frank je vodio više od pola godine poslove Hevre na opšte zadovoljstvo.

Glavna skupština od 18 jula 1926 izabrala je novog predsednika. Julije Frank je predložio da se izabere Sima Rainer, a glavna skupština sa jednoglasnim opštim oduševljenim uzvikom: „Živco Sima Rainer, nov predsednik Hevre Kadiše“ izabrala Simu Rainera.

Potpredsednik Julije Frank je pozdravio novoizabranog predsednika ovim rečima: „Ja se radujem da izbornici nisu ovoga puta uzeli u obzir ni tradicije ni ikakve privilegije, nego im je lebdela pred očima samo sposobnost, jevrejsko srce i talent novoizabranog. Kada je današnja glavna skupština jednoglasno izabrala Simu Rainera za predsednika, htela je da honoriše dosadašnji rad njegovog plemenitog jevrejskog srca koji je rad on vršio kroz čitav svoj vek u korist Jevrejstva. Vođenje Hevre je svakim danom skopčano sa više briga, više zadataka, stoga nam treba čovek kao Sima Rainer, kome će biti srce jedini putokaz u nastavljanju početoga rada.“

Posle pozdravnih reči potpredsednika, dr. Nandor Lustig, predsednik Bogoštovne opštine, uveravao je Simu Rainera o potpunom poverenju i ljubavi Bogoštovne opštine prema njegovoj osobi.

Sima Rainer se toplo zahvalio na pozdravu. U svom opširnom programnom govoru izjavio je da je radni program

Hevre modifikacija društvenih pravila u demokratskom duhu, ostvarenje dugogodišnjeg plana Uboškog doma i izgrada novih grobnica.

Sima Rainer je bio već i drugi put izabran za predsjednika Hevre Kadiše, a i danas je on predsjednik našeg Udruženja. Njegovim imenom završavamo niz imena vođa Hevre Kadiše. On živi ovde među nama, mi vidimo njegovu delatnost, a i uspeh njegove delatnosti. Zadatak je kroničara budućnosti da rezultate toga rada zabeleži za večna vremena. Ali ni mi ne možemo ćutke preći preko njegovih golemih zasluga. On se bori za osnivanje jevrejskog zabavišta i gombaone. U tu svrhu su on i odbor predali Bogoštovnoj opštini, uz neku novčanu rekompenzaciju, kuću Hevre.

Za predsedništva Sime Rainera a na predlog Bernata Ernsta je odlučeno da se proslavi dvestogodišnjica osnivanja Hevre Kadiše. Bio je to ganut prizor, kada je Bernat Ernst na sednici prikazao rezultat svojih pretraživanja: pravila Hevre Kadiše od pre 200 godina.

Sima Rainer se stavio svom svojom energijom na čelo jubilarnog pokreta i sa gordošću može da pomisli na to da je veličanstvena proslava dvestogodišnjeg rada Hevre Kadiše, što novosadsko Jevrejstvo slavi zajedno sa vaskolikim Jevrejstvom naše otadžbine, rezultat njegovog rada.

Sadašnja uprava Hevre Kadiše

Predsednik: Sima Rainer, **potpredsednik:** Julije Frank, **finansijski pretstojnik:** Leopold Weltmann, **ekonomski pretstojnik:** Mihajlo Kraus, **blagajnički pretstojnik:** Adolf Zwibach.

Odbornici: Dezider Berković, Edo Halmai, Mavro Csernyei, Bernat Ernst, David Friedmann, Julije Hajoš, Josif Lampel, Adolf Handler, Ljudevit Lustig, Filip Ofner, Julije Josif Kohn, Adolf König, Oskar Ofner, Josif Marer, Ignjat Moises, Edo Kraus, Franja Roth, dr. Matija Sattler, Henrik Wertheim, Dezider Wertheim i Geza Günsz.

Tajnik: Armin Klein. **Liberec:** Jakov Morgenstern.

Novosadski rabini

Pišući istoriju novosadskih rabina, možemo da se služimo samo sa vrlo oskudnim podacima. Nikakva vrela nisu nam stajala na raspoloženju, a posle pretraživanja svih brojeva od 5 godišta časopisa „Magyar rabbik“, koji je, pre dvadeset godina, izdavao Mayer Max Stein, glavni rabin u Trnavi, našli smo samo podatke od nekoliko redaka; u glavnom samo označenje mesta rođenja i godinu delovanja novosadskih rabina. Iz tih podataka smo ustanovili to koji su rabini u Novom Sadu bili, ali znamo da naš imenik rabina ne može biti sasvim potpun.

Pod takvim okolnostima, mi smo se obratili našem starom umirovljenom glavnom rabinu, Dr. Ignacu Papu, koji živi u Nitri, Čehoslovačkoj, i koga se još i danas svi članovi naše crkvene opštine sećaju sa nepromenjenom ljubavlju. Ali, iako taj sedi, umirovljeni, sveštenik, koji danas ima već 83 godine, opširno i sa čudesnom svežinom duha piše o svim onim rabinima koji su, po njegovom znanju, ovde, pre njega, radili, on, ipak, spominje, uglavnom, samo njihova imena i daje samo one podatke kojih se seća i koji, na žalost, takođe nisu bili dovoljni, da bi mogli napisati, sa istorijske tačke gledišta, istoriju novosadskih rabina, koja je, po našem mišljenju, bitni sastavni deo tog rada.

Mi smo se obratili na urednika časopisa „Magyar rabbik“, na Gospodina glavnog rabina Mayer Maxa Steina, odličnog naučenjaka i pisca, koji živi u Trnavi, da nam stavi na raspoloženje one podatke koji su bili izostavljeni iz časopisa „Magyar rabbik“, a taj časopis je bio od velike vrednosti.

Iz Trnave je brzo stigao odgovor, u kome nas Gospodin glavni rabin Dr. Mayer Max Stein izveštava da u njegovom časopisu „Magyar rabbik“ nije bilo indeksa i stoga nam je poslao u nekoliko redaka ono malo podataka koji se u časopisu nalaze,

Tek se kasnije odlučio glavni rabin iz Trnave da dopuni te podatke sa podacima kojih se je sećao i sa onima koje je ili sam, u svojim pređašnjim radovima, ili koje su drugi obradili. Odgovor glavnog rabina Mayera Maxa Steina je tako zanimljiv i tako informativan da ćemo ga ovde u celosti doneti.

„Gospodin Josif Mayor, novosadski urednik dnevnika „Bácsmegeyi Naplo“, dobio je nalog od crkvene opštine da napiše istoriju novosadskih Jevreja, te se obratio na mene zbog podataka o životu novosadskih rabina.“

„Jevrejski leksikon, koji je nedavno izašao, spominje samo to da je prvi rabin Novoga Sada bio Jakov J. Freyer. Pisac toga članka nije poznao časopis „Magyar rabbik“. Jer ja sam u tom časopisu spomenuo četiri rabina koji su bili u Novom Sadu pre Freyera. Moj časopis „Magyar rabbik“ imao je nameru samo da pruža podatke, te ih nije mogao temeljito i detaljno obraditi.“

„Rado mogu da udovoljim Vašem pozivu da Vam saopštim podatke koji mi stoje na raspoloženju.“

„Istoriju Novog Sada pratim stalno sa naročitim interesom, jer je brat moga strica Cvi Hirš Galicianer živio u toj opštini. Ali, porodičnih veza sa njegovim potomcima sad više, na žalost, nemamo.“

„Podatke o prvom rabinu Novoga Sada crpeo sam iz jevrejskog vrela. On se zvao Josif Kunitzer. Kao što mu ime pokazuje, poreklom je iz moravske varoši Kunitz. U Moravskoj je u ono vreme bio uveden „numerus clausus“ za brakove. Samo prvorođeni sin mogao da se ženi. Ostali su sebi tako pomogli da su se naselili u susednoj Madžarskoj. O istoriji rabina crkvene opštine u Kunitzu, kao i pojedinih tamošnjih porodica, pisao je Dr. Henrik Flesch, rabin u Kunitzu, u

„Jahrbuch“ koji je izašao u mojoj redakciji (Stein: Jahrbuch des traditionstreuen Rabinerverbandes in der Slowakei I. Bd.)“

„Više porodica se tako preselilo iz Kunitza u Mađarsku. Od ovih u neki postali odlični rabini. Jehuda Leb Kunitzer je, na čudnovat način, došao u Lipotszentmiklos i tamo je bio rabin od 1773 do 1831. Moše Kunitzer se nastanio u Lakompaku. Taj bogati i otmeni čovek je, i pored svoga bogatstva, bio rabinski prisednik. On je bio šogor znamenitog naučnika iz Jenikaua, Arona Kornfelda. Iz ove je porodice i Hirš Kunitzer, beledski rabin. Njegovi su bili zetovi: 1. Jehuda Neumann, kaboldski stanovnik, čiji je sin David Neumann — po svom nadimku reb David Lackenbach — bio rabinatski prisednik u Požunu. 2. David Alt iz Eibenschitza, kaboldski rabin, čiji unuk Lipschitz vrši sada rabinske funkcije u Kaboldu.“

„Ime Kunitz je nosio još i Moše Kunitzer, znameniti budimski rabin, pisac više odličnih dela. Poreklom je bio iz Kunitza i moj pretšasnik Simon Szidon, trnavski rabin, ali on je imao prezime Szidon.“

„Iz koje je porodične grane bio Josif Kunitzer, novosadski rabin, to nisam mogao dosada ustanoviti. U jevrejskoj literaturi sam naišao na njegovo ime u dva dela. Opšte je poznato delo „Obel Jichok“, koje sadrži propise o klanju, a to je delo aprobirao Josif Kunitzer, novosadski rabin, godine 1805. U tako znamenitoj debati o nazivu „kesega-Stirl“, koju je sebi dozvolio aradski rabin Aron Chorin, sudeluje i Josif Kunitzer: među protivnicima nalazimo i Kunitzera. Chorin u jednom svom spisu „Širjon kaškašim“ tvrdi da se u Novom Sadu jede „kesega.“ Ako je tvrđenje Chorinovo istinito, onda su to učinili i pored zabrane rabina. Iz svega se toga vidi da je Kunitzer bio već pre godine 1748 rabin u Novom Sadu.“

Tako glasi prvi deo pisma Mayera Maxa Steina. Ali, i daljnji deo istorije rabina crpimo većinom iz njegovih podataka.

Pinkas Leb Munk

Mnogo je interesantniji i opširniji životopis drugog rabina naše opštine, Pinkasa Leba Munka. Munk je poreklom iz Leipnika. Kao 16 godišnji mladić je pohađao školu čuvenog Hasana Sofera, koji je još onda živeo u Drenitzu. I pored toga što se do toga vremena još nije bavio jevrejskom naukom, zamolio je Hasana Sofera da ga primi među svoje učenike. Nije imao naročitih sposobnosti za učenje, ali je neumornom marljivošću ipak postigao da je kasnije postao jedan od učenika-ljubimaca Hasana Sofera, te je stekao njegovo povčenje, tako da mu je dao za ženu jednu rođaku svoje žene, koja je bila njegova hranjenica. (Schreiber: Hut hamšuloš 9.) Munk je bio jednom teško bolestan, tako da su se već bili pojavili simptomi agonije, kada ga je njegov učitelj na čudesan način spasao. Kad je Hasan Sofer otišao iz Nagymartona, onda su tamo Munka izabrali za zamenika rabina. Godine 1813 je bio izabran za rabina grada Schleining. U toj je ga opštini svak voleo, tako da su ga molili za intervenciju u svakoj porodičnoj stvari i parnici. Kako je voleo Hasan Sofer tog svog učenika, najbolji dokaz je to da je jednom strogo ukorio svog bliskog rođaka, Bunem Günsa, nagymartonskog rabina, zbog njegovog ponašanja prema Munku.

Munk je, naime, godine 1814 proveo jednu subotu u Nagymartonu, ali ga tamo nisu počastili održanjem propovedi. Nagymartonski rabin se izvinjava, da nije dovoljno poznavao Munkovo znanje, te da rabin nije ni bio kod njega, kao što je to običaj. Moli za oprostjenje i za nehotično učinjenu uvredu. Zbirka presuda Hasana Sofera spominje iz Novog Sada žalosnu činjenicu, u vezi sa imenom rabina Munka, na koju baca još jasniju svetlost originalno pismo, koje se nalazilo u vlasništvu rabina Steina. To pismo je pisao u toj stvari Götz Schwerin Kohn, bajski rabin, Mayeru Eisenstedteru, užhorodskom rabinu, i koje je došlo do rabina Steina preko budimpeštanskog glavnog rabina, Dr. Samuela Kohna, koji je to pismo upotrebio u životopisu Götza Schwerina Kohna.

I. H., otmeni novosadski Jevrejin, bio je osumnjičen da ima nedozvoljen odnošaj sa svojom svekrvom. Rabin Leb Pinkas Munk je više puta opomenuo, a i ukoreo, i svekrvu i zeta. Osumnjičenima je zabranio svaki međusobni saobraćaj. Ali, pošto oni nisu marili za zabranu rabina, rabin je bio primoran da upotrebi sinagošku kaznu.

Kada se II-u rodio sin, rabin je zabranio da se obrezanje vrši u sinagozi, a članovima opštine je zabranio da sudeluju svečanosti. Čak je i to protokolisao da se oni koji su označeni kao svedoci ne mogu venčati. Žena je imala parnicu na sudu, a tuženi se pozvao na odredbu već međuvremeno umrlog rabina od 1834 godine, po kojoj ta žena ne može da se uda. Simon Petervaradi je bio u to vreme predsednik crkvene opštine. Zbog te afere je nastala nezgodna situacija između Sofera i Götza Kohna. U to doba je bio Mordchaj Silberer zamenik rabina u Novom Sadu. O toj aferi opširnije piše u jednom članku Dr. Samuel Kohn (M. Zsido Szemle 1897. god.).

M. H. Sonnenschein

Pinkasa Lebla Munka je nasledio, oko 1848, rabin Cvi Jichok Herschfeld. Delovanje ovog rabina bilo samo kratkog veka, pošto je skoro ostavio Novi Sad. Prema zabeleškama Dr. Ignaca Papa, on je za sobom ostavio dobre uspomene. Iza Herschfelda je bio M. H. Sonnenschein izabran za rabina. On je imao nezgodnu aferu sa svojom opštinom. U godištu 12 1865 časopisa „Neuzeit“ Leopold Fleischmann piše nekrolog o predsedniku crkvene opštine, Davidu Gruberu, koji je umro meseca decembra 1864, i među njegovim zaslugama spominje i to, da je on u godinama 1860/61 izravnao, uz velike materijalne žrtve, nesporazum između crkvene opštine i njenog rabina na opšte zadovoljstvo. Iz toga izveštaja vidimo, da je rabin Sonnenschein godine 1861 ostavio svoju opštinu.

U prvom godištu (str. 428) časopisa „Ben Hananjo“ nalazimo vest iz Novog Sada. Pisac toga članka je Lazar Ho-

rovitz, rodom iz Novog Sada, i bivši učitelj u Bratislavi. U ovom članku plače Horovitz nad nekadanjim sjajem opštine: nekada je Novi Sad spadao među najštovanije i najstarije opštine; žalosni su događaji — tu se cilja na događaj od godine 1849 — opustošili taj lepi grad... Posle povratka na normalni život opština nije mogla pronaći svoj nekadanji mir i spokojstvo... Rabin crkvene opštine, nevini rabin je uzrok žalosnog razdora. Kažem: nevini rabin; jer sam nabavio neoborive dokaze o njegovoj nevinosti.“ Novonaseljena opština u kojoj je bilo i mnogo novih elemenata, živela je sa rabinom u rđavim odnosima. Da li je taj razdor trajao samo tri godine, ili je tu raspru od godine 1858 prouzrokovao koji drugi rabin, to bi se moglo ustanoviti samo pomoću lokalnih podataka.

Dr. Rudolf Glück, varaždinski glavni rabin, pisao mi je jedno pismo koje sam dobio baš za vreme pisanja ove studije. Pismo glavnog rabina Dr. Glücka potvrđuje samo moje mišljenje da je M. H. Sonnenschein, novosadski rabin, koga se mogla njegova opština osloboditi samo uz velike žrtve, identičan sa varaždinskim rabinom, Dr. M. H. Sonnenscheinom, koji je, meseca januara 1864, zauzeo mesto varaždinskog rabina. Dr. Sonnenschein je bio pristalica krajnjeg reformatorskog pokreta. Ali mu je i ovde bio prostor u kojem se mogao kretati suviše uzan. Stoga, posle dve godine rada, odlazi u Prag. Ali, ni Prag nije zadovoljio njegove reformatorske težnje; otplovio je u slobodnu Ameriku, gde je Filadelfiu usrećio svojim delovanjem. Ali ga ni taj grad nije zadovoljio. Naskoro zatim ostavlja svoju religiju, a od jevrejskog reformatorskog rabina postaje protestanski sveštenik.

Jakov Šolem Freyer

Godine 1861 crkevna opština bira Jakova Šolema Freyera. Freyer se rodio u Rohoncu, gde mu je otac bio rabinatski prisednik. Svoje je delovanje počeo u Segedinu, u svojstvu zamenika rabina. Tu je služio od 1831 do 1834. Te godine pozove ga opština Šimad za rabina. Iz te opštine ide kasnije

u Đur. Ovde položaj rabina nije bio najugodniji. Talasi neologizma zapljuskuju i obalu te crkvene opštine. Iako je bio obrazovan rabin, koji je već 1842 izdao svoje nemačke propovedi pod naslovom „Andechtige Erinnerungen an die Pflichten eines Israeliten,“ njegova se opština time nije zadovoljila: uvedene su reforme u hramu, što je prouzrokovalo mnogobrojne razdore. On se o tome tužio u pismu koje je pisao bajskom rabinu, Götzu Schwerinu Kohnu. Godine 1849 se obrati takođe na njega svojim jadom: njegova crkvena opština izaslala je komisiju koja je, među ostalim reformima, predložila takođe da se pozvani kod tore ne pozivaju svojim imenom, nego jednostavno kao kohen, levi, šeliši itd. Da li su rabinu Freyeru dosadile te borbe, ili ga je primamilo bolje mesto, to se ne može znati. Godine 1861, već u dosta odmaklim godinama, sledi pozivu novosadske crkvene opštine.

Freyer nije bio samouk, nego i temeljan talmudista i odličan dialektičar. To se može ustanoviti iz njegovih pisama Menahem Deutschu, rabinu u Palanci (Stein: Ewen Hameir I. sv.) Bio je čovek miroljubiv i odličan govornik.

Godine 1864 već spomenuti Lazar Horovitz piše opet članak o Novom Sadu. On priznaje odlične govorničke sposobnosti rabina Freyera, ali mu zamera što je zanemario razvijanje škole. U to doba je bio restauriran hram. U ženskom hramu je jedan ortodokсни član opštine podigao rešetke.

Rabin Freyer je 20 godina vršio svoje svešteničke dužnosti u Novom Sadu. Umro je 1880. Opština mu je podigla nadgrobni spomenik sa natpisom što ga je redigovao još sam pokojni rabin. Pri osvećenju nadgrobnog spomenika je zet pokojnog, Morgenstern, rabin u Marczali-u, držao spomen-slovo. Ovde ćemo zabeležiti da je slavni istoričar, universitetski profesor Henrik Marczali, sin rabina Morgensterna, pa tako i unuk rabina Freyera.

Dr. Ignac Pap (Szűsz)

Posle smrti rabina Freyera godine 1881 je izabran Dr. Ignac Pap za glavnog rabina, i od toga vremena sve do svoga

umirovljenja je učeni glavni rabin uživao sveopšte poštovanje u opštini. Dr. Pap je do godine 1916, duže od 35 godina, vršio svoje sveštenečke dužnosti i upravljao duhovnim životom opštine. Danas je 82 godine star, i živi skromno i pobožno u Trenčinskim Toplicama.

Mi smo hteli da Dr. Ignac Pap sam progovori na ovim stranama. Tražili smo od njega autobiografiju i fotografiju, ali je on poslao, osim podataka o istoriji novosadskog Jevrejstva, samo nekoliko redaka o sebi. Te ćemo retke ovde doneti:

„Poštovani gospodine Mayor! Ja sam bolestan! Kroz celu sam godinu bio bolestan u smislu stare sentencije: „senectus ipse morbus est.“ Moja stara leđa nose već teret od skoro 82 godine, a sad već nekoliko nedelja patim od teže bolesti i od groznice. Stoga me morate izviniti što sam tako kasno odgovorio na Vaše cenjeno pismo.“

„Ja se nikad nisam bavio istorijom u smislu znanstvenih istraživanja, takvu knjigu nikad nisam pisao. Napisao sam samo jevrejsko homilitičko delo pod naslovom „Nahlat Cevi“ i jedno mađarsko delo „A zsidó házassági jog tekintettel hazai törvényeinkre“ (Jevrejsko bračno pravo obzirom na naše zakone), a, osim toga, i nekoliko jevrejskih i mađarskih udžbenika veronauke.“

„Ovi su moji biografski podatci. Rodio sam se godine 1848 u Papocu, u jednom selu u županiji Vaš. Mnogo sam se borio dok nisam završio sveštenečke i profane studije. U Ujfalu sam bio zamenik rabina. Tamo sam radio tri godine, a posle toga sam bio izabran za glavnog rabina u Köszeгу. Posle šest godina službovanja u Köszeгу bio sam izabran za glavnog rabina u Novom Sadu.“

„Na žalost nemam ni jednu fotografiju. A sad neću da se fotografiram, — po inspiraciji mojih osećaja iz potrebne obazrivosti, a možda i zbog slabosti, — neću da mojoj dobroj opštini, mojim tako ljubljenim tamošnjim prijateljima i prijateljima, da pokažem kako žalosno sad izgleda njihov bivši duhovnik.“

Iz toga pisma struji skromnost, milost i ljubav.

Nije nam poslao svoju sliku, ali je to njegovo pismo ver-
na fotografija onog pravog sveštenečkog duha, kojim je kroz
čitav svoj vek upravljao verski poslovima novosadskog Jev-
rejstva.

Dr. Henrik Kiš

Sada je Dr. Henrik Kiš glavni rabin naše opštine. On
je dostojan naslednik svojih odličnih pretšasnika. Ovde živi
među nama i vodi nas putevima jevrejskog života. Čuva nas
od ekstremnih naziranja na svet, i sa mnogo energije, ako
ustreba i borbom, širi Božju reč.

*

Pre no što završimo ovo poglavlje o novosadskim ra-
binima, moramo spomenuti ime rabina Littmann Neusatz-
Eliczer, koji nije bio rabin u Novom Sadu, nego u Nagyma-
gyari-u, ali se ovde rodio i po našem gradu dobio i ime.
Njegov otac se zvao Mihael. Godine 1858 je u Dunaszerda-
helyu završio svoj život. Njegove spise su izdali njegovi
sinovi, od kojih je Išaja Neusatz stekao naročitih zasluga.
Njegova su dela: Mišbeot, Pninim (Wien, 1846), Ben Eliezer
(Požun, 1889), Mnuhot (Požun, 1884).

Ovde ćemo spomenuti još i ime Hermanna Hereda, koji
je, kao odličan talmudista, vršio u Novom Sadu dužnost za-
menika rabina. Po svojoj prilici je bio rodom iz Novog Sada
i potomak porodice Hereth, koje ime često nalazimo u prvom
stoleću istorije Jevreja u Novom Sadu.

Ali naš imenik ne bi bio potpun ako ne bismo spomenuli
ime Armina Kleina, sadanjeg glavnog beležnika crkvene op-
štine, koji je, posle umirovljenja Dr. Ignaca Papa, mnogo
godina sam vršio, i to sa mnogo sposobnosti i spremne, duž-
nosti rabina, a i danas je zamenik rabina naše opštine.

*

Trebamo još nešto da zabeležimo u ovom poglavlju. Ve-
lika debata se vodi o tome, da li je reb Jehuda Leb Kalledei

bio u Novom Sadu rabin. Moramo, dakle, govoriti i o osobi reb Jehuda Leba i o debati koja se o njegovoj osobi vodi.

Ali, ovde ćemo opet predati reč glavnom rabinu Mayeru Maxu Steinu:

„Ne bih verovao da je reb Jeuda Leb Kalledeu bio rabin u Novom Sadu. Verovatnije je da je na drugom mestu, te da je kao gost predsedavao jednoj skupštini, održanoj u Novom Sadu.“

„David Oppenheim, čuveni rabin velikobečkerečki, napisao je članak o sistemu crkvenih opština (Neuzeit, godišće 1863, strana 293.) i u tom članku piše o naredbama kralja Josifa II o Jevrejima i o njihovom uticaju na unutrašnji život crkvenih opština. Našao je odlomak od „Statuten der Staathalterei für semmtlichen Juden Gemeinden in Ungarn“ koji je bio godine 1839 pretresen i viziran u Novom Sadu. Ova pravila sastavljena su već godine 1761, a i 1763, i bila su pretresena u Novom Sadu 1839. Na toj glavnoj skupštini je predsedavao i pravila vizirao i potpisao reb Jehuda Leb Kalledeu. Iz toga se vidi samo, da je on bio poreklom iz Češke i da je bio rabin. Ali, da li je godine 1761 bio stvarno rabin u Novom Sadu, to se ne zna. Jedini je dokaz za to običaj da na takvim sednicama predsedava redovno lokalni rabin, ali nije isključeno da se tom prilikom odustalo od tog običaja.“

„Iako to ne spada striktivno ovamo, spominjem da Oppenheim u svome gore spomenutom članku u časopisu „Neuzeit“ dodaje i interesantnu primedbu da je I. H. Roth, beležnik novosadske crkvene opštine, koji je vidirao pravila, bio je konvertita.“

Toj zabelešci glavnog rabina Mayera Maxa Steina moramo dodati, da smo, istražujući staru istoriju novosadskih Jevreja, naišli na ime jednog Kalledeya koji je ovde živeo u 17 veku i čije je ime prvo jevrejsko ime koje nalazimo u istoriji Novoga Sada. Vrlo je verovatno, da je rabin Jehuda Leb Kalledey potomak ovoga Kalledeya.

Istorija novosadske jevrejske osnovne škole

Već smo u istoriji novosadskog Jevrejstva izneli sve važnije događaje istorije jevrejske škole. Ipak ćemo posvetiti zasebno poglavlje školi, te ćemo ukratko pisati o njejoj prošlosti.

O istoriji naše škole pisali su već mnogi. Prvi pisac istorije naše škole bio je učitelj Fantus, ali je njegov rad iščezao. U izveštaju školske godine 1895—96 je objavljena monografija učitelja Ernesta Ipolyia pod naslovom „Prošlost i sadašnjost naše škole.“ Poslednju istoriju škole napisao je upravitelj Mihajlo J. Boros, a već iz naslova njegovog dela („Istorija državne osnovne škole na Futoškom putu u Novom Sadu“) možemo videti da je u njemu obrađena istorija škole sve do dana današnjeg. Monografija Ernesta Ipolyia i Mihajla Borosa služile su nam kao vrelo pri pisanju tog poglavlja.

*

„Canonica visitatio“ iz godine 1767, uz sveštenike i učitelje srpske, spominje jevrejskog rabina, ali o jevrejskoj školi ili učiteljima nema u tom spisu govora. Iz 18 veka poznato nam je ime samo nekog učitelja Frajtlera.

Ali, pored svega toga što u 18 veku ne nalazimo traga jevrejskoj školi, sigurno je da su se jevrejski roditelji i u tom veku starali o vaspitanju svoje dece. Jevreji koji igraju ulogu, krajem 18 veka, u toj našoj istoriji, mogli su samo sistematskim učenjem doći do toga, nama poznatog, kulturnog nivoa koji je daleko više stajao nad znanjem čitanja

i pisanja. Deca su bila, verovatno, poučavana kod kuće, i to ili od samih roditelja ili od kućnih učitelja.

U našoj istoriji (II. poglavlje ... str.) prikazali smo dokumenat iz godine 1748, u kome smo, među ostalim imenima, našli ime rabina Wolfa Littmanna. Taj rabin, po svojoj prilici, zanimao se i poučavanjem dece, a već spomenuti učitelj Frajtler je bio kućni učitelj kod više familija. Godine 1802 se nalazi prvi put u zapisniku Magistrata ime jevrejskog učitelja, i to odmah u vezi sa jednom tužbom.

O tom pitanju pisali smo već opširnije na drugom mestu (... poglavlje), a ovde možemo da ustanovimo, u vezi s time, da su Jevreji već 1802 godine imali i učitelja i školu. Ta škola još nije bila javna. Ali godine 1803 školski nadzornik u Đuru naimenuje Antuna Valtera, senatora, za upravitelja škole, a od te godine novosadski Jevreji imaju svoju javnu školu.

Nastava je morala biti jako primitivna, što se vidi iz tužbe crkvene opštine, u kojoj piše da za školske svrhe nema zgodne zgrade, te da opština, u pomanjkanju materijalnih sredstava, ne može da se stara o loženju, pa stoga učenci ni ne posećuju školu.

Godine 1806 školski nadzornik naimenuje Avrama Königstedtlera za učitelja, ali opština protestuje protiv toga naimenovanja. Upravitelj Valter uvede Königstedtlera, po naređenju Namesničkog veća, ipak u njegov dužnost, a opština je dobila ukor zbog svog otpora. Avram Königstedtler je služio 25 godina, a njegov naslednik je bio njegov sin David, koji je, po svojoj prilici, vršio učiteljske dužnosti do godine 1848.

1848 prestaje opštinski život, pa ni škola ne radi, ali se ona 1850 opet otvara, te se, zahvaljujući pomoći bečke vlade, lepo razvija. Škola je došla pod državni nadzor, a nastava je bila vođena u smislu odredaba zakona o javnim školama.

Iz izveštaja rabina Freyera školskoj vlasti znamo da škola ima 1864 godine tri učitelja, te 72 muške i 62 ženske dece, svega 134 učenika. Nastavni je jezik nemački. Učitelji se zovu: Ilija Haas, Lipot Fleischmann i L. J. Adler.

Godine 1877 L. J. Adler demisionira zbog bolesti, a na njegovo mesto je postavljen Franja Kohn, a mesto četvrtog učitelja je popunjeno postavljanjem Izraela Fantusa.

Škola se stalno razvija, uspeh nastave je odličan, što rado priznaju i školski nadzornici i srednje škole koje dobijaju svoje najbolje učenike iz jevrejske škole, koja već u to doba ima četiri razreda. Jevrejsku školu pohađaju i deca znamenitih srpski patricija, kao na primer Adamovića, Jojkića, itd.

Od godine 1868 Jevreji dobijaju autonomiju, te tako imaju od sada samoupravu i na školskom polju. Od toga vremena je škola potpuno javna, a može izdavati i svedodžbe. Na čelu škole stoji školski odbor, izabran među članovima opštine.

Godine 1882 Dr. Karlo Kohn postaje predsednikom školskog odbora. Kao savremen i vrlo obrazovan čovek, on živo radi na tome da škola dobije novu modernu zgradu. U ostvarenju toga plana mnogo mu pomaže i predsednik opštine Gavra Pressburger. Godine 1884 škola ima već lepu zgradu, koja je stajala na mestu gde je današnje i činovnički dom.

Godine 1880 Lipot Fantus ide u penziju. Na njegovo mesto je izabran Ernest Ipolyi, bivši učitelj iz Kule. Od te počevši, nastavni jezik u školi je mađarski (do tada je bio nemački).

Godine 1887 postavljena je Berta Weiss na mesto Karoline Kuttna, koja je samo kratko vreme služila kao učiteljica na jevrejskoj školi. Te godine, zbog nedovoljnog broja učitelja, škola prelazi na sistem mešovitih odelenja (muška i ženska deca zajedno).

Međuvremeno se živo radi na razvijanju škole. Osniva se učenička knjižnica sa 186 knjiga.

Godine 1890 umirovljen je jedan od jako cenjenih učitelja škole. Za njega je bila ustanovljena penzija od 600 fl. godišnje, grad Novi Sad je davao godišnje 350 fl.

Na mesto Haasa, izabran je Mavra Goldberger (Csernyei). Važno je spomenuti da su već u ono doba učitelji imali 700 fl. godišnje plate. Sve učitelje, bez obzira na veroispovest, tako, dakle, i jevrejske učitelje, plaćao je grad. Učiteljske plate je crkvena opština dobila na ime subvencije. Godine 1891 uvršteni su u nastavni plan i pjevanja i gimnastika. Zbog novog nastavnog plana i zbog velikog broja učenika, koji stalno raste, potrebne su nove učionice, pa je škola već 1892 proširena sa još jednom zgradom.

Godine 1897, na mesto Franje Kohna, izabran je za učitelja Salamon Szekely (Fürst).

Godine 1906 grad je povicio školsku subvenciju, te je od tog vremena ustanovljena plata učitelja sa 1600 kruna godišnje, dok je plata učiteljica iznosila 1400 kruna, tako da su u celoj državi učiteljske plate bile najveće u Novom Sadu.

Godine 1906 postavljen je Mihajlo Boroš, učitelj iz Komorana, na mesto umirovljenog Ernesta Ipolyia.

*

1908 godina je najsvečanija u istoriji škole. Te je godine počela da svojoj svrsi služi današnja školska zgrada, koja je još i danas najlepša i najmodernija školska zgrada u Novom Sadu. Zgrada je jednospratna, ima pet učiona i jednu učiteljsku zbornicu, koje su svetle i u koje se ulazi sa zatvorenih hodnika. Zgrada je higijenska, te je snabdevena i vodovodom.

Obnovljena škola vrši svoju misiju u znaku stalnoga napredovanja. Ali, godine 1914 izbije svetski rat koji je prekinuo normalan rad škole. Zgrada je pretvorena u vojničku bolnicu, te se tako nastava morala vršiti u prostorijama koje nisu odgovarale svojoj svrsi.

*

Završetkom rata i oslobođenjem Novog Sada novosadsko Jevrejstvo je našlo novu domovinu u Jugoslovenskoj kraljevini.

*

Krajem 1918 je u školi smeštena vojska, ali, nastojanjem Prosvetnog oteka za B. B. B., školska zgrada je opet predata svojoj svrsi.

Crkvena opština je odmah ispunila svoje nove obaveze prema novoj domovini. Ona se odmah starala o tome, da njena deca što brže nauče srpsko-hrvatski i, radi toga, postavila je, kao honorarne nastavnike, Desanku Branković i penzioniranog učitelja Glišu Sabljica, a redovni učitelji su odmah počeli da uče srpski, da bi mogli nastaviti svoj prosvetni rad i u novoj domovini.

1920 godine se čini prvi korak za proširenje jedinstvenog školskog zakona i na Vojvodinu. Posledica tog naređenja je podržavljenje svih veroispovednih škola u Vojvodini.

Novosadska crkvena opština je učinila sve zakonske korake da održi svoju školu u svojim rukama. Pretsednik školskog odbora Dr. Nandor Lustig je, sa Dr. Fridrihom Popsom, intervenisao kod prosvetnih vlasti i postigao je prelazan uspeh da jevrejska škola, s obzirom na svoje zasluge, može nastaviti svoj rad kao privatna škola sve dotle dok deca ne savladaju srpsko-hrvatski jezik u tolikoj meri da budu u mogućnosti da pohađaju državne škole. U jesen 1921 godine ukida se jevrejska škola, a mesto nje se otvara državna osnovna škola sa četiri razreda i sa jednim privatnim odeljenjem.

U podržavljenoj školi se revnosno radi na tome da se nastava vodi na srpsko-hrvatskom jeziku. Učiteljica Berta Meszaros, koja nije vladala državnim jezikom, premeštena je na nemačko odeljenje, a na njezino mesto je dodeljena školi Marija Francuska, rođ. Šilić, na čije mesto dolazi naskoro Đorđe Mirkov. U isto vreme je razrešen Salamon Szekely, koji je kroz mnogo godina, kao direktor, sa mnogo uspeha upravljao poslovima škole. Na njegovo mesto je postavljen Milan Kaluderski, koji je u isto vreme i upravitelj škole u Grobljanskoj ulici.

Učiteljski zbor postepeno dobija nov izgled. Nada Popović preuzima razred Đorđa Mirkova, a učiteljica Krstonošić preuzima razred učitelja Mavra Cserneyi. Mavro Cserneyi je

ostao bez odelenja, a godine 1923 je stavljen u penziju. On je bio učitelj velikih sposobnosti. Radio je više od 30 godina na polju narodnog prosvetivanja, te je, pored toga, mnogo i uspešno radio i na socijalnom polju.

U školi su predavale još gospođe Popović, Malvina Kvittner i Zorka M. Kaluđerska, od kojih pojedini još i danas predaju.

Godine 1923 je Mihajlo Boroš položio sa odličnim uspehom dopunski ispit iz nacionalnih predmeta u Beogradu, i, u znak priznanja za to, Ministarstvo prosvete postavlja ga za upravitelja škole, a Milan Kaluđerski ostaje upravitelj samo na školi u Grobljanskoj ulici.

Mihajlo Boroš služi u jevrejskoj školi već od godine 1906. Taj odličan prosvetni radnik uzima živog učešća i u novosadskom jevrejskom javnom životu. Ministarstvo prosvete, kada ga je postavilo za upravitelja podržavljene jevrejske škole, uzelo je, u prvom redu, u obzir njegove uspehe na prosvetnom polju, ali je tim svojim aktom udovoljilo i željama novosadskog Jevrejstva.

Imenovanjem novog upravitelja prestaje svako privremeno i prelazno stanje. Škola krupnim koracima napreduje, nameštaj i učila se dopunjavaju. Godine 1925, ustanovljava se priprema razred za decu koja ne vladaju srpsko-hrvatskim jezikom. Upravitelj je za ovaj razred izradio podesan nastavni plan koji se pokazao uspešnim. Broj učenika stalno raste, a tako isto i broj učitelja. Osim Borke Arnautovičke, koja je već pre bila postavljena na tu školu, dodeljena je školi na rad i Zora Savić. Ali, ona uskoro odlazi u Vežbaonicu, a umešt onje dolazi Hristina Terzić. Otvara se novo odelenje, te se na rad u tom odelenju dodeljuje Jelisaveta Marić.

Škola sad ima već šest odelenja, što je nesumnjiv znak poverenja roditelja prema školi. Naravno, školu pohađaju i nejevrejska deca. Velike promene je donelo školi naređenje Ministarstva prosvete od godine 1928 koje dozvoljava formiranje zasebnih jevrejskih odelenja. Usled sprovođenja te odluke i porasta broja dece potrebne su bile još dve učitelj-

ske snage, i školi su dodeljeni na rad Mavro Fahn i Branko Čobanić, a umesto Hristine Terzić, koja je premeštena na drugu školu, došla je Bogdanka Pilić.

Broj dece je 1923 godine bio 117, a porastao je u 1928/29 školskoj godini na 328. Ta dva statistička podatka su najbolji dokaz razvitku škole. Novosadsko Jevrejstvo se ponosom seća prošlosti te škole, osećajući i danas vezu s tom školom, i sa mnogo priznanja i poštovanja gleda na rad Ministarstva prosvete, sadašnjeg vlasnika škole.

Istorija cionističkog pokreta u Novom Sadu*

Ne možemo dati vernu sliku istorije novosadskog Jevrejstva ako ne prikazemo najvažniji jevrejski pokret posleratnih godina, cionistički rad za ostvarenje jevrejskih nacionalnih težnja.

Francuska revolucija je bila polazna tačka onog procesa koji je, u jednu ruku, rušio zidove geta i spasao Jevrejstvo koje je među tim zidovima tako stegnuto životarilo, ali je, u drugu ruku, slomio organsko sistematsko jedinstvo jevrejskoga naroda, a nije mu mogao stvoriti jak nov okvir. Taj proces razvitka, a u isto vreme i raspadanja, staroga Jevrejstva značilo je, na jednoj strani, pravnu emancipaciju, a, na drugoj strani, socijalnu i kulturnu asimilaciju.

Sasvim je naravno, da emancipacija nije bila samo posledica probuđenog humaniteta naroda, nego je najveći broj državnika bio vođen i političkim motivima pri proklamovanju ravnopravnosti Jevreja. Naročito je stara Austro-Ugarska monarhija računala s tim da će vekovima potlačeni, a sada oslobođeni Jevreji, u „narodnosnim“ pokrajinama iz zahvalnosti držati te narodnosti u ravnoteži, te da će svom ambicijom za napretkom na socijalnom polju stupiti u službu vla-

* BELEŠKA. Zamolili smo g. D-r Ernesta Friedmana, odličnog poznavaoa razvitka cionizma u Novom Sadu, da nam napiše istoriju cionističkog pokreta u Novom Sadu. Mi donosimo ovde skoro u celosti ono što je on napisao; samo smo ponegde izostavili neke odlomke, u kojima je on, sjajnom dijalektikom, oduševljenjem i verom, pledirao za stvar cionizma. Iako smatramo da je cionistički problem jedan od najvažnijih problema Jevrejstva, ipak smo se trudili da se u ovoj knjizi držimo hladnog, objektivnog, hroničarskog stila. PISCI.

dajuće narodnosti. A Jevrejstvo, koje je iz materijalno i moralno niskog položaja brzo došlo do stvarnog materijalnog blagostanja i do prividne moralne ravnopravnosti, smatralo je da mu je najelementarnija dužnost da se putem asimilacije prilagodi. Usled toga su zvanični jevrejski krugovi, pomoću jedne ad hoc postavljene ideologije, stvorili od jevrejskog naroda jednostavno jednu versku zajednicu.

Ove konstelacije bile su od uticaja i na novosadsko Jevrejstvo. Od stare „narodne opštine“ postala je u sedamdesetim godina crkvena opština, a asimilacija bi, po svoj prilici, nesmetano dalje osvajala jevrejske slojeve, da nije u Jevrejstvu nastao cionistički poket, koji je, u zadnjem času, pred potpunim raspadom Jevrejstva, delovao kao ustuk. Ta jaka reakcija narodnog organizma, koji se već nalazio u opasnosti, spasla je Jevrejstvo iz te krize.

Cionistički pokret je vekovima, postepeno, osvajao sve šire i šire slojeve Jevrejstva, kao i drugih naroda sveta, te je vremenom došao do onog stepena razvitka kad je već mogao od svakoga Jevrejina da zatraži odlučan stav prema njegovim problemima.

Novosadsko Jevrejstvo nije stajalo u užem kontaktu sa vodćim krugovima Jevrejstva u inostranstvu, i, kao što možemo videti iz dosadašnjih poglavlja, bavilo se, u glavnom, problemima verskog života i dobrotvornim radom u okviru crkvene opštine i altruističkih dobrotvornih udruženja. I u Novom Sadu su već postojale neke preteče cionizma, ali, nije bilo mogućnosti da se organizuje narodni pokret većega opsega. Tako se novosadsko Jevrejstvo, samo, posle svetskoga rata, ukopčalo u sveopšti pokret jevrejske renesanse.

Za vreme svetskoga rata, i iza njega, cionizam je postigao golem politički uspeh (Balfourova deklaracija i palestinski mandat), pa je taj realno-politički uspeh, koji je obećao blisko stvarenje jevrejskih narodnih ideala, stvorio povoljnu atmosferu za cionističku propagandu. Francuska revolucija je dala Jevrejima ličnu slobodu, a posle svetskoga rata je došla era nacionalne slobode.

Tome možemo pripisati da se cionistički pokret razvio i u Novom Sadu u velikoj meri. Maloj grupi cionista je uspelo da pobedi opštu indiferentnost naročito zaslugom oduševljenog propagatora cionističkih ideja, Jehude Josefa Brandeisa, tako da je, na početku organizovanja pokreta, na glavnoj skupštini održanoj 9 marta 1919, pod predsedništvom Benc Hirschenhausera, dobnoga predsednika, prisustvovalo već, otprilike, 40 osoba. Na toj skupštini je bio osnovan „Jevrejski narodni savez“ u Novom Sadu, čija se uprava sastojala od predsednika Dr. Matije Sattlera, od potpredsednika Dr. Sandora Nemeša, tajnika Bele Lampela, blagajnika Matije Lövy-, i Jehude Josifa Brandeisa kao predsednika propagandističke komisije. Edo Kraus, novosadski trgovac, stavio je na raspoloženje Savezu prvi sprat njegove kuće, u Glavnoj ulici, za klubske prostorije.

Pravila Saveza bila su od Ministarstva unutrašnjih dela odobrena, a cionistička organizacija radi još i dan danas na temelju tih pravila.

Novoosnovani cionistički savez je stupio odmah u vezu sa Beogradom, Zagrebom i Temišvarom. Sa strane temišvarske cionističke uprave, koja je već onda stajala na čelu velike organizacije, podupirali su novi Savez naročito Dr. Julije Dohany, Dr. Dezider Gabor, Aleksandar Marmorek i Ernest Vermeš. Dr. David Albala, vojni lekar iz Beograda, lično je posetio, u pratnji apotekara Nisima Almoslina, ovdašnju organizaciju, i njegova je poseta bila od velike propagandističke vrednosti.

Godine 1920 vratili su se iz ruskog ropstva mnogi novosadski Jevreji, prožeti jevrejskim nacionalnim osećajima. (Emil Almoslino, Oskar Haas, Dr. Sigmund Handler, Egon Schwarz, Eugen i Martin Schossberger, Vilim Weinfeld). Jevrejski narodni savez se borio, u prvom redu, zato da se Jevrejstvo prizna kao narodnosna manjina. Posle toga priznanja je rad Saveza dobio šire osnove, novosadska organizacija je stupila u organizacioni sklop Svetskog cionističkog saveza i energično radila na tome da intenzivnim radom oko iz-

gradnje palestinske jevrejske narodne domaje, palestinskog jevrejskog kulturnog centra doprinese rešenju jevrejskog pitanja. Ona je verovala da će nova palestinska generacija biti produktivnoga duha i načina života i stoga je stavila u svoj program vaspitanje jevrejske omladine u jevrejskom narodnom duhu.

Dr. Sigmund Handler, novosadski advokat, koji je u zarobljeničkom logoru u Krasnojarku postao oduševljeni pristasa cionističke stvari, smesta je počeo da radi u tom smeru, i, u prvom redu, hteo je osnovati cionistički list, jevrejski sportski klub i jevrejsku banku.

21 i 22 februara 1921 je osnovan Vojvođanski okružni cionistički savez (distrikt), koji bira, na tom svom prvom kongresu, Dr. Armina Kassovitza za predsednika. Na dnevnom redu kongresa bili su sledeći referati: O jevrejskom jeziku (Dr. Hermann Schweiger, senčanski glavni rabin), O jevrejskoj politici (Dr. Julije Dohany, Dragutinovo), O jevrejskom školstvu (Becalel First, Senta), O jevrejskom narodnom fondu (Arpad Fischer, književnik iz Velikog Bečkercaka), O Palestini (Jehuda Josef Brandeis), O jevrejskoj kulturi, štampi i o jevrejskoj banci (Dr. Sigmund Handler), O jevrejskom vaspitanju (Šari Kohn), i tajnički referat (Bargiora Brandeis).

Cionizam nije hteo da pruži samo ideologiju, nego je dao i konkretni radni program, u čijem ostvarenju može svako uzeti učešća prema svojim sposobnostima, a čija je glavna svrha otkup i izgradnja Palestine. Novosadsko Jevrejstvo se nije zadovoljilo pukim propagovanjem cionističkih ideja, nego je palestinski rad pomagalo i većim novčanim doprinosima.

Keren Kajemet LejIsrael (organ cionističke organizacije za otkup palestinskog zemljišta) je uvek dobivao znatne svote iz Novog Sada, a administracija rada oko tog fonda spada u delokrug komesara Mesne cionističke organizacije. Prvi je komesar bio je Jehuda Josif Brandeis, zatim Emil Almoslino, Josif Viragi i Becalel First, a napokon Sima Eckstein, koji i danas požrtvovano vrši taj važan i odgovoran rad.

Drugi cionistički fond za izgradnju jevrejske narodne domaje je Keren Hajesod (fond za investicije potrebne za obrađivanje otkupljenih zemljišta). On je takođe vršio živahnu propagandu u Novom Sadu, naročito od godine 1923, kada je Dr. Adolf Friedmann, bivši sekretar i biograf Herzlov, posetio Novi Sad i ovde organizovao kuratorij Keren Hajesoda pod predsedništvom direktora banke Maksa Kassovitza, i uz sudelovanje glavnog rabina Dr. Henrika Kiša, predsednika crkvene opštine Dr. Nandora Lustiga, Ljudevita Korodia, Vilima Lokera i Fridriha Weissa. Taj kuratorij je, za kratko vreme, poslao više od četvrt miliona dinara za svrhe izgradnje Palestine. Kasnije, od godine 1925, u redovnom godišnjem budžetu Novosadske jevrejske crkvene opštine je bila preliminirana znatna svota za Keren Hajesod (dinara 60.000); ta svota je bila godine 1927 snižena na dinara 40.000, da bi se omogućila gradnja Jevrejskog kulturnog doma i gimnastičke dvorane u Novom Sadu.

Godine 1922 izabran je Vilim Locker za potpredsednika organizacije. Na njegovu inicijativu se osniva ženska sekcija „Pro Palestina“ pod agilnim vođstvom gospođe Emila Viga. Ta sekcija je, priređivanjem raznih društvenih sastanaka, u veliko doprinela širenju cionističkih ideja. Prinosi tih sastanaka su znatno povećali prihode Jevreskog narodnog fonda.

Posle organizacionog rada prvih godina, Novosadska cionistička organizacija energično radi na tome, da ostvari u crkvenoj opštini sistem kome ne bi bio cilj i radni program jedino ustanovljenje reda molitava i potpomaganje siromaha, nego rad na svakom radnom polju koje spada u interesnu sferu Jevrejstva. Cionistička organizacija je odbacila sistem karitativnog rada i smatra da je glavni zadatak današnje moderne narodne opštine sprovađanje konstruktivnog socialno-političkog i kulturnog programa i vaspitanje jevrejske omladine u narodnom duhu.

U zastupništvu crkvene opštine je, godine 1919, bio član jedino predsednik cionističke organizacije Dr. Matija

Sattler, koji je u zastupništvo došao demisijom Hermana Rosenbauma u njegovu korist. Prilikom izbora godine 1921, organizacija već ima 8 članova u zastupništvu crkvene opštine, ali se taj broj naskoro popeo na 12, pridruženjem četvorice članova koji su simpatizirali sa cionizmom.

Godine 1925 se menja izborni sistem crkvene opštine u toliko što je mesto sistema izbora pojedinaca uveden sistem izbornih lista. Od 43 člana u zastupništvo crkvene opštine bilo ih je ove godine izabrano 18 na čistoj cionističkoj listi. Ta grupa je, pridruženjem nekolicine zastupnika, kasnije, dobila većinu. Nova većina bira Dr. Armina Kassovitza za pretsednika crkvene opštine, koji je, posle rada od devet meseci, predao svoje mesto sadašnjem pretsedniku crkvene opštine Dr. Nandoru Lustigu. Godine 1928 nije bilo znatnijih promena.

Prilikom poslednjih izbora za prošireni gradski savet sa cionističke liste je izabrano njih 5, i to: Julije Josif Kohn, Vilim Locker, Dr. Nandor Lustig, Dr. Matija Sattler i Dr. Oskar Zipris.

Cionizam se stavlja na bazu demokratije protiv oligarhijskog sistema starih jevrejskih crkvenih opština i stoga ne bira svoje kandidate po njihovim društvenim pozicijama, nego hoće da ceo jevrejski narod ima svoju reč u zastupništvu jevrejske zajednice. Stoga cionistička organizacija traži aktivno i pasivno izbornu pravo za svakoga Jevrejina i Jevrejku bez obzira na census. Sa tim programom je ušla novosadska cionistička organizacija u crkveno opštinske izborne borbe, pa, iako je od toga programa morala katkada odustati iz taktičkih ili lokalnih razloga, taj program nije nikada prestala smatrati programom svoga rada u budućnosti.

*

Inicijativom Dr. Sigmunda Handlera i Bargiore Brandeisa počinje, godine 1920, izlaziti, u redakciji Dr. Sigmunda Handlera, politički i kulturni nedeljni list pod naslovom „Jüdisches Volksblatt“, koji je, 1923, preuzeo kuratorij (Becalel Fürst, Bene Hirschenhauser, Vilim Locker, Matija Lövy i

Oskar Merö) Jevrejskog narodnog saveza. Kasnije se uredništvo sastojalo od Adolfa Schreiberera, Becalela Fürsta i Arpada Lederera, a list se štampa najpre u štampariji Hirschenauser, a zatim u štampariji „Uraniji.“ Glavni saradnici su bili, osim navedenih, Dr. Lazar Roth, glavni rabin iz Murske Sobote, Dr. Herman Schweiger, rabin senčanski, Urbach, bivši zemunski, danas sarajevski, Pinkas Keller, topolski rabin, i Dr. Julije Dohany, potpredsednik Saveza cionista Jugoslavije. List je izlazio 5 godina.

Godine 1923 izlazi, u redakciji Dr. Sigmunda Handlera, jevrejski književni i umetnički časopis visokoga nivoa „Havivri“, koji je, pak, naskoro prestao izlaziti zbog indiferentnosti šire publike.

*

Novosadsko Jevrejstvo nije samo novčane žrtve doprinelo izgradnji Palestine. Ono je imalo i takve oduševljene članove koji su hteli svojim ličnim radom da sudeluju u osvajanju stare-nove otadžbine. Svako osvajanje traži i ljudskih žrtava, pa i mi moramo da se u ovoj knjizi istorije Jevrejstva Novoga Sada setimo umrlog našeg ženskog heroja: Teruške Rosenzweig, koju, sa njezinim bratom Rikardom Rosenzweigom, treba uvrstiti među prve palestinske iseljenike iz Novoga Sada. Ta haluca je, kao pionir, sa mnogo oduševljenja uzela učešća u teškom radu izgrađivanja, a vratila se u Novi Sad bolesna, satrta od poteškoća toga rada. Tu je, za kratko vreme, ubila tuberkuloza, koju je dobila u Erec Jisraelu.

Među ostale iseljenike spada i Šari Kohn, jedna od prvih oduševljenih radnica novosadskog cionizma, zatim Ljudevit Fischer, novosadski bankarski činovnik, koji su hteli da žive u centru jevrejskog života i da ne budu samo svedoci nego i aktivni stvaraoci velike jevrejske budućnosti.

*

Mnogojezičnost, koja je stalno razbijala jevrejsko narodno jedinstvo, bila je jedna od najvećih poteškoća na koje je naišao cionistički pokret, i stoga je bio najvažniji

njegov zadatak da jevrejski jezik postane od jezika naučnjaka opet živi narodni jezik. Razumljivo je, dakle, da je hebraizacija postala jedan od glavnih uslova jevrejskog narodnog kulturno-renesansnog pokreta i vitalno pitanje palestinskog života.

Godine 1923 osniva se, u okviru Jevrejskog narodnog saveza, kulturna sekcija „Tarbut“, kojoj je svrha širenje jevrejske narodne kulture. Prvi korak Tarbutov je postavljanje učitelja za jevrejski jezik. Troškove podučavanja jevrejskog jezika su snosili sami članovi organizacije putem samooporezivanja.

Godine 1924 je Penina Schönfeld bila učiteljica jevrejskog jezika. Ona je godinu i po dana širila jevrejski jezik među novosadskom jevrejskom omladinom. Kad je, godine 1925, Penina Schönfeld otišla u Palestinu, stvar podučavanja jevrejskog jezika je preuzela crkvena opština koja je poverila jevrejsko-jezičnu nastavu upravitelju Mihajlu I. Borošu, koji i danas uspešno vrši taj svoj zadatak.

*

Još 18 marta 1919 se osniva Cionističko omladinsko udruženje „Jehuda Halevi“, čiji su članovi bili srednjoškolski učenici. Krajem iste godine, Šari Kohn je okupila oko sebe jevrejske devojke i, sjedinjenjem tih dvaju omladinskih grupa, osniva se omladinska sekcija koja je svake nedelje pre podne održavala literarne sastanke.

Krajem godine 1920 se, pod vođstvom Bargiore Brandeis, reorganizira društvo, čiji je rad međuvremeno malaksao, ali ni novo udruženje nije bilo dugoga života. Godine 1922 uspeva omladinsko udruženje, da pod predsedništvom Isc Weinfelda, priređivanjem dvonedeljnih matineja, aktivno sudeluje u jevrejskom kulturnom životu Novog Sada.

Godine 1923 Omladinsko društvo dobija sasvim nove osnove. Pod imenom Ivrija, ono postaje nezavisno od građanske cionističke organizacije, i dobija odobrenje Ministarstva unutrašnjih dela za svoj rad, i stupa u Savez jevrejskih

omladinskih udruženja sa sedištem u Zagrebu, čiji je i dan-danas mesna organizacija. Moramo naglasiti da je Ivrija bila prvo jugoslovensko jevrejsko omladinsko društvo koje je vršilo selekciju pri izboru članova i podelilo svoje članove po kvalifikacijama, stečenim na zasebnim tečajevima. Završetkom svakoga tečaja polagali su se ispiti, obavezni za dobivanje viših članskih kvalifikacija. Za članove Ivrije bio je obavezan studij cionističke ideologije, jevrejske književnosti i istorije, zatim poznavanje zemljopisa Palestine i učenje jevrejskoga jezika. Vredno je spomenuti i dosta bogatu jevrejsku biblioteku novosadske Ivrije.

*

Godine 1927 se organizuje, pod vođstvom Rudolfa Friedmanna, grupa jevrejskih skauta „Hašomer“ koja je takođe služila kao primer jugoslovenskoj cionističkoj omladini. Godine 1929 je Hašomer stupio u okvir Ivrije.

O jevrejskom narodnom vaspitanju male dece starala se najpre Šari Kohn koja je decu učila jevrejske pesme i priređivala dečje izlete i jevrejske dečje večeri. Posle odlaska Šarike Kohn u Palestinu staraju se o hebraizaciji jevrejske dece nastavnici jevrejskoga jezika i Ivrija.

*

Godine 1923 osniva se, inicijativom Aleksandra Rosenbauma, Alekse Kleina i inž. Emila Szantoa, jevrejsko pevačko društvo „Hazemer“, koji je imalo 36 aktivnih članova. Hor je postigao lepe uspehe pod vođstvom horovođe, zamjenika glavnog kantora Leopolda Weissberga. Pevački hor je prvi put javno nastupio na dan Purima godine 1924. Tom prilikom se izvršilo i osvećenje društva u hramu u okviru lepog muzičkog programa. Poslednji javni nastup hora je bio meseca oktobra 1924. Posle toga je društvo učinilo nekoliko bezuspešnih pokušaja da održi interesovanje članstva i publike, ali, pošto ni kod viših faktora nije naišlo na razumevanje, meseca septembra 1925 je zvanično bilo raspušteno.

*

Ovo nekoliko kratkih i sumarnih redaka nije moglo ni sve važnije podatke izneti, te tako ne može dati jasnu sliku o mnogostranom radu, a naročito o onom istrajnom i oduševljenom samopožrtvovanju koje je karakterisalo jevrejski život zadnje decenije. Na sadašnjicu se ni inače ne može gledati očima objektivnog istoričara. Ali je svakako sigurno da u životu Jevrejstva novijeg veka nikada nije vladala takova živahnost kao što vlada otkad je preporodilački, snažni i konstruktivni pokret cionizma zahvatio šire slojeve novosadskog Jevrejstva.

Novosadski jevrejski sport

Jevrejstvo je vekovima cenilo samo duševne vrednote. To jednostrano stanovište je imalo za posledice potpuno zanemarenje telesnog vaspitanja. Cionizam je i na tom polju značio promenu. Inicijativom Dr. Armina Kassovitza, zubnog lekara, Dr. Sigmunda Handlera, advokata, i Šarike Kohn osniva se godine 1920 sportski klub „Juda Makabi“ u gimnastičkoj dvorani crkvene opštine.

Prvi predsednik društva bio je Matija Löwy, a prvi tajnik Bargiora Brandeis.

U prvo vreme je postigla znatne uspehe sekcija za nogomet i za rvanje koja je izobrazila višestruke zemaljske prvake (Vilim Kohn, Jakov Hoffmann, Viesnecker itd.). Od godine 1921 do 1923 bili su rvači Novog Sada najbolji u celoj državi i stajali su na čelu jugoslovenskog rvačkog sporta.

Godine 1925 je Makabi izgradio sa sportskim klubom „Vojvodina“ zajedničko igralište i klupski dom čije je osvećenje bilo skopčano sa svečanostima petogodišnjice opstanka društva. Na osvećenju zastave bio je zastupljen Nj. V. Kralj, a osim vojvođanskog Jevrejstva i Jevrejstvo drugih krajeva države. Kuma zastavi bila je gđa Josifa Kohna, a na tim vanredno lepim svečanostima je gostovao i čuveni bečki sportski klub „Hakoah.“

Glavni zadatak sledećih godina bilo je preustrojenje društva i klupskog života, a naročito uzgajanje nove sportske generacije. Namesto spoljašnjeg rada stupio je dakle u prvom redu unutrašnji rad. Najbolji je dokaz vanredno lepom uspehu te reorganizacije da od godine 1928 radi pet sekcija Makabija, i to sekcije za mačevanje, za nogomet, rvanje, ping-pong te atletiku i gimnastiku.

Tuzemni i inozemni treneri su imali veliku ulogu u radu oko ponovnog procvata Makabija, a među njima u prvom redu Ralph Hocke, odličan učitelj gimnastike iz Nemačke, Richard Voss, bivši učenik škole „Deutsche Hochschule für Leibesübungen“, i Karlo Nemeš. Ralph je za kratko vreme uspeo da izобрази odličnu gimnastičku grupu. Voss je bio rukovođen istom mišlju, dok Nemeš u zadnje vreme najviše radi na procvatu nogometa.

Naročito moramo istaknuti uspešan rad mačevalačke sekcije. Njen član, dr. Petar Schwarz, bakterolog Državne bolnice u Novom Sadu, sa mnogo uspeha je sudelovao na utakmicama za prvenstvo u mačevanju u Jugoslaviji, pa ga je mačevalački savez delegirao i na amsterdamsku olimpijadu.

Osim toga pokazuje danas veoma lepe rezultate i ženska gimnastička sekcija koja radi pod spremnim vođstvom gđice Teruške Ungar, učiteljice gimnastike. Na zemaljskim utakmicama ping-ponga su od Makabijevih članova postali prvaci Jugoslavije Roth i Klauber.

Makabi je od svog postojanja stalno priređivao veoma uspele zabave i diletantske pretstave. Iz prihoda tih priredaba sagradilo je društvo godine 1930 u desetoj godini svog opstanka modernu tribinu na zajedničkom igralištu Makabija i sportskog kluba „Vojvodina.“

Današnja se uprava sastoji iz ovih članova: počasni pretsednici su: dr. Nandor Lustig, dr. Matija Sattler i Ljudevit Korodi; pretsednici: Julije Hajoš i Mor Iritz; poslovni pretsednik: Josif Mayor; supretsednik: dr. Petar Schwarz; potpretsednici: Josif Bröder, Makso Grün i dr. Dezider Kainer; glavni tajnik: Mano Schossberger; tajnik: Koloman

Halasz. Vođa mačevalačke sekcije: dr. Dezider Tibor; vođa gimnastičke sekcije: Hilda Wilhelm; vođa sekcije za rvanje: Vilim Huber; vođa nogometne sekcije: Stevan Haić. Odbor se sastoji iz daljnjih dvadeset članova.

Najbolji dokaz životne sposobnosti „Jude Makabija“ je činjenica da od deset jevrejskih sportskih društava koja su se u celoj državi osnovala, ostala su na životu samo dva društva: zagrebačko i novosadsko. (Ostala postoje jedva na papiru). Stoga to sportsko društvo zaslužuje u potpunoj meri pomoć novosadskog Jevrejstva.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	3
ISTORIJA NOVOSADSKIH JEVREJA	
Uvodna reč	7
EPOHA OD 1720—1848	
I. Naseljavanje	10
II. Novi Sad postaje kralj. slobodni grad. Stanje Jevreja se po- goršava	13
III. Jevrejska crkvena opština u Novom Sadu	18
IV. Staro jevrejsko groblje	22
V. Istorija prve novosadske sinagoge	23
VI. Koloničeva epoha	26
VII. Novosadski Jevreji za vreme vladanja cara Josifa	31
VIII. Škole u početku 19 veka	34
IX. Proganjanja	40
X. Ekonomsko stanje u prvoj polovini 19 veka	53
XI. Rad crkvene opštine	60
XII. Jedan neobičan akt	75
XIII. Uništenje i obnova. Bogoštovne opštine	81
XIV. Epoha austro-mađarskog izmirenja. Bogoštovna opština dobija autonomiju	88
XV. Gradnja treće sinagoge	100
XVI. Crkveno-opštinski život od 1909 do 1918	110
1919—1930	
XVII. Novosadski Jevreji žive mirnim građanskim životom u Jugoslaviji	113
XVIII. Imenik sadašnje uprave i nameštenika Bogoštovne opštine . .	126
XIX. Imenik pretstojništva i zastupništva Novosadske jevrejske Bogo- štovne opštine od 1904 do 1927 godine	127
ISTORIJA NOVOSADSKE HEVRE KADIŠE	131
NOVOSADSKI RABINI	183
ISTORIJA NOVOSADSKE JEVREJSKE OSNOVNE ŠKOLE	193
ISTORIJA CIONISTIČKOG POKRETA U NOVOM SADU	200
NOVOSADSKI JEVREJSKI SPORT	209

DODATAK

KNJIZI

„ISTORIJA NOVOSADSKIH JEVREJA“

Preštampano iz jubilarnog broja novosadskog
nedeljnog lista "JEVREJSKE NOVINE" od 31.3.1939:

Pozdrav dr. Aleksandra Lichta povodom proslave

Predsednik Saveza cionista Jugoslavije uputio je Mesnoj cionističkoj organizaciji sledeće pozdravno pismo:

Mnogopoštovana gospodo sumišljenici!

Zahvaljujum Vam mnogo na Vašem toplom pozivu na proslavu dvadesetogodišnjice cionizma u Novom Sadu i Vojvodini. Ja Vas molim da vjerujete da bi mi učinilo najveću radost, kad bih se Vašem pozivu mogao da odazovem, pa da stoga najviše ja sam žalim, što mi to nije moguće.

Dozvolite stoga da Vas ovim pismom srdačno pozdravim.

Period koji proslavljujete razmjerno je kratak. Ali je sadržinom Vašeg rada i progressa cionizma toliko pun, da izaziva i osjećaj sreće i poštovanje i divljenje za sve ono, što Vam je uspjelo da postignete, i po čemu ste dostigli, a meni se čini, čak i prestigli vremensku prednost u razvijanju cionizma u našoj državi. Ono što naročito kod naših novosadskih sumišljenika čini značajku Vašeg shvaćanja cionizma, jest otmenost i muškost Vašeg držanja i istupanja, jest prirodni ponos samosvjesna čovjeka,

koji u svojoj duševnoj utavnoteženosti ne da, da ga isto pokoleba: ni nedačo spolja, ni rovačenja iznutra, pa ukoliko teška iskušenja kroz koja prolazi naš narod više zabrinjuju, utoliko više se čeliče stvaralačke i otporne sile, da bismo im odoljeli.

U ovo dvadeset godina u Vas se, sestre i braćo, cionizam čvrsto ustalio i u Vašoj spoznaji i u Vašim srcima. Svojom požrtvovanošću Vi ste na djelu dali dostojan dokaz tome. Što ste stvorili, to je jedan pozuzdan zalag za daljnji razvitak cionizma u Vojvodini, razvitak koji će uzimati sve to veći zamah, bez sustajanja.

Srećan sam zbog ovakova časnoga razvitka naše misli i našeg stvaralaštva po cionističkoj eliti u Vojvodini.

Sa svom toplotom svih svojih bratskih osjećanja učestvujem u Vašoj zasluženoj proslavi, koja obilježuje jednu, iako kratko, a ono nadasve dostojnu etapu razvitka cionizma u Vojvodini, uvjeren da ona, ma koliko sadržajna bila, pretstavlja uvod u dalji još snažniji razvitak.

Sa takovim osjećanjima, ja Vas uvaženi sumišljenici i prijatelji, pozdravljam bratskim i srdačnim cionjskim pozdravima

Vaš odani

Dr. Aleksandar Licht

Dr. Meir Weltmann:

Od devednaeste — do tridesetdevedete

Zar je već 20 godina... zar je već toliko vremena prohujalo nad glavama našim i nad grobovima naših drugova i nezaboravnih saradnika...!

A sve su uspomene još toliko sveže. Ta čini se, da je tek nedavno pred koju godinu bilo to, kad sam u proleće hiljadetstotinađevetnaeste godine dolazeći kući iz inostranstva zatekao grupu oduševljenih građana i u mladalačkom zanosu rasplamtelu omladinu, kako se iz dana u dan sastaju u prostranim dvoranama jevrejskog narodnog društva, koje je naš požrtvovni sumišljenik Eduard Kraus stavio na raspoloženje u svojoj kući u Kralja Aleksandra ulici.

Ovaj poletni rad potekao je iz jedne male grupe osnivača cionističkog pokreta u Novom Sadu. Bili su to pok. Jehuda Josef Brandeis, pok. Emil Vig, Dr. Matija Sattler, Weltmann Leopold, Dr. Bela Lampel, pok. Rosenbaum Herman, Rosenblüth Samuilo i Kovač Balint.

Danas njihova uloga mnogima se možda pričinja nevažnom sitnicom, ali oni, koji se sećaju kakvim se okom sa izvesne nejevrejske strane gledalo na njihov u to vreme upravo revolucionarni jevrejski nacionalni rad, oni znaju, da je taj njihov rad i njihovih sledbenika i drugova bio ne samo pionirski, nego i popraćen sa raznim veoma neugodnim kritikama i opasnim pretnjama. Ali oni nisu sustali, već su prionuli poslu i ubrzo okupili oko se-

be mnoge druge vrle i odane saradnike.

I danas još vidim simpatičan lik sada već davno pokojnoga Jehude Josefa Brandeisa, čoveka, koji je prvi sve zahvatio svojim oduševljenim govorima i apelima, kad je govorio o pravu jevrejskog naroda da poput ostalih naroda živi kao slobodan narod, u slobodnoj svojoj domovini, koju nakon dvehiljade godina naša je generacija pozvana da izgradi. Zar oduševljenja sijao je iz njegovih plavih očiju, dok je nekolicina njegovih sućurica naišla na plodno tlo najpre u srcima svih opijačkih i sa sela dobeglih, a posle i u srcima drugih naših Jevreja.

I pet je godina već, da nije više tamo, gde je od prvog početka bio, da nije tamo medju prvima gde mu je mesto, naš dragi pokojni Emil Vig, čijem oduševljenju nikad nije bilo kraja, čija je savesnost postala legendarna, beskompromisnost uzorom za mlađe generacije. Gostoljubivi i pravi jevrejski dom i njegove supruge Estere Vig isto tako oduševljene i neumorne cionističke radenice bio je najmilije sastajalište tadanjih nosioca cionizma gradjanskog i omladinskog.

Da nam je samo još jedanput sastati se, kovati planove, diskutirati, pripravlјati i dogovarati zborove i zabave u tom nezaboravno toplom i zanosnom miljeu njihovog doma, u kojem je pulzirao kristalno čisti cionistički idealizam...

Nizale su se sednice, skupštine, zborovi, sastanci, sela i predavanja jevrejskog građanstva i omladine, a na jednom od zborova govorio nam je sanitetski kapetan srpske vojske dr. David Albala, koji je samom svojom pojavom doneo podršku i potporu ostalih jugoslovenskih Jevreja i bodrio na daljnji rad i borbu protiv dotadnje tuđjinske asimilacije.

Nezaboravne su i neprolazne uspomene na divne omladinske sastanke pod vodstvom naše Šarike Kon, koja nas je prva naučila kako su lepe i melodične hebrejske pesme naših haluca u Erec Jisraelu. Nezaboravni su oni divni omladinski izleti, na kojima smo na Ratnom ostrvu, u Petrovaradinu, u Kamenici i na Brankovom Stražilovu prvi puta osetili u našim mladalačkim srcima, koliko smo jaki, kad smo svi zajedno na jednom delu i koliko je privlačna ta spoznaja, da baš mi moramo biti oni, koji će, sa do sada nepoznatim odgovornim radom, preporučiti ovdašnje jevrejstvo, koje je dotada plivajući u asimilaciji učilo sve jezike, istoriju i književnost svih drugih naroda, geografiju svih drugih zemalja, nosioce svih drugih kultura, a samo svoj jezik nije znalo, svoju istoriju nije poznavalo, književnost i kulturu svoga naroda nije gajilo.

Sve smo to spoznali i naše omladinsko oduševljenje uzelo je na sebe uzvišenu zadaću da popravi greške ranijih generacija.

U to vreme okupljali su se polako cionisti i iz ostale provincije, gde je mnogo zasluga stekao na popularizovanju cionste ideje pokojni nadrabin senčanski Herman Schweiger, a

posle na jednom vanredno manifestativnom zboru osnovao se vojvodjanski savez cionista čiji je pretседnik bio pokojni Dr. Kassowitz Armin. Zatim je uspostavljen kontakt sa Savezom cionista Jugoslavije, a omladina se priključila Savezu židovskih omladinskih udruženja i prešao se na sustavan rad osveštavanja narodnih masa, građana, žena i omladine. Rad se najpre razmahao u Novom Sadu, a posle i u ostaloj provinciji i išlo se od jednoga mesta do drugoga i nosio se stoga narodnog neporoda, uvek oduševljeno, uvek požrtvovno, nikad premoreno i uvek zanosno.

Uškoro zatim došlo je pojačanje u već osveštenoj grupi ratnih zarobljenika iz sibirskih logora. U predugim časovima ratnoga sužanjstva iza gorkih iskustava stečenih u ratu spoznali su ovi mladi ljudi, da je kucnuo čas za oslobodilačku borbu jevrejskoga naroda. Obogaćeni duševnim blagom ruskoga jevrejstva došli su nam sa odlučnom voljom, da organizuju cionistički pokret u našim redovima i njihovoj radosti nije bilo kraja, kad su već našli razbuktali pokret, koji je njihovim početnim radom pridobivao nove, sve šire krugove vojvodjanskoga jevrejstva. Iz ove grupe bili su, a i danas su još dragoceni i nesustali aktivni saradnici dr. Sigmund Handler, Eugen i Martin Sosberger. Eugen Hered i drugi.

Zar je već toliko vremena prošlo od Vidovdana 1919 godine, od prvoga Sokolskog sleta u Novom Sadu, kada su cionisti Novoga Sada na balkonu svojih prostorija istakli pored srpske zastave i svoj plavo-beli barjak sa Magen Davidom i

kad se na njihov pozdrav sokolskoj povorci iz povorke oduševljeno otpozdravljalo jevrejskoj zastavi....

A sećate li se, kad je u Vilovu, na salašu Grossmanna osnovana prva hahšara u Jugoslaviji, sa koje su otišli prvi halucini iz Jugoslavije u Erec, a medju njima da spomenem samo pokojnu... Terušku Rosenzweig - Levanon....

I kad smo opet kod pokojnika, sećate li se pametne glave Becalela Fürsta, marljivog Julija Schwarza i pronicljivog, oduševljenog našeg prijatelja Ede Brandajsa...

Tempo vremena i svagdašnji rad kroz dve decenije ne daju nam da se prečesto setimo ovih i mnogih drugih dragih drugova starijih i mlađih, koje je neumoljiva sudbina u po puta istrgnula iz naših redova, ali u našim se srcima nikada neće ugasiti ljubav prema tim nezaboravnim pokojnicima.

Posle prvih vremena, koja nam se danas toliko romantičnima pričinjaju, nastavilo se sa stvarnim, svakodnevnim obnovnim, odgojnim i sabirnim radom sa mnogo realnosti ali uvek oduševljeno. U tom drugom periodu rada, a i posle neumorni bili su i veoma zaslužni pored ostalih Vilim Loker i najsavejniji KKL poverenik, naš nenadmašivi Sima Eckstein. Cionizam ušao je sve više u opštinu i u sve druge jevrejske ustanove. Aktivirale su i gospodje u svom udruženju »Pro Palestina«, preteći današnjeg Wizo-a, a medju njima bila je najagilnija sa neisušivim izvorom energije i elana naša Estera Vig.

Bilo je i jevrejskog novinstva već odmah na početku. Kroz niz godina izlazio je »Jüdisches Volksblatt« čiji je urednik najduže bio Adi Schreiber, a jedan od glavnih saradnika profesor i rabin Dr. Lazar Roth. List je izdavalo Narodno društvo sa mnogo materijalnih žrtava. Postojala je i umetnička i književna revija »Haivri« koju je izdavao Dr. Handler Sigmund, ali za umetnost i književnost ni onda nije bilo mnogo interesa, pa je list morao prestati da izlazi. Pred dešetak godina u redakciji Andora Weissa i Meira Weltmanna izlazio je omladinski časopis, najzastupljen na nedovoljno razvijenom nivou pod imenom »Olamenu« u Novom Beču, a nešto mnogo bolji nedeljnik bio je »Israel« dra Pinkas Kellera - »Martefa« bivšeg nadrabina u Bačkoj Topoli, koji je sa zaista mnogo truda i mara i cionističke požrtvovnosti izdavao kroz godinu dve svoje novine.

Istoriske su to reminiscence, oprostite molim za malu digresiju u sadašnjost.

Kad smo već kod novina registrirajmo i to, da eto već pet godina izlaze »Jevrejske Novine«, koje bi celo mogle da budu ne samo mnogo bolje, već i dobre, kad bi jevrejska javnost pokazala malo više razumevanja za jevrejsko novinstvo.

No, vratimo se mnogo važnijoj materiji naših refleksija. Pridošle su sve nove i nove snage. Okvir jevrejskog narodnog društva — zvanično zvanog Saveza narodnih Jevreja —, sa svojim ženskim i omladinskim sekcijama, ukazao se preuskim i nedovoljnim.

Cionistički sportisti su još 1920. godine osnovali sportski klub »Juda Makabi«, a pevači

osnovaše »Hizmer« čiji je dirigent i tada bio muzikarni natkantor i horovodja Leopold Bologorski, kao što je sada dirigent »Hašire«.

Omladinci osnovali su »Ivriju« gde se odgojni rad vršio po veoma naprednim, a ujedno i strogim načelima podučavanja i učenja svih jevrejskih disciplina i viednota. Članovi su imali da polažu ispite iz raznih grana jevrejske kulture i cionističke ideologije, hebrejskog jezika i Palestinografije. Odgojen je veliki kadar omladinskih vodja sa solidnim jevrejskim znanjem prožetim cionističkim duhom, tako da je kasnije omogućeno, da se jedan deo omladine priključi odgojnom pokretu »Hašomer hacaira«. Obezbedjen je marljivim odgojnim radom omladine i stalni pritica j naraštaja, tako da je osigurani i kontinuitet cionističkog delovanja medju gradjanima. Omladinci dobili su dobru osnovu za svoj kasniji rad u cionističkim akademskim udruženjima u »Bar Giori«, »Judeji« i »Ivriji« i njihov rad je uvek sa simpatijama i shvatanjem pracen sa strane gradjana.

I bujica pokreta izlila se iz korita. Sve više i više se odlazilo na rad u provinciju. A u Novom Sadu rad se znatno proširio, tako da su pred čisto cionističkim i kulturnim radom i radom za fondove, dobili preveliku važnost drugi, inače takođe potrebni domeni rada kao n. pr. opština. Ovakav tok razvitka i ponekad nedovoljno aktivan rad, logično su izazvali potrebu osnivanja još jednog drugog cionističkog udruženja.

Grupa veoma aktivnih, ozbiljnih i savesnih cionista, na čelu sa neumornim Ljudevitom Korodiem osniva »Cionističko

udruženje Teodor Herzl«. I pored jačanja cionističke svesti i organizacionog i ideološkog rada, te rada za Keren Kajemet Lejzrael, koja je od prvog početka bio jedna od najomiljenijih grana rada, započinje se sa ozbiljnim radom za Keren Hajesod. Pojam požrtvovnosti znatno se pomera prema ispravnijem shvaćanju osećaja cionističke odgovornosti. Broj šekalista počinje ponovo da raste i kad se pre šest godina osnovala iz raznih čisto cionističkih i disciplinovanih grupa Mesna cionistička organizacija — prvim joj je pretседnikom bio Eugen Schossberger, a poslovnim pretседnikom Ljudevit Korodi — cionističko udruženje »Teodor Herzl« spontano i svojevoljno predalo joj je ne samo sistematizovane i organizovane metode rada, već i sve svoje saradnike, otvorilo se svim ujedinjenim, dobrim i pravim cionistima najšire polje rada.

I baš u to vreme odlazi iz Novog Sada na novu dužnost u Zagreb jedan od naših najboljih saradnika Aleksa Klein, koji je svojim ideološki fundiranim radom zabrazdio duboko u to radno polje.

Tada počinje već destruktivni rad unutar njih neprijatelja, poneki otpadaju, podležu razornoj propagandi, ali pretežna i velika većina ostaje verni Herzlovoj Cionističkoj organizaciji i nikakve zvučne parole nisu u stanju da pokolebaju čvrsto verovanje, disciplinu i požrtvovnost. Broj članova raste, duh povezanosti i osećaja odgovornosti dostižu svoju kulminaciju, Keren Kajemet, Keren Hajesod i šekel pod upravom zaista nenadmašivo mar-

ljivih i oduševljenih saradnika uprkos intenzivnoj bojkotnoj propagandi revizionista postizu uspehe, koji su se pre činili nedokučivim, te nailaze kod svih faktora u Savezu cionista na priznanje. Kulturni rad, sistematska predavanja svakog ponedeljka ostvaruju ono, što se zaista očekuje od jedne cionističke organizacije.

A cionističko - politički rad uvek složenih, uvek odgovornih cionističkih saradnika obezbeđuju ispravnu liniju jevrejskog i cionističkog života kako u Novom Sadu, tako i u celoj provinciji. Čisti cionizam, disciplina, požrtvovnost, savest i odanost stalne su osobine Mesne cionističke organizacije, svih njenih ustanova i svakog njenog upliva na sve jevrejske institucije, u kojima svima provljava i dominira jedina volja, jedan duh diktovan iz najčišćih cionističkih pobuda i osećaja cionista Novog Sada, čija srca jednim tempom pulziraju u punom skladu i bratskoj harmoniji.

Po istim principima vodi se i Jevrejska opština gde su cionisti ostvarili dugogodišnji san »Jevrejski kulturni dom« u kojem je napokon svako cionističko delovanje, kulturni, sportski i omladinski rad, te svaka pozitivna jevrejska delatnost dobila neograničenu mogućnost razvitka.

I kad još spomenemo uzoran rad Udruženja cionističkih žena Wizo, te rad omladine, koja je uvek na prvom mestu u ispunjavanju svojih cionističkih dužnosti, onda je potpuna ova današnja sмотра stanja cionizma u Novom Sadu, s kojom se dovršava nizanje istoriskih re-minesencija povodom dvadeset-

logodišnjice osnivanja cionističkog pokreta u ovim krajevima.

Slava i proslava? Zaista vremena ni u nas Jevreja, ni oko nas nisu takova, da bi u uobičajenom smislu reči hteli i bili raspoloženi da slavimo. Ta i nije nam do toga.

Ali nekako često se dobiva ponovo snaga i polet za novi rad i daljnje napore, kad čovek u po puta malo pogleda unatrag i vidi, kolika je lepa ta dolina i to podnožje brda na koje se tako neumorno penje. I onda okrene putnik svoj pogled ~~opet prema vrhu brda~~ i ~~opet~~ ugleda to svetlo, koje sa najviše stene brda sija i zrači, pa ~~opet~~ krene, da prevali još taj veliki ostatak puta, koji će možda još i teži i naporniji biti od dosadašnje etape, ali čovek rado podnosi sve poteškoće kad ga na vrhu brda čeka silna nagrada i ta spoznaja, da je pobede sve teškoće i postigao svoju svrhu, za koju je rado podneo žrtve.

Znamo, kratka je etapa koju smo prevalili, ali nije bilo lako postići ono što je postignuto. I rad nikad neće mirovati, oduševljenje se nikad neće sleći, umor nikad neće prevladati i zanos nikad neće prestati. Neodoljiva snaga, koja izvire iz neisušivog vrela ljubavi prema Cionu, daće nam uvek dovoljno ustrajnosti, da dotle istrajemo dok nismo ostvarili dvehiljadugodišnji san jevrejskog naroda: jevrejski Erec Jisrael.

Mi gradimo dom našem narodu, mi stvaramo bolju jevrejsku budućnost, mi hoćemo da se uspemo na vrh brda Ciona... mi hoćemo »da vratimo zemlju bez naroda njen narod bez zemlje«...

»I ako hoćete — nije priča«
I jer mi hoćemo — nije priča!

Ing. Ladislaus Wertheim;

Blick auf zwanzig Jahre

Zwanzig Schekalim reihen sich einander in verschiedenen Farben, zwanzig Meilensteine des Weges, welchen der Zionismus in unserer Stadt zurücklegte. Eine kurze Zeit, wenn man an die schicksalsschwere Geschichte des Judentums denkt und eine lange, wenn einem die tragische Tatsache ins Bewußtsein sticht, daß der durch weisen Idealismus eines Masaryk begründete und aufgebaute Staat diese Zeit nicht überleben konnte. Eine seltsame Relativität des Zeitlichen.

Vor zwanzig Jahren also begann es. Ein bärtiger Mann Jehuda Josef Brandeis, impulsiv, überzeugt und hartnäckig brachte zu uns den Gedanken eines anderen bärtigen Mannes, dessen assyrisches Profil sich niemals mehr aus den jüdischen Seelen wegwischen lassen wird, Theodor Herzls. Die assimilierte Judentheit einer Kleinstadt, welche in der Verwirrung der Nachkriegstage, am Anbruche einer neuen Epoche ohne Kompass dastand, um in einer Welt von Vergangenen sich zu versteinern - ohne Richtung und Sinn. — erreichte

der Flügelschlag von wehenden blau-weißen Fahnen, berührte der Hauch des Frühlings der jüdischen Renaissance.

Man mußte aber Jude sein, oder man mußte jung sein um diesen zarten Atem neuen Volkstumes aufzunehmen. So verbanden sich erst jene mit der Idee, welche von den Dörfern der Umgebung kamen, wo sie in den Tagen des Umsturzes bange Zeit hatten. Sie wußten, daß sie Juden waren, denn sie erfuhren es am eigenen Leibe. Und es kam eine Jugend, die das Wesen der Idee so gleich fühlte, enthusiastisch wurde und sich mit der ganzen Heftigkeit ihrer nach freiem Menschentum dürstenden Seele an den Gedanken der nationalen Auferstehung schloss.

Dann kamen die jungen Männer aus der Gefangenschaft zurück. Sie waren in weiter Ferne, nach Krieg und Kämpfen in Gefangenenlagern fremder Gebiete verschlagen. Sie sahen, daß es in der Welt etwas wie ein lebendiges Judentum gibt. Sie fühlten, daß sich über die Familie und über die Freundschaft noch ein gewaltig großer, zusammenfassender Bo-

gen spannt, jener des ewiger Judentums. In den Baracken des Lagers, an Sederabenden russischer Juden, in den Straßen sibirischer Kleinstädte hörten sie davon, daß es eine jüdische Nation gebe, ein atmen- des, auf jüdische Arbeiterhände wartendes Erez Israel, daß man die hebräische Sprache so sprechen kann, wie russisch, deutsch oder englisch. Sie kamen zurück und in ihren abgewetzten Gewändern brachten sie zerschlissene Bücher, von Pinsker, Achad Haam oder ein abgenütztes Lehrbuch der hebräischen Sprache. Sie brachten aber noch mehr für den hiesigen Zionismus. Die Bestätigung dessen, daß die hier eben aufkeimende Bewegung in der weiten Welt schon Wurzel faßte und sich zu behaupten begann. Und sie brachten mit sich den kraftvollen Taten- drang ihrer jungen Intellektualität. Sie warfen sich ins Zeug, arbeiteten und schufen. Und aus der kundigen Hand des Dr. Sigmund Handler flat- terten die ersten Manuskripte einer zionistischen Zeitung her- aus. Die Bewegung lebte.

Die Bewegung lebte, denn sie hatte schon vorher Raum in den Herzen des jüdischen Bürgertums gewonnen, sie wurde durch einen wertvollen Zuwachs junger Intellekte em- porgehoben und verbreitet und was das Wesentliche für die Ausgestaltung der Bewegung war, sie eroberte sich die Ju- gend. Und hier kann man nicht umhin, von jener glänzenden

Jugendarbeiterin zu sprechen, die uns Sari Kohn war. Eine Lehrerin von Gottes Gnaden, eine Frau die alles wußte und noch viel mehr empfand. Sie konnte die kleinsten Kinder, die Zwerge unserer Bewegung hübsche jüdische Reigenlieder lehren, sie spielte mit ihnen u. lehrte sie Märchen erzählen und den größeren sagte sie von Herzl, aber auch von Mae- terlinck oder von chinesischen Gedichten. Und so fand man sich bei ihr ein in allwöchent- licher, freudiger, jugendlicher Vergnügung, über welche sie es verstand die Atmosphäre jü- dischen Wollens zu zaubern. Man ging mit ihr, mit den grö- ßeren und kleineren Kindern, ein langer trippelnder Zug, auf Ausflüge, auf die mit wilder Vegetation bedeckte, abenteu- erliche Heeresinsel oder auf den Stražilovo und oben. Bei dem Grab des Dichters Branko Radičević saß man in einer lauschenden Gruppe junger Menschen, an den erzählenden Lippen Saris hängend, die Märchen sagten vom neuen jü- dischen Menschen.

So ergriff die zionistische Be- wegung das Judentum unserer Stadt und schuf hier ein jüdi- sches Leben, das in den zwanzig Jahren an deren Ab- schluß wir nun stehen, nicht um zu feiern und die Hände zu falten, sondern um neuen Mut, frischen Impuls zu holen, sich mächtig entwickelte und zum lebenden Körper wurde, wel- cher nicht nur seine Organe, von einem zentralen Willen durchdrungen betätigen kann, sondern auch Organe hat, ähn-

lich dem Herzen des Menschen, die auch ohne Willensentfaltung arbeiten und leisten. Es entwickelte sich ein jüdisches Volksbewußtsein und ein zionistisches Gewissen. Es wird eine tägliche, ständige Arbeit von einem weiten Kreis von Menschen geleistet, unermüdet, intensiv, ohne Lob oder Lohn dafür zu erwarten oder zu erhalten. Ein lebendiger Zionismus erstand und strahlt aus in alle Orte unserer Umgebung um Mitarbeit zu leisten, Anregungen zu bringen und um Impulse zu holen. Man darf es sagen, daß sich unser Zionismus in den vergangenen Jahren aus der romantischen Epoche zum tätigen und schaffenden Zionismus entwickeln konnte. Menschen beweisen das, Zahlen beweisen das und es beweist das der ständig laufende Motor jenes Arbeitswillens, der sich nicht einen Moment zufriedengibt u.

ohne Ruhe und Rast neu schaffen will, mehr erreichen will für das jüdische Volk und für das jüdische Erez Israel.

Doch es war niemals so wichtig, seine ganze Kraft in den Dienst der Sache zu stellen als heute in diesen nahe untragbar schweren Zeiten des Judentumes, in welchen sich Gewalt und List gegen unser wehrloses Volk stellen um es zu vernichten. Noch nie wußte man so sehr, daß wenn man seine Kräfte auch noch so angespannt, man Gefahr läuft zu verspäten oder zu versäumen. Wir wissen das mehr denn je an dem Abschlusse dieser 20 Jahre und von der Schwelle beginnender Dezennien verbinden wir uns noch stärker mit der jüdischen Renaissance, denn wir wollen arbeiten!

Preštampano iz jubilarnog broja novosadskog nedeljnog lista "JEVREJSKE NOVIINE" od 31.3.1939:

Moše Schweiger :

Pismo indiferentnima

Običaj je o slavi obratiti se slavljenicima ili onima, koji slave. Neka mi je dopušteno, da se u času našeg cionističkog jubileja obratim onima, koji pisu sa nama, nad kojima su prohujale prošlih 20 godina a da vetar istorije nije uspeo da sa njihovih očiju skine koprenu dugoga sna, iz kojega se

ljudi bude ili usled unutrašnjeg čeličenja, odmora, regeneracije ili posretstvom teških udaraca, koji san pretvaraju u ranjeno obeshrabrenje, obezglavljenost i mutno bespuće duševnoga života.

Da im se obratim i da im zovem bratski na nastavak zajedničke borbe, da ih zovem, da se uvrste u frontovni reč naroda, koji se bori za opstanak i budućnost svoju; da ih zovem u bratsko kolo, u kojemu će i u najburnijim vremenima, da nadju sklonište njihovih osećaja; da ih zovem u krug ljudi mirne savesti!

Vi niste osećajno sa nama preživeli sve teške udarce, koji su teško pogadjali naš narod od svršetka svetskoga rata na ovamo. Opazili ste ih tek kada su ti udarci počeli da padaju u geografskoj blizini Vašoj. Dok su žrtve bile braća u dalekoj Ukrajini, u aziskim zemljama, u istočnim državama niste osetili veće saosećanja, no kada ste čitali o žrtvama zemljotresa u Japanu ili o brodolomnicima, koje je progutalo neko gladno more. Ti udarci nisu rezali Vaše meso, taj krik nije došao iz Vašega grla, majke, koje su izgubile decu nisu bile sestre Vaše i siročad ne deca Vaša. Imali ste prema njima magloviti osećaj filantropskoga humaniteta. Ali niste reagovali kao narod, koji u celini plače, kada njegovo telo biva ranjeno ma gde, niste reagovali kao narod, koji skuplja i poslednje snage svoje, da spase od užasa i nepoznatu braću. Uljuljali ste se u snove, umirivali svoju savest i prepustili drugima, da se bore za ideale; niste uzeli učešća u teškome uzdisaju budjenja. Gomilali ste bogatstvo vanjskoga sveta, a propustili ste, da steknete bogatstvo duha i duše, bogatstvo unutrašnje, koje Vam nikakva vanjska sila ne može da otme, dok Vi hoćete da ga čuvate.

Mi smo sve strahote dalekih pogroma proživeli kao svoje. Prolivene suze su bile naše. Krv nevinih, koja je tekla u potocima slabila je naše telo. Ali — ali mi smo kroz tih dvadeset godina živeli životom! Našim životom! Formirali smo ga, unosili u nj sve najbolje što imamo i u retkim razmacima vremena doživljavali i sjajne pobeđe, velike pobeđe, doživljavali smo doživljaje vaskrsnuća i mi smo se sami vaskrsavali. Mi smo bili deo naroda, čiji najbolji sinovi suše močvare Emeka, mi smo bili deonici nevidjenih napora, koji su pustoš pretvarali

u vrtove; mi smo čuli pesme sa obronaka Karmela, naša su braća gradila ceste i digli gradove, kolonije i sela, oni su oživeli jevrejski jezik, razvijali kulturu. I naši su učitelji smo na Univerzi Skopusovog brda. Naši su oni neustrašivi heroji-šoferi, naši su radnici kojima nema premca u istoriji kolonizacije ma koje zemlje. Naš — i naš je život, koji je u bujnosti svojoj nastao na Zemlji starodrevne otadžbine jevrejskoga naroda.

I mi smo bili oni, koji su sa neizrečenim pitanjem u sebi susretali patnike kojima se otimalo pitanje, zašto nismo pomogli dotle, dok smo mogli. Zašto naš imetak nije upotrebljen u divno delo narodnog prepорода umesto, da padne u ruke neprijatelja naših, koji su ga upotrebili za oružje protivu nas. I mi smo bili oni, koji smo ta teška pitanja, teške izlive griznje savesti ljudi u purgatoriju slušali sa rećima utehe i ukazivanja na put spasenja. I mi smo bili oni, koji smo za zebnjom mislili na one, koji će tek ubuduće da postavite ta ista pitanja i koji danas još bezbriznošću nezainteresovanih žive životom svakodnevnice onda, kada se ruše svetovi — ali kada se i diže nov svet, u kojemu ćemo mi imati časnoga udela. I mi smo bili oni, koji smo Vas zvali. A Vi nas niste sledili.

Mi se danas ponovno obraćamo Vama. Izbežite čas, kada bi morali, da imate griznju savesti, dođite s nama na zajedničku borbu!

Verujte, da ta borba daje mnogo više zadovoljstva, no što traži žrtve i onda, kada se žrtvuje sve, što pojedinac u Galutu može, da žrtvuje. Daje unutrašnjeg mira, spokojstva i snage.

Dajte, da se tako naše slavije cionističke organizacije Vojvodine pretvori u slavije jltavog cionističkog jevrejstva svih krajeva!

Preštampano iz jubilarnog broja novosadskog nedeljnog lista "JEVREJSKE NOVINE" od 31.3.1939:

Dr. Ernest Friedmann:

Deset godina cionističkih kulturnih priredbi u Novom Sadu

U okviru proslave dvadesetogodišnjice cionističkog pokreta u Novom Sadu navršava se i jedna malo skromnija slava, koja možda ipak nije beznačajna: desetogodišnjica postojanja jevrejskih kulturnih predavanja, koja su ovde na sasvim osobit način uvedena u jesen 1929 godine. Pošto njihov predistorijat sadržava izvesnog humora, to neka ovde bude malo opširnije prikazan, na osnovu ličnih uspomena.

Saopšteno mi je novembra 1929 da je jedan krug mladih intelektualaca (dakle lekari, pravnici, inženjeri i drugi diplomirani ljudi, ljudi sa naočarima) osnovao kulturno udruženje za priredjivanje jedne serije predavanja. Želi se početi sa jednim opštim filozofskim predavanjem i zato se obraćaju na mene. Ja sam, prema tome, da održim uvodno predavanje o jednom filozofu, te smo se posle nabiranja imena složili za Oswalda Spenglera, koji je po imenu na daleko poznati moderni filozof, ali je malo čitan, a još manje shvaćen. Sledećeg dana hteli su da upoznaju moju suprugu i mene sa spomenutom grupom o kojoj je rečeno samo to da ju je organizovao Inž. Ladislav Wertheim.

Srećom, otišli smo dakle 26 novembra na dogovor, jer inače stvarno ne bih znao u kakvom miljeu i pod kakvim vidom treba, iduće srede da držim predavanje o Spengleru. Otišli smo doduše u prostorije Jevrejskog narodnog saveza, ali još nisam znao koju ću gospodu naći tamo, niti to da se radi samo o jevrejskim intelektualcima. Moje iznenadjenje, dakle, nije bilo malo, jer da smo se našli na jednoj sednici novosadske cionističke grupe, gde se pod vođstvom gg. Vilima Lokera, Adolfa Schreibera i Oskara Ofnera diskutovalo o tome da li da se održavaju predavanja ili radje diskusione večeri. Pret sedavajući, gospodin Loker, bio je jako protiv predavanja, koja navodno ulaze na jedno uvo a izlaze na drugo. Predlagao je da se drže poglavito referati o cionističkim pitanjima na jedan lako razumljiv i pristupačan način. Trebalo bi, po njemu, možda radje odgovarati na pojedina postavljena pitanja. Dakle neku vrstu cionističke škole sa pitanjima i zvaničnim odgovorima. Odmah je Dr. Franja Fišer nabacio jedno aktuelno pitanje: šta je mišljenje organizacije o tadašnjem proširenju Jewish Agency ulaskom necionista. Jedan

je govornik posle toga izrazio svoje negodovanje protiv takvih predavanja uopšte, naglavši druge važne zadatke. Zatim je govorio Inž. Wertheim, vrlo lepo, ali ono što je rekao ja sam - nažalost - već završio. Posle duže diskusije, zad je na osnovu jednog predloga odlučeno da organizacija zamoli mene da održim prvo predavanje o Oswaldu Spengleru. Našao sam se tako pred gotovim činom, te niti oni koji su bili protiv takvih predavanja niti ja nismo hteli da budemo netaktični da bi stvar dalje raspravljali.

Tako je došlo do tog predavanja »o odnosu jevrejstva prema posmatranju istorije Spenglera«. Time je probijen led, te došlo je do mnogih daljih interesantnih predavanja, koja su tada održavana sredom u veče svake nedelje, u sezoni 1929-30. Ne mogu se nabrojati svi važni i iskreni prilozima ovom radu. Ipak treba da spomenemo nekoliko: Klein Alekse (Novohebrejska literatura, Dreyfusov proces, Torquemada i inkvizicija), poč. Josefa Majora (Antisemitizam), Inž. Wertheim (Max Brod: Reubeni, o jevrejskoj rasi), Schreiber Adolfa, Lokera Vilima (aktuelna cionistička pitanja), Dr. Meira Weltmanna (Balfourova deklaracija), Dr. Mandla Otta (Državnopravno pitanje i sociologija Jevreja), Dr. Ernsta Friedmanna (J. L. Perez, jevrejska historiografija, rasa, narod i nacija) i Dr. Alice Friedmann (Baruh Spinoza).

Još godine 1930 proširio se okvir tako da su se kulturne priredbe preselile u veliku dvoranu opštinske školske zgrade. Tu se znatno proširio ne samo krug slušalaca već i krug predavača. Došlo je i do jednog

seminara za jevrejsku istoriju od 10 predavanja.

Ali ovaj članak za proslavu pretili da se preobrazila u statističko nabranjanje, stoga treba kasnija sudbina ovih primedbi da se prikaže samo letimično i ne tako opširno kao njihova prva godina. Druga sezona je počela sa jednim matineom za potstrek, te je došlo i do dragocene saradnje starije generacije (Gg. nadrabini Dr. Hinko Kiš, Dr. Sigmund Handler, Boruš Mihajlo), ali je sezona 1930-1931 zbog vanjskih i privatnih uzroka bila razmerno kratka.

U godinama 1931-32-33 predjivalo je udruženje »Herzla« mesečno po jedno veliko kulturno predavanje, 1933-35 činila je to »Ivrija«, dok su godine 1935 stare kulturne večeri doživele renesansu kao kulturni ponecionici i otdada se već četiri godine održavaju neprekidno i kontinuirano, sa prosečno vrlo dobrim nivoom.

Broj predavača porastao je i pošto svi živo saradjuju to bi jedan »istorijski prikaz« u ovom slučaju bio izlišan. Nasuprot tome možemo svima učesnicima da izričemo našu generalnu zahvalnost na desetogodišnjem, teškom napornom i požrtvovnom, često i nezahvalnom duhovnom radu ne samo u ime cionističkog pokreta, nego i za negovanje i promicanje prave jevrejske kulture.

Na kraju da kažemo još nekoliko reči o smislu i značaju ovih kulturnih priredaba.

Ne bi li se moglo pitati da li u našem vremenu silnoga politiziranja kulturni rad može još ima smisla i kako bismo mi Jevreji trebali da uredimo svoj odnos prema kulturi? Zar nije bio najteži propust prošlih stoleća, što je preterano

isticanje duhovnog išlo ruku o ruku sa zapuštanjem političkog smisla, gubljenjem iz vida socijalnog osiguranja budućnosti: planskim naseljavanjem, zapostavljanjem najvažnijih pitanja narodne ekzistencije?! Baš tu danas ta zapostavljena pitanja postala goruća, pa kako da se mi odnosimo u takvom vremenu prema jevrejskoj kulturi? Nije li naša odbrana važnija od duhovnog predubljavanja u kulturnim vrednostima?!

Ne smemo nikada gubiti iz vida da se stvarno braniti može samo ono što je vredno da bude branjeno. Unutrašnje oslabljenje jevrejstva asimilacijom bilo je moguće samo usled toga što specifično jevrejska kultura bila zapostavljena, razvodnjena po nesposobnim interpretatorima. Pravi, jaki, iskreni i uspravni Jevreji možemo biti samo onda ako naročite vrednote jevrejskog duha afirmišemo, volimo i zastupamo. Usvajanje ili oživljavanje takvih vrednota je pravi smisao jevrejskog kulturnog rada. Jedan kulturni narod ima samo onda svoj *raison d'être* ako ostaje veran svojim kulturnim vrednotama. Svako unutrašnje ostupanje od kulturnih vrednota znači unutrašnje kvarenje jednog naroda, pa ma bilo ono povezano sa ma kako velikom spoljnom moći. Intenzivnost i kvalitet stoje uvek iznad kvantiteta i ekstenzivnosti. A mi Jevreji oduvek smo bili narod kvaliteta, intenzivnosti, kulture. Hoćemo da takvi ostajemo i nadalje konsekventno pa bilo nam to ma kako otežano.

Ao se mi danas borimo za opstanak jevrejstva, činimo to ne zato jer smo slučajno rođeni kao Jevreji, premda nikakvo razumno rasudjivanje ne bi moglo da učini nekoga odgo-

vornim za to i oduzeti nam prirodna čovečanska prava. Mi nismo zato samosvesni Jevreji, jer nas spoljašnji neprijatelji pri siljavaju na povratak jevrejstvu. Ne nagone nas slučaj i beda na to, mi hoćemo ne samo da rešimo jevrejsko pitanje, mi bismo hteli da u svetu održimo i jevrejske vrednote.

I upravo danas kada nam se toliko zla prebacuje i ne želi naći ništa dobroga u našoj četirihiljadugodišnjoj kulturi, upravo danas kad mi Jevreji naginjemo i sami možda na malodušnost, preteranu samokritiku, šta više i samomržnju, upravo danas treba ukazivati na vredno i uzvišeno u jevrejskom shvatanju sveta i života, koje može da se održi samo s nama, u nama i kroz nas.

Ako će svaki od nas biti svestan da sa svojim jevrejskim nazorom predstavlja duboku vrednost, tada neće tražiti svoj put u bekstvu od jevrejstva ili nečasnom ostupanju od solidarnosti, nego će ga naći u duhovnim vrednotama, za koje se vredi boriti, trpeti i patiti. Jer jevrejstvo nije čovečanstvu još pokazalo svoju zadnju reč već će takvo obnovljeno jevrejstvo kvaliteta, intenzivnosti, kulture moći da stvori još značajna dela kako za našu otadžbinu Ju goslaviju i za našu domaju Erec Jisrael, tako i za celo čovečanstvo.

Naš praotac Jakov služio je sedam godina za Rahelu a dobio je samo Leu. Ali on je primio svoju sudbinu na sebe i voleo ju je, voleo je Leu te je služio još daljnih sedam godina, dok je dobio Rahelu. Mi služimo sada već četirihiljade godina za Rahelu, a dobili smo uvek samo Leu. Ipak i mi primamo našu tešku sudbinu i rado služimo da, u četirihiljedecet godina — za Rahelu....

Dr. Sigmund Handler:

Rückblick und Ausblick

Das Los von Tausenden jüdischer Kinder ließ das Herz des Jischuw erzittern. Aber unter den Stimmen, die die Einwanderung v. zehntausend jüdischen Kindern nach Erez Israel verlangten, war keine so herzergreifend, wie die jener Knaben und Mädchen, die schon vor zwei Jahren aus Deutschland kamen. Aus Nahalal, En Charod, Dagania ließen sich die Stimmen dieser Jugendlichen vernehmen, die durch die Jugendliljah ins Land gebracht worden waren: Bringt auch unsere Brüder u. Schwestern hierher! Anstelle des inneren Gleichgewichts, das sie sich im Lande durch die Berührung mit dem Boden, durch den Übergang in ein ganz und gar jüdisches Leben mit einer sicheren Zukunft errungen hatten, ist die quälende Frage getreten: Warum wurden wir gerettet und unsere Brüder und Schwestern dem Verderben anheimgegeben? Diese Knaben, fast noch Kinder, fühlen sich verantwortlich für das Schicksal ihrer Angehörigen. An alle Türen klopfen sie um Hilfe.

Eine Jugendinstructorin aus Nahalal berichtet: »Ich fuhr mit einem unserer Mädchen nach Jerusalem. Sie wollte versuchen, bei den Institutionen ein Zertifikat für ihren verhafteten Vater zu bekommen.

Die Mutter hatte den Befehl erhalten, binnen zwei Wochen ihre Wohnung zu räumen. Von ihren Sachen kann sie nur mitnehmen, was sie und die Tochter an sich tragen — und die zwei Wochen laufen ab.. Das Mädchen wollte zu Miss Szold, vielleicht kann diese einen Rat geben. Sie hatte wenig Hoffnung — aber etwas muß sie doch unternehmen: »Ich esse, arbeite, tanze Horra. — ist es nicht zum Verrücktwerden?«

»Um 10 Uhr, kommt der Führer der Jugendgruppe, er möchte mich kurz sprechen. Sein Vater teilte ihm mit, daß 70 Kameraden von der allgemeinen zionistischen Jugend in Wien verhaftet worden sind. Das Leben dieser jungen Menschen steht auf dem Spiel; man schickt sie zu Zwangsarbeiten, die ihre Kräfte übersteigen. Die einzige Hoffnung, sie freizubekommen, sind Zertifikate, überall, wo Jugend untergebracht ist, möge man noch einige von ihnen aufnehmen. Als ich dem Jungen erklärte, daß dies unmöglich sei, antwortete mir der Sechzehnjährige: »Was kann da sein? Wir werden doppelt arbeiten, unser Essen mit ihnen teilen und sie retten.«

»Eine Frau aus dem Moschaw kommt weinend zu mir: der bei ihr untergebrachte Knabe habe einen Brief von

zu Hause bekommen: »Rette Deinen Vater!« und wolle nicht mehr essen, nicht mehr arbeiten... Im Hause der Jugendalijah tönt mir aus dem Mund von Kindern die gleiche Bitte entgegen; Helfen, retten! — Ein Mädchen hat acht kleinere Geschwister zu Hause — kann man nicht wenigstens eins von ihnen nach Nahalal bringen?«

Im Büro von Miß Szold laufen täglich Dutzende von Briefen solcher Kinder ein, die sie anflehen, ihre Geschwister nach Palästina zu bringen. Die Väter sind zum großen Teil verhaftet, die Mütter mit den übrigen Kindern in großer Not. Und die älteren Geschwister, die schon einige Jahre hier im Lande sind, wünschen sehnlichst, daß auch die jüngeren hierherkommen und den gleichen Lebensweg wie sie einschlagen. »Ich weiß, wie entscheidend diese Jahre für unsere Entwicklung sind — um keinen Preis möchte ich, daß meine Schwester einen anderen Weg gehe. Wie kann ich sie herbringen?«

Denn es ist ein volles Leben, auf das diese Tausende junger Menschen in mehr als 30 Siedlungspunkten in Erez Israel — zumeist auf Boden des Keren Kajemeth — vorbereitet werden. Im Alter zwischen 15 und 18 Jahren kamen sie ins Land. Der Gedanke der Jugendalijah entstand vor fünf bis sechs Jahren, als das tragische Los dieser Jugend in Deutschland offenbar wurde. Denn die Zehntausende jüdischer Kinder dort bleiben ohne Erziehung, ohne Zukunft, und werden durch das, was sie mit ansehen müssen, seelisch zerrüttet. Dieses junge Geschlecht gilt es zu retten, ins Land zu bringen, ihm nationale Kultur, Erziehung, Arbeit — vor

allem Arbeit auf dem Lande zu geben. Die volle theoretische und praktische Ausbildung dauert zwei Jahre, dann nimmt jeder seinen Platz im Aufbau des Landes ein, wie die Chaluzim aus allen anderen Ländern. Der Rahmen für das Werk der Jugendalijah hat sich stark erweitert — der Jugend aus Deutschland folgte die aus Österreich, aus den sudetendeutschen Gebieten, auch aus Polen fordert man sie. In den 5 Jahren ihrer Tätigkeit hat die Jugendalijah 3150 Kinder nach Erez gebracht, bis Ende März werden es 4272 sein. Denn dauernd kommen — trotz aller Erschwerungen der Einwanderung — neue Gruppen und nehmen die Plätze derjenigen ein, deren Ausbildung vollendet ist. Etwa die Hälfte der bisherigen Jugendalijah — 1450 junge Menschen — stehen schon selbständig im Leben, 70 Prozent von ihnen sind auf dem Lande geblieben, als Mitglieder von Kibbuzim oder anderen Jugendgruppen, wie die Kwuza »Alonim«, die vor kurzem ihre Ansiedlung auf KKL-Boden durchführen konnte. Diese Jugend stellt ein ausgewähltes Siedlerelement dar.

Während die »Arbeitsgemeinschaft für Kinder- und Jugendalijah: in Deutschland die Mittel für die Jugendalijah bereitstellt und während der Ausbildungszeit für die Kinder sorgt, stellt der Keren Kajemeth den Boden für die Unterbringung derselben zur Verfügung. Die Stadt kam in den meisten Fällen als Erziehungsmilieu nicht in Frage. Vielmehr brauchte man eine jugendliche, landwirtschaftliche Arbeitsatmosphäre, die zugleich den Neankömmlingen nationale

Kultur vermitteln konnte. Hierfür kamen vor allem die nationalen Siedlungen auf KKL-Boden in Betracht. In den Kibbuzim nehmen die Jugendlichen an dem Gemeinschaftsleben vollen Anteil. In den Moschawim bilden sie besondere Gruppen in eigenen Häusern, oder sie arbeiten bei den Siedlern, die sie aufgenommen haben.

Ausbildungsstätten für die Jugendalijah auf KKL-Boden bestehen heute in 19 Kibbuzim 6 andere werden die neu ankommenden Gruppen aufnehmen. Ferner sind Jugendliche in 3 Moschawim untergebracht, 2 weitere kommen demnächst hinzu. Nur vereinzelt gingen die Kinder auf privaten oder PICA-Boden, in Siedlungen, die in ihrem Aufbau den nationalen geistig verwandt sind. Auch fast alle Institutionen, die Jugendliche aus Deutschland aufgenommen haben, stehen auf KKL - Boden. Zu diesen gehören: Das Jugenddorf in Ben Schemen, wo schon 263 Kinder aus Deutschland ihre Ausbildung erhalten haben, die Knaben in allen Zweigen der Landwirtschaft, die Mädchen auch im Haushalt. Die Schule der Ahawah in Kirjath Bialik, die aus Deutschland nach Palästina überführt wurde und Kinder zwischen 6 und 16 Jahren aufnimmt. 168 Kinder aus Deutschland wurden hier bereits erzogen, jetzt erwartet man 56 Zöglinge aus Österreich. Das »Orthodoxe« Jugenddorf: bei Kfar Chassidim gibt eine hauptsächlich landwirtschaftliche Ausbildung mit gesetzestreuere Erziehung und

zählt 60 Schüler. Die »Ludwig Tietz-Schule« bei Jagur vermittelt 14-16jährigen Knaben handwerkliche Ausbildung.

Heute umfaßt sie 60 Lehrlinge, deren Zahl auf 150 erweitert werden soll. Das Kinderdorf in Giwath Hamore, das vor 10 Jahren geschlossen wurde, plant man für die Jugendalijah wieder zu eröffnen.

Welche wertvollen Elemente diese Jugendalijah umfaßt, geht aus den Sammelheften hervor, die die Gruppen herausgeben. Diese kleinen Hefte in Maschinenschrift enthielten im ersten Jahre oft noch ein paar Seiten in deutscher Sprache, aber meist sind sie hebräisch geschrieben. Sie beweisen dem Leser, wie sich die Jugendgruppen dem neuen Leben einordnen wie sie sich entwickeln, wie Sprache und Erziehung sich den Bedingungen des Landes anpassen und die jungen Menschen sich zu Arbeitern entwickeln, die dem Boden und dem Volke verbunden sind, sich seine Sprache u. Kultur zu eigen gemacht haben. »Ehe man in Deutschland die Juden verfolgt hat — so schreibt ein Knabe ein Jahr nach seiner Einwanderung — wußte ich nicht, wo meine wahre Heimat ist. Ich war dem Schicksal meines Volkes nicht verhaftet, wußte garnicht, was das heißt: Volk. Ich wollte nicht hören, daß ich Jude sei, dieses Schimpfwort, das man mir nachrief: Jude... Jetzt nach einem Jahre, habe ich das Gefühl: Hier ist mein Heim und hier stehe ich auf meiner Erde... Die Arbeit hat mich das

gelehrt«. Und aus einem anderen Tagebuch erfahren wir, wie das erste Heimatsgefühl erwachte: »Zwei Monate lang hütete ich unser Kleinvieh. Früh morgens, gleich nach dem Frühstück, packte ich meinen Ranzen voll mit Essen und zog aus. Ich führte die Herde über unsere Felder am Fuße des Gilboa-Gebirges. Schön wuchs das Gras, eine gute Weide für den Hirten. Manchmal kletterte ich ein wenig bergauf u. saß auf einem Felsen inmitten der Lämmer. Ich hatte einen Lieblingsplatz dort am Abhang. Die ganze Umgebung konnte ich überblicken, sah in der Ferne den schneebedeckten Gipfel des Hermon, die Berge von Gilead. Und da erwachte die Liebe zu unserem schönen Lande in mir«.

Das Werk muß fortgesetzt werden. Noch gibt es, so schätzt man, 40.000 jüdische Kinder in Deutschland. Zehntausende in Österreich — zahllose Familien wandern in der Welt umher und suchen Zuflucht. Vielleicht wird es vielen von ihnen in anderen Ländern glücken, sich eine Existenz zu gründen. Aber jene, die in den Reihen der Jugendalijah in unser Land kommen, werden für das jüdische Volk eine große Bereicherung an menschlich wertvollen Elementen bedeuten, werden die eigene seelische Rettung erfahren. Der Jischuw erwartet zehn tausend Kinder der Flüchtlinge aus Deutschland und Österreich, denen er Zuflucht zu bieten bereit ist, und zu den großen Aufgaben, die dem Keren Kajemeth heute gestellt sind,

genort auch die, neue Bodenflächen bereitzustellen für jene Institutionen und Siedlungen, welche diese Kinder aufnehmen, sie erziehen und für das Leben in Erez Israel vorbereiten wollen.

Zwanzig Jahre Arbeit erlaubt bereits einen Rückblick. In der jüdischen Welt hat so ein Rückblick seinen eigenen Charakter.

Es ist dies nicht eine Betrachtung, die man am Ende einer Arbeitsperiode anstellen kann, wo Erfolg und Ergebnisse abgezählt, eingehemst und registriert werden.

Die jüdische Arbeit hat keine abgeschlossenen Perioden, — die jüdische Arbeit läuft längs einer ununterbrochenen Kette von außerjüdischen Geschehnissen, die immer neue Situationen hervorbringen. Diese stets neuen Situationen halten das jüdische Volk in einer ewigdauernden Bewegung ohne Stillstand. Das jüdische Volk erlebt eine ewige Dynamik ohne auch nur eine zeitweise Stabilität in Ruhe vorzeichnen zu können.

Wenn wir nun den verflochtenen Zeitraum von zwanzig Jahren dennoch abstechen wollen, so können wir das nur unterwegs tun, denn haltmachen können wir nicht eine Minute lang, zumal das größte Unglück für unser Volk wäre, wenn wir es zulassen würden, daß das Judenschicksal hinter den Weltereignissen einherhinken soll.

Den Ereignissen können wir nicht zuvorkommen, aber zumindest mit der täglichen Weltgeschichte wollen wir gehen. Die Weltgeschichte kennt keine Jahresbilanzen mehr, sie muß täglich Bilanz machen um sich zurechtzufinden.

So soll dieser Rückblick kein Stehenbleiben heißen, — wir gehen weiter, — unsere Füße waten im Moraste der spurenbesäten europäischen Landstraße und während dieses Marsches wollen wir einander folgendes erzählen:

Nach dem Kriegsende war die Welt hell beleuchtet. Man glaubte, die Sonne ginge auf. Es war ein Irrtum. Sie ging unter. Irrlichter leuchteten bloß.

Die Menschheit glaubte in ein glücklicheres Zukunftsland reisen zu können. Sie hatte einen falschen Paß in der Tasche. Heute muß sie wegen dieses falschen Passes die Strafe ertragen. Die Tragik ist umso größer, da nicht der Besitzer des Passes die Fälschung beging. Die Fälschung stammt von früheren Generationen.

Während des ganzen 19. Jahrhunderts wurden den Massen alle Bequemlichkeiten des Lebens geschenkt ohne, daß sie eine Ahnung davon gehabt hätten, wie viel Mühe, Arbeit, Anstrengung, Fachkenntnisse, Spannung u. Ausdauer der großen Geister es gekostet hatte um diese Zivilisation, Kultur und Technik allen Menschen zugänglich zu machen.

Dieses unerwartete Geschenk der Zivilisation an die Massen erweckte in ihnen den Wunsch über diese Zivilisation nun auch zu regieren, da ja diese Zivilisation als fertige den Massen mühelos zur Verfügung gestellt wurde.

Die früher über die Zivilisation regierenden besten Männer sollen ersetzt werden von den Masse-Menschen, die ja die volle Zivilisation bereits beherrschen.

Das 19. Jahrhundert gab den Massen den falschen Paß für ein Land, in welches sie noch keine Einreisebewilligung haben.

Anstelle der besten Menschen stehen heute in der Welt die Masse - Menschen, denen Irrlichter einen falschen Weg zeigen auf Grund eines falschen Passes in ein Land, das noch nicht existiert.

Die Massen — verirrt und verwirrt — rennen. Es wartet sie der Abgrund.

Unser jüdisches Volk muß diesen apokalyptischen Ritt mitmachen. Es wird als ausgestoßene Gruppe mitgerissen. Doch uns beleuchten die Irrlichter nicht. Wir sind gegen Irrlichter immun. Auf uns haben Irrlichter keine Wirkung. Uns sehen die Massen schwarz. Wir sind von den Irrlichtern nicht geblendet. Wir sehen den Abgrund. Wir werden vorbeikommen.

Die Welt steht vor dem sintflutartigen Hineinstürzen der Massen in den Abgrund. Wir haben die große Staubwolke zu

erwarten, die nach dem Sturze aufsteigen wird um die Nichtigkeit des menschlichen Daseins vor Augen zu führen.

Dann wird die Welt wieder zur Bibel greifen, denn die Irrlichter werden verschwinden und die Menschen werden sich wieder nach dem Lichte sehen. Unser Jehi Or wird die Welt wieder erfüllen und wir werden weiter verkünden: Schema Jisroél, denn so steht es geschrieben: Kraft durch Treue!

Vor zwanzig Jahren glaubten wir aus unserem politischen Traum eine politische Realität machen zu können und wir glaubten daran, daß Zion, das jüdische Land, nun endlich befreit ist um das jüdische Volk aufzunehmen.

Wir haben die Zeichen der Zeit nicht verstanden. Unser Tempo der Besiedlung hinkte neben der rasenden Zeit einher und schwachbesiedelt erreichten die schwarzen Tage der Gegenwart unser Zion.

Die ganze Welt und mit ihr alle Völker der Erde erleben tragische Stunden. Auch unserem Volke ist diese Tragik nicht erspart geblieben.

Unsere Tragik besteht darin, daß die Sehweite unserer Augen nicht ausreicht für die tiefer gewordene Perspektive, die vor uns sich ausbreitet. Entweder sind wir kurzichtig geworden oder aber hat das Blickfeld der politischen Fragen eine unsere Schaufähigkeit überragende Dimension ange-

nommen. Beides muß auf unsere zionistische Haltung entscheidenden Einfluß nehmen.

Die zionistische Frage, deren Herzlicher Umfang sich mehrfach verdoppelt hat, ist aus einer speziellen jüdischen Rettungsfrage zu einer allgemeinen Welteinrichtungsfrage geworden, weil sie zur Frage der Bibel - Ethik avanciert ist, zu der die Welt zurückkehren muß, wenn der Zustand eines Tohuwabohu vermieden werden soll.

Obwohl das jüdische Volk in der ganzen Welt entweder zu einem verachteten oder zu einem unerwünschten Element gestempelt wurde und obwohl somit das ganze jüdische Volk in der ganzen Welt teilweise sichtbar und teilweise unsichtbar aus der Reihe der respektablen Menschen ausgeschieden wurde, — so ist doch die Bedeutung des jüdischen Volkes im aktuellen Weltgeschehen bedeutend, vielleicht schicksalsmäßig gewachsen.

Heute, wo im Weltgebäude alle Balken krachen und ein Einsturz droht, haben sich ausschließlich jene Werte bewährt, die durch das jüdische Geistesleben vertreten sind.

Heute, wo in der Weltwerkstatt alle bisherigen Werkzeuge unbrauchbar geworden sind, ist die Welt genötigt zwecks Reparierung der Weltmaschine die Werkzeuge aus der Geisteswelt des ausgestoßenen kleinen jüdischen Volkes in Anspruch zu nehmen.

Heute, wo der französische Esprit, der russische Materialis-

mus, der englische Kaufmannsinn, der amerikanische Erfolgswahn, die italienische Leidenschaft und das fernöstliche Draufgängertum allesamt versagten, schießt der heiße Strom aus dem Geiser der jüdischen Geisteswelt hervor als einziger, der alle verkrusteten Fragen und Wunden der kranken Menschheit löst.

Heute schreitet die ganze Welt nach unserem Jehi Or.

Heute kann die Welt ohne unser Licht, das uns am Berge Sinai gegeben wurde, nicht mehr leben.

Dieses Licht gab unser Volk der Welt ohne einen Gegenstand zu fordern.

Geben ohne Bedingung, das ist Dienst an der Gottesidee.

Heute wird die Welt anfangen es zu verstehen, daß es einzig dem jüdischen Volke gelungen ist das Verhältnis von Mensch zu Mensch menschlich auszugestalten.

Die Welt ist darum in eine Sackgasse geraten, weil sie es nicht versteht dieses Verhältnis richtig und segensbringend auszubilden.

Jedem Volke Gutes tun ohne Bedingung, — das bringt wohl einzig das jüdische Volk zustande.

Und das ist das heutige Weltproblem: das Verhältnis von Mensch zu Mensch den göttlichen Prinzipien entsprechend wieder menschlich auszubauen. Im Endresultate ist das der Inhalt der zionistischen Bewegung. Der Zionismus predigt

nichts Jüdisches, er fordert Menschliches auf Grund des göttlichen Rechtes.

Die großen kolonisatorischen Reiche brachten den primitiven Völkern Kultur unter der Bedingung, daß sie anerkannt und gut belohnt werden. Das Christentum kam der jüdischen Idee schon näher, aber Gegendienst für die verbreitete Kultur war die geforderte Ausschließlichkeit.

Einzig das jüdische Volk spendet ohne Bedingung. Es will bloß leben. Wir kurieren das arabische Kind ohne einen Übertritt zum Judentum und ohne Tribut und die Anerkennung der ausschließlichen jüdischen Herrschaft zu fordern.

Darin, daß die Welt es anerkennen muß, daß einzig in der jüdischen Geisteswelt die Wurzel eines gutmenschlichen Zusammenlebens der Völker verborgen sind, liegt das Avancement der Zionsidee aus einer jüdischen Rettungsidee in eine Welteinrichtungsidee.

Die zionistische Weltorganisation hat aufgehört Vertreterin der Zionisten zu sein. Sie ist Vertreterin des jüdischen Volkes und des jüdischen Geistes geworden.

Gott gegenüber vertritt das jüdische Volk der Hohepriester — der Menschheit gegenüber der Melech.

Unser Hohepriester ist noch nicht geboren.

In apokalyptischen Zeiten ist die Fruchtbarkeit der Mütterleiber qualitativ gesteigert.

Heute erleben wir apokalyptische Zeiten. Vielleicht trägt schon ein jüdischer Mutterleib den kommenden Hohepriester.

Aber den Weg zur Stelle des Melech hat die Zionistische Weltorganisation schon eingeschlagen. Aus dem Schwarm der ameisenhaft arbeitenden Juden erfolgt die Auslese.

Was haben uns nun die verflorenen zwanzig Jahre gebracht?

Sie brachten die Ausweitung des Zionismus aus einer politischen Weltfrage, die an das Elend des jüdischen Volkes geknüpft war, in eine ethische Weltfrage, die mit der friedlichen Existenz der ganzen Menschheit verbunden ist.

Ohne die jüdische Idee über das Verhältnis von Mensch zu Mensch gibt es keinen Frieden unter den Menschen.

Wir wollen uns nicht damit begnügen, daß verfolgte Juden nach Palästina übersiedeln können, sondern wir wissen, daß die Welt auf die Juden, wo immer sie seien, in Achtung und Pietät blicken muß:

Eins müssen die Zionisten lernen:

Der Zionsturm ist nicht ein Turm, der zeigt, wieviel es geschlagen hat. Der Zionsturm leuchtet, aber zum Unterschiede zu den übrigen Leuchttürmen spendet er gleichzeitig Wärme. Er ist wie eine Sonne, denn dort oben im Zionsturm liegt etwas, was leuchtet und wärmt; — ein Buch: die Bibel

Pesma Žarka Vasiljevića, preštampana iz broja zagrebačkog nedeljnog lista "ŽIDOV" od 25.11.1938, u koji je preuzet kao pretišak iz "Spomenice profesoru Vasi Stajiću" u izdanju "Matice Srpske" u Novom Sadu:

PISMO NA ADRESU:

Domnului Georgiu Sporea, Timisoara, Romania

Izvini što te uznemiravam,
ti me se sigurno više i ne sećaš, —

verovatno ti ni ja nikad ne bih pisao, niti bih te uznemiravao ovim,
ali oko nas se u poslednje vreme dešavaju čudne stvari,
pa me jedna od tih stvari primorava da ti pišem.

Zato, izvini i razumi ovo moje pismo i ne ljuti se ni na mene ni na malog Irica,
koga si sigurno, kao i mene, već davno zaboravio,
a u tiju korist hoću sada da ti pišem.

Opomeni se, molim te:

u IV i Vb razredu sedeli smo u ječnoj skamiji,
ti, u sredini mali Iric, a ja na kraju.

Ti si već onda bio rekorder gimnazije,

bacao si najdalje kuglu i diskoš i bio najjači u razredu,

branio si nas — Irica i mene — i mi smo, zahvaljujući tvojim mišićima,
bili ugledni u celoj školi.

Mali Iric je bio najbolji djak, znao je algebru i od samog Kerekeša bolje, izvlačio nas je i šaptao nam, i sve smo zadatke od njega prepisivali, još nam je davao i gušćije džigerice i macesa na Pesah, — a ja sam preko ferija mnogo putovao po Vojvodini, poznavao sam već onda Vasu Stajića i pod klupom doturivao vam

»Novog Srbina«
i čitao sam mnogo knjiga i pričao vam o Burskom ratu u Transvalu i Bokserskom ustanku u Kini,

od mene ste prvi put čuli za Karla Maja, Zolu, Matoša i Disa, i ja sam vas prvi puta vodio u pozorište, možda ćeš se posle svega ovoga opomenuti malog Irica i mene, i svakako ćeš se setiti kako nas je sve, ceo razred, upisao Hedješi u razrednu knjigu,

zato što smo pevali za vreme odmora zaupokojena jektenija, svi smo tada pevali, i mi pravoslavna Srbadija i vi Vlasi i Madjari i Švabe, pa i mali Iric, —

toga ćeš se, Sporea, sigurno opomenuti, to nam je onda bila najsladja nacionalna manifestacija. I baš apropo nacionalne manifestacije ja ti sada ovo pišem. ne znam kako si orijentisan, ni šta misliš, ni kako se snalaziš u ovom opštem haosu,

u kome i mi moramo, na žalost, da smo ljudi, a ne možemo više da sedimo u IV ili Vb razredu, — velim: ne znam šta misliš o svemu tome, ali verujem da ćeš nas se opomenuti, i malog Irica i mene, i da ćeš se setiti svega što sam malo pre spomenuo, a kada se svega toga setiš, uveren sam da nećeš moći molbu da mi odbiješ.

Slušaj me, dakle:

mali Iric je u nevolji,

možda još nije upasno, ali će sigurno biti opasno.

Ti znaš vrlo dobro na šta ja ciljам, pa nije potrebno da ti o tome nadugačko pišem,

ti si sada tamo kod vas veliki čovjek, imaš upliva i za mnogo zamašnije stvari nego šta je naš mali Iric i njegova muka,

za tebe, i tvoju snagu to je igračka,

to je tebi sada lakše nego ono kada si malog Irica dizao levom rukom

čak u vis a on se gore koprcao, —

mali se Iric i sada koprcа, pruži mu svoju levu ruku i ne daj

da mu se desi što ružno, —

može o tome nešto da dozna naš IV i Vb razred, pa da ti pukne bruka, da pukne bruka kako Georgiu Sporea, nekadašnji prvak belocrkvanske gimnazije u kugli i diskosu,

nekadašnji zaštitnik malih i slabih, a sadašnji veliki čovek kod svoje kuće, ostavlja u nevolji svog malog Irica, nekadašnjeg prvaka u matematici, a sadašnjeg malog grajzlera negde u nekom ubogom selu u dnu

Karpatских snežnjaka.

Fraće, Georgiu Sporea, opomeni se mene i našeg malog Irica.

3 januara 1938

Žarko Vasiljević
(Preštampano iz Spomenice profesoru Vasi Stajiću)

KATZ CHAJIM - LACI:

VISSZAEMLEKEZÉSEK...

Az 1917-ben kiadott Balfour Deklarációt követően, az első világháború befejezésében született Jugoszláv tartományaiban, az elszórtan élő zsidóság körében, a Vajdaságban is lázas lelkesedéssel indult meg a cionista mozgalom. Azzal együtt a Keren Kajemet LeJisrael és a Keren Hajesod gyűjtőakciói is, amelyekre még a jugoszláv hadsereg néme zsidó tisztjei is lelkesedéssel adakoztak. Az ifjusági egyesületekben zsidó nevelés indult meg, önképzőkörök alakultak, a heber nyelv kezdő ismertetése, és a zsidók történelmének tanulása. Mialatt ezen keretek Beogradban és Zagrebben összpontosultak, a vajdasági cionista ifjusági mozgalom a novisadi KOEN SARI áldott odaadásának volt tulajdonítható.

A kolonizáció gondolata.

Tekintve, hogy abban az időben egyetlen normális gondolkozású ember sem létezett, aki a palesztinai sivatag homokbuckáira vándoroljon, és, egy komolyan nagy jugoszláv kolóniára a legmerészebb álmodozó sem gondolhatott, egy picike jugoszláviai zsidó pont, kis "hídfe" építése jöhetett számításba, ahová a Szentföldet érintő jugoszláviai zsidó turista, vagy települő is beférhetett. Es miután: a K.K.L. és Keren Hajesod jugoszláviai gyűjtő akciói a várakozáson felül voltak sikeresek, büszkén és joggal fordult a Cionista Szövetség országos vezetősége a Keren Hajesod akkori elnökéhez, aki éppen Jugoszláviában tartózkodott, és a Keren Kajemethez, hogy egy leendő 10 tagból álló kis település céljaira bocsásson rendelkezésre, 1,000 dunam vízű zsidó Keren Kajemet földet és a szükséges felszerelést.

Mialatt az említett elnök ünnepélyes szavakkal tette legszentebb ígéretét a jugoszláv cionista szövetségnek a "csekély" kérésének rögtön teljesítésére, a Cionista Szövetség az orvosi csaladból származó JUDA ALTMANNnak és a zagrebi főrabbi unokájának HUGO ZALOCERNnek adott megbízást tiz szeplőtlen multu, idealista, nehéz feladatokra képes fiatal kiválasztásához, akik utánna mentek a kiképző-hachsara telepekre. A Cionista Szövetség foglalkozott ugyancsak azonnal a létesítendő település, a gazdasági géppark és az összes többi célokra szükséges nagy pénz-eszközök felhajtásával.

1919-ben

nyíltak meg Vilovon a Dr Grossmann és Bjelinán a Finci birtokain az intenzív gazdasági tanfolyamok, és az azoknak növendékeiből összeállított első menetszakasza a chalucoknak 1920-ben hajózott ki az akkori Palesztinába letelepülésre a jugoszláv kolóniában. Az 1921-ben indítandó második chaluc csoport, az 1921-ben kitört arab zavargások és az azt követő angol zárlat következtében nem indult el. A második tanfolyamhahsara hallgatói kiképzésük befejeztével kedvtelenül célvesztetten oszlottak szét, hogy az egész dolgot mint egy szép fata-morganát elfeledni igyekezzenek.

Akik elhatározásuk mellett tovább is kitartottak, mint jómagam is, azok saját felelőségükre, saját költségükön, különböző időszakokban és menetrendben indultak társaik után a Szentföldre.

Az átmeneti időt Dr Galambos Pál birtokain intézői minőségben töltöttem indulásunk napjáig. 1923 nyarán kaptam utasítást indulásra mert a település közvetlen megnyitás előtt állt, és 1923 november 2.-án, a Balfour Deklaráció hatodik évfordulója, érkeztem Palesztinába, ahol az elképzetekkel teljesen ellentétes kép tárult szemem elé. A kolonizációnak sem híre, sem hamva. Egy újabb telepítési ajánlat volt csupán, süppedő ingoványba nehéz tropikus, malariás vidéken, amelyet embereink el nem fogadhattak.

Beálltam az első pionirok soraiba akiből már alig létezett. Egy része betegen hevert, nélkülözésben. Egy része el is hagyta az országot. Az 1919 óta huzodó nehézségek, tologatás-huzavona még három évig tartott. A jugoszláviai cionisták, és a zsidóság eleinte türelmetlenkedett, azután kedvét veszítette és majdnem mindenről megfélemedezett. Mi akik egymást váltva még megmaradtunk, már ugyiszolván a jugoszláv zsidóság nélkül, az akkor is már itt divó bürokráciával szemben, háttal a falhoz szorítva mindenki és külön maga vitva a megélhetés és napi munkalehetőség harcát a dologtalanságban

A 7 éves várakozásban szerzett apatiával, a még megmaradtok, vagy hatan, fogadtuk el 1926-ban felajánlott, noha a környék vízhiánya miatt semmi jóval nem kecsegtető legutolsó telepítési lehetőséget Bet-Shearimot. Rendelkezésünkre álló és jól karban tartott gépeinkkel, traktorral, melyek szántó ekevel, cseplőgéppünkkel művelték éjjel földjeinket, hogy nappal idegenben dolgozva megkeressük a mindennapit, ha napi 16-18 órát is dolgoztunk. A téli viharos-sötét éjszakákon miután az arabok

az udvarainkat biztosító kerítést több helyen metszet-
ték át és kutyáinkat elmérgezték, ha mind hatan áll-
tunk is űrt, hogy összholmiainkat, gépjeinket el ne hur-
colják, mindez szorgalom és önfeláldozás, és az oda ada-
sunk nem tudott életet adni egy alapjában halva szüle-
tett településnek. Aktatásukkal ide-oda utazgató
és fáradozó vezetőink, akik egyébként a 7 év alatti kü-
lömböző munkáink alakulataiban nem vehettek részt, ke-
restek jobb elhelyezkedést és települést. Véleményem
szerint az ezen jugoszláv település kereteiben nem
számítottak beleilleszkedni, és az országban levő akkori
tanácsadoikkal együtt nem tudták, hogy tiz főből álló
kolónia, posta, orvos, iskola, ovoda és piaccal összekötő
utak hiányában nem életképes.

Mialatt öszvéreink és önmagunk három hordónyi ivó-
vizét hét kilométer távolságú arab kutból fuvaroztuk,
a földünk legmélyebb pontjain két éven át próbálkoztunk
kútfurással és csak felső talajvízzel telt gödröket
találtunk. Csak két év után, a helyszínre hozzánk ki-
szállt Block nevezetű angol geologus figyelmeztetett
távedesünkre, hogy vizet nem a sárban, hanem a földünk
legmagasabb sziklás pontjain kell keresnünk.

Első évben a hosszú évtizedek alatt parlagon fek-
vő földeken a felszántott és bevetett földeken csak a
vadnövényzet termékeit talaltuk és használatlan gazt
arattunk. Másodévből a sáskajárás és a rabló arabok
taroltak el a kukoricánkat...

Mégis minden nehézséget átvészeltünk volna. De
egy település életképességéhez szükséges vizet sehogy
sem találtunk.

Miután a föld megélhetési lehetőséget és család-
alapítási biztosítást nem tudott nyújtani - semmiféle
rendelleneséget, vagy adóságot nem hagytunk magunk után,
és egy szál ingben hagytuk el a települést. Ki "hazatért".
Ki más elhelyezkedést keresett Erec Jiszraelban.
A nagyon jó Rosenzweig Levanon Terust elvitte a könyör-
telen tuberkolózis a temetőbe Novisadra...

Hogy ezen szomorú történetet befejezzem, szívemre
tett kezzel kell kijelentnem, hogy valamilyen kivé-
tel nélkül, megtettük az emberfeletti, a sokszor egész
lehetetlent. Én egyike az utolsóknak voltam akik távoztak.
Nősüléssel kapcsolatban egy korlátlan vízzel rendelkező
településre indultam, amely errec-jiszraeli életben vett
legszerényebb igényeimet biztosíthatta.

Hosszu évek után a Kineret és a Jordan vizeit leve-
zető hatalmas öntözési rendszerbe Bet-Shearim is belett
kapcsolva, új telepeseivel a Jezreel völgyének virágzó
pontjává vált.

Tehát nem volt hiába!

Medju razlozima za iznenadnu odluku da se izda ova knjiga jeste pijetet i duboko poštovanje prama našim dragim pokojnicima, koji su tako verni bili Jevrejstvu i cionizmu kroz mnoge godine po raznim krajevima Jugoslavije, kao i da se dađe nešto vrela budućim historičarima.

Jevreji Jugoslavije vršili su svoje dužnosti u svojim zajednicama časno, pošteno i savesno do kraja. Bilo kao članovi Saveza Opština, Saveza Cionista, u Wizo-u i drugim ženskim društvima; sa pijetatom su vršili svete dužnosti Hevre Kadiše; isto tako omladina u Savezu omladinskih društava, u akademskim udruženjima Bar Giora, Judeja, Esperanza, u organizacijama Ivrija, Hacofe, Hašomer Hacair, Tehelet-Lavan, Kadima, Akiba i Betar; sportaši u Juda Makabiu, Bar Kohbi, Makabiu i Hakoahu - uvek su savesno i verno stajali i radili na svojim mestima. Zajednica se brinula i za svoje stare. U Zagrebu je postojao Švarcov Dom, koji u novoj formi i danas nastavlja svoju blagotvornu delatnost, a u Novom Sadu postojao je Dom staraca i siročadi, kao i novi Kulturni Dom.

Kad je došla Hitlerovska era Jevrejstvo Jugoslavije svojski se zauzelo za pomaganje i spašavanje svoje braće u opasnosti. Treba da kažemo reč priznanja za prijatelje Srbe i ostale, koji su nam ljudskim razumevanjem pomagali na spašavanju izbeglica, nezaštićenih Jevreja u životnoj opasnosti. Mi smo još živi svedoci tome, da su se našli pravedni i nesebični, koji su nam u Novom Sadu, a sigurno i u drugim mestima idealistički pomagali u tim našim naporima.

.....

Posle 6. aprila veliki deo Jevreja nestao je na najbestijalniji način, ubijeni kod svojih kuća, na Dunavu i Tisi, po raznim koncentracionim logorima. Nema ih više... Neka im uspomena bude večito očuvana!

Samo mali deo preživelih Jevreja, oko šest i po hiljada, žive danas u Jugoslaviji, nekoliko hiljada u drugim zemljama i oko deset hiljada u Izraelu.

Uspomena na šest milijuna jevrejskih žrtava Drugog svetskog rata ovekovečena je u Judejskim brdima šumom, a u njoj šedeset hiljada stabala na uspomenu postradalim jugoslavenskim Jevrejima - živi i trajni spomenik našim mučenicima.

CVI LOKER:

NOVOSADSKI JEVREJI IZMEDJU DVA RATA
/ činjenice i napomene /

I. Opšte prilike. U bivšoj Austro-ugarskoj živeli su naši ljudi u glavnom u verskim zajednicama kao "Mađjari mojsijejske veroispovesti" bez političkih prava /ili ne koristeći se mnogo istima/. Jezik im je bio sve više mađjarski, no ipak su ostali podložni jakom austro-nemačkom kulturnom uticaju, pa su često opštinski spisi bili vođeni nemački ili na "jidiš-tajč" žargonu, hebrejskim pismenima. Ukoliko je udaljenost od Pešte bila veća, utoliko je nemački uticaj, profesionalno i kulturno bio jači - što je slučaj bio i sa "oblasti Bač-Bodrog" čiji je privredni i kulturni centar bio Novi Sad.

Od 1919 naovamo, nova državna struktura tj. Kraljevina S.H.S. postavila je pred Jevreje i njihovu dosta rudimentarnu opštinsku organizaciju teške probleme prilagodjavanja i sredjivanja pod sasvim izmenjenim okolnostima, u slabo poznatom kulturnom pa i političkom ambijentu, s obzirom na nespремnost jugoslovenskih vlasti na brzo i efikasno konsolidovanje novih pokrajina. Tako je n.pr. u jevrejskoj školi - osnovanoj i izdržavanoj po jevrejskoj zajednici - nastavni jezik ostao mađjarski do kraja 1921. g. usled nedostatka srpskih učitelja. Pravi preokret je dakle došao tek početkom dvadesetih godina i Jevreji su se relativno dobro snašli i saživeli, društveno i organizaciono u "srpskoj Atini". To im je uspelo ne samo stoga što su od svojih predaka nasledili osobinu snalažljivosti, već zahvaljujući prvenstveno novim snagama, pridolaskom jevrejski spremnih i svesnih pojedinaca iz istočne Evrope t.zv. "Ostjuden" koji su, uostalom razdrмали i uneli novi duh u učmale jevrejske opštine širom zapadne i centralne Evrope, kao i povratnika iz ruskog ropstva koji su tamo došli u dodir sa ruskim Jevrejstvom i s idejom jevrejskog narodnog preporoda. Oslabljenju veza sa bivšim režimom tj. s Mađjarskom, doprinela je dakako i antisemitika kontrarevolucija Gömbös-a i kompanije.

U toj situaciji je nemački jezik kao sretstvo komunikacije medju Jevrejima bio takoreći "prirodan". Srpski jezik još nije proširio korenje, a mađjarski nije dolazio u obzir, tim pre što ni pod starim režimom nije bilo glasila na tom jeziku.

U to doba spada cionističko "osvajanje opština" tj. zvaničnog predstavljanja, koje nije u potpunosti uspelo do kraja međuratnog perioda, iako je nacionalna orijentacija sve više uzimala maha i uživala podršku znatne većine novosadskih Jevreja koji su se vratili u razne grane jevrejske društvene delatnosti inspirisani i vođeni uglavnom po cionistima.

II. Dopunske primedbe o jevrejskoj aktivnosti

U cilju upotpunjavanja podataka i boljeg razumevanja nedavne prošlosti cini nam se potrebnim osvrnuti se na sledeća područja: jevrejsku štampu, omladinski rad i bar jednu epizodu političkog istupa Jevreja-novosadjana.

a/ Štampa:

----- Osim kratkotrajnog pokušaja kulturnog časopisa "Hajvri"/u prevodu "Hebrejác", odnosno svesni Jevrejini / pok. dr. Sigmunda - Zige Handiera, znacajnu ulogu odigrao je nedeljni list "Jüdisches Volksblatt". Taj je list osnovan od grupe cionista okupljenih oko "Saveza narodnih Jevreja" i redovno je izlazio pet godina. Štampan je u jednoj jevrejskoj štampariji grada, Hirsennauzer i Pilišer, a uredjivali su ga Adolf-Adi Schreiber / umro u Ramat Ganu /, Bezalel Fürst i dr. Lazar Rotn, koji se služio raznim pseudonimima, često "Lazar ben Josef" i koji mu je dao ideološki ton. Bio je to vaspitni i borbeni organ visokog nivoa koji se zalagao za kulturni cionizam i nacionalnu autonomiju. Takav pravac je upravo odgovarao ondašnjem vremenu i mogućnostima, te smatramo da je isti zaslužan čak i za kasnija postignuća jevrejske zajednice u celoj Vojvodini. Valja još naglasiti da su u tom cionističkom organu - očuvanom kompletno u Arhivu Svetske cionističke organizacije - učestvovali javni radnici i izvan Vojvodine, kao Mirko Kabiljo iz Beograda, dr. Lavoslav Šik iz Zagreba i mnogi drugi.

Nakon prekida od deset godina, mesna cionistička organizacija i Sekretarijat za Vojvodinu Saveza cionista Jugoslavije izdaju novi nedeljni list pod nazivom "Jevrejske Novine / Jüdische Zeitung", koji je izlazio do okupacije. Nemački jezik je još održan zbog srednjeg i starijeg naraštaja, dok su uvoznici i mesne vesti objavljivani na srpskom jeziku. U to vreme je izlazio i "Mahnut Jisrael", organ revizionističke partije, a kratko vreme i njen omladinski list "Zagar".

b/ Omladinski pokreti. Prve omladinske grupe dvadesetih godina nosile su obeležje literarnih i društvenih sastanaka, dok su "Ivrija" i "Ivrija hačeira" posvetile veću pažnju učenju jevrejske istorije i hebrejskog jezika. Te omladinske grupe bile su svesrdno potpomagane od strane porodice Brandeis, Adike Schreiber, te Šarike Kohn / nedavno preminula u Zemlji / i pok. Ženi Vig, a i su te ipak bile kolektivne grupe mladih. Međutim neobična i vanredna je pojava organizacije "Hašomer", budući da je to delo jednog čoveka, od zamisli do izvođenja: mg.ph. Rudolf Friedman, zvan "Kugač" koji je bio kasnije apotekar u Čantaviru i otuda odveden sa svojom porodicom u nepovratnu deportaciju. Već u Ivriji, a pogotovo u Hašomeru, koji je uveo skautizam u naše redove i položio temelje palestinocentrizmu, [jedan od aktivista bio je Pavle-Palika Papp, narodni heroj Jugoslavije, koji je u ono vreme bio među najboljim nebraistima / preveo je slobodno na hebrejski razne djačke i narodne pesme/.

Najvažniju ulogu odigrava "hašomer hačeir", osnovan/u Jugoslaviji/ u Slavenskom Brodu 1930 g., koji je odmah otvorio "ken"-dom u novom sađu i koji je dotadašnjim tendencijama, učvrstivši ih, dodao još haluško-kibučku i marksističku orijentaciju.

Kada se procenjuju uloga i postignuća tog pokreta u Novom sađu, treba imati u vidu ogromne poteškoće s kojima se moralo sukobljavati protivljenje ili nedovoljno razumevanje opštinskog rukovodstva i jednog dela roditelja, denuncijacije reakcionarskih elemenata, nedostatak sretstava i odgovarajućih prostorija i povrh svega toga fizička nemogućnost ostvarivanja ideala u nedostatku sertifikata za usobu u Palestinu, u doba kada još nije postojala "aiija bet" tj. ilegainsa usoba. Politički napredan stav i ljubav prema prirodi i ljudima koje je taj pokret konsekventno gajio dovele su do bliskosti s vojvođanskim omladinskim pokretom isprva, pa potom i sa SKOJ-om na individualnoj osnovi i sasvim dosledno i prirodno, do identifikovanja s borbom protiv okupatora i hitlerizma uopšte. Novosaški šomrim bili su verni članovi zemaljskog i svetskog pokreta - jedan predstavnik bio je u "nannaga rašit", tj. zemaljskom vođstvu - čiji su uspesi dovoljno poznati a da se u ovom okviru zadovoljimo sa konstatacijom, da je u Novom sađu održavana neko vreme zemaljska haššara tj. poljoprivredna priprema stanica i da je jevrejska školska i radnička omladina videla u njemu svoju organizaciju i ideju vodilju.

Medju omladincima, koji su se iskakili u sportu u S.K. Juda Makani vredno je spomenuti, da je Emil Šosberger zvani "Pac" učestvovao u državnoj nogometnoj reprezentaciji Jugoslavije. On živi medju nama. Atletska i teškoatletaka sekcija Makacija razvile su takodje korisnu delatnost na riskulturnom polju.

c/ "Jevrejska stranka." inicijativom Saveza narodnih Jevreja stvorena je jevrejska partija, koja je uspešno učestvovala na izborima za gradsku upravu krajem 1928 g.

To je bilo prvi put da su se Jevreji novoga sada služili svojim građanskim pravom aktivno i ponosno. Ranije su jevrejski glasovi bili podeļjeni medju postojećim srpskim partijama, sa vrlo malo izuzetaka u korist jedne mađjarske liste. Pojava samostalne jevrejske liste izazvala je senzaciju, pa su dve glavne stranke, radikalna i demokratsko-liberalna čak ponudile 1-2 mandata jevrejskim ličnostima, no taj je predlog odbačen. Istini za volju, u jevrejskom klubu, u dvorištu "Slobode" samo su optimisti mislili, da će nova stranka postići više od dva do tri mandata. Stoga je lista i sastavljena na koalicionoj osnovi i uspela je dobiti pet mandata i to za:

1. Dr. Ferdinand Lustig, predsednik Jev.opštine,
2. Dr. Matija Sattler, predsednik Saveza Nar.Jevreja
3. Vilim Locker, potpredsednik " " "
4. Josip Julije Kohn, 5. Dr. Oskar Zipris, te
6. kandidat bio je Dr. Franja Nadj..

Istupanje sopstvene partije odgovaralo je duhu vremena i izazvalo buru oduševljenja u širokim slojevima novosadskih Jevreja. Blagovremeno organizovana kampanja, uz, za ono vreme modernu tehniku doveli su do neočekivanog rezultata : 5 mandata, i još višak!

Statistički je dokazano, da je više od 90% Jevreja glasalo nacionalno i da je jevrejska stranka dobila glasove i u čisto srpskim izbornim okruzima, kao Čenej i Salajka, i to zbog "Čika Sattlera", popularnog narodnog lekara, koji je lečio neumorno, često besplatno ili "ispod tarife", pa su mnogi Srbi, seljaci i zanatlije, glasali za njega lično.

U tim izborima izabran je kao drugi većnik na listi socijaldemokrata sindikalni prvak Verteš. Rezultati tih gradskih izbora bili su poreda jevrejske solidarnosti i afirmacija novosadskih Jevreja kao nacionalne manjine. To im je pojačalo samopouzdanje i zavredelo priznanje i čast kod ostalih građana grada i okoline.

Bolna je dužnost zabeležiti da su od šest gradskih većnika odn. kandidata samo dvojica umrla prirodnom smrću - Locker u Novom Sadu za vreme okupacije, a dr. Nađj u kibucu Gat, nedavno, u visokoj starosti. Sve ostale je pokosila zločinačka ruka huliganako - žandarskog mađjarskog fašizma.

III. Zaključak

Već smo videli, da je Novi Sad bio jevrejski i cionistički centar u širem smislu: putem štampe i hahšare Hašomer hacaira. Osim toga održano je u Novom Sadu i Savezno Veće Saveza cionista, kao i slet Saveza Jevr. Oml. Udruženja.

Jevrejaki život tridesetih godina bio je raznovrstan i intenzivan, okupljen u prvom redu oko krasnog Jevrejskog doma u Petra Zrinjskog ul. Posle katastrofe ne preostaje nam drugo, nego očuvati svetlu uspomenu na tu česticu izmrcvarenog jevrejskog naroda i potpomoći svim snagama njegovo oslobodilačko delo -- državu Izrael.

Dr. FRANJA AMIR OFNER:

UČESTVOVANJE NOVOSADSKIH JEVREJA U
MEDJUNARODNIM DOGADJAJIMA 1939-1941 GODINE.

(Doprinos Istoriji Novosadskih Jevreja)

Dozvolite mi da ukratko opišem dva manje poznata aspekta istorije novosadskih Jevreja kritičnih tridesetih godina pa sve do okupacije u aprilu 1941 godine.

Jedan neočekivani razvoj je bio da se mali provincijski Novi Sad, vekovima udaljen od svetskih jevrejskih centara, odjednom razvio u važnu stanicu medjunarodnog "podzemnog" puta jevrejskih izbeglika iz Srednje i Istočne Evrope na begstvu za tadašnju Palestinu.

A drugi dosad nepublikovani aspekt je da su se nekolicina novosadskih Jevreja aktivno priključili borbi antitotalitarnih demokratskih sila protiv nacizma godinama pre nego što se Jugoslavija okrenula protiv Hitlera.

Neću naravno moći ovde da dam sveobuhvatni opis tih aktivnosti, ne samo zbog ograničenog obima ovog članka, nego i zato što su mi urednici ovog zbornika dali neuobičajeno kratki rok da spremim, proverim i napišem ovaj doprinos. Zato ćemo se morati da zadovoljimo ovom prilikom sa samo nekoliko kratko prikazanih primera - uglavnom takvih s kojima sam bio u izvesnoj meri, direktno ili indirektno, i lično povezan. Niti ću moći ovaj puta moći da opišem razne napore - a i propuste - u vezi sa novosadskim, vojvodjanskim

i uopšte evropskim Jevrejima u neutralnom Istanbulu, gde sam sa mojom ženom, Ilikom, živeo i delovao od 1942 do 1945 godine. To će sve morati da čeka na drugu priliku.

Pre detalja novosadske "aktivnosti", pokušajmo u par reči da - oživimo jevrejsku atmosferu - u kojoj su se ti događaji odigrali. Hitlerov dolazak na vlast u Nemačkoj početkom 1933 godine je iznenadio u nespremi ne samo Jevreje u Nemačkoj nego i sve ostale jevrejske zajednice i organizacije na svetu, kako filantropske tako i političke.

Svetski cionistički pokret nije bio izuzetak u toj nedovoljnoj pripremi za tragediju koja je bila u radjanju. Umesto koncentracije sviju snaga i izradbe praktičnog plana za spašavanje Jevreja i za politički rad, pokret je bio rascepan u bezbroj partija i ideoloških grupa. Weizmann je izjavio da lično sumnja u mogućnost stvaranja jedne jevrejske države. Martin Buber, Magnes i Hašomer Hacair su propagisali ideju "bi-nacionalne" (mešano arapsko-jevrejske) države. A u Erec Jisraelu, malobrojno jevrejsko stanovništvo je bilo zauzeto sa ekonomskim poteškoćama, sa neprijateljskom engleskom vladom, sa arapskim vojnim napadima - i sa partijskim nesuglasticama.

Većina politički svesne jevrejske omladine u Evropi - i u Jugoslaviji - bila je rascepana izmedju partija takve cionističke organizacije i izmedju pristalica komunizma koji su verovali u mogućnost crvene asimilacije. Osim ova dva stremljenja, počelo se sve više čuti i čitati o idejama Žabotinskog, koji je beskompromisno - i za ono doba nerealistički - propovedao evakuaciju srednje-evropskog jevrejstva u Palestinu i insistirao da se

stvaranje jevrejske države zvanično proglasi ciljem cionističkog pokreta.

Razočaran u nemoć Svetske Cionističke Organizacije, ja sam 1933 godine napustio Cionistički Akademski (studentski) Klub u Zagrebu, čiji sam bio predsednik posle ujedinjenja aškenazke Judee i sefardske Esperanze. Sa grupom omladinaca priključio sam se Žabotinskijevom Revizionizmu. Osnovali smo omladinsko krilo pokreta, "Brit Trumpeldor" ("Betar"), sa sedištem u Novom Sadu. U isto doba je Dr. Julius Dohany, isto novosadjanin, postavio temelje Revizionističkom Savezu Jugoslavije ("Hacochar"), kojim je "Betar" usko saradjivao sve do okupacije.

U razjedinjenom jevrejskom javnom životu, i naš pokret je bez sumnje mnogo energije rasipao na retrospektivno nepotrebne unutrašnje prepirke. Medjutim, osim uobičajenog vaspitnog i propagandnog rada - kojeg su i ostale partije odano vršile - centralni organi cionističkog Revizionizma u Novom Sadu su razvili intenzivnu delatnost i u drugim poljima.

"NELEGALNE" LADJE IZBEGLICA U NOVOM SADU.

Jedna od tih aktivnosti su bili zadaci koji su pripali revizionističkom pokretu u Jugoslaviji u vezi sa "nelegalnom" isebom u Erec Jisrael. Pošto se veliki deo izbeglica služio dunavskim ladjama kojima su plovili do Crnog Mora, jugoslovenski sektor tog međunarodnog "podzemnog brodarstva" je pridobio vitalnu važnost. Naime, bez prolaza kroz

jugoslovenski deo Dunava, t.j. bez dozvole jugoslovenskih vlasti za pristanište ladja, bez snabdevanja brodova i izbeglica u jugoslovenskom delu Dunava i bez novaca za pokriće troškova tih aktivnosti, bio bi onemogućen ceo Dunavski put spašavanja.

Kulminacija novosadske aktivnosti u tom polju je došla u 1939 i 1940 godini. Onda su, naime, prošle dve najveće ladje iz Bratislave - "O-1" i "O-2". Imale su na brodu blizu hiljadu jevrejskih izbeglica raznih godišta iz Čehoslovačke, Austrije, Poljske i Nemačke. Nakon što su bili snabdeveni hranom i odećom u Novom Sadu, vraćene su bile u Kamenicu. Nakon dve nedelje na tom malom mestancu, nastavili su za jedno rumunsko pristanište na Crnom Moru. Tamo su bili premešteni na prekomorsku ladju koju su organizovali Betarim iz Rumunije, Francuske i Erec Jisraela; najaktivniji medju njima su bili Eliyahu Galezer i Yaakov Schieber, obojica sada u Tel Avivu, pokojni Eri Žabotinsky, posle profesor Techniona u Hajfi, i pokojni Shimshon Junichman, kasnije član Kneseta u Jerusalimu. Izbeglice su onda nastavili iz rumunskog crnomorskog pristaništa preko Bosfora i Sredozemnog Mora. Uspeli su da probiju englesku blokadu i sretno su stigli u Erec Jisrael.

Od ostalih grupa kojima smo u to doba pomagali, ostali su mi u pamćenju, ladja koju je vodio Citrom, betarski rukovodilac iz Čehoslovačke; i nekoliko manjih grupa koje su prošle preko Jugoslavije i Bugarske. Tamo su ih dočekali i otpremili za Erec Marcel Bakiš i Reuven Franco, obojica betarske vodje koji su jos pre nacističke okupacije Bugarske uspeli da se prebace u Erec Jisrael. Osim grupa, bilo je naravno i niz individualnih familija pa i ad hoc grupisanja od samo dva do tri omladinaca iz okupirane ili

ugrožene zemlje. Mnogi od ovih su ustrebali i dobili našu pomoć za prolaz kroz Jugoslaviju i za opstanak, na putu za Solun, Atinu, Istanbul - pa iz tih mesta u staro-novu domovinu.

AKTIVISTI U NOVOM SADU I DRUGDE

Ugledan broj novosadskih i nenovosadskih Jevreja su pomagali u tim naporima. Dr.Dohany, Viktor Štark, sada konzul Jugoslavije u Hajfi, pokojni Laslo-Levinger Lajoš, direktor "Kulpin"-a, pokojni Dr.Gruner, beogradski advokat poreklom iz Subotice, pokojni Djuro Lang i ja smo se bavili pregovorima sa vlastima i nabavkom raznih dozvola.

U slučaju ladja "O-1" i "O-2", na naše iznenađenje, Štark i Dr.Gruner su uspeali da besplatno nabave dozvolu jednog inače koruptnog načelnika Odeljenja za Zaštitu Države u beogradskom Ministarstvu Unutrašnjih Poslova. "To su slovenski Jevreji; to su naši ljudi", izjavio je taj činovnik i nije hteo da pri-mi mito.

Brodarske probleme smo prepustili "Gućiki", mag.ph. Laci Guttmannu, onda moj naslednik kao Naciv Betar a sada gradski bibliotekar u Hajfi. Popper Mirko, Rudi Guttmann i kogod se još našao u brodarskom poduzeću "Guttmann i Frank" radili su sa "Gućikom"na tom polju.

Prijem izbeglica i mobilisanje priloga vršili su osim gornjih bezbroj drugih Vojvodjana pa i ne-Vojvodjana, često bez obzira na partijsku pripadnost.Uz riziko da ću mnoge da zaboravim,u brzini u kojoj treba taj članak da završim,molim da mi se izvini ako ću neke aktivne pomagače da izostavim.Sećam se

pomoći ovih: Dr. Petar Švarc, sada profesor novosadskog Univerziteta, sa suprugom, Dr. Aurel Friedmann sada iz Naharije, pok. Dr. Poldi Mojzeš, Vlado Kraus, Dr. Leo Fischer, Dr. Aladar Vermeš, čika Wild, Dr. Kaljuski, Albert Dragoner i Mandil iz Beograda, Slavko Dragoner, Teodor Bichler, Dr. Boran, Jaša Gaon i magister Hafner iz Zagreba, Dr. Deutsch i Braća Frankel iz Mola, Dr. Zentai Laci iz Sente, mag. ph. "Rugač" - Reuven Friedmann - iz Kule, Dr. Smukler i Dr. Stein iz Osijeka, Julije Breuer iz Sombora i pok. "Deda" - Dr. Otto Mandl sa suprugom Sidikom. Od omladinaca nije bilo kraja odane pomoći, kao na primer, pok. Dr. Laci Lipković, Dezszo Handler, Dr. Edgar-Schlomo Tadmor, danas u upravi Weizmann Instituta, Itzhak Werber, danas jedan od rukovodioca izraelskog atomskog instituta u Dimoni, Laslo-Levinger Karči, Braća Birnbaum, Ing. Djura-Reuven Roder, danas iz Hajfe, i Hamburgerovi iz Sombora, Erna Rozenberg iz Zagreba, Bora Glass i Grün Boriška iz Subotice, Sekeľj Mirko iz Kule, Bandi Ziegler i Gabor Pali iz Bačke Topole, mali Yitzhak Gross, Sami Wallach iz Sarajeva, Albert Mizrahi iz Skoplja itd.

Staranje za naš deo izbeglica u Šapcu bila je briga i odgovornost Ilike Ofner, moje žene, koja je naravno bila aktivna i u drugim poljima naše delatnosti. Zajedno sa Popper Mirkom i Guttman Rudikom, Ilika je neumorno i redovno skupljala i nosila odevanje, hranu i novac u Šabac. Oko 1.200 izbeglica je bilo tamo interniranih od leta 1940 godine, nakon što su proveli tešku tiču zimu na zaledjenim ladjama u Kladovu. Alija te grupe je bila organizovana od "Hehaluc"-a u Beču. Njihovo izdržavanje u Šapcu je omogućio - vrlo skromno - filantropski organ američkog jevrejstva, Joint Distribution Committee, preko svog ta-

dašnjeg poverenika u Beogradu, Sime Špicera. Skoro 1.000 osoba iz te grupe su bili ubijeni od Nemaca, dok samo dvesto su dospeli nekoliko dana pred okupacijom u Erec Jisrael.

Sve naše delatnosti u vezi sa izbeglicama vršile su se na dobrovoljnoj bazi i niko od nas nije bio plaćen. Čak i troškove smo plaćali isključivo iz naših privatnih sredstava, a ako je nekom to od nas teško bilo, ispomogli smo ga iz sopstvenog džepa. To je uostalom bio i slučaj sa svim drugim aktivnostima opisanim u ovom članku.

POMOĆ NOVOSADJANA SAVEZNICIMA.

Osim rada na spašavanju jevrejskih izbeglica, nekolicina iz naše grupe su postali aktivni i u organizovanju ekonomskog bojkota protiv nacističkih grupa u Jugoslaviji. Dr. Deutsch iz Mola je platio životom za tu aktivnost prvih dana fašističke okupacije tužnog proleća 1941 godine.

Jedna grupa novosadskih Jevreja se čak i ukopčala u ratni napor Saveznika godinu i po dana pre nego što se Jugoslavija okrenula protiv nacističke Nemačke. Dr. Dohany, - ako se dobro sećam, zajedno sa Reuven Hechtom iz Basela (sada vlasnik "Dagon" sila u Hajfi) - uspostavio je vezu sa Britanskom ambasadom u Beogradu i ponudio da im pomogne u ratu protiv Hitlerizma. Delatnosti Dr. Dohanya doveli su do znatnih rezultata u dva pravca. Preko jedne svoje anti-nacističke veze u Nemačkoj ambasadi u Beogradu - jednog sinovca Dr. Hjalmar Schachta - uspeo je da stavi na raspolaganje Saveznicima niz nacističkih vojnih, političkih i ekonomskih tajna. Osim toga, uspeo je da omogući privrednim agentima Britanije u Jugo-

slaviji da pokupe neke od najvažnijih sirovina u zemlji i time da otežaju Nalcima snabdevanje u nizu privrednih polja.

"GESTAPO" SE SPREMA ZA OSVETU

Nacisti nisu ostali dužni Dr. Dohanyu. Uhapsili su ga i silom odveli u Beograd kratko nakon okupacije. Preko četiri godine je proveo Dr. Dohany u zatvorima i koncentracionim logorima u Jugoslaviji i Nemačkoj. Izveden je bio nekoliko puta na streljanje i bio spašen svaki put poslednjeg trenutka. Jedan član Britanske Ambasade u Istanbulu mi je omogućio 1942 godine da stavim Dohanyevo ime na "listu savezničkih špijuna" koju su Britanci preko jedne neutralne vlade poslali Nalcima "za izmenu agenata". Izgleda da je to doprinelo da je Dr. Dohany ostao u životu.

Uostalom isti detachment Gestapa iz Beograda, koji je odveo Dr. Dohanja, je trebao i mene da uhapsi. Tražili su me u mom stanu u Cara Lazara ulici, no na moju sreću Madjari su me pre toga odveli na prisilni rad i tako me Gestapovci nisu našli kod kuće. No Gestapo je bio uporan i skoro je uspeo da me ima u proleće 1942 godine kada sam se sakrivao u Budimpešti. Nemci su izgleda doznali da sam tamo, pa su zvanično zatražili od madjarskih vlasti moju ekstradiciju. Sa pomoći policijskog ripetera jednog madjarskog lista, Dr. Kolozs, i jednog njegovog pro-Savezničkog prijatelja u Upravi Policije, uspeo mi je da udesim da se dokumenta za ekstradiciju zadrže do mog begstva iz Budimpešte u Istanbul juna iste godine.

Upornost Gestapa u tom slučaju mogu samo

time da objasnim da sam, zajedno sa Mirkom Rotom, sada u Chile-u - koji je onda delo - vao u sporazumu sa majorom Vladimirom Perićem - bio u skromnoj meri umešan u pripreme anti-nacističkog puča generala Simovića od 27 marta 1941 godine. Za Hitlerovca taj prevrat je značio najneugodnije poniženje koje su doživeli od kada su došli na vlast, i zato su izgleda sve uradili da se svete koliko god su mogli. A pošto su glavni rukovodioci puča uspešni na vreme da nestanu u šume ili u inostranstva, bacili su se na male saradnike.

Jedan od najodanijih članova naše grupe, "Gučika" - Laci Guttman, je dvostruko platio za učešće u našoj aktivnosti. Najpre su ga uhapsile jugoslovenske vlasti još u kraljevsko doba i držali ga šest nedelja u beogradskom političkom zatvoru. Kasnije su ga Mađjari mesecima držali u zloglasnom budimpeštanskom zatvoru na Margit Körutu - u istom zatvoru u kojem su mučili i ubili Hanu Szanes.

Teško je pisati o tom strašnom periodu naše istorije, a da se čovek ne seti tugom i boli sviiju onih koji su životom platili za zverstva Hitlerizma, mađjarskog fašizma i za indiferentnost velikih i malih sila. Svaki je izgubio u njima pravedoljubive borce za slobodu, a jevrejstvo konstruktivne građane buduće države Israel.

A mi? Mi smo postali siromašniji u najdražem što čovek može da stekne : u prijateljima.

00000000

Dr. MEIR TUVAL:

OSVRT IZA TRIDESET GODINA

Malo nas ima danas ovde u Izraelu, koji smo kao odrasli živeli u Novom Sadu pre Drugog svetskog rata i koji smo poznavali intenzivan jevrejski i cionistički rad vojvodjanske i jugoslavenske jevrejske zajednice i u njemu aktivno učestvovali.

Većina jevrejskog stanovništva bila je cionistički opredeljena i Novi Sad bio je centar jevrejskog života cele Vojvodine. Novi Sad sa svojih svega 4.000 Jevreja bio je treći u redu po broju šekel platioca u Jugoslaviji. No uprkos vrlo razvijene cionističke svesti, aliya iz Vojvodine, kao i iz ostaloga dela Jugoslavije, bila je neznatna.

Kad je predratna vlada Jugoslavije iza okupacije Austrije i izanasilne okupacije dela Čehoslovačke počela u svojoj politici bitno popuštati pritisku Hitlerovog Trećeg Rajha, pa je pored ostalih prisilnih mera donela i protujevrejske zakone i potpisala pakt sa Nemačkom 25. marta 1941. godine, onda se je jugoslavenski narod pobunio i s parolom "Bolje rat nego pakt" - 27. marta srušio tu kompromisnu vladu i postavio novu vladu Kralja Petra Drugoga, koji je ali već iza dve-tri nedelje počeo svoj emigrantski život sa kratkim boravkom u Jeruŕalajimu.

Došao je 6. april 1941, i započeo je manjeviti rat protiv Jugoslavije. Divizije Trećeg Nemačkog Rajha srušile su Jugoslaviju za nekoliko dana i nastalo je potpuno rasulo.

Odmah iza okupacije, već od sredine aprila 1941 započelo je hvatanje taoca i koncentrisanje Jevreja u Beogradu, kao i po raznim mestima Srbije, te ubijanje Jevreja na Sajmištu, na Topovskim Šupama, u Jajincima, u Tašmajdanu, u Nišu, u Sabcu, gde su stradale i izbeglice sa ladje iz Kladova, na svojem putu iz okupirane Evrope za Erec Jisrael. Neopisivo teško stanje bilo je u Banatu, koji je, neovisno od ostalih pokrajina potpao kao posebno područje pod okupaciju Nemačke i pod nemačku vojnu i upravno-političku upravu i odanle su deportovali Jevreje u beogradsku okolicu.

Nakon što su nemačke divizije 10. aprila ušle u Zagreb i u ostale gradove Hrvatske i Bosne, one su postale deo "Nezavisne Države Hrvatske", čije je ostalo područje bilo pod talijanskom okupacijom. U

Hrvatskoj i u Bosni vlasti su takodje smesta započele da hvataju Jevreje, te da ih zatvaraju i desetkuju po raznim mestima, kao u Drnju i Tenju, na Jadovni, u Lobargradu. Ustaške vlasti su smesta, po uzoru nacista izvršile pokolj na Pagu i organizovale koncentracione logore u Jasenovcu, Staroj Gradiški, Lobargradu, Djakovu i u drugim mestima i odvlačili tamo Jevreje, da ih zlostavljaju i koncentrišu za deportovanje i ubijanje. Takav teror vršili su i u Sarajevu, u Bjelini, u Brčkom i u drugim mestima Bosne.

Takva strašna sudbina konačne likvidacije čekala je i našu braću u Makedoniji, gde ih Bugari kao okupaciona vlast do marta 1943 godine nisu dirali, ali su kasnije bili deportovani i poubijani u logorima smrti posednute Poljske.

Za sve to vreme vladao je relativan mir u onim zapadnim krajevima Jugoslavije, koji su bili pod talijanskom okupacijom. Tako isto i u Međjumurju i u Bačkoj i Baranji pod mađjarskom okupacijom, iako su Mađjari pored časnih iznimaka od uvek bili poznati kao antisemiti. Pored protujevrejskih ispada njihovog režima u Vojvodini, došlo je do prvog mađjarskog masovnog ubijanja Jevreja u januaru 1942. godine, čemu je sada trideset godina...

Mi ne nameravamo u ovoj knjizi dati historijat katastrofe Jevreja Jugoslavije ili Vojvodine. To neka pišu historičari, kad tome dodje vreme.

Ali kada eto postoji knjiga "Historija novosadskih Jevreja" izdata 1930 godine, mi smo našli da je potrebno toj istoriji dodati neke od važnijih događaja za vojvodjansko kao i za jugoslavenstvo Jevrejstvo, ili bolje rečeno katastrofu, koja je započela istodobno sa masovnim uništavanjem evropskog Jevrejstva sa strane fašističkih okupatora Trećega Rajha. Sam Hitler vodio je rat. Njegove poslušne sluge planirali su i vršili ubijanje Jevreja, što je bilo jedan deo Hitlerovog rata i njegove nacional-socijalističke stranke. Jeste - na istoj liniji u važnosti Hitlerovih ostalih planova stajao je njegov program ubijanja i potpunog uništenja Jevreja, zaključen na konferenciji u januaru 1942 u Wannsee. Taj program bio je nazvan "Endloesung" t.j. "konačno rešenje".

Jevreji sveta, gdegod su mogli i kakogod su mogli pomagali su rat protiv Hitlera, rat protiv uništenja Jevrejskog naroda. Očmah iza pada Jugoslavije

javio sam se i ja, pisac ovih redova, na rad za spašavanje Jevreja. Uz pomoć tadanje jugoslavenske emigrantske vlade i njihovom diplomatskom putnicom, uspeo sam dobiti dozvolu izlaska iz Palestine, od tadanje mandatorne engleske vlasti i da tako stignem u Tursku, na granicu porobljene Evrope, u Ankaru i u Istanbul, gde sam bio član Odbora za Pomaganje i Spašavanje Jevreja - Vaadat Hahacala, koji se je odbor bavio tim neizmerno teškim zadatkom. Mogu da kažem, da nikada nismo proživljavali tako teško vreme kao na toj nerešivoj dužnosti.

Trebalo je da se nadju ljudi i veze - i našli su se, koji su nam pomogli da dodjemo u vezu s braćom pod nacističkom okupacijom. Priđobili smo kako smo znali kurire i omogućili smo šiljanje sretstava i dopisivanje s našim ljudima u Italiji, Mađjarskoj, u Vojvodini i u Slovačkoj, koja je bila pod vladom katoličkog sveštenika Tiso u Bratislavi. Isto tako uspeli smo doći u vezu s braćom u nekoliko mesta u Poljskoj i u "Nezavisnoj Hrvatskoj".

Osim uspelog dopisivanja barem dva puta je išla pošiljka u Zagreb i stigla iz Zagreba. S Beogradom nije uspelo doći u vezu.

U pobijenoj Jugoslaviji bilo je otpora protiv nacističke Nemačke. Životima svojim platili su nekoliko negdašnjih novosadskih Ivrijanaca, odn. članova Hašomer Hacaira, kao Laci Černjei, Lea Bem, Bandi Lederer, Palika Pap, pa i drugi, iz drugih mesta kao dr. Gerő iz Kikinde.

Neki su uspeli da se izvuku u slobodne krajeve i da se priključe partizanskim jedinicama, te su se borili rame uz rame, zalagali se i vršili dužnosti sa partizanima u borbi protiv neprijatelja i za oslobodjenje zemlje. Pored mnogih aktivnih partizana i Jevreji iz inostranstva su simpatijama pratili borbu partizana, pa i mi u tadanjem Erec Jisraelu, odakle su izašli padobrancii, koji su vrlo korisno učestvovali u glavnom štabu Maršala Tita, kao i na drugim dužnostima. I čim je bilo moguće, slale su se na naš poticaj i naše traženje putem Svetske Cijonističke Organizacije pošiljke hrane, odevnih predmeta i medicinskih potreba.

S druge strane je nova Jugoslavija iza svršetka rata bila baza za tranzit naoružanja i municije iz evropskih zemalja našoj Hagani. U isto vreme je FNR Jugoslavija pomagala našu ilegalnu aliju iz Evrope.

Jedva uspostavljenim opštinama slala se odavde materijalna, odevna i ishrabena pomoć, koja je stizala preko Beograda, pa naravno i u Vojvodinu.

Engleske vlasti vodile su svoju perfidnu politiku i gdegod su mogle sprečavale su napore i nastojanje Jevrejske i cionističke organizacije -- Jevrejske države na putu -- da spašava ugroženo Jevrejstvo.

Rad Odbora, Vaadat Hahacala, išao je u dva pravca: Prvenstveno nastojanje bilo je spašiti ljude iz dela Evrope okupirane po Hitlerovim nacistima i dovesti ih u Erec Jisrael, ili u makar koju neutralnu zemlju, gde bi mogli, makar privremeno, preživeti bez opasnosti po život.

Najveće poteškoće pojavljivale su se oko dobivanja turskih viza, a u ono vreme je samo taj kopneni put od Erec do Istanbula bio za nas otvoren.

Vrlo malo se je moglo učiniti, ali svaki, pa i najmanji uspeh ili nada značili su zračak vere u spašavanje za ljude u životnoj opasnosti.

Želim da istaknem požrtvovna nastojanja naše drage Ilike Ofner, koja je u to vreme zajedno s Franjom boravila u Istanbulu, a naročito za njene napore u našoj akciji za šiljanje paketa našim ratnim zarobljenicima.

Ne bih hteo da propustim da spomenem veoma dragocenu i požrtvovnu pomoć, koju nam je kroz celo vreme i permanentno davala, sada već pokojna, gospodja Marija Bauer, stanovnica Istanbula, poreklom iz Vin-kovaca.

Neizmerno mnogo pomagao nam je, sada takodjer već pokojni Simon Brod, stari Istanbulac, sa jako mnogo veza. Neustrašivo su i Marija Bauer i Brod stajali uz nas i pomagali nam na spašavanju Jevreja, uvek pripravnii i uvek neumorni. Sudbina ih nije nagradila...

Samo jedan doživljaj...

Iz Zagreba je uspelo izvući aliju dece, koja su preko Mađarske putovala u Istanbul. Iz Budimpešte su nam javili imena dece, a medju njima bilo je i ime Fedor Frank, ime unuka Marije Bauer. Kad je voz sa decom stigao u Istanbul na zadnju evropsku stanicu u Bejoglu, ispostavilo se, da Fedora Franka nema, jer su ga medjutim već bili deportovali, a pod njegovim imenom stigao je jedan drugi dečak, čije ime je počelo sa slovima "K.R." Taj za nju strašan doživljaj podnela je gospodja Bauer vrlo dostojanstveno. "Umesto mojega unuka -- jedno drugo jevrejsko dete, unuk jedne druge bake.."

Veliko razumevanje za našu stvar i punu priprav-

nost da pomogne gdegod je bilo moguće, našli smo u ličnosti tadanjeg biskupa i Apostolskog Delegata, Monsignora Angelo Roncali, poznatoga kasnije kao papa Johannus XXIII. Bio je to čovek neobične humanosti, duboko prožet ljubavi za bližnjega, dostojan položaja i zadatka, koji mu je kasnije bio namenjen.

Ovaj najbolji humanitarni odnos Monsignor Roncalia i njegovi naponi za spašavanje Jevreja zaslužuju posebnu i opširniju raspravu. Sada tek toliko da su njegova nastojanja zapisana, njegova pisma očuvana, pa i pisma u kojima on moli pomoć za aliju turske jevrejske dece.

Preko Monsignor Roncalia upoznao sam kardinala Spelmana, koji je nakon razgovora poneo sa sobom memorandum u Vatikan, od kojega sam molio i tražio zaštitu Jevreja, te saradnju za njihovo spašavanje, naročito u katoličkim državama. Tom prilikom spomenuo sam i novosadsku raciju u Madjarskoj sa najvećim grozotama ubijanja Srba i Jevreja na obalama zaleđjene Tise i Dunava.

Prošao je rat. Oni, koji su preživeli, počeli su da se vraćaju svojim kućama i da traže svoje najbliže. Uspeli smo pomoću Jevrejske Brigade dovesti dve alije iz Italije. Jednu aliju nam je uspešno dobiti iz Švajcarske.

Ovde u Erec Jisraelu sve više i više je raslo nezadovoljstvo i otpor protiv protujevrejske engleske politike, koja nije dozvoljavala useobu i zatvarala vrata Erec Jisrael. Nisu dozvolili ulaz ni onima, koji su prošli strahote koncentracionih logora, izgubili svoje porodice i kao jedinu mogućnost za novi život videli život u Erec-Jisraelu. Vođila se borba na život i smrt između engleskih vlasti i jevrejskog jišuva u zemlji i Jevreja u svetu, koja se je borbe završila izlaskom Engleza i ostvarenjem Jevrejske države.

Država je proglašena 14. maja 1948 u Tel-Avivu, dok je Jerušalajim bio pod opsadom Arapa. Odmah iza proglašenja države napale su arapske države svojim vojskama Izrael, ali mlada država uspela je da se odbrani i održi i da, kao svoj najvažniji zadatak, paralelno sa sigurnošću države počne okupljati sve Jevreje sveta pozivajući ih da se vrate u svoju staro-novu otadžbinu. Nastale su mesovne alije iz Azije

i iz Evrope kao i dosta znatne ali je iz ostalih kontinenata.

I naša braća iz Jugoslavije shvatili su, da je došao historijski čas, koji dve hiljade godina nije postojao. Došao je čas da se Jevreji mogu vratiti u zemlju svojih otaca i baš toj našoj generaciji dana je privilegija da učestvuje u izgradnji svoje nove otadžbine. Tako je došla velika ali je iz Jugoslavije.

Došli su mnogi. Došlo je ukupno skoro 9.000 lica. No što je to prema onoj zajednici od oko 80.000, koja je pred izbijanjem rata postojala u Jugoslaviji! Ponovo su se sastali rođaci i prijatelji. Bilo je neizmjerne radosti, ali i žalosti. Jako, jako mnogih od naših više nije bilo među nama...

Čini mi se, da smo oko 1950 ili 1951 počeli da održavamo organizovane azkarot za žrtve racije u Novom Sadu i u ostalom delu Vojvodine. Osećali smo neku vrstu utehe, kada smo se sastajali i zajedno se sećali naših dragih pokojnika i zajedno ih oplakivali.

Prošlo je 30 godina od te krvave pogibije. Nećemo i nemožemo da ih zaboravimo. Daleko ot toga. Mi smo generacija u nestajanju. Mlada generacija - hvala budi sudbini - ne zna strahote, koje je generacija pred njom prošla. Naši mladi naraštaji možda neće moći da nastave tradiciju održavanja takovih azkarot. Zato smo odlučili, da ove godine održimo trideset godišnju azkaru za sve majke, očeve, sestre, braću i decu, prijatelje i za sve Jevreje iz svih krajeva Jugoslavije. A u buduće će svaki pojedinac od nas sam, da obavi pomen i sećanje na svoje drage i mile, koji su za vreme toga svetskog rata poginuli.

Smatali smo, da treba da se ovoj knjizi o Jevrejima Novog Sada, doda barem nešto o istoriji pre rata, za vreme rata, pa i posle rata. Ako buduće generacije budu ovo čitale, neka im posluži za potstrek da se udube u taj period historije Jevrejskog naroda - i neka iz čitanja o prošlim strahotama rata nauče da sve snage treba da ulože u neumorni rad za razvitak svoje zemlje, za dobro i za sigurnost Jevreja, gde god žive, za njihovu slobodnu useobu u Državu Izraela i za pomirenje sa arapskim narodima, kao i za napore za mir i razumevanje među svim narodima.

Preštampano iz broja mesečnog lista
"HAIFAI SZEMLE" za april 1966 god.:

LAMPEL PÁL :

A délvidéki razzia

"Már négy napja gyilkolták az embereket a környező községekben, amikor Ujvidéken tudomást szereztünk erről. Hogyan? Január 9-én reggel nyolc órakor unokafivérem felhívott telefonon. Ijedt hangon mondja, hogy 7 óra óta hívja Csurogot, édesanyja telefonszámát, de a központ nem kapcsol, azt feleljk „rossz” a vonal. Egy paraszt van nálam, az mondja, hogy nagy baj van Csurogon csendőrök, katonák és fegyveres civilek körülfozták a falut, halomra ölik az embereket. Ő úgy jutott ki, hogy zsákot kötött a lovak lábára és éjjel szökött ki szánon a faluból. Itt ül előttem a paraszt és kétségbeesetten sir. Érdeklődj az Istenért, mi van Csurogon?"

Letettem a kagylót, behívtam a műhelyből Miladinov Zsivko nevű sofőrünket; megbízható, értelmes szerb fiú, csurogi mint én, elmondtam neki, amit a paraszt beszél és elhatároztuk, hogy kiutazik azonnal a faluba, felkeresi családját, megkeresi a rokonaimat, ha lehet elhozza őket, de az ellenvonattal okvetlen visszatér Ujvidékre és háromkor feljön a lakásomra.

De addig js, meg kell tudni mi van Csurogón? Kitől? Kitől kérdezzem? Könyöky jutott az eszembe, a KEOKH főnöke, neki tudni kell. Csurog is hozzá tartozik és hozzá bármikor felmehetek.

Még nem volt kilenc, amikor kopogtam Könyöki-nél.

— Jó reggelt, kapitány ur!

A hangra felnéz írásai mellől, az asztala előtt álllok, elmondom mit mesél a paraszt.

— Nem igaz! — vágja rá ingerülten, — nem igaz, a csurogi zsidókat Zsablyára vitték. Razzia van, de nem lesz semmi bajuk.

Szótlatlanul néztem rá, majd köszöntem és kimentem.

A gyárba menet a Latincsics ház előtt elém állt egy ismerős szerb ügyvéd, láthatólag fel volt indulva.

— Tudja maga mi van a csurogi és a zsablyai szerbekkel és a zsidókkal? Megölik őket, mindnyájukat megölik. A sógoromat, a Majszki Kosztát már legyilkolták, mindenkit lemészárolnak — kiáltja.

— Nem lehet igaz — válaszolom — nem lehet igaz, a KEOKH-ban mást mondtak.

Néhány perc után ismét ott álltam Könyöky előtt.

— Kapitány úr, a csurogi zsidók nincsenek Zsablyán — mondom halkán. — Tudok róla, válaszol, — Szegedre vitték őket. Ha elvitték majd haza is engedik, még egyszer mondom, nem lesz semmi bajuk.

Nem hittem neki, visszasiettem az irodába és "sürgős" hívással kértem Szegedet. Dr. Schultz Károly ügyvédet, rokonomat. Szeged percek alatt jelentkezett. — Károly! Elvitték a csurogi zsidókat Szegedre. Keresd meg őket, segíts nekik, ha megtudsz valamit, azonnal értesíts.

Tizenöt, vagy talán husz percig vártam, amikor jelentkezett Schultz.

— A csurogi zsidók nincsenek Szegeden — mondja — az utolsó héten nem hoztak be vidékről senkit, sem a rendőrök, sem a kémelhárító, sem pedig az ügyészség. Ez egészen biztos — mondja és leteszi a kagylót.

Felhívtam unokafivéremet, informáltam. Kér, nagyon kér, menjek föl ismét Könyökihez, talán mégis mond valamit. (Róla mindent feltételeztünk, de mint a legtöbb veszedelmes gonosztevő, ő is udvarias és reméltem, hogy nem fog elutasítani.)

Amikor bekopogtam, intett, hogy jöjjenek, elküldte a gépirólányt. — Tudom — kezdi magától, — nincsenek a zsidók Szegeden. Se a csurogiak, se a zsablyaiak se mások, az éjjel jártam Zsablyán, behoztam egy szerb családot. De ha érdekli, razzia van arra. Tudja miért? Mert néhány hét előtt orosz repülőgépek repültek el a csurogi rét fölött, csomagokat dobtak le, amikben pénz és utasítás volt a csurogi zsidóknak. Az állt benne, hogy szerveznek felkelést a magyarok ellen. Néhány ilyen csomag a csendőrök kezébe került. — Nem jött szó a torkomon, csak ismételtam: „szörnyü, szürnyü!” — Mit ijedezik — szól rám — aki ártatlan, annak nem lesz baja.

Annyit kérdeztem: lesz-e razzia Ujvidéken is? A-ranykeretű szemüvegén élesen néz, majd szótagolva válaszol: a nyomok Ujvidékre vezetnek. Nem kérdeztem tovább, elhagytam a szobáját.

Délután háromkor megjött Zsivkó. — Csurogon nem állt meg a vonat — mondja — A kalauz figyelmeztetett, hogy ne ugorjak le, mert a csendőrök lelőnek, az ellenvonattal Becséről utazzam vissza. A vonaton tudtam meg, hogy a falu körül van zárva. — Ennyit tudott csak mondani.

Az 1942-re forduló tél hideg volt nagyon, hó borított mindent, a hőmérő mínusz 15 fok körül mozgott.

Január 4-én nehéz, ködös téli reggel csendőrök, határvadászok és néhány felfegyverzett civil vonult a Tisza árterületre, a természetben gazdag csurogi rét felé. A réti tanyák ilyenkor néptelenek, elhagyottak, gazdáik a faluban töltik a telet.

Egy tanya kéményéből füst szállt az ég felé. Amikor a "karhatalom" a ház közelébe ért, puskatűz fogadta őket. A sortűzre 2 csendőr, 4 határvadász elesett, 11-en megsebesültek. A járór visszavonult, majd Kiskunhalasról, Zentáról, Szabadkáról és Ujvidékről kivezényelt erősítés, honvédek, határvadászok, csendőrök, a Szegedről odairányított páncélkoszik fedezete mellett majdnem teljes számban kiirtották a 32-35 főre becsült lázadó csoportot.

Ez az aránylag jelentéktelen zavargás hozta felszínre azt a mérhetetlen gyűlöletet, ami a Horthy rendszerben élt a kisebbséggel és elsősorban a zsidósággal szemben. Alkalom kínálkozott barbár tömegmészárlásra, fosztogatásra, személyes bosszúra, hol ott józan és meggondolt megítélés szerint a—"felkelés" a szereplők likvidálásával befejeződött. Ehelyett Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök általános raziát rendelt el ezen a vidéken.

A raziából hetekig tartó véres pogrom lett. A karhatalom parancsnokságával Feketehalmy Czeidner Ferencet, a szegedi 5-ik hadtest parancsnokát bízták meg, míg Czeidner a razzia végrehajtására Deák László ezredest jelölte ki

A razziaról kiadott hivatalos közlemények zavarosak, ellentmondók, megtévesztők, valótlanok, csak így lehetett heteken át zavartalanul elkövetni azt, ami történt. A Magyar Távirati Iroda hivatalos közleménye jól jellemzi a szellemet, ami akkor uralkodott. Hivatalos jelentés: 1942, január 10. A csetnikek közül eddig 1.100-at elintézték, a 2.000 foglyul ejtett csetnik ügyének elintézése folyamatban van" (Ekkor irtották ki Csurog és Zsablya zsidóságát. Egy másik jelentés: "a temerini csoport parancsnokát felhatalmazták, hogy az ellenállókat verjék agyon". (Ekkor gyilkolták meg a temerini zsidókat. Az első két nap a karhatalom emberei közül elesett 1. Később, amikor sokszáz halottat jelentenek, nem volt saját veszteség. Nyilvánvaló, békes polgárokat gyilkoltak meg. Ellenállókra beszéltek. Ki állt ellen? Az összeterelt asszonyok, a félholtra vert férfiak, talán a százszámra agyonvert gyermek?!

Csurogon kezdődött. Az első nap, január 5-én, csak kijelölt embereket öltek meg, másnap az áldozatokat csoportokba terelték a két gabonaraktárba, az elemi iskolákba és a községközi fogdába. Az összefogott embereket 7-én este legéppuskázták, majd reggel szekereken a holttesteket a Tiszához hordták és bedobták azokat a jég alá. A Lampel-raktárban a többszáz bezárt közül egyetlen kisfiú maradt élve, ő mondta el ennek a napnak történetét.

A magyar hivatalos kimutatás 887 áldozatot jelent, ebből 13 zsidót, Bajcsi Zsilinszki Endre országgyűlési képviselő által február 2-án Horthy Miklósnak átadott memoranduma szerint Csurogon ca 3000 áldozat volt. Az összes zsidók elpusztultak, közel 60 lélek. Zsablyán ugyanaznap kezdődött, ott kivitték az embereket a Tiszaparra és ott ölték meg őket.

A Fő-utca teljesen elnéptelenedett, alig maradt ott életben szerb vagy zsidó. Bajcsi Zsilinszki itt 1400-ra becsüli az áldozatokat, a magyar hivatalos 663-ra, abból 29 zsidó. Temerin, ez a tiszta magyar falu nemzetőrséget szervezett. Talán azért, hogy a garázdálkodást megakadályozza? Szó sincs róla! Rablásra és gyilkosságra szervezkedtek. A csendőröknek alig akadt „dolguk”. Leírhatatlan kegyetlenséggel megszárolták le a zsablyai Tiszaparra kivitt áldozatokat.

Itt a magyar hivatalos jelentés szerint a megölt 45 emberből 39 volt zsidó. Obecsén összekötözött kezekkel, élve dobták az embereket a jeges Ferenc-satornába. A magyarok itt 168 halottat jelentenek, ebből 78 zsidó. (A jugoszláv kiadás 96 zsidó nevét sorolja fel) Razziáztak még Kovilon, Gospodjincin, Gardinovcin, Mozsoron, Gyurgyevon, Lokon, Szentivánon, Srbobránban, Titelen, Vilovon, majd Ujvidéken.

AZ UJVIDÉKI RAZZIA

1942 jan. 12 Keresztes Fischer Ferenc belügyminiszter, Bartha Károly hadügyminiszter és Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök értekezletre ült össze Budapesten. Apatini Fernbach Péter ujvidéki főispán kivánságára és Feketealmi Czeidner Ferenc referátuma alapján, elhatározták, hogy a razziát kiterjesztik Ujvidékre is.

Czeidner, január 19-én Srbobránban az összehívott tiszti értekezleten előadta a razzia tervét és annak végrehajtását Grassy József vezérkari ezredesre bízta. Másnap, 20.-án Gál László csendőralezredes bemutatta a razzia részletesen kidolgozott tervét. Ennek alapján 240 járőrt formáltak. Ugyanaznap érkezett Ujvidékre Zöldi Márton hadnagy, — felvidéki és erdélyi véres akciók hírhedt figurája — 40 "válogatott" próbacsendőrrrel. Január 21.-én reggel hirdetmény jelent meg a házak falain, amelyben közlik a lakossággal a razziát és az arra vonatkozó rendelkezéseket. A "nyitány" ez volt: előre összeállított lista alapján összeszedtek néhány családot, kivitték a strandra és főbelőtték őket. A levante ott-honban igazolóbizottság ülésezett, elébük vitték a letartóztatottakat; akit nem igazoltak, azokat kivégezték. Az első nap 30-40 embert lőttek a Dunába, a járőrök további 30 embert öltek meg. Másnap, 22-én Litomerszki Oszkár vezérkari ezredes és Zöldi műcsatát rendeztek a báni palota előtt. Azután bekötötték néhány csendőr kezét és fejét, akik így mutatkoztak a járókelők előtt, azt mesélve, hogy razzia közben megtámadták őket. Később rumot osztottak a legénységnek. Czeidner elégedetlen volt az eredménnyel. —Hullákat akarok látni, — mondta Zöl-

dinek. Így virradt fel 23.-ának napja, amikor MECHANIZÁLTAK AZ EMBERÖLÉST. Kivégző helyeket jelöltek ki, ilyen volt pl. a NAK futballpálya. Itt körbe kergették az áldozatokat és célba lőtték rájuk. A szerb Uspenska temetőben halomba gyűltek a hullák. Spitzer Rudolf, egy néhány hónapos gyermek, anyja karjaiban fagyott meg a januári hidegben. A fürdő körül kétszer is razziáztak, kikergették az utcára és sortüzet nyitottak rájuk. Zöldi Márton szakasza razziázott a Kenyér utcában. A Schossberger házban Kerekes János csendőr egymaga 20 zsidót ölt meg. Vér olvasztotta a havat, piros embervér csordogált a lejrős utcán. Itt ölték meg Dr. Sattler Mátyást, a cionista organizáció elnökét, feleségét, orvos lányát. A strandon folyamőrök vették át a kivégzendőket, léket vágtak a befagyott Dunán és oda dobták az áldozatokat. Amikor délután leállították a razziát, még százak áltak a hóban, szóltanul várva sorsukra.

Bajcsi Zsilinszky memoranduma szerint az ujvidéki razziának 2.000 áldozata volt. A magyar hivatalos jelentés 879 halotról is, ebből — szerintük — 556 zsidó. Az ujvidéki hitközség a háboru után megkísérelte rekonstruálni az áldozatok névsorát. 760 névig jutottunk. Az egész délvidéki razziának cca 7.000 áldozata volt.

Ha az áldozatok számát és az egész véres akció tendenciáját kutatjuk, azt látjuk, hogy az elsősorban a zsidóság ellen irányult. Kerekes Sándor próbacsendőr egy kihallgatásnál ezt mondta: Parancsot kaptunk, hogy öljük meg minden zsidót és a szerbek közül azokat, akik nem tudnak magyarul. Ezt a zsidóirtást a falvakban maradékatlanul keresztül is vitték, csak Zsablyán maradt egyetlen zsidó életben. A háboru után állítólag ő tette fel a kötelet Feketealmi Czeidner Ferenc nyakára a zsablyai piac téren.

Történelmi tény: a községek magyar lakossága örömmel vette a razziát és abban sokan aktív részt vettek. Rabolt mindenki, a kinek erre alkalmá volt

a paraszt leölte a szomszéd szerbet, hogy elkösse tehenét, a csendőrök katonák tömték zsebeiket a rabolt pénzzel, ékszerrel. Dr. Kardos Imrének azért kellett meghalni, mert valakinek kellett a bélyeggyűjteménye, Kohn Gyula József kirablásáról Bányásági detektívfelügyelő jelentést küldött Budapestre: Kohnt hazakisérték, kinyitatták vele a páncélszekrényt, majd kikisérték az Uzelác szanatorium mellé és belőtték a Dunába; utána a szakácsnő, a házmesterné és két honvéd kirabolták a lakást. Így nézett ki a rendcsináló razzia. Vérlázítóan arcátlan volt az a hirdetemény, amelyet a honvéd állomásparancsnok adott ki a razzia befejezésekor: e háromnapos, nekünk egyáltalán nem kedves és magyar természetünknek nem megfelelő kutatás alatt felelőtlen és lázadó elemek 30-40 esetben honvédeinkre és csendőreinkre lőttek. Nehezen határoztam el magam a katonai rendszabályok ily gyors beszüntetésére, de bizva Ujvidék város lakóinak komolyságában és hazafiasságában mégis megtettem ezt, abban a reményben, hogy a honvédség jóindulatát a lakosság részéről hasonló jóindulat fogja követni", stb. stb. Az egész akkori rendszer képe ez: aljas, képmutató és hazug.

Nincs a magyar történelemnek sötétebb periódusa annál, mint amikor Horthy Miklós, ez a tehetségtelen, gyáva bábu volt a kormányzó. Orgovány, Siófok, Prónay-különítmény, Ébredő Magyarok — ez volt a kezdet. Innen egyenes út vezetett a razziáig.

De beszéljünk arról, hogy husz évvel később, amikor a délvidék visszacsatolása nemzeti aspiráció beteljesülés képében indult, Horthy vezérlete alatt középkori hadijárattá süllyedt, ahol hazafiak, büntetett előéletű útonállókból verbuvált „nemzetőrök” árasztották el a Bácskát. Jellemzésül: amikor e sorok íróját 1942 nyarán Budapesten letartóztatták és bevitték a Zrínyi utcai kapitányságra, a kihallgatást végző detektív négy szemközt a következőket mondta: „vegye tudomásul, hogy délvidékre került a magyar államrendőrség alja; korrupció banda, mindenre képes gengszterek. Az akkori kormányhatalom éppen úgy felelős volt a razziáért, mint a legutolsó próbacsendőr. Amikor a razzia híre tulment a határon, amikor a külföldi nagy lapok a felelősséget hollywoodi stílusban megpróbálták elhíttetni, hogy az csupán

az ujvidéki városvezetőség és az ötödik hadtest parancsnokának "tulkapása" volt. Az igazság az, hogy a razzia a honvédvezérkar főnöke rendelte el. Az sem igaz, hogy nem tudtak arról, miszerint a razzia véres fordulatot vett. A Magyar Távirati Iroda január 10.-i jelentése világos volt. Bárdossy László akkori miniszterelnök január 19.-én Bajcsi Zsilinszkitől értesült arról, hogy irtják Délvidék békés lakosságát. Megígérte, hogy leállítja, de nem tett semmit; még azután jöttek Ujvidék véres napjai. Detektívjelentések mentek Budapestre, amelyben leírják a razzia szörnyűségeit. Mindenki néma maradt és az elvadult csendőrök, katonák, civilek rabolhattak, gyilkolhattak heteken át, csak 30.-án állították ezt le. Bárdossy megbukott, jött helyébe Kállay Miklós, 1942 JULIUS 12.-én Popovics Milán országgyűlési képviselő interpellációjára adott válaszában Kállay azonosította magát a razzia vezetőivel és a képviselők tapsvihara közepette "a magyar nemzet nevében vállalta a felelősséget". Mondanom sem kell, hogy a háboru után Kállay ur a felelősségre vonás elől megszökött. Ez a beszéd szöveg szerint megjelent a Pesti Hírlap július 16-i számában.

A jugoszláv hatóságok a bűnösök egész sorát állították a háboru után bíróság elé. Czeidnert, Graszt, Zöldit és Báthory csendőrőrnagyot felakasztották, Vitéz Bajor Ferenc tábornokot Ujvidék katonai parancsnokát, Deák Leo zombori főispánt, vitéz dr. Nagy Miklós ujvidéki polgármestert, Zombory Gyula főkapitányt főbelőtték.

1945 őszen egy hűvös, már szürkülő délután ott álltam az ujvidéki "ledinán" egy kétszemélyes akaszfóta mellett, amelynek kötelein „vitéz” Grassy József tábornok és „vitéz” Zöldi Márton százados hulláját lengette a szél.

A délvidéki vérengzés a magyar zsidóság tragédiájának legsötétebb fejezete volt. De csak egyik fejezete!

VRHOVNI SUD VOJVODINE U NOVOM SADU
Broj: Vk.16/1946

U.749/46

2755 K.23-3a-1/N-II

U I M E N A R O D A I

Vrhovni sud Vojvodine kao krivični sud u ve-
ću koje su sačinjavali predsednik Vrhovnog suda Voj-
vodine Petar Varga kao predsednik veća i sudija
Vrhovnog Suda Vojvodine Kalman Kovača i Stevana
Krdžalića, kao članova veća, te zapisničar Sofija
Nedučin, u krivičnom predmetu protiv optuženog
SOMBATHELJI-KNAUS FERENCA I DRUG. povodom optuž-
nice Javnog tužioštva A.F.V.I.Br. 749/46 od 13
oktobra 1946 godine na javnom pretresu održanom
22 oktobra do 28 oktobra 1946 godine u prisutnosti
optuženih Sombathelji - Knaus Ferenc, Feketehalmi-
Cajdner Ferenc, Graši Jožefa, Gal Lajoša, Dr. Zöldi
Martona, Dr. Bajšai-Bauer Ernea, Dr. Nadj
Mikloša, Bajor-Bajer Ferenc i Perepatić Pala, za-
tim Dr. Djetvai Karolja pomoćnika Javnog tužioca
Vojvodine i Žarka Atijasevića javnog tužioca okru-
ga novosadskog, te branioca optuženih i to: Sveto-
zara Stakića, advokata kao branioca po službenoj
dužnosti za optužene: Sombathelji-Knaus Ferenc i
Perepatić Pala, Dr. Jefta Nović, advokata kao
branioc po službenoj dužnosti za optužene: Feko-
tehalmi-Cajdner Ferenc i Bajor-Bajer Ferenc,
Milana Ivanovića, advokata kao branioca po služ-
benoj dužnosti za optuženog Graši Jožefa, Mihaila
Ramača, advokata kao branioca po službenoj duž-
nosti za optuženog Dr. Bajšai - Bauer Ernea i Dr.
Nadj Mikloša i Katarine Marinković, advokata kao
branioca po službenoj dužnosti za optužene:
Dr. Zöldi Martona i Gal Lajoša, te Petar Aranicki
sudija okružnog suda kao tumača, posle sprovede-
nog dokaznog postupka i saslušanja optužbe i od-
brane doneo je i 30 oktobra 1946 godine proglasio
ovu

P R E S U D U :

I. OPTUŽENI SOMBATHELJI-KNAUS FERENC, rođen
17 maja 1887 godine u Djöru, od oca Knaus Ferenc
i majke rođj. Sombathelji Ane, madjar, državlja-
nin republike Madjarske, general i načelnik gene-

ralštaba u bivšoj honvedskoj vojsci, oženjen, poslednje boravište u Budim-Pešti, bez imovine, pravosnažno osuđen od strane mađjarskog narodnog suda u Budim Pešti na doživotnu robiju kao ratni zločinac, sada u istražnom zatvoru.

II. OPTUŽENI FEKETEHALMI-CAJDNER FERENC; rođen 22 novembra 1890 godine u Piški / Rumunija/ od oca Gustava i majke rođj. Valinger Vilhelmine, Mađjar, državljaniin republike Mađjarske, general bivše honvedske vojske, oženjen, otac jednog deteta, osuđen od strane mađjarskog narodnog suda kao ratni zločinac na kaznu smrti vešanjem, sada u istražnom zatvoru.

III. OPTUŽENI GRAŠI JOŽEF, rođen 31 decembra 1894 godine u Selesu /Cehoslovačka/, od oca Jožefa i majke rođj. Lerman Marije, Mađjar, general bivše honvedske vojske, oženjen, otac jednog deteta, državljaniin republike Mađjarske, bez imetka, sa poslednjim boravištem u Budimpešti, pravosnažno osuđen od strane mađjarskog narodnog suda u Budim-Pešti, kao ratni zločinac na kaznu smrti vešanjem, sada u istražnom zatvoru.

IV. Optuženi Gal Lajoš, rođen 13 aprila 1898 godine rođen u Herešturkanju, od oca Denesa i majke rođj. Falbek Lujze, Mađjar, bivši žandarmerijski viši oficir, državljaniin republike mađjarske, oženjen, otac dvoje dece, sa poslednjim boravištem u Budim Pešti, kažnjen sa 15 godina robije od strane Specijalnog suda šefa mađjarskog generalštaba, sada u istražnom zatvoru.

V. Optuženi Dr. Zöldi Marton, rođen 14 avgusta 1912 godine, u Sradu Rumunija, od oca Martona i majke r. Valarije Mađjari, mađjar, državljaniin republike mađjarske, oženjen, otac jednog deteta, bez imetka, sa poslednjim boravištem u Budim-Pešti, osuđen od strane mađjarskog narodnog suda u Budim Pešti, kao ratni zločinac na kaznu smrti vešanjem, sada u istražnom zatvoru.

VI. Optuženi Bajšai - Bauer Dr. Erne, rođen 31 oktobra 1893 godine u Budim Pešti, od oca Ernesta i majke rođj. Langer Etel, Mađjar, državljaniin republike Mađjarske, oženjen, otac jednog deteta, podžupan bivše Bačko-Bodroške županije sa poslednjim boravištem u Sombathelju, sada u istražnom zatvoru.

VII. Optuženi Dr. Nadj Mikloš, rođen 25 jula 1887 godine u Znajmu /Moravska/ od oca Mikloša i majke rođj. Ebeling Antonije, Madjar, državljaniin Republike Madjarske, oženjen, otac jednog deteta, sa poslednjim boravištem u Kesegu - Madjarska, sada u istražnom zatvoru.

VIII. Optuženi Bajor - Bajer Ferenc, rođen 21 marta 1883 godine, od oca Ferenca i majke r. Roz Marije, poreklom iz Pečuja, madjar, državljaniin Republike Madjarske, general bivše honvedske vojske, oženjen, otac jednog deteta, osudjen na 2 godine ro-bije, pred madjarskim sudovima, sa poslednjim bora-vištem u Budim Pešti, sada u istražnom zatvoru.

IX. Optuženi Perepatiđ Pal, rođen 26 juna 1908 godine, u Sl. Brodu, od oca Julija i majke rođjene Zajac Jelisavete, madjar, državljaniin ENRJ. oženjen, otac dvoje dece, imućan, trgovac u Novom Sadu, sa poslednjim boravištem u Budim Pešti, sada u istražnom zatvoru.

k r i v i s u

i to:

I. Optuženi Sombathelji - Knaus Ferenc, što je:

1. posle verolomnog napada hitlerovske Nemačke na Sovjetski Savez juna 1941 god. u svojstvu komandanta Karpatske grupe madjarsko-fašističkih armija koje su upale u Sovjetski Savez znao i odobravao zločine i teror svojih trupa nad mirnim stanovništvom Sovjetske Ukrajine i zarobljenicima Sovjetskog Saveza;

2. od početka septembra 1941 godine do 3. aprila 1944 godine bio šef generalštaba madjarske fašističke vojske, koja se na strani Hitlera i Mussolinija borila protiv slobodoljubivih naroda. Kao šef generalštaba i vrhovni komandant bio je organizator madjarske-fašističke vojne sile i pomagač ratnih napora hitlerovske Nemačke. Za vreme njegovog komandovanja madjarske fašističke jedinice izvršile su bezbroj zverstava, ubijanja, i sistematskih pljačkanja okupiranih oblasti i nezaštićenog stanovništva;

3. kao šef generalštaba hortijevkse Madjarske obrazovao, septembra 1941 godine, specijalni sud koji je pod njegovim neposrednim rukovodstvom i nadzorom, krvavim terorom, osudjivanjem na smrt i dugogodišnju robiju služio kao sretstvo za ugušivanje i uništavanje naprednih pokreta. Ovaj sud je samo sa teritorije okupiranje Bačke osudio na smrt oko 200

rodoljuba. Kao šef generalštaba optuženi Sombathelji imao je lično pravo da pomiluje osudjene ali je ovo svoje pravo retko upotrebljavao. Tako je u sporazumu sa ratnim zločincem Milanom L. Popovićem odbio da pomiluje na smrt osudjenog narodnog heroja Svetožara Markovića;

4. Na sastanku 4. januara 1942 godine u Budim - Pešti sa ministrom unutrašnjih poslova Keresteš-Fišer Ferencom i ministrom narodne odbrane Karoljem Barta učestvovao u donošenju odluke o sprovođenju racije u Šajkaškoj. Sprovedenje racije poverio je optuženom Feketehalmi-Cajdner Ferencu sa naročitim uputstvom da se pri vršenju racije ima primeniti odmazda, što je imalo za posledicu masovna ubijanja i zlostavljanja nevinog stanovništva u Šajkaškoj. Ovo je učinio u cilju uništavanja našeg naroda i ugušivanja narodnog otpora protiv okupatora;

5. Dok je još trajala krvava racija u Šajkaškoj dana 12 januara 1942 godine učestvovao u donošenju odluke o proširenju racije. Po ovoj odluci racija je proširena na teritoriju koja graniči linijom Stari Bešej - Srbobran, Pašičevo, B. Petrovac, Tovariševo, Bačka Palanka, uključivši i grad Novi Sad. Sprovedenje racije na proširenoj teritoriji poverio je optuženom Feketehalmi-Cajdner Ferencu za koga je znao kakvim je krvavim metodama sprovodio raciju u Šajkaškoj. Poveravajući sprovedenje racije optuženom Feketehalmi-Cajdneru predložio mu je da konci "ustanka" vođe u Novi Sad i time uputio optuženoga Cajdnera, da na nevino stanovništvo Novoga Sada primeni iste one krvave mere koje su primenjivane u Šajkaškoj. Nakon toga odobrio je plan o krvavoj raciji, koji je izradio optuženi Feketehalmi - Cajdner, a prema kome je sprovedena u NovomSadu krvava racija od 21 - 23 januara 1942 godine u kojoj je na zveraki način poubijano oko 1000 nevinih lica i izvršen niz pljački, a posle toga po istoj odluci izvršena je od 26 do 28 januara 1942 godine racija u St. Bečeju u kojoj je na zverski način poubijano oko 200 nevinih lica i izvršen niz pljački;

6. Od proleća 1942 godine pa za čitavo vreme dok je bio šef generalštaba upotrebljavao za radne jedinice munikaša na istaknutim i opasnim mestima fronta za vadjenje mina i nošenje municije u prve linije, a u cilju njihovog uništenja;

7. u cilju izbegavanja svoje odgovornosti i odgovornosti optuzenih ratnih zlocinaca Feketehalmi-Cajdner Ferenc, Graši Jožefa, Gal Lajoša, Zöldi Martona i drugih, odugovlačio i sprečavao sudjenje istima, a kada je pod pritiskom demokratskog javnog mnjenja ipak moralo doći do sudjenja, organizovao prividno sudjenje, optuzene ostavio na slobodi i time im omogućio begstvo u Nemačku.

Ovim svojim delima i radnjama optuzeni Sombathelji-Knaus Ferenc u vreme rata i neprijateljske okupacije bio je pokretač, organizator i naredbodavac za osudjivanja na smrtnu kaznu i za njihova izvršenja na hapšenja, mučenja, masovna ubijanja, pljačkanja i odvođenja na prisilni rad stanovništva Jugoslavije, pa je time počinio ratne zločine iz tačke 3. člana 2 u vezi tač. 2 čl. 2. Zakona o potvrđivanju i izmenama i dopunama zakonu o krivičnim delima protiv naroda i države, a kažnjivo po čl. 4 istoga zakona.

II. Optuzeni FEKETEHALMI-CAJDNER FERENC stoje:

1. posle prethodnog sporazuma sa optuzenim Sombathelji-Knaus Ferencom izradio detaljan plan za sprovođenje racije u Šajkaškoj. Kao komandant V. Segedinske armije bio je organizator i neposredni naredbodavac pri izvršenju ove krvave racije a upotrebio je svoje naoružane trupe, medju njima i tenkovske jedinice u napadu na nevino stanovništvo Šajkaške. Ovo je učinio u cilju uništavanja našeg naroda i ugušivanja narodnog otpora protiv okupatora. Sprovođenje terorističkih vojnih akcija na terenu poverio je honvedskom pukovniku, ratnom zlocincu Deak Laslo-u. Tokom ove krvave racije u Šajkaškoj na zverski način poubijano je oko 3.000 nevinih lica;

2. dok je još besnela racija u Šajkaškoj otišao je u Budimpeštu i 17 januara 1942 godine sastao se sa optuzenim Sombathelji-Knaus Ferencem. Na ovom sastanku sporazumeli su se da organizuje i sprovede raciju na proširenoj teritoriji, koja se graniči linijom St. Bečej - Srbobran - Pašičevo - Bački Petrovac - Tovariševo - Bačka Palanka uključivši i grad Novi Sad. Odmah sutradan 18 januara izradio je detaljan plan za sprovođenje ove akcije, a dan docnije 19 januara otišao je u Srbobran gde je održao sastanak sa podređenim komandantima. Sprovođenje racije u Novom Sadu poverio je optuzenom Graši Jožefu. Po njegovom nalogu prisutni pukovnik Deak Laslo upoznao je prisutne komandante sa krvavim metodama,

koje je u praksi primenjivao u Šajkaškoj. Dok je racija besnela u Novom Sadu od 21 do 23 januara aktivno je potstrekavao potčinjene komandante i vojnike na vršenje krvoprolića, naredjivao mitraljiranje po ulicama i pucanje u prozore. Masovni zločini izvršeni su na štrandu, na igralištu NAKA, na almaškom groblju, u Mileticevoj, Dunavskoj, Rumenačkoj i drugim ulicama, te po dvorištima i kućama;

3. Da bi prikrrio masovne zločine redovno slao ratne izveštaje u kojima je iznosio izmišljene podatke o tobožnim ratnim operacijama protiv pobunjenika u Šajkaškoj i Novom Sadu. U tome cilju radi zavaravanja demokratske javnosti predložio je za odlikovanje optuženog Zöldi Kartona, ratnog zločinca Deak Laslo-a i dr. koji su se naročito istakli u ovim ubilačkim akcijama;

4. Posle begstva iz Mađjarske u proleće 1944 godine, otišao u Berlin, gde je stupio u SS formacije sa činom "Gruppenführer-a". Do kraja veran Hitleru i fašizmu, aktivno je učestvovao u borbama protiv savezničkih trupa u Normandiji i bio odlikovan gvozdenim krstom. Posle Salašijevog njilaškog puča u Mađjarskoj stupio je u vladu kao zamenik ministra narodne odbrane, braneći do kraja pozicije fašističkih zločinaca, koje je Crvena Armija u svome nadiranju ka Berlinu goñila, pa je kao takav odbacio Sovjetsko-mađjarsko primirje i organizovao otpor protiv Crvene Armije.

Ovim svojim delima i radnjama optuženi Fekethalmi-Cajdner Ferenc, bio je u vreme rata neprijateljske okupacije organizator, podstrekač i naredbodavac masovnih ubistava, mučenja, hapšenja i pljačke stanovništva Jugoslavije kao i rukovodilac oružanih operacija protiv njenih saveznika, čime je počinio ratne zločine iz tačke 3 člana 3 Zakona o potvrdi i izmenama i dopunama zakona o krivičnim delima protiv naroda i države, kažnjivo po članu 4 istoga zakona.

III. Optuženi GRAŠI JOŽEF, što je:

1. - 19 januara 1942 godine u Srbobranu prihvatio i složio se sa uputstvima i naredjenjima optuženog Fekethalmi-Cajdner Ferenca u pogledu sprovađanja racije u Novom Sadu i kao komandant mesta formirao zloglasni odbor za legitimisanje, a u saradnji sa optuženim Gal Lajošom i ratnim zločincem Talijan Jožefom izradio detaljan plan za sprovođenje ove racije. Optuženi Graši Jožef je pre početka racije svojim potčinjenim stavio do znanja da želi čišćenje varoši od buntovnih eleme-

nata i odmazdu nad njima. Sproveo je krvavu raciju od 21 - 23 januara 1942 godine. U toku iste, nezadovoljan rezultatima prva dva dana, potstrekovao je svoje potčinjene na vršenje masovnih ubijanja pa je tako 23 januara racija dostigla nečuvene razmere u Miletičevoj, Dunavskoj, Rumenačkoj i Bojevićevoj ulici, na štrandu, na igralištu NAKA i po pojedinim kućama. Ubijeno je oko 1000 lica a među njima mnogo staraca žena i dece;

2. u svojstvu komandanta XIII lake honvedske divizije na Istočnom frontu od juna do novembra 1942 godine, znao, odobravao i potstrekovao svoje trupe na vršenje terora nad mirnim i nezaštićenim stanovništvom, nad ratnim zarobljenicima i nad radnim jedinicama;

3. posle begstva iz Madjarske početkom 1944 godine stupio u Nemačkoj u SS formacije i u istima mu je bio priznat čin generala, a posle Salašijevog puča u Madjarskoj oktobra 1944 godine postao je komandant novostvorene madjarsko-fašističke SS divizije "Hunjadi" čiji su delovi vodili borbe sa Crvenom Armijom u Gornjoj Šleziji.

Ovim svojim delima i radnjama optuženi Graši Jožef bio je u vreme rata i neprijateljske okupacije organizator, naredbodavac, potstrekadž i neposredni izvršilac masovnih ubistava mučenja i pljačkanja nad stanovništvom Jugoslavije i njezinih saveznika, pa je time izvršio ratne zločine iz tač. 3 i 6 čl. 3 Zakona o potvrdi i izmenama i dopunama zakona o krivičnim delima protiv naroda i države kažnjivo po čl. 4 istoga zakona.

IV. OPTUŽENI GAL LAJÓŠ, što je:

1. Za vreme okupacije postao komandant novostvorene žandarmerijske škole u Novom Sadu, koja je osnovana sa ciljem da vaspitava žandare za vršenje terora nad stanovništvom okupirane Bačke i da bude raspoloživa za brzu upotrebu;

2.- 20 januara 1942 godine u Novom Sadu izradio je zajedno sa ratnim zločincem Talijan Žožeфом plan za sprovođenje krvave racije podelivši grad na tri reona i rasporedivši 240 ustrojenih, istražnih, sabirnih i sprovednih patrola sa njihovim komandnim i kontrolnim oficirima. Postao je komandant ovih patrola ma da nije bio po rangu najstariji žandarmerijski oficir u gradu. U tom svojstvu preneo je zahteve optuženih Feketehalmi-Cajdner Ferenc i Graši Jožefa na potčinjene koje je i po vlastitoj inicijativi potstrekovao u više mahova

na masovna ubijanja nevinog civilnog stanovništva i bezobzirnu pljačku. Po njegovom naredjenju je ratni zločinac Zergenji pronašao pogodno mesto za gubilište na zaleđenom Dunavu.

Ovim svojim delima i radnjama optuženi Gal Lajoš bio je u vreme rata i neprijateljske okupacije organizator, naredbodavac i potstrelač masovnog ubijanja stanovništva Jugoslavije i pljačke, pa je time počinio ratne zločine iz tač. 3 čl. 3 Zakona o potvrđi i izmenama i dopunama zakona o krivičnim delima protiv naroda i države, kažnjivo po čl. 4. istoga zakona.

V. OPTUŽENI DR. ŽOLDI MARTON, što je:

1.- 20 januara 1942 godine došao iz Seksarada u Novi Sad po specijalnom uputstvu mađjarskog fašističkog ministarstva narodne odbrane. U toku novosadske racije bio je komandant - kontrolni oficir 50-60 patrola sa kojima je aktivno i neposredno učestvovao u ubijanju civilnog stanovništva u Miletičevoj Bojovićevoj, Rumeničkoj i drugim ulicama;

2. Kad je saznao za bitku insceniranu noću između 22 i 23 januara 1942 godine u blizini bivše banovine, radi izazivanja sto većeg krvoprolića, previo je zdrave žandarme kao da su ranjeni i poslao ih da se pokazuju pred honvedima i žandarima;

3.- Posle begstva iz Mađjarske januara 1944 godine dobrovoljno stupio je u Nemačkoj u SS formacije kao oficir, a posle Salašijevog njilaškog puča u Mađjarskoj postao je oficir novostvorene mađjarsko-fašističke SS divizije "Hunjadi" i produžio borbu protiv Crvene Armije, koja je zadirala prema Nemačkoj.

Ovim svojim delima i radnjama optuženi Dr. Žoldi Marton izvršio je u vreme rata i neprijateljske okupacije krivična dela, organizovanja i izvršavanja masovnih ubistava, mučenja i hapšenja stanovništva Jugoslavije i pljačke čime je počinio ratne zločine iz tač. 3. čl. 3. Zakona o potvrđi i izmenama i dopunama zakona o krivičnim delima protiv naroda i države, kažnjivo po čl. 4 istoga zakona.

VI. OPTUŽENI DR. BAJŠAI - BAUER ERNE, što je:

1.- za vreme okupacije 1941 - 1944 godine u svojstvu podžupana okupirane Bačke organizovao okupatorsku upravu u duhu zakona i naredaba fašističke Mađjarske. U celoj Bačkoj prisilnim merama ostvarivao je vođstvo desničarski nastrojenih elemenata i sprovodio šovenističku politiku;

2. u svojstvu podžupana, preko potčinjenih

sreskih načelnika i organa kontra-špijunaže /Ké-melháritó/, a u cilju slabljenja otpora, sproveo je u Bačkoj popis rođoljuba tzv. "sumnjivih elemenata" pristalica NOP-a, radi ustrojavanja kartotake i odašiljanja istih na front sa kažnjeničkim radnim jedinicama u nameri njihovog materijalnog upropašćavanja i fizičkog istrebljavanja, usled čega je izgubio život veliki broj građana;

3. - aktivno učestvovao u opštim pripremama krvoprolića u Bačkoj. Odmah po svom dolasku za podžupana, zatrovan nacionalnom i rasnom mrznjom, slao je lažne izveštaje u kojima je političko stanje u Bačkoj prikazivao teškim i da je zato neophodna oružana vojnička akcija. Prvih dana krvave racije u Šajkaškoj došao je na dogovor u Žabalj i tu se povezao sa pukovnikom Deak Laslom, rukovodiocem krvave racije u Šajkaškoj i zajedno sa ratnim zločincem sreskim načelnikom Vukovari Belom, izradio plan o učestvovanju civilne uprave u izvršenju racije. Prilikom ovog boravka u Žablju lično je obilazio prostorije u kojima su se nalazili ispremlaćeni građani, potpuno se saglasio sa terorističkim merama i odobrio ubilački rad pukovnika Deak Lasloa;

4. - u svojstvu podžupana Bačke županije, sprovodio i izdavao naredjenja za logorisanje tzv. "sumnjivih elemenata", koja su naredjenja podređjeni sreski načelnici i izvršavali;

5. - aprila 1944 godine učestvovao je u obrazovanju centralnog "GETA" u Bačalmašu i učestvovao u organizovanju deportacije Jevreja iz cele Bačke u taj logor. U logoru pod mizernim i teškim uslovima mučeni su i maltretirani, a zatim upućeni u Nemačku u logore smrti, odakle se velika većina nije vratila;

6. - organizovao je sistematako izrabljivanje Bačke u ekonomskom pogledu. Stavio na raspoloženje fašističkoj Nemačkoj i fašističkoj Mađarskoj 10.000 komada rogate marve i na taj način pomagao ekonomske i ratne napore neprijatelja.

Ovim svojim delima i radnjama optuženi Bajšai-Bauer Erne, bio je za vreme rata i neprijateljske okupacije pokretač, organizator i naredboдавac ubistava, hapšenja, mučenja, prisilnog iseljavanja i odvođenja u koncentracione logore, u internaciju i prisilan rad stanovništva Jugoslavije, pomagao je okupatora u sprovođenju rekvizicije i bio istaknuti funkcioner terorističkog aparata okupatora, čime je počinio ratne zločine iz tač. 3 i 6

čl. 3 Zakona o potvrđi i izmenama i dopunama zakona o krivičnim delima protiv naroda i države, kažnjive po čl.4.istoga zakona.

VII. OPTUŽENI DR. NADJ MIKLOŠ, što je:

1.-za celo vreme okupacije od 1941 do 1944 godine kao gradonačelnik Novoga Sada, organizovao upravu u duhu mađjarskih fašističkih zakona i propisa, ostvarivao fašističko mađjarsko vodjstvo u političkom, privrednom i društvenom životu grada, na štetu naročnih interesa. Davao je izraza svom fašističkom ubedjenju na mnogobrojnim svečanostima, manifestacijama i drugim priredbama;

2.-dana 7 oktobra 1941 godine u Novom Sadu prisustvovao je na konferenciji kod ratnog zločinca Velikog župana Fernbah Petera, kojom se prilikom raspravljalo o merama protiv rodoljuba i učestvovao je u donošenju odluke, da se od viših faktora fašističke Mađjarske zatraži sprovođenje akcija uz sudelovanje vojske;

3. -za vreme krvoprolića u Novom Sadu 23 januara 1942 god. snabdevao je okupatorske trupe vinom, rumom i čajem, na teret terorisanoga grada i ovim je u znatnoj mери doprineo da se rasplji krvološtvo opijene vojničke rulje, koja je masovno ubijala;

4.- krajem aprila 1944 godine u saradnji sa gestapoom učestvovao je u organizovanju deportacije Jevreja iz Novog Sada. U tome cilju 26 aprila 1944 godine izdao je oglas zajedno sa ratnim zločincem Zombori Djulom i zabranio kretanje Jevreja. Kratko vreme posle ovoga usledilo je deportovanje Jevreja. Deportovani novosadski Jevreji prvo su oduvučeni u koncentracione logore, a zatim u logore smrti u Nemačkoj, odakle se velika većina njih nije vratila;

5.- prilikom begstva iz Novog Sada 8 oktobra 1944 god. poneo je 320.000.-penga gradskog novca, 4 gradska automobila i 1 kamion.

Ovim svojim delima i radnjama optuženi Dr. Nadj Mikloš, bio je u vreme rata i neprijateljske okupacije naredbodavac i pomagao pri odvođenju stanovnika u koncentracione logore i na prisilan rad, bio je naredbodavac pri vršenju pljačke i istaknuti funkcioner terorističkog aparata okuptora, čime je izvršio ratne zločine iz t.3 i 6 čl.3.Zakona o potvrđi i izmenama i dopunama zakona o krivičnim delima protiv naroda i države kažnjive po čl. 4. istoga zakona.

VIII. OPTUŽENI BAJOR-BAJER FERENC, što je:

1.-odmah po okupaciji postao vojni komandant grada Novog Sada. Ovu funkciju vršio je za čitavo

vreme vojne uprave od 17 aprila do 30 avgusta 1941 godine. Svojim naredjenjima sprovodio je protiv naroda, mere okupatora na štetu narodnih interesa;

2.-kao komandant Novoga Sada obrazovao je Odbor deseterice u kome su bili ratni zločinci:Nadj Djeze, Kramer Djula, Dr. Nadj Ivan i dr. i uz pomoć ovog zloglasnog Odbora deseterice, odredjivao je terorističke mere protiv domaćeg stanovništva;

3.-odmah na početku okupacije sproveo i izvršio naredbu o prinudnom iseljavanju dobrovoljaca sa rokom od 48 sati, lišavajući ih celokupne imovine. Ovim progonjenim ljudima naneo je nenaknadivu materijalnu i moralnu štetu, jer su godinama bili izloženi bedi, nemaštini i smrti po logorima;

4.- u svojstvu komandanta Novoga Sada, aprila 1941. godine nametnuo je novosadskim Jevrejima da plate 5,000.000 penga, koju su sumu ovi i isplatili delom u gotovom novcu, delom u nekretninama i dragocenostima do visine od 3,400.000.- penga. Od ove svote poklonio je DMKS-u, mađjarskoj petokolonaškoj i profašističkoj organizaciji 550,000 penga, generalu Novakoviću dao je 720.000. penga, državnom sekretaru Bončoš Miklošu oko 100.000 penga, a ostatak je prisvojio sebi.

Ovim svojim delima i radjama optuženi Bajor-Bajer Ferenc bio je za vreme rata i neprijateljske okupacije pokretač, organizator, naredbodavac i neposredni izvršilac prisilnog iseljavanja i odvođenja u koncentracione logore, pljačkao je javnu i privatnu imovinu i bio je istaknuti funkcioner terorističkog aparata okupatora, čime je počinio ratne zločine iz tač.3 i 6 čl. 3 zakona o potvrdi i izmenama i dopunama zakona o krivičnim delima protiv naroda i države, kažnjive po čl. 4. istoga zakona.

IX. OPTUŽENI PEREPATIĆ PAL, što je:

1. -odmah po dolasku okupatora u Novi Sad, stupio u službu mađjarske kontra-spijunaže - "Kémelháritó". Kao domaći čovek davao je šoferima "Kémelháritó-a", ratnim zločincima Kun Bertalanu i Dežaknai Martonu podatke o svojim sugrađjanima. Učestvovao je u svim značajnim akcijama "Kémelháritó-a", legitimišući privedena lica i dajući o ovima informacije. Kontrolisao je spiskove na smrt osuđenih lica, koja su bila dovođena na streljanje na Dunavskoj obali, sam je izdavao naloge za hapšenje i lično zlostavljao žrtve. U društvu oficira "Kémelháritó-a" obilazio je logore "sumnjivih" i taoca, pljačkao imovinu uhapšenih i njihovih srodnika;

2.- prilikom sprovođenja racije u Novom Sadu

od 21 - 23 januara 1942 godine bio je denuncijant i saradnik zlogasnog odbora za legitimisanje;

3.- posle krvave racije u Novom Sadu naročito se istakao svojim ucenjivanjem gradjana i pljačkom imovine uhapšenih i poubijanih Srba i Jevreja. Kao čovek naročitog poverenja fašističke uprave postao je komesar u više privrednih preduzeća.

Ovim svojim delima i računama optuženi Perepatić Pal, bio je za vreme rata i neprijateljske okupacije pomagač i izvršilac ubistava, hapšenja, mučenja, odođenja u internaciju, te pljačke imovine stanovništva Jugoslavije, bio je istaknuti funkcioner terorističkog aparata okupatora, čime je počinio ratne zločine iz tač. 3 i 6 čl. 3 Zakona o potvrdi i izmenama i dopunama zakona o krivičnim delima protiv naroda i države, kažnjivo po čl. 4 istoga zakona.

Pa se zato na osnovu člana 4 Zakona o potvrdi i izmenama i dopunama Zakona o krivičnim delima protiv naroda i države.

O S U D J U J U :

i to:

Opt. I. SOMBATHELJI-KNAUS FERENC na kaznu smrti streljanjem i na konfiskaciju celokupne imovine.

II. opt. FEKETEHALMI CAJDNER FERENC na kaznu smrti vešanjem, koje se ima izvršiti javno u Žablju i na konfiskaciju celokupne imovine.

III. opt. GRAŠI JOŽEF na kaznu smrti vešanjem koje se ima izvršiti javno u Novom Sadu i na konfiskaciju celokupne imovine.

IV. opt. GAL LAJOS na kaznu smrti streljanjem i na konfiskaciju celokupne imovine.

V. opt. Dr. ZSIDI MARTON na kaznu smrti vešanjem koje se ima izvršiti javno u Novom Sadu i na konfiskaciju celokupne imovine.

VI. opt. Dr. BAJŠAI-BAUER ERNE na kaznu smrti streljanjem i na konfiskaciju celokupne imovine.

VII. optuženi Dr. NADJ MIKLOŠ na kaznu smrti streljanjem i na konfiskaciju celokupne imovine.

VIII. opt. BAJOR-BAJER FERENC na kaznu smrti streljanjem i na konfiskaciju celokupne imovine.

IX. opt. PEREPATIĆ PAL na kaznu smrti streljanjem, na trajan gubitak političkih i građanskih prava i na konfiskaciju celokupne imovine.

Naprotiv optuženi Dr. Bajšai-Bauer Erne

oslobadja se od 4. tač. optužnice da je 22. januara 1942. godine došao u Novi Sad na sastanak sa optuženim Čajdnerom i Grašiem.

O B R A Z I O Ž E N J E :

Sud je na osnovu iskaza samih okrivljenih, - iskaza na pretresu preslušanih svedoka: ud. Jele-
ne Jovanjić, Kolarov Aleksandra, Vekeš Deže-a, Jo-
vanović Vojina, Hirš Riharda i Vidor Andrije, -

Zatim na pretresu pročitanih iskaza svedoka
Frank Julija, Simin Koste, Vučkov Jovana, Čamprag
Dušana, Vlahović Marka, Varlamov Aleksandra, Nova-
ković Žarka, ud. Putnik Katica, Pušić Emila, Tanur-
djić Nikole, Holender Gizele, Dosler Marka, Breder
Marije, Flajšman Ljudevita, Henig Zigmunda, Vujić
Sofije, Polak Vatroslava, Levinger Lasla, Sefer
Josifa, Batori Geze, Dr. Deak Lea, Hedji Jožefa,
Abraham Janoša, Dr. Turmezei Ištvana i Gegeš Ar-
pada,

originalne otpusnice iz zatvora "Kémelharító"
za Radujkov Milorada sa potpisom IX optuženog Pere-
patic Pavla, -

originalnih akata podžupana Bačko-Bodroške
županije sa potpisom VI. optuženog Bajšai Erne br.
251/41, 179/41, 243/42, 326/41, 171/41, 217/44,
1178/44, 362/42, -

overenih prepisa akata Sreskog načelnika u
Žablju br. 2388/41, 66/42, 69/42, 87/42, 70/42,
452/42, 486/42, 736/42, 737/42, 791/42, 816/42,
809/42, 991/42, 1041/42, 1116/42, 1117/42,
1118/42, 1245/42, 1327/42, 1347/42, 550/42 i opštinskog
poglavarstva u Djurdjevu br. 70/42 i 100/42, -

overenog prepisa zvanične beleške staro-
bečejskog sreskog načelnika Dr. Djure Karolja sa pod-
županske konferencije održane u Somboru 15. aprila
1944. godine, akta sreskog načelnika br. 7/42 i akta
sreskog načelnika starobečejskog br. 43/42, -

originalnog akta ispostave M. kr. policije
u Novom Sadu Pov. br. 59/41 i akta general-lajtnan-
ta Novakovića br. 6254/41, -

overenog prepisa delova presude suda šefa
generalštaba M. kr. honvedstva br. 448/43 i na kon-
cu,

overenog prepisa članka Iles Bele u listu
"Ujszó" u Budimpešti od 8. januara 1946. godine:
ustanovio činjenično stanje za ove optužene
kako je to navedeno u dispozitivu ove presude. -
Ceneći iskaze i odbranu optuženih, sud je

našao sledeće:

1. ređ. optuženi Sombathelji Knaus Ferenc u pogledu prve i druge tačke dispozitiva, da je bio komandant Karpatske grupe armija na istočnom frontu i da je bio šef Generalštaba fašističke vojske, ali se brani da je njemu poverenu grupu armija vodio samo do Dnjestra gde su se armije zaustavile kao okupatorske trupe a dalje da je išao samo general Dalnoki Mikloš sa brzom divizijom. Poriče da bi njegove trupe imale ratne zarobljenike i da bi nečovečno postupio sa ovim i sa stanovnicima SSSR-a. Istu ovu odbranu je izneo u vezi 6. tačke dispozitiva.

U vezi tačke dispozitiva priznaje da je šef generalštaba obrazovan po njegovom predlogu i da je isti osudjivao na smrt mnogo rodoljuba i u Bačkoj, ali se brani da je njegov predlog bio osnovan na ranijim mađjarskim zakonima i da je sam postupak pred ovim sudom bio blaži od onoga pred prekim sudom. Naveo je još i to da je šef generalštaba morao preduzeti ovu meru, jer ni jedan šef generalštaba nesme dozvoliti širenje defetizma i pacifizma u redovima vojske i građanstva, jer bi značilo slabljenje vojske, a on je hteo da svoju vojsku sačuva kako bi ju mogao prevesti prvo na stranu Amerikanaca i Engleza a zatim na stranu SSSR-a. Što se pak tiče pomilovanja, on je udovoljio svakoj molbi gde je sud istu preporučio. U slučaju narodnog heroja Svetozara Markovića već je bio odlučio da smrtnu kaznu pretvori u vremensku, kada mu je tadašnji narodni poslanik Srba u Mađjarskom fašističkom parlamentu Milan L. Popović izjavio da Svetozar Marković nije to zaslužio jer je najgori čovek na svetu. Navode 4 i 5 tačke dispozitiva u vezi racije u Žablju i Novom Sadu, optuženi Sombathelji Ferenc je delimično priznao ali se brani da prilikom određivanja takozvanog "oružanog čišćenja" u Žablju i okolini nije odredio odmazdu dok je prilikom proširivanja racije i na Novi Sad u svojoj pismenoj zapovesti izraze "odmazda i najenergичnije čišćenje" shvatio je samo u tom smislu da se oružje može upotrebiti jedino u slučaju oružanog napada ili begstva.

U vezi 7 tačke dispozitiva navodi da je bio zato da se vinovnicima racije u Bačkoj sudi ali politički faktori nisu hteli primiti na sebe odgovornost. Da je to stvarno tako, pokazuje činjenica da je kasnije ipak pokrenuo ovo pitanje, a da je sudjenje bilo ozbiljno vidi se po tome što su najteži krivci pobjegli. Brani se da tadašnje optužene zato

nije stavio u istražni zatvor što nije mislio da će mađjarski viši oficiri, a naročito generali, pobeći ali da je posle njihovog begstva u Nemačku pismom obavestio Kajtela, da se u slučaju odbeglih Feketehalmi Cajdner Ferenca, Graši Jožefa, pukovnika Deek Lasla i Zöldi Martona ne radi o političkim već o običnim krivcima.

Odbrana mu je neumesna i to iz sledećih razloga:

U pogledu 1 tačke dispozitiva notorna je činjenica da su fašističke trupe na istočnom frontu vršile svakojaka nedela protiv stanovništva Sovjetskog Saveza i ratnih zarobljenika. Optuženi Sombathelji Ferenc priznaje da je na istočnom frontu bio komandant jedne grupe armije mađjarske fašističke vojske. U slučaju postojanja notornih činjenica ovaj sud je stao na stanovište da je glavni komandant odgovoran za sve zločine njegovih trupa, pogotovo kada u cilju sprečavanja ovih ništa ne preduzme. Opšte je poznato i to da neprijateljske zarobljenike ne drže prve borbene formacije na frontu, nego okupatorske jedinice u bližoj i daljoj pozadini.

Ovo obrazloženje važi i u pogledu 2 i 6 tačke iz pozitivna, t.j. u pogledu zverstava, ubijanja i sistematske pljačke okupirane oblasti i nezštićenog stanovništva kao i upotrebe radnih jedinica munakaša.

Isto tako je neosnovana odbrana optuženog Sombathelji Ferenca u pogledu suda šefa generalštaba. Na ime, taj sud je masovno osudjivao na smrt i dugogodišnje robije najbolje rodoljube i napredne elemente i u Bačkoj dok desničarske njilaške i tome slične elemente ili u opšte nije pozivao na odgovornost ili ih je najblaže kažnjavao. Sud je delovao oko 1000 km. od fronta. Pred njim je ipak važio postupak kao pred sudovima mobilizovanih jedinica na ratištu. Iz svega ovoga izlazi, da je isti služio kao sretstvo za ugušivanje i uništavanje slobodoljubivih pokreta, pa i NOP-a.

Odbrana pak optuženoga da je ovaj sud obrazovao da bi mađjarsku fašističku vojsku sačuvalo za saveznike, po mišljenju ovoga suda je sasvim proizvoljna, ničim nije potkrepljena, sama je sebi kontradiktorna, pa i naivna. Naime, ako je optuženi zaista želeo jačati saveznike, onda je samo trebao pozdraviti akcije-po njemu defetistima i pacifistima nazvanih - naprednih elemenata, koje su išle za tim da se slabi fašizam, a sledstveno tome, da se jačajaju saveznici.

U pogledu 4 i 5 tačke dispozitiva sud nije uvažio odbranu optuženog Sombathelji Ferenca, jer ga terete i sama njegova pisana naredjenja o proširenju racije na Novi Sad i okolinu, a i II red. optuženi Feketehalmi - Cajdner Ferenc, koji tvrdi, da je od operativnog odeljenja generalštaba dobio naredjenje, da se i u Šajkaškoj ima sprovesti odmazda a optuženi Sombathelji Ferenc mu je to lično ponovio za Novi Sad s tim da se srpska inteligencija ima štedeti.

Osim toga za krivicu optuženog Sombathelji Ferenca govori i ta okolnost da je - kako on sam priznaje-već oko 10 januara 1942 god. saznao da honvedi vrše svirepost u Šajkaškoj, ali ništa nije preduzeo da se to obustavi. Naprotiv učestvovao je u donošenju odluke da se racija proširi na nove teritorije, a sprovođenje iste poverio je onom optuženom Feketehalmi-Cajdner Ferencu za čije je trupe čuo da u Šajkaškoj vrše zločine. Vidi se nadalje njegova krivica i umišljaj još i po tome, što je 2 dana nakon novosadske racije saznao za nove zločine Cajdnerovih trupa, ali umesto da lično otpuže u Novi Sad ili da radi obustave zločina smesta pošalje nekoga iz generalštaba, on šalje telegram a ne kontroliše izvršenje istog. Šta više kada već saavim konkretno zna za ubijanje više od tri hiljade lica, među njima oko 300 staraca i oko 150-oro dece, on regentu Hortiu predlaže aboliciju postupka, - a kada pod pritiskom demokratskog javnog mišljenja bude prisiljen da pokrene postupak zbog racija u Bačkoj, on ostavlja na slobodi inajteže zločince da mogu pobeći u hitlerovu Nemačku. Posle njihovog begstva pisмено je upozorio Kajtela da su ovi obični zločinci a ne politički, a ipak nije tražio njihovu ekstradiciju od Nemačke.

II. redni optuženi FEKETEHALMI-CAJDNER FERENC, priznaje samo toliko da je bio komandant onih trupa koje su vršile takozvano "oružano čišćenje po Šajkaškoj i u Novom Sadu i da je od šefa generalštaba dobio pismenu i usmenu zapovest, da protivu tako zvanih "pobunjenika" primene odmazdu i najenergičnije mere čišćenja, zatim, da je 6 i 7 januara 1942 godine obišao Zabalj i okolinu kao i Novi Sad, da je 21 - 23 januara 1942 godine za celo vreme novosadske racije prisustvovao kao posmatrač i na koncu da je januara 1944 godine sa prvog budimpeštanskog sudjenja pobe-gao u Hitlerovski Nemačku i kao posmatrač dodeljen nemačkim trupama u Normandiji. Priznaje još i to da je dobio nemačko odlikovanje Gvozdeni krst.

Poriče da je potčinjenima izdao zapovest za ubijanje mirnog stanovništva, mitraljiranje ulica i pucanje u prozore kao i to da bi u Normandiji aktivno učestvovao u borbama protiv Saveznika.

Njegovu odbranu demantovala su njegova pismena naredjenja o odmazdi i o najenergичnijem čišćenju kao i sami oštuzeni Graši Jožef, Gal Lajoš i Zöldi Marton, koji su tim svojim iskazima i sebe teretili.

III red. optuzeni Graši Jožef odrejdeno je tvrdio, da je II red. optuzeni Feketehalmi-Cajdner Ferenc u Novom Sadu za celo vreme racije prisustvovao kao komandant V segedinske armije, a nikako kao posmatrač, te kao komandant svaki dan dva puta obilazio trupe na terenu, raspravljao sa predstavnicima civilne vlasti i sa nižim oficirima.

IV. redni optuzeni Gal Lajoš tereti II rednog optuzenog Feketehalmi-Cajdner Ferenca, utoliko, što tvrdi, da trećeg dana novosadske racije, kada je V. redni optuzeni Zöldi Marton podneo izveštaj o upotrebi oružja u Mileticevoj ulici, Feketehalmi-Cajdner Ferenc je izjavio optuzenom Gal Lajošu "samo tako i dalje, čvrsto" i da mu jedan njegov oficir posle toga raportirao, da ih je II. redni optuzeni Feketehalmi-Cajdner Ferenc na licu mesta odobrio kada je posle Zöldievog izveštaja izašao u kontrolu.

V. redni optuzeni ZÖLDI MARTON takodje tereti II. red. optuzenog Feketehalmi-Cajdner Ferenca. Naveo je za njega da mu je drugog dana novosadske racije primetio da se u Novom Sadu ne radi o legitimisanju, već o vaspostavljanju nacionalne časti i odmazde. Pošto je V. redni optuzeni Zöldi Marton jađno video tendenciju sprovođenja racije, to je II. red. optuzenom Feketehalmi-Cajdneru primetio: "a šta će biti ako i ovde bude leševa po ulicama kao u Priokarpatskoj Ukrajini?", našto mu je ovaj nedvosmisleno odgovorio: "pa baš je o tome reć". V. redni optuzeni Zöldi Marton je nadalje naveo da je trećeg dana novosadske racije II. red. optuzenom Feketehalmi-Cajdner Ferencu podneo izveštaj o upotrebi oružja u Mileticevoj ulici. Imenovani je tada sa njim zajedno izašao na lice mesta, posmatrao leševe, pa je zadovoljno konstatovao da će i tamo biti reda.

Osim ovih ustanovljenja, iz samog teksta pismene zapovesti II. red. optuzenog Feketehalmi-Cajdner Ferenca, br. 1402/42 od 18 januara 1942 god. vidi se da je i njegova namera bila uperena na ubijanje mirnog stanovništva, a ne na izvođenje propisnog traženja sumnjivih elemenata, jer se izrazi "odmazda" i "najenergичnije čišćenje" ni logički, a

ni gramatički ne mogu tako tumačiti, da se naredjuje običan pretres stanova, da bi se pronašla sakrivena sumnjiva lica ili oružje. Naprotiv, ova dva izraza zajedno samo se tako mogu tumačiti, da im je cilj istrebljenje nepoželjnog stanovništva, pogotovo kada se ovoj pismenoj zapovesti dodaju i gore navedene usmene izjave.

Da je njegova namera već unapred bila uperena na uništavanje i zastrašivanje stanovništva, jasno se vidi još i po tome što je raciju u Bačkoj želeo prikazati borbom, ratnim operacijama čak i onda kada je sasvim sigurno znao za zverstva i bezrazložna ubijanja i pljačke. Čak je u svojoj zapovesti posle racije pohvalio svoje trupe, koje su učestvovala u raciji, dodelio im "Delvidečku spomenicu", a najistaknutije organizatore i naredboдавce predložio za odlikovanje.

Na koncu valja napomenuti još i to, da je II. red. optuženi Feketehalmi-Cajdner Ferenc već 18 januara 1942 god. u Segedinu dao oštampati oglas građanstvu kako da se ponaša za vreme novosadske racije. U oglasu pod tačkama 17-19 predviđa sankcije za svakog ko sakriva strance, oružje ili municiju i ovako se izražava: "Nemilosrdnu ću postupati protiv svakog onog ko se ne bude držao ovih uputstava." Ovde izraz: "nemilosrdno ću potupati" opet ukazuje na ubilačku nameru a ne na izvodjenje propisanog pretraživanja stanova.

Po mišljenju ovog suda II. red. optuženi Feketehalmi-Cajdner Ferenc u Normandiji u borbama protiv saveznika nije bio samo običan posmatrač, kako to on sam želi da prikaže, već je aktivno učestvovao u operacijama. Inače ne bi dobio ni visoko nemačko odlikovanje Gvozdenog krsta. Odlikovanja se svuda i u svako vreme dele samo za aktivno učestvovanje u određenim akcijama. To nije bilo drugačije ni u ovom slučaju.

Sud nije uvažio ni onu odbranu II. red. optuženog Feketehalmi-Cajdner Ferenc da je kao vojnik samo izvršavao dobijene zapovesti, jer u pravilima službe kod vojski tako i kod mađjarske fašističke vojske postoji odredba da se protuzakonite zapovesti ne smeju izvršavati. To u ostalom važi i za ostale optužene koji se na isti način brane i to za III. red. optuženog Graši Jožefa, IV. red. optuženog Gal Lajoša i VIII. red. optuženog Bajor Ferenc.

III. red. optuženi Graši Jožef u svojoj izjavi u pogledu 1. tačke dispozitiva priznao je samotoliko, da je dobio nalog za takozvano "oružano čiš-

ćenja" Novog Sada. On poriče da se saglasio sa II. red. optuženim Feketehalmi-Cajdner Ferencom u pogledu primene Sajkaških metoda u Novom Sadu, ponovo navodi da nije ni znao za te metode.

Međutim iz celokupnog dokaznog materijala a naročito iz njegovih pismenih naredjenja i oglasa kao i usmenih naredjenja jasno se vidi i njegova namera za ubijanje nezaštićenog stanovništva.

Naime, u svojoj pismenoj zapovesti na jednom mestu perfidno nalaže nižim komandantima da upozore svoje patrole na štetne posledice zakasnele upotrebe oružja. Time je svoje potčinjene samo upozorio da se slobodno mogu pozivati na inače prividan izgovor.

Na drugom mestu svoje pismene zapovesti naredjuje postavljanje straže pred vladikinim dvorom, u cilju čuvanja telesnog integriteta vladike. Dakle, unapred je znao da će telesni integritet građana biti u opasnosti.

Sud je cenio i onaj deo oglasa građanstvu gde III. red. optuženi Graši Jožef preti da će nemilosrdno postupiti prema svakom koji sakriva oružje, municiju, strana lica itd., pa je našao da se izraz o "nemilosrdnom postupanju" odnosi samo na ubijanje. Isti cilj ima njegov izjava optuženom Zöldi Martonu, Sentpali-Gavaler Kalmanu i drugima prvoga dana novosadske racije, da se ne radi o praćenju i legitimisanju ljudi nego o likvidiranju.

Okolnost da je oglas građanstvu štampan po nalogu II. red. optuženog Feketehalmi Cajdner Ferenc-a jos 18. januara 1942 god. u Segedinu i potpisan je samo sa "Komandant mesta" ne umanjuje odgovornost III. red. optuženog Graši Jožefa, jer je on bio stvarno komandant mesta u Novom Sadu za vreme racije i primivši oglas, složio se sa njegovom sadržinom. U protivnom slučaju ne bi naredio da se isti izlepi po gradu, nego bi dao otšampati drugi tekst. Dakle III. red. optuženi Graši Jožef složio se sa I. i II. red. optuženima u načinu izvodjenja racije u Novom Sadu.

Osim optuženoga Zöldi Martona, III. red. optuženog Graši Jožefa tereti jos i IV. red. optuženi Gal Lajoš. Isti u svom iskazu navodi da se III. red. optuženi Graši Jožef još pre početka novosadske racije izjasni da želi čišćenje varoši od sumnjivih, buntovnih elemenata i odmazdu nad njima i da će se Novi Sad isto tako pročistiti kao i Žabalj i okolina i da je u daljem toku sastanka ili III. red. optuženi Graši Jožef ili neki od oficira u njegovom štabu rekao, ako se u toku racije ubiju rodi-

telji, treba ubiti i decu da nebi došlo do krvne os-
vete i da sa leševa treba skinuti odelo pre nego što
budu bačeni u vodu, jer je slučaj u Žablju i okolini
pokazao da su propale velike vrednosti.

IV. red. optuženi GAL LAJÓŠ brani se da u no-
vosadskoj žandarmerijskoj školi nikada nije učio žan-
darske pitomce da vrše teror, a u novosadskoj raciji
da je radio strogo po naredjenjima pretpostavljenih
s tim da nikoga nije potsrekavao na vršenje ubijanja
ili pljačke.

Odbrana je neosnovana. Opšte je poznata činje-
nica da je mađjarska fašistička žandarmerija bila ter-
roristička organizacija a žandarmi su teror učili na
terenu i žandarmerijskim školama. Da je mađjarska
žandarmerija bila teroristička i protunarodna, najbo-
lje se vidi i po tome što je u novoj demokratskoj Ma-
đjarskoj odmah po oslobodjenju ukinuta.

Sud nije uvažio nionu odbranu IV. red. optuže-
nog Gal Lajoša da nikako ga nije potstrekavao za
vreme novosadske racije na vršenje zločina, jer ga
je teretio V. redni optuženi Zöldi Marton, da je više
puta predočio svojim podređenim oficirima, da se u
Novom Sadu ne radi o propisnoj raciji. Osim toga optu-
ženi Gal Lajos sam priznaje da je od III. red. optu-
ženog Graši Jožefa prvog ili drugog dana dobio nalog
da na Dunavu pronadje zgodno mesto odakle se mogu le-
ševi bacati u vodu, zatim da je on bio kontrolor svih
žandarmerijskih oficira, koji su zapovedali patrolama
i kada je dobio izveštaj o upotrebi oružja bez ispi-
tivanja ih je primio na znanje. Dakle, možemo zaklju-
čiti da je IV. opt. Gal Lajoš unapred znao da će bi-
ti leševa, a kada je saznao za njih nije ispitivao na
koji su način ubijeni, što znači da se služio sa bez-
razložnim ubijanjem stanovništva, kako je to još pre
početka racije izneo III. red. optuženi Graši Jožef.

V. redni optuženi ZÖLDI MÁRTON priznaje na-
vođe dispozitiva a i optuženi Feketehalmi-Cajáner
Ferenc, Graši Jožef i Gal Lajoš potvrdili su iste.
Optuženi Zöldi Marton otvoreno je priznao da je svo-
jim patrolama izdao zapovest da ubijaju, jer je vi-
deo da se samo o tome radi pogotovo kada su mu dola-
zili žandarmerijski islednici sa gotovim spiskovima i
govorili da u spiskovima navedene osobe treba ubiti.
Što se tiče ubijanja i pljačke u raciji, ovaj sud je
mišljenja da se ni jedan niži organ ne bi usudio tako
nešto uraditi bez saglasnosti viših rukovodilaca,
dakle i u ovom slučaju bez saglasnosti I-V optuženih.
Na to ukazuje i činjenica da su ubijanja vršena isto-
vremeno na razno-raznim mestima, što se ne može ni
zamisliti bez centralnih uputstava.

VI. redni optuženi BAJŠAI ERNE u svom iskazu u pogledu 1. tač. dispozitiva navodi da je kao podžupan Bačko-Bodroške županije radio na osnovu tadašnjih zakona i propisa, ali da ništa nije uradio protiv naroda niti je sprovodio šovinističku politiku. U pogledu 2. tačke dispozitiva priznaje činjenicu da je učestvovao u popisu t.zv. "sumnjivih lica", ali se brani da je tu bio samo slučajno i da u tome nije imao odlučujuću ulogu, već samo sporednu. U pogledu 3. tačke dispozitiva poriče da bi ikada ikome poslao izveštaj o stanju u Bačkoj. Tvrdi da poverljiva i strogo poverljiva pošta u opšte nije spadala u njegovu nadležnost nego u nadležnost velikog župana. Priznaje, da je u društvu velikog župana Dr. Deak Lea i Ilai Pala posetio sreskog načelnika Vukovari Belu i pukovnika Deak Lasla, ali tvrdi da nije učestvovao u izradi plana o učestvovanju civilne uprave o izvršenju racije. Poriče i to da bi u Žablju obilazio prostorije u kojima su se nalazili ispremlaćeni građani. Poriče, da je imao veze sa logorisanjem t. zv. "sumnjivih elemenata", što je navedeno u 3. tač. dispozitiva. U vezi 5. tač. dispozitiva priznaje samo toliko da je odredio mesto centralnog GETA u Bačalmašu, ali poriče da je bilo što drugo uradio u vezi deportacije Jevreja. U pogledu 6. tač. dispozitiva tvrdi da je od ekonomskih pitanja u njegovu nadležnost spadalo samo snabdevanje drvima. Istina je, - kaže optuženi Bajšai Erne - da je slučajno dobio nalog za prikupljanje 10.000 komada rogate marve za potrebe nemačke vojske ali se brani da je od ovoga samo jedan deo prikupljen a i to delom za potrebe mesnog stanovništva a delom za preradu u budimpeštanskim fabrikama za potrebe mađjarske vojske i kako on zna, nemačka vojska od ovoga ništa nije dobila. Poriče one navode optužnice da je prikupljao pšenicu, kukuruz, brašno itd. za potrebe nemačke vojske i da je u Novom Šadu za vreme novosadske racije odobravao rad i postupak vojske.

Kod ovog optuženog valja već unapred istaći, da je, kako u istražnom postupku tako i na javnom pretresu sve poricao iz početka čak ni svoje originalne potpise nije hteo prepoznati, a kada ih je ipak priznao, onda je pokušao ubediti sud, da pojma nije imao o sadržini akata koja je bezpročitavanja potpisivao.

Sud njegovu odbranu nije uvažio, naime, u pogledu 1. tačke sporedno je da li je optuženi radio na osnovu mađjarskih zakona i propisa, jer su ti zakoni propisi okupatorski, čiju valjanost Jugoslavija nikako ne priznaje. A da je prisilnim merama

ostvario vodjstvo desničarskih elemenata i da je sprovodio šovinističku politiku i dokazano je mnogobrojnim aktima pročitanom na glavnom pretresu od kojih je najveći deo od strane Javnog tužništva u originalu prikazan. Ipak moramo navesti slučaj opštinskog beležnika u Turiji. Izbradić Dušana za koga je starobečejski sreaki načelnik pod Pov. br. 43/42 od 19. marta 1942 godine izvestio optuženog Bajšai Erne-a da unatoč svestranog ispitivanja i traganja nije našao nikakvog dokaza za postojanje bilo kakvog dela i da ne postoji sumnja da bi isti bio nepoverljiv sa gledišta mađjarskih nacionalnih interesa. Optuženi Bajšaj je na taj izveštaj preteći odgovorio aktom Pov. br. 363/42 od 26 marta 1942 godine i naložio da sreski načelnik ovu stvar ponovo ispita poverljivo uz pomoć žandarmerije i ovako završava svoj akt,—".... naročito Vam skrećem pažnju da u buduće obratite veću pažnju za podrobno i savեսno ispitivanje stvari ovakve prirode, jer ako se to ponovi neću ostaviti bez odmazde vaš propust." To znači, da optuženi Bajšaj Erne ne veruje ni ovim mađjarskim sreskim načelnicima, pogotovu kada isti imaju povoljno mišljenje o nekom Srbinu, te je svom podređenom sreskom načelniku stavio u izgled odmazdu za ovakav postupak. Ovakvim svojim postupkom optuženi Bajšai Erne je svakako hteo postići to da se njegovi podređeni u sličnim slučajevima ne ustručavaju dati nepovoljno mišljenje o Srbima.

Njegova odbrana u vezi 2. tač. dispozitiva isto tako je neosnovana. Nemoguće je da nije imao odlučujuću odluku u vezi popisivanja tako zv. "sumnjivih elemenata" kada su taj posao vršili njemu podređeni sreski načelnici i kada je prilikom prokontrolisanja sastavljenih kartona od strane tzv. mešovite komisije baš optuženi Bajšai Erne pretseda -vao. To je i on sam priznao, a tako je to i navedeno i u Strogo poverljivom aktu M. kr. ministra unutrašnjih poslova br. 13.400/42 gde je navedeno i to: da će se popisana sumnjiva lica poslati u radne jedinice na front i da se konačnim pregledom smatra ono stano -vište, kojem pristaje pretsednik. Dakle, optuženi je dobro znao da će tzv. sumnjiva lica biti izložena fizičkom istrebljivanju, a u tome je baš njegovo mišljenje bilo odlučno.

U vezi 3. tačke dispozitiva među ostalim dokumentima nalazi se i akt podžupana Bačko-Bodroške županije br. 901/42 od 5 januara 1942 godine kojim je razaslata naivna priča o čoveku Srbinu iz Maradika koji je na novosadskoj pijaci govorio o pripremama oružanog ustanka koji ima da bukne o pravoslavnom Bežiću 1942

godine da sudu nisu stajala na raspoloženju razna dokumenta, i onda bi bilo sasvim neverovatno da administrativni šef županije ne vodi poverljivi i strogo poverljivi deo administracije i da nikada nikome ne podnosi izveštaj o stanju u županiji.

Njegova odbrana u vezi žabaljske racije demantovana je pročitanim iskazima ratnih zločinaca Dr. Deak Lea velikog župana i Batori Geze žandarmerijskog pukovnika.

U pogledu 5. tačke dispozitiva ulogu optuženog sud je ustanovio na osnovu njegovog delimičnog priznanja i sadržaja "zvanične beleške" sa podžupanske konferencije održane 15 aprila 1944 godine, čiji je original na pretresu prikazan. Zvaničnu beležku je sastavio starobečejski Sreski načelnik. Dr. Biro Karolj i svojeručno ju je potpisao. Iz nje se vidi da je VI. red. optuženi Bajšai Erne izdavao naredjenja u vezi deportacije Jevreja sa cele Bačko-bodroške županije a da su Jevreji upućeni u logore smrti, da su maltretirani i da su živeli pod mizernim i teškim okolnostima i na koncu da su masovno uništavani, to je opšte poznata činjenica.

6. tačka dispozitiva dokazana je delimičnim priznanjem samog optuženog Bajšai Ernea i pročitani iskazom Dr. Turmezai Ištvana.

Pošto javna optužba nije pružila nikakve dokaze u pogledu krivice optuženog Bajšai Ernea u vezi novosadske racije s toga je sud te optužbe oslobodio.

VI red. optuženi DR. NADJ MIKLOŠ priznaje sve činjenice u tač. 1 - 5 dispozitiva izuzev da je u zajednici sa Milanom L. Popovićem propagirao među Srbima pro-fašističku vladinu stranku ali sve činjenice želi drugačije tumačiti i brani se na sledeći način:

okupatorsku upravu je organizovao na osnovu propisano izglasanih zakona i propisano izdatih uredba, naredaba i uputstava. Prema njegovom mišljenju za zakone odgovara skupština, za Uredbe i ostale propise odnosni ministar ili organ koji ga je izdao, a njega kao izvršnog organa u tom pogledu ne tereti nikakva odgovornost. Međutim ova mu je odbrana sasvim nemislena. Važila bi samo za normalna mirnodobna vremena i to u samoj zemlji optuženog, a ne u vreme rata u okupiranoj zemlji koju je okupator nasilno držao u svojim rukama bez odredaba mirovnih ugovora. Nijedna okupirana zemlja ne priznaje akta okupatora.

Svoje prisustvo na konferenciji kod ratnog zločinca Fernbah Petera, dana 7 oktobra 1941 godine - kada je među ostalima odlučeno da se od viših fakto-

ra zatraži održanje velike racije uz učestvovanje vojske, optuženi želi prikazati kao da je bilo potrebno samo zbog toga, što je za potrebe žandarmerijske škole grad Novi Sad trebao osigurati stanbene i školske prostorije. Međutim iz sadržaja samog zapisnika o konfiskaciji to se uopšte ne vidi. Naprotiv vidi se samo to, da se konstatovalo, da je zbog delatnosti t. zv. "sumnjivih" koji su se uvukli u Novi Sad potrebno u Novom Sadu brojčano i kvalitativno pojačati policijski i žandarmerijski kadar i kao što je gore rečeno potrebno je održati veliku raciju uz učešće vojske. Optuženi Nadj Mikloš u svom iskazu priznaje da ni njegove, ni ostale činovnike niko nije napao, niti je bilo znakova nekog komešanja u Novom Sadu. Dana 7 oktobra 1941 godine prisustvuje gornjoj konferenciji, čuje sasvim suprotne tvrdnje, ipak ne istupa muški da to nije tako, već da je sve mirno i nema potrebe da se održi racija. Naprotiv, kada je racija već u toku, on iz svog budžeta daje vojnicima i žandarima vino i rum, premda je dobro znao kao borac u prvom svetakom ratu da se niži nagoni vojnika raspaljuju alkoholom. To znači, da se složio kako sa pripremama tako i sa posledicama racije u Novom Sadu. Davanje ruma i vina potvrdili su i optuženi Feketahalmi Cajdner Ferenc i Graši Jožef.

Optuženi Nadj Mikloš priznaje da je potpisao oglas o ograničenju kretanja jevreja, u cilju pripremanja njihove deportacije i da su njegovi organi učestvovali u izvršenju deportacije, ali se brani, da je to sa njegove strane i sa strane njegovih organa učinjeno u cilju obezbeđenja jevrejske imovine da bi se sprećilo njeno razvlaćenje. Ova mu je odbrana veoma usiljena. Već i zbog toga, što je ta imovina od jevreja oduzeta a zatim većim delom razvućena, dok je novac i dragocenosti u celosti opljaćkan.

5. tačku dispozitiva optuženi Dr. Nadj Mikloš je u celosti priznao, a iskaz svedoka Jegerš Arpada potvrdio. Optuženi se brani da je prilikom evakuacije samo najpotrebnije stvari odneo iz Novog Sada, ali da ih je u Mađarskoj predao nadležnim organima, prema tome njega ni u tome ne tereti nikakva odgovornost. Po mišljenju ovoga suda irelevantno je što je uradio opt. Dr. Nadj Mikloš sa opljaćkanim stvarima i novcem i po čijim ih je naredjenju poneo sa sobom. Važno je jedino to, da ih je po nalogu Salašijevih uzurpatora opljaćkao.

8. red. optuženi BAJOR FERENC, priznaje činjenične navode iz 1, 2, 3. i 4. tačke dispozitiva. Samo tvrdi, da time nije radio na štetu narodnih interesa

i da uz pomoć Odbora desetorice nije određivao terorističke mere protiv domaćeg stanovništva. Dok su jevreji dobrovoljno ponudili 5,000.000 Penga, ali s obzirom na to da nisu imali toliko novaca, molili su da tu sumu plate u ratama, odnosno da mogu u mesto novca dati dragocenosti, raznu robu i nekretnine, a uplaćena je samo svota od oko 2,500.000.- Penga, ali da je i ta suma utrošena u socijalne svrhe.

Navode 3. tačke optužnice iz dispozitiva optuženi Bajor Ferenc poriče. Tvrdi da naredba o iseljavanju dobrovoljaca, lica srpske, bosanske i crnogorske itd. te ciganske narodnosti, nadalje Jevreja koji pre 23 oktobra 1918 nisu imala opštinsku zavičajnost u ovim krajevima nije on izdao, a nije tu naredbu ni sprovodio već da ju je izdala vlada, a sprovedjenje na terenu da je bilo povereno čisto vojnim a ne vojno administrativnim organima i na koncu brani se time da u Novom Sadu nije ni bilo dobrovoljaca, prema tome on nije ni mogao biti nadležan za iseljavanje istih.

Odbrana mu je neosnovana. Činjenica je da je od 17 aprila do 30 avgusta 1941 godine optuženi Bajor Ferenc bio komandant grada Novog Sada i da su novosađjani u to vreme masovno hapšeni, mučeni pa i ubijani, - da su za vođenje radnji i preduzeća i prisutnih srba i jevreja određivani komesari, koji su otvoreno pljačkali. To su sve protunarodne i terorističke mere, za koje bi komandant grada bio odgovoran i onda, kada ih nebi on sam naredio. A da je on sam naredjivao takve mere, dokazano je originalnim predlogom ispostave M. kr. policije u Novom Sadu Pov. br. 59/1941 od 25 jula 1941 godine koji se poziva na naredjenje optuženog Bajor Ferenc a br. 1678/41 a odnosi se na hapšenje i interniranje Polači Janoša. Predlog policije je hemijskim putem umnožen, u formularu ostavljeno jedino mesto za ime uhapšenog. Zbog nekoliko slučajeva formulara sigurno ne bi umnožavali pomoću aparata za umnožavanje. Ovaj dokument dakle dokazuje dvoje: 1/ da je takvih slučajeva bilo mnogo i to na stotine a 2/ da je po predlozima za hapšenje, interniranje i slično rešavao baš optuženi Bajor Ferenc.

Što se tiče 3. tačke dispozitiva odbrana optuženog Bajor Ferenc a je takodje neosnovana. Optuženi odgovara i za samo sprovedjenje iseljavanja lica srpske itd. narodnosti, a ovaj sud je to tako i uzeo, jer javna optužba nije pružila dokaza da bi samo izdavanje naredbe poteklo od optuženog Bajor Ferenc a. Potpis na oglasu: "vojno zapovedništvo" identičan je sa nazivom nadležstva optuženog Bajor Ferenc a. Iseljavanje

se odnosilo ne samo na dobrovoljce, već i na sva li-
ca srpske, bosanske, crnogorske itd. narodnosti a ovak-
vih je bilo i u samom Novom Sadu.

Odbrana optuženog u vezi naloga od 5,000.000.-
Penga na novosadske jevreje sasvim je naivna, i sama
po sebi kontradiktorna. Nemoguće je i zamisliti da će
neko ozbiljno ponuditi poklon u većoj svoti nego što je
posедуje, te da moli obročnu otplatu tog poklona, Ali
osim ovog logičnog tumačenja postoji još određen
iskaz Vekeš Dežea, a i 9 red. optuženoga Perepatić
Pala. U pogledu visine uplaćene svote sud je poklo-
nio veru iskazu VII. red. optuženog Nadj Mikloša koji
je od samog Bajor Ferencza saznao da su jevreji upla-
tili 2, 400.000.- Penga. Iskaz optuženog Perepatić
Pala, da je u gradu čuo da pričaju da su jevreji upla-
tili 3, 500.000 Penga samo potkrepljuje iskaz VII. red.
optuženog Dr. Nadj Mikloša. Međutim optuženi Perepa-
tić Pavle sasvim određeno tvrdi da je kontrašpijuna-
ža vršila pritisak na pretstavnike jevrejske crkvene
opštine u Novom Sadu i tako je došlo do naplate pome-
nute svote.

Na koncu neumesna je i ona odbrana optuženog
Bajor Ferencza da je od jevreja ubrati novac utrošen
u socijalne svrhe. S jedne strane irelevantno je u
koje je svrhe utrošena opljačkana svota a sa druge
strane ne odgovora stvarnosti da je novac utrošen
u socijalne svrhe. Poklon petokolonaškom udruženju
DMKS -u, djeneralu Novakoviću, državnom sekretaru Bon-
coš Miklošu, ni u kom slučaju nije socijalna delatnost,
a još manje se to može tvrditi za onu svotu, koju je
kao svoj ulog optuženi Bajor Ferenc uložio u jednu
trgovačku firmu zbog čega je već od strane okupator-
skoga suda osuđen.

9. red. optuženi PEREPATIĆ PAL u svom iskazu
samo toliko priznaje da je slučajno došao u dodir sa
šefom kontra-špijunaže Kun Bertalanom odmah drugog
dana posle ulaska okupatora, ali tvrdi da je kontra-
špijunaži bio samo tumač i samo jednom svom ličnom
neprijatelju dao nekoliko šamara i udarao sa pendre-
kom po dlanu. Poriče da je bilo kakvu drugu funkciju
vršio i da je bio saradnik odbora za legitimisanje u
novosadskoj raciji ili da je ikoga opljačkao. Brani
se da je mnogima pomagao koji su bili u neprilici ili
nevolji i da je trojicu uhapšenih na svoju ruku pus-
tio iz zatvora kontrašpijunaže. Iskaz se ne može pri-
miti, a odbrana mu je neumesna.

Neverovatno je da bi šef kontrašpijunaže pri-
mio u službu makar i tumača, a da pre toga ništa ne
zna za tu osobu. Osim toga svedoci Jovanovic Vojin,

Čamprag Dušan, Vlahović Marko, Novaković Slavko, u-
dova Katica Putnik, Dozler Marko, Holender Gizela,
Breder Marija kao i drugi potvrđuju sve navode optuž-
nice, izuzev da je optuženi Perepatic Pavle bio postav-
ljen za komesara stanbenih zgrada u Novom Sadu.

Okolnost da je mnogima pomagao nema uticaja
na krivičnu odgovornost optuženog kada je sa druge
strane mnogima i mnogima naškodilo, prouzrokovao hap-
šenje, mučenje i ubijanje mnogih. Okolnost pak da je
neke mogao pustiti iz zatvora kontrašpijunaže potpi-
sujuci za njih i otpusnice, dokazuje samo to, da je
i na to imao prava. U protivnom slučaju prilikom
prvog pregleda bilo spiska, bilo zatvora, primetili
bi da su neki nepravdano odsutni pa bi odmah pozvali
na odgovornost onoga koji ih je neovlašteno pustio.

Pošto su za sve optužene ustanovljene gore na-
vedene činjenice, koje ostvaruju elemente citiranih
krivičnih dela, to ih je valjalo proglašiti krivim,
a pošto kod ovih optuženih postoje naročito otežava-
juće okolnosti - i to da su zločine izvršavali masovno
sa bezobzirnošću, čak i nemilosrdno i svirepo, često
bezrazložno i iz najnižih ljudskih pobuda, - to ih je
osudio na smrt kako je navedeno u dispozitivu ove pre-
sude, jer jedino ta kazna odgovara težini njihovih
krivičnih dela i stepenu njihove krivične odgovornosti.

Ostali delovi presude temelje se na propisima
navedenim u dispozitivu.

SMRT FASIZMU SLOBODA NARODU!

VRHOVNI SUD VOJVODINE U NOVOM SADU

Zapisničar

Nedućin Sofija s.r.

Pretsednik veća

Peter Varga s.r.

Novosadska sinagoga sa školskom zgradom (s leva) i delom
stanbene zgrade službenika Jevrejske opštine (s desna)

Drugi razred Jevrejske osnovne škole 1919/20 školske god.
sa razrednim učiteljem (direktorom škole) pok. Sal. Sekelj

Novosadsko omladinsko udruženje "Hašomer" sa osnivačem i rukovodiocem društva, pok. Rudolfom Friedmann (stoji kao drugi s leva), oko 1927 god. Kao četvrti s desna stoji pok. Pavle Paj, docniji narodni heroj Jugoslavije.

Cionističko udruženje studenata iz Jugoslavije "Ivrija" u Parizu, oko 1926 god.

Scena sa purimskog bala S.K. Juda Makabi u Novom Sadu,
oko 1925 god.

Devojačka sekcija omladinskog udruženja "Ivrija", oko 1923 g.

Pošta Radnog odbora Saveza jevrejskih omladinskih udruženja
Jugoslavije u Karlovcu, meseca maja 1927 god.

1. - Lea Fita
 2. - Lvi Rotem
 3. - Zora Maltzer
 4. - Fritka Kofler
 5. - Simke Engelmann
 6. - Olga
 7. - Fela Klein
 8. - Otto Kofler
 9. - Inna Pollak
 10. - Josko Rosenberg
 11. - Dorotka Kofler
 12. - Fraim Kofler
 13. - Klara Curyk
 14. - Mela Kofler
 15. - Mela Kofler
 8-V 927
 Pošta R. O
 u Karlovcu

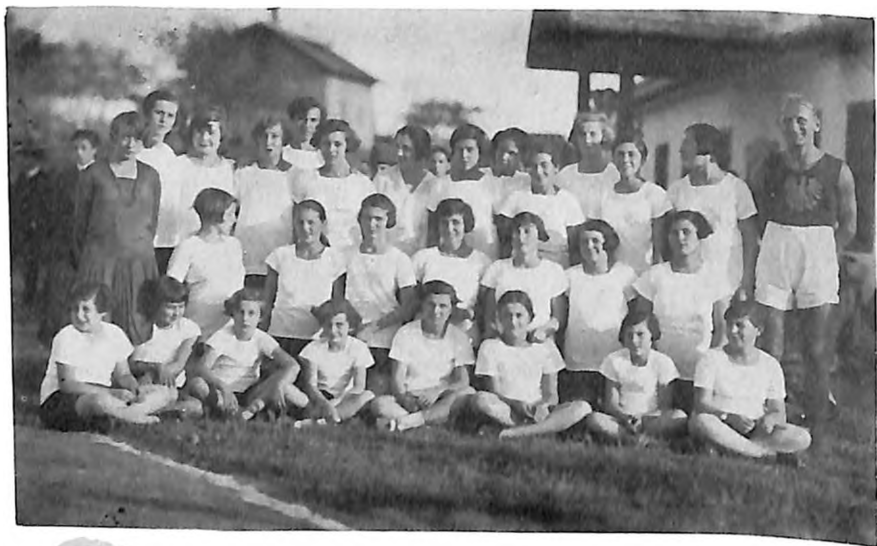
Grupa jevrejskih studenata na novosadskoj plaži, oko 1924 g.

Jevrejska delegacija na Internacionalnom studentskom service-kongresu u Sremskim Karlovcima (pod kipom Branka Radičevića), oko 1927 god.

Grupa omladinaca iz novosadskog udruženja "Ivrija" na isletu, oko 1924 god. Drugi s desna u gornjem redu je pok. Dr. Otto ("Deda") Mandel

Sa gimnastičkog treninga ženskog lakoatletskog odeljka
S.K. Juda Makabi u Novom Sadu, oko 1925 godine.

Grupa gimnastičarki S.K. Juda Makabi u Novom Sadu, oko 1926 g.

Grupa sa zemaljskog Sleta jevrejske omladine Jugoslavije, u Novom Sadu augusta 1924 godine.

Grupa sa jednog Hanuka-bala u Jevrejskom kulturnom domu u Novom Sadu, oko 1936 godine.

Deo učesnika na XV. svetskom cionističkom kongresu u Baselu 1927 god., a među njima: Dr. Aleksandar Licht, predsednik Saveza cionista Jugoslavije (stoji sa štapom, s leva) i Šarika Berger-Kohn, najraniji rukovodilac cionističke omladine u Novom Sadu počev od 1919 god. (stoji četvrta s desna)

o jednih jevrejskih svatova u Novom Sadu, oko 1933 godine

Grupa odraslih cionističkih omladinaca iz Novog Sada na jednoj priredbi, oko 1939 god.

Omladinci iz kena (udruženja) "Hašomer Haca'ir" u Novom Sadu, 1933 god. U gornjem redu (izdižu se uzrastom) vodstvo kena, s leva na desno: Avram Stark, živi sada u Tel Avivu, Ruben Kadoša, sada član Kibuca Šaar Haamakim, Cvi Loker, sada menahel Liškat hanasi (šef kabineta Pretsednika države Izrael) u Jerusalimu, Šaje-Alexander Eckstein, sada profesor Harvard-Univerziteta u USA.

Grupa mlađjih omladinaca u kenu (udruženju) "Hašomer Hacair" u Novom Sadu, pod rukovodstvom pok. Jakov Ben-Mihaela (Löwinger) (sedi prvi s leva), oko 1934 god.

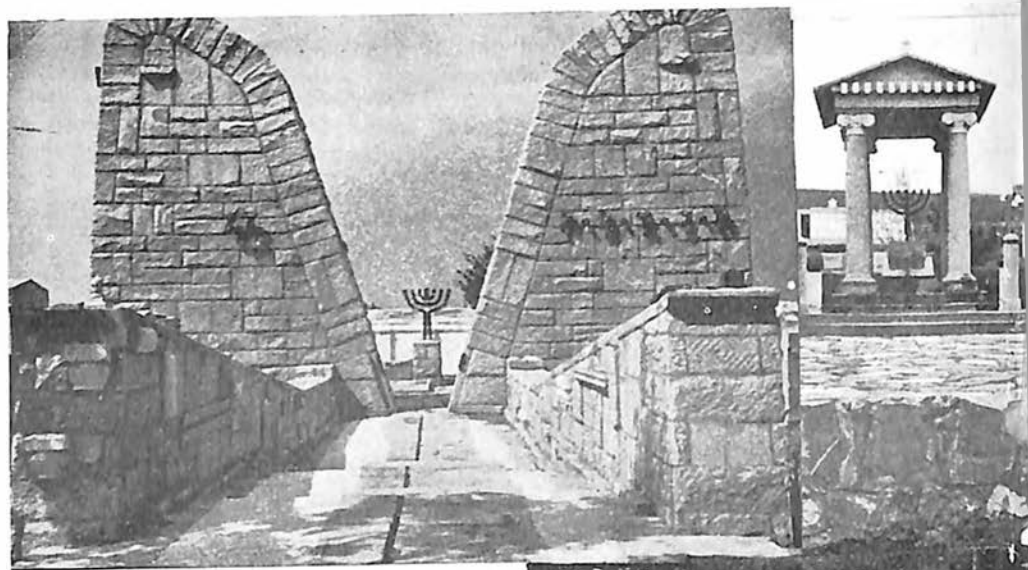

Deo članstva kena (omlad. udruženja) "Hašomer Hacair" u Novom Sadu, oko 1934 god., pred svojim društvenim "domom".

Grupa novosadskih jevrejskih dečaka-srednjoškolačca, oko 1938 god. Kleči, prvi s leva u srednjem redu, Ruben Lederer (sada: Ruben Eldar) sada general, k'cin refua raši (komandant saniteta) Izraelske odbranbene vojske, a stoji treći s leva u gornjem redu Ivan Mošković, sada direktor Naučnog muzeja u Tel Avivu.

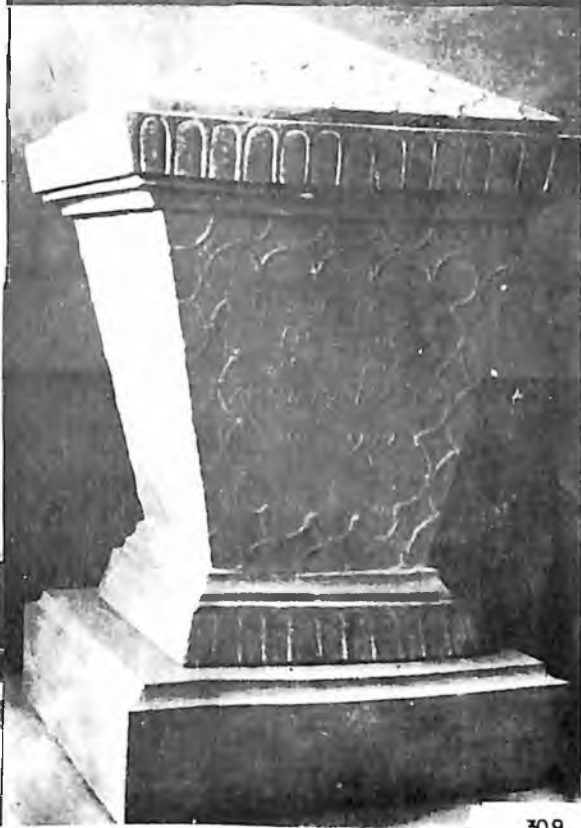
Sa jednog izleta novosadskih omladinaca, na Tisi kod Starog Bečeja, oko 1938 godine

**SPOMENICI JEVREJIMA
PALIM BORCIMA I ŽRTVAMA
FAŠIZMA**

(S leva na desno: gornji red: Beograd, Skoplje, Sarajevo, Zagreb; donji red: Bitolj, Novi Sad, Subotica, Dakovo)

Dve jevrejske porodice - Wertheim i Zuckerman - iz Novog Sada.

Grupa sa Hanuka-zabave u novosadskom Jevrejskom kulturnom domu 1940 g. Među učesnicima Dr. Miroslav Lederer, bivši predsednik Mesne cionističke organizacije u Novom Sadu (drugi s leva) i njegova supruga, Jelka Lederer (druga s desna)

Omladinska grupa aliје (useljnika u Izrael) iz Jugoslavije 1940 g. Medju njima: David-Dado Elazar, sadašnji šef generalštaba Izraelske odbranbene vojske (prvi s desna u gornjem redu) i Novosadjanin David Lahav-Lichtner (treći s leva u gornj.redu)

Omladinska grupa aliје (useljnika u Izrael) iz 1940 g. na sastanku povodom tridesetogodišnjice useljnja, u Kibucu Ejn Semer, 1970 godine. Medju učesnicima sastanka: David-Dado Elazar, sada general, šef generalštaba Izraelske odbranbene vojske (drugi s desna u donjem redu) i bivši Novosadjanin Avram Štark (sedi u srednjem redu, prvi s desna), David Lahav-Lichtner (prvi s leva u donjem redu), Zeev Eškenazi i bivši madrih (instruktor) omladine "Hašomer Hacair" iz Zagreba (sada kibuc Šaar Haamakim) Hilel Livni (stoji prvi s desna u drugom redu od gore)

Deo useljenika iz pokreta "Hašomer Hacair" u Jugoslaviji, po naseljenju u svom kibucu u Saar Haamakim kraj Haife, prilikom posete prijatelja, 1939 god.

Sinagoga u Novom Vrbasu

Sa ječne generalne skupštine S. K. Juda Makabi u Novom Sadu, oko 1925 godine.

Kantori sinagoge u Novom Sadu oko 1930 god. (S leva na desno: kantor Simon Fleischmann, nadkantor Bernstein, nadkantor Weissberg-Belogorski, dirigent hora Bernat Weitzenfeld i kantor čijeg imena se ne sećamo)

Učesnici zemaljskog kinusa (kongresa) cionističko-revizionističkog omladinskog pokreta "Betar" u Beogradu, oko 1935 god. Sede u drugom redu od dole Novosadjani, peti s leva Mr. Ph. Ladislav Guttman, naciv (pretsednik) zemaljske organizacije tog pokreta i, šesti s leva, Viktor Štark, pretsednik novosadske Mesne organizacije cionista-revizionista, sada počasni konzul Jagoalavije u Haifi

Članovi hora pevačkog udruženja "Hašira" u Novom Sadu. U sredini sedi njegov horovodja, pok. nadkantor Weissberg-Belogorski i s njegove desne strane pretsednik udruženja, pok. Ing. Ladislav Wertheim. (Oko 1933 god.)

S leva na desno: Dr. Meir Weltmann (sada : Tuval), Dr. Ferdinand Lustig pretsednik Jevrejske opštine, Dr. Sigmund Handler pretsednik Jevrejskog narodnog društva i Dr. Emil Königstädtler

Sa posete Zeeva - Vladimira Zobotinskog, pretsednika Svetskog cionističko-revizionističkog pokreta (sedi u sredini) u Novom Sadu 1935 godine. S desna (s belim šeširom) sedi Dr. Julije Dohany, pretsednik zemaljske organizacije istog pokreta u Jugoslaviji.

Gan jeladim (jevrejski dečiji vrt) u Novom Sadu, sa gananot (sabavišnim učiteljicama) Paula Schossberger i Hanika Perera (mada: Schimmerling).

Grupa "bogrini" (odraslih omladinaca) kena (omladinskog udruženja) "Hašomer Hacair" u Novom Sadu 1940 godine.

Grupa "bogrim" (odraslih omladinaca) u kenu (mesnom udruženju) "Hašomer Hacair" u Novom Sadu, oko 1934 godine.

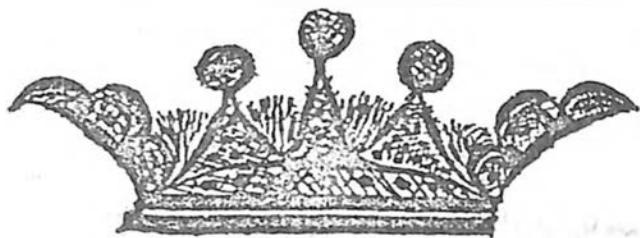
Grupa omladinaca Saveza židovskih omladinskih udruženja Jugoslavije, na mahane (logorovanju) u Stavnicama u Sloveniji prilikom posete Dr. Aleksandra Lichta, pretsednika Saveza cionista Jugoslavije (stoji u drugom redu od gore, u sredini, sa kravatom)

Spomen-ploča žrtvama novosadske i šajkaških racija, na brdu Cijomu u Jerusalimu.

Otkrivanje spomen-ploče žrtvama novosadske i šajkaških racija, na brdu Cijomu u Jerusalimu, januara 1967 godine.

Prve četiri strane knjige (u rukopisu), pisane u Novom Sadu 1837 godine na hebrejskom jeziku po Novosadjanima "Fajš Ofneru, simu Moše Arje (Ofnera) iz Erec Jisraela blagoslovene uspomene" pod naslovom "ZA USPOMENU" simu na Wolf Ofneru. (Pisac knjige je žukandeda Dr. Djordja Ofnera i Dr. Franje - Amira Ofnera.)

לזכרון

לבני ח'בי"ב, כ"ה וויחלקה יתפר נ"א

מיראבין

גיי-שבין ב"זה משה ארי' זצ"ל מא"י

אבן-עזר ויהי עמו ויהי עמו
ויהי עמו ויהי עמו

יהי עמו ויהי עמו
יהי עמו ויהי עמו

יהי עמו ויהי עמו

” פה קה נייחתיך ”

...אין ימים ימים **ו**הראש והקצין כה מתתי/ ואשתו הקצנה החסודה והצנועה
כשרת שרל תי נצח אק אינצואלק נאע, פיה אמוס פיהו יקב צאט, ערלי טאלסטאטן פיה וס
לש פין אפס יי דלניפאל, האסיד פיה בזכות זה. פא פיהט האט איהם יינפין יונג זילע
פא.הי. מאריק ימים ושנים פין וייד' יין זקנה טובה פלספן אפסן אמק ואמן ..

Prilog na ranijim stranama reprodukovano testamentu Novosadjanina Fajš Ofnera: oprostajno pismo testatorovo, u stihovima na hebrejskom jeziku, od sina mu Moše Arje Ofnera, koji je - izgleda - tada živeo u Svetoj Zemlji, i od njegove porodice:

<p>בְּעֵל יָדָיו מִן עֲבוֹתָי דְמִרְיָה לִפְנֵי פֶה קָבֵל מִרְיָה, כִּשְׁאוֹמֶה בֵּין דְּמִרְיָה סְרוּחַ הַמִּדְרֵי בֵּין הַמְּבֹרָחַת יְהִי פְלוֹטֵךְ יְהִי בְּרוּכֵי אֵל שׁוֹכֵן מַעֲוֹט יֵן לְךָ מִרְבּוֹת מִמְּנוּחָה וְדִבְרָה לְכֵם עֲבָרָה מִיָּמֵינוּ</p>	<p>לְפָנֶיךָ נִקְרָאתי לְמַעַן אֲדַוְּךָ בְּנִי וּבְכֵךְ יִבְלֵאֵנִי לְמַעַן יִשְׁמַחַת הַמֶּלֶךְ עֲבוֹתִי מִיָּמֵינוּ, אֲדַוְּךָ יְהִי בֵּין הַמְּבֹרָחַת מִיָּמֵינוּ מִמְּנוּחָה עֲבוֹרֵךְ יְהִי מִרְבּוֹת יְהִי וְהַכֹּף יְהִי מִבְּעֵינֵינוּ</p>
<p>מִדְּרֵי בְּלִיָּה בְּיַמֵּי זְקֻנָתִי לֹא יִדְעֵנִי יְהִי מְנוּחָה מִצִּיּוֹן לְכֵם בְּרַחֲמֵי</p>	<p>מִמְּנוּחָה יִדְעֵנִי בְּלִיָּה מִמְּנוּחָה מִיָּמֵינוּ מִמְּנוּחָה מִיָּמֵינוּ, מִיָּמֵינוּ מִיָּמֵינוּ מִיָּמֵינוּ מִיָּמֵינוּ מִיָּמֵינוּ מִיָּמֵינוּ מִיָּמֵינוּ מִיָּמֵינוּ</p>
<p>יְהִי בְּעֵל יָדָיו מִן עֲבוֹתָי דְמִרְיָה לִפְנֵי פֶה קָבֵל מִרְיָה, כִּשְׁאוֹמֶה בֵּין דְּמִרְיָה סְרוּחַ הַמִּדְרֵי בֵּין הַמְּבֹרָחַת יְהִי פְלוֹטֵךְ יְהִי בְּרוּכֵי אֵל שׁוֹכֵן מַעֲוֹט יְהִי לְךָ מִרְבּוֹת מִמְּנוּחָה וְדִבְרָה לְכֵם עֲבָרָה מִיָּמֵינוּ</p>	<p>יְהִי בְּעֵל יָדָיו מִן עֲבוֹתָי דְמִרְיָה לִפְנֵי פֶה קָבֵל מִרְיָה, כִּשְׁאוֹמֶה בֵּין דְּמִרְיָה סְרוּחַ הַמִּדְרֵי בֵּין הַמְּבֹרָחַת יְהִי פְלוֹטֵךְ יְהִי בְּרוּכֵי אֵל שׁוֹכֵן מַעֲוֹט יְהִי לְךָ מִרְבּוֹת מִמְּנוּחָה וְדִבְרָה לְכֵם עֲבָרָה מִיָּמֵינוּ</p>
<p>זאת שוכחת אביך פייניקס מיה בנעודה ארמי זצ"ל</p>	<p>מִיָּמֵינוּ מִיָּמֵינוּ מִיָּמֵינוּ מִיָּמֵינוּ מִיָּמֵינוּ מִיָּמֵינוּ</p>

Glasačka lista (popis svih, ukupno 206 odraslih, muških članova Opštine) prilikom opšte, tajnog izbora Pretstojništva i Pretstajništva Jevrejske veroispovedna opštine u Novom Sadu dne 27. januara 1895. godine:

ISRAELITISCHE RELIGIONS-GEMEINDE NEUSATZ.

WÄHLER-LISTE

für Herrn

zu der am 27. Jänner 1895, präzis 9 Uhr Vormittags in der Israelit. Gemeinde-Kanzlei vorzunehmenden Wahl der Gemeinde-Vorstände und -Repräsentanz.

Die Herren Wähler wurden ersucht, beigedruckten Stimmzettel mit Rücksicht auf die hier verzeichneten wahlberechtigten Mitglieder, auszufüllen und am bezeichneten Tage längstens bis 12 Uhr Mittags entweder persönlich zu überreichen oder eigenhändig unterschrieben und versiegelt, der in der Gemeinde-Kanzlei tagenden Wahl-Commission übergeben zu lassen. — Verspätet eintreffende Stimmzettel finden keine Berücksichtigung.

Altrudino Igna	Fischer Herman	Horn Gabriel
Braun S.	Fischer Samu	Hirschenthaler Henz
Breziller Lipit	Fischer Hugo	Isak Jakob
Burg Daniel	Fischer Max	Julij Kriz
Broschauer Mör	Fischer Jakob	Jehonik Wilhelms
Bhan A. D. Dr.	Fischer Carl	Jakobovits Mör
Brüll Mör	Fischer Sämuel	Kohn Karl Dr.
Brüll Eduard	Fischer Ignatz	Kohn Filip
Bühna Ignatz jr.	Frenel Samuel	Kohn Adolf
Bogner Wilhelm	Frenel Mör	Kohn Hermann
Barkrach Samu	Frenel Löber	Kohn Aron
Berik Lazar	Friedman Max	Kohn Perenz
Balog Dezsö	Friedman Mör	Kohn Jakob
Basch Sämuel	Friedman Josef	Krausz Lázár
Bilhari Lajos	Frankl Adolf	Krausz Samuel
Brock Arnold	Frenkel Ludwig	Kasowitz Samuel
Bilinski Adolf Dr.	Fischer Josef	Kasowitz Zeigmend
Deutsch Adolf	Frank Leopold	Kasowitz Armin Dr.
Dietrichstein Mör	Grün Samuel	Kasowitz Adolf
Dowalls Mör	Grünberg Emil	Kasowitz Lipit
Egel Josef	Grausz Samuel	Königsfäller Adolf
Ernst Johann	Gruby Salomon	Königsfäller Johann
Frenel Mör	Goldsberger Mör	Königsfäller David
Frenel Josef	Gözl Wilhelm	Kron Karl
Frenel Bernhart	Guszmann Blano	Klein Mör
Eckfeld Hermann	Hay Samuel	Klein Ignatz
Eckfeld Adolf	Heim Abraham	Klein Sigmund
Eckstein Bertold	Heim Lipit	Kaiser Ignatz
Eckstein Sämuel	Hirschel Samuel	Kantor Löber
	Hunwahl Adolf	Klug Louis
	Heider Jakob	König Gabriel

Archaber Mir
 Kallburger Leopold
 Keiser Max
 Kertész Abir
 Löwinger Anton
 Löwinger Ed. Dr.
 Löwenberger Ignatz
 Löwenberger Samuel
 Löwenberger Jak. sen.
 Löwenberger Jak. jr.
 Löwenberger Hermann
 Leberer Mir
 Lichtscheinl Leopold
 Lichtschein Martin
 Lichtschein Julius
 Löwinger Kalman
 Landsmann Adolf
 Löbl Jakob
 Laskafeld Heinrich
 Löffler Salamon
 Leipscher Ignatz
 Levy Samuel Dr.
 Levy Ignatz
 Levy Sigmund
 Leuchitz Max
 Mayer Imre
 Meyer Isidor
 Meyer Hermann
 Meyer Salamon
 Moman Henrik
 Müller Leopold
 Nemes Sándor Dr.
 Neuberg Ludwig
 Neumann Salamon
 Neuburg Wilhelm
 Omer Mir Dr.
 Omer Michael sen.
 Omer Michael
 Omer Michael jun.
 Omer Emanuel
 Oppenheimer David

Presburger Gabriel
 Pullak Filip
 Popper Leopold
 Popper David
 Potakowicz László
 Roth Willhelm
 Roth Ignatz
 Rosenauwig Bernat
 Rosenblüth Samuel
 Rosenbaum Hermann
 Reisz Simon
 Reisz Ignatz
 Rastorn Abraham
 Raab Abraham
 Raab Max
 Rieder Albert
 Roff Mir
 Roman Mir
 Rainer Simon
 Rosenstock Márk
 Schwarz Josef
 Schwarz Leopold
 Schwarz Filip
 Süsz Ignatz Dr.
 Schön Filip
 Steinfeld Josef Dr.
 Szilárd Gyula
 Szimich Filip
 Schenberger Filip
 Schenberger Adolf
 Stern Adolf
 Singer Josef
 Singer Leopold
 Schaffer David
 Schaffer Armin
 Schaffer Samu
 Schattler Josef
 Schattler Ferdinand
 Schönberger Josef
 Schönberger Leopold
 Stein David sen.

Stein David jun.
 Stein Mor
 Schlinger Josef
 Schusterberger M. I.
 Schür Filip
 Schurz Adolf
 Trebner Johann
 Trebits Johann
 Tócsk Mihály
 Tamber David
 Ujhely Wilhelm
 Ujhely Aron
 Weinberger Mir
 Weinfeld Filip
 Weinfeld Samuel
 Weinfeld Ignatz
 Weisz Sam. J.
 Weisz Josef jun.
 Wertheim Heinrich
 Wertheim Dersü
 Weizenfeld Simon
 Weizenfeld Bernat
 Wiegensfeld Carl
 Wembel Mor
 Wimmer Carl
 Zwiabach Jakob
 Zwiabach Adoff
 Zipress Salamon
 Zipress Jakob
 Zipser Márk

"Svečani broj" lista "SAJKÁS HIRADÓ, társadalmi, közgazdasági és közérdekű hetilap" (u prevodu: SAJKASKI GLASNIK, nédeljni list sa društvena i ekonomska pitanja i pitanja od opšteg interesa") u Čuruga od 27 decembra 1913 god., povodom tridesetpetogodišnjice učiteljevanja pok. Marka Šerlegi, učitelja jevrejske osnovne škole u Čuruga!

ÖNNEPI SZÁM.

I. évfolyam.

22. szám.

Čurug, 1913. December 27.

SAJKÁS HIRADÓ.

Társadalmi, közgazdasági és közérdekű hetilap.

<p>Szerkesztőség és kiadóhivatal: CSUROG. Főszerkesztő és lektorajtósnok: Dr. KOZICS ELEMER. Leváros: Sándor, munkása.</p>	<p>ELŐFIZETÉSI ÁR: Egy évre 10 K. Fél évre 5 Negyedévre K 150!</p>	<p>Megjelenik minden vasárnap. Egyes szám ára 20 fillér. — Telefon-szám: 12. —</p>
--	--	--

Jó Serlegi Bácsi.

As sngyalok korát élő picinyek nevében
szerepel a kedves Tanító Bácsi, a mostan
sok apró tanulótársam átjárt meg a padot
mondjuk Kedves Tanító Bácsinak: Gyermek!

Csakorba szűnik ártatlanságunk lilomát,
szeretetünk részét, hálnak öröközők lehelével,
hogy most és mindörökké élő friss maradjon,
kicsiny szívünk gyógyharmatozó öröm köny-
nyeivel locsoltak.

Vegye jószágok kezébe, asoriton minket szer-
zetésivére, egyszer-kétszer mindenkor a lelkünket
szegő virágokat: élet és álmat boldogítani fog-
ják azok.

Harmadot eztened minden napján ugyana-
a küszöböt taposva jó Tanítóink, ezed tudat-
lelked szeretetét a jó atya gondos figyelmével
adtad nekünk.

As idő múlásával változott az élet, változtak
tanuló gyermekeid. Sokan már az élet delelőjén
pihelve köszöntik a múltak kedves emlékeit.

sokan most érezzük és fogadjuk hálaival, hogy
az élet átjutó vezetőnk Te vagy — a csak
egy nem változott — és ez a Te szeretett szem-
élyed, kinek tudása a mi lelkünk mindennapi
kenyere, lelke az övévelé lópláló politikáné, szíve
a galambé.

Imát ballgató jó lelked, áldd meg a mi
Kedves Tanító Bácsinkat minden áldásod összes
boldogságával soká, nagyon soká, szívünk szeriet
soká a ha meghatott lelked örömkönyeit tör-
lő jószágok kezéddel a mai napon, juttas a köny-
nyokból nekünk is, kiknek forró szívében égbe-
szálló párává válva, leten jószágidért imádkorunk
állaló jó Tanító Bácsink és Kedves Tanító
Néoinak élte boldogságidért.

Irta: apuká kollával

Kozics Magduska

maga és a többi tanuló nevében.

Ünnepi szövegek sorrendje:

Dr. Markovits Samu úr: a községi lakosok és a megyei tanfelügyelőség nevében.

Weisz Frigyes úr: az idősebb tanítványok nevében.

Wellmann Margit úrné: az ajándékok átálja.

Lampel Ferenc úr: az ifjabb tanítványok nevében.

Dr. Kozics Elemér úr: az szülői nevében.

Serlegi Márk úr: válassza.

A fenti sorrend zavartalan betartását kérjük,

A rendezőség.

Emléksorok.

Tek. SERLEGI MÁRK, tanító urunk

CSÜROG.

Mi a gyermek... és a nagy francia egyházi férfi Doupanloup és feleli: „A gyermek a fő ember, a család reménye, az emberi nem, mely benne megújul, a hazá, mely általa folytatja életét.” Rendszeres igazságok állanak lelki szemem előtt, midőn tanítói jubileum alkalmából uterek én is baráti szeretettel üdvözölni kedves tanító urát, azt a nemes lelkű munkásférfit, ki 35 év óta szeretetteljes ünfeladással ápolja, gondozza a családok legszebb reményeit. Legdrágább kincsait, a csürogi izmáti iskola növendékeit.

Tudjuk öröme van sokféle, boldogság csak egy: az az édes békéje, a lelkek az a magasztos emelkedett sere, mely a szeretettel, ünfeladással teljesített kötelességaitól erőt. Boldogságot ad Önnek is az a tudat, hogy szeretettel, hűséggel ünfeladással teljesítette mindenki tanítói kötelességét. Boldogságot ad az a tudat: Isten leaz egykoros bőséges jutalmozója farszagos, becsületos tanítói működésének. Az en meleg baráti üdvözléssel egyetűl az elismerés szárazját akarom meghajtani tanítói működése előtt.

Isten áldja kedves tanító urunk!

Csürog, 1913 december 24.

Nagy Mátyás, plébános.

Госн. МАРКУ ШЕРЛЕГИ, учителю у ЧУРУТУ.

Приликом Ваше 35 годишнице чести је израдио Ваш своје признање и жеље у следећем.

Лепо је то, када човек вршећи своју састу, поверену му дужност на задовољство своје и својих сутрађана дочека, да чу се овако лепо признање и захвалност прече као Ваш данас. Лепо је велик али кроз много тринасте стази, кроз много непогоде у животу, нештелни самосебе, и изоружан потпуно са самопреторјем и самопокртвљењем и љубавом према позиву своје, долази човек до оваког признања како што Ви сво данас пољубите. Напазите се на испису своје славе, на коју Вас ваш савестан рад, и Ваша деца уздигоше. На нека Вам Бог да, да и у будуће делате са истом вољом и жаром у позиву своје на задовољство свију нас, на многја лета. Живо!

СТОЈАРДИНОВИЋ ВАЗУЛ,
сештеинк чурушки.

A haza, a hit, a farszadalomnak szántad egész működésedet! Ez a tudat a te legnagyobb jutalmad!

Weisz Frigyes.

PROSIT

As él...nek bus hervadó szakára Jötte nek fehér taraju fellegek . . . Kedves tanítónkra, Serlegi Mátrkra Örömtelt szívet, pohrát emelek!

Amit szívem érez, ne bírja el tollam Imádságunk Érted az egekbe szállít . . . Hol vetted az erőt? hogyan, hol, vagy honnan?

Mellyel sok szülőknek utál boldogságot!

Amit szívem érez, szívből kívánom azt . . .

Harmadik éve már busod az az ígát, Éj még át újra egy új-élettavaat.

Dicsőség Tenéked! Prosit! Vivát! Vivát!

Megemlékezésül egykori tanítványai:

Dienes Imre.

Tanítónk iránti tiszteletet nem csupán a vallás parancsolja; szívünk önkéntelenül is kegyetes érzéssel és hálaival gondol arra a férfira, ki a kultúra előcsarnokába vezetett minket.

Midőn a mi kedves Serlegi-urunk hazafias és áldásos működésének 35-ik évfordulóját ünnepeljük, egy pár meleg

szóval én is ki akarom fejezni elismerésem és magyarcobuculésemet volt tanítom iránt; fogadjá ő ezt szívesen a nagy számú tisztelői és tanítványai által bontloka köré font burostyán mellett.

Zentán, 1913. dec. 25-en.

*Dr. Löbl Jándorné,
Heidiska Hermin.*

Örömmel sorakozom én is azok közé, kik bódólt tiszteletünket szeretett tanítónk irányában vagyunk megörökítendők.

Vargáné Stein Olga.

— Mindig hálaann fogok megemlékezni úgy az én, mint gyermekeim tanítójára — Serlegi Mátrkra.

Wellmann Lipótné.

Kevesen dicsekedhetnek azzal, mivel én, hogy gyermekeimmel együtt én is ugyanazon tanítónak köszönhetjük első oktatásunkat. Ez hogy jól tanított engem, gyermekeim tanításából látom.

Lampel Józsefné.

Szüléink és tanítóink iránt egyforma hálaival tartozunk, mertők együttes erővel veszik a nevelés és oktatás nehézs feladatát.

Én is úgy érzem, hogy szerzett tanító-mesterem iránt gyermekei hálaival tartozom; mert valóban aynai gondoskólással és jóindulattal farszadott, hogy az életben a szükséges ismereteket elsajátítsam.

Hercegy Nelli.

Örömem gyermekeimben mindig tanító urunkra emlékeztem.

Roth Jakabné.

Egy emberöltőt eltölteni ninc tanító, ezt a gigászi munkát csak családnak lehet.

Lederer Jenő.

Jubileumi gondolatok.

Még újdonsült jogász koromban történt, hogy egy piros bárosnykötésű szűt csatos emlékkönyvet tett előm valaki. Arra kért, hogy írjak bele én is pár sort. Átlapozom a könyvet, sok szép volt benne, úgy vera, mint próza, eredetiek is, idézetek is. Egyik lapon valahol a végo felő szerényen odavetett pár szó: „Az ember annyit ér, amennyi az emlékezete!” Alatta meg volt jelölve, hogy kitől származik és az idézet, de már nem emlékezem

Serlegi Márk életrajza.

Serlegi Márk okl. néptanító született 1856. évben Lorasberény, Fehér megyében. Szegedny műlátkézi szimmasik. Mintán a néptanítói elvégette, tanulmányait nem folytathatta, elment a Jesivába náhai Wiener Simon lorasberényi híres (krabhibos 1867-ben és tanult 1871-ig, de mintán inkább rágródott a világi tanulmányok és ismeretek után, elszakadt a Jesivától és az akkori időben divó hársitanítói állást keresett, mit csakhamar Agárdon Pótlák Simon borkercakadó arnát kapott és ott három évig működött, tanított és tanult, folyton az Gemvelődészei foglalkozott. Dandét ismét elkerült 1875-ben és Schreiber Ambrus földbírtokoshoz ment Házóttura, hol

három évig nevelésküldött. De belátván, hogy ez célra nem vezet, elhatározta magát, hogy megszerzi a tanítóképesítést és így vasszorgalommal hozzálátott a küldetésnek és magánaton 1878. július hóban a budapesti kir. orsz. tanítóképzésben megszereste a tanítói oklevelet. Most már nyitva állott a világi életre és pályázat útján 1878. október 1-én felcinyerto az adai kir. néptanítóban megüresedett tanítói állást, de csak rövid félévig működött ott, mintbogy 1879. március hóban meghívat kapott a helybeli kir. iskolához, mit 1879. április hóban el is fogadott és azóta itt megszakítás nélkül működik, hol valóságos kulturmissziót végez.

„SERLEGI MÁRK”

== 35 ÉVES TANITÓI ==

JUBILEUMÁNAK

== BANKETJE ==

A CSUROGI KASZINO ÖSSZES HELYISEGEIBEN.

== Az óbectesi Veres Pista bandája muzsikál. ==

SADRŽAJ

U V O D :

Strana

Dr. Tuvija (Fibor) Kaiser: Povod i svrha ove knjige	I
Dr. Cvi Rotem: Povodom tridesetogodišnjice "racije"	X
Dr. Lavoslav Kadelburg: Ima li utehe ?	XI

KNJIGA "ISTORIJA NOVOSADSKIH JEVREJA" OD MIRKA RADO I JOSIPA MAYORA:

PREDGOVOR	3
ISTORIJA NOVOSADSKIH JEVREJA	
Uvodna reč	7
EPOHA OD 1720—1848	
I. Naseljavanje	10
II. Novi Sad postaje kraji. slobodni grad. Stanje Jevreja se po- godava	13
III. Jevrejska crkvena opština u Novom Sadu	18
IV. Staro jevrejsko groblje	22
V. Istorija prve novosadske sinagoge	23
VI. Koloniševa epoha	26
VII. Novosadski Jevreji za vreme vladanja cara Josifa	31
VIII. Škole u početku 19 veka	34
IX. Proganjanja	40
X. Ekonomsko stanje u prvoj polovini 19 veka	53
XI. Rad crkvene opštine	60
XII. Jedan neobičan akt	75
XIII. Uništenje i obnova Bogoštovne opštine	81
XIV. Epoha austro-mađarskog izmirenja. Bogoštovna opština dobija autonomiju	88
XV. Gradnja treće sinagoge	100
XVI. Crkveno-opštinski život od 1909 do 1918	110
1919—1930	
XVII. Novosadski Jevreji žive mirnim građanskim životom u Jugoslaviji 113	113
XVIII. Imenik sadašnje uprave i nameštenika Bogoštovne opštine	126
XIX. Imenik prethodništva i zastupništva Novosadske jevrejske Bogo- štovne opštine od 1904 do 1927 godine	127
ISTORIJA NOVOSADSKHE HEVRE KADIŠE	131
NOVOSADSKI RABINI	183
ISTORIJA NOVOSADSKHE JEVREJSKE OSNOVNE ŠKOLE	193
ISTORIJA CIONISTIČKOG POKRETA U NOVOM SADU	200
NOVOSADSKI JEVREJSKI SPORT	209

D O D A T A K :

	Strana
Pozdrav Dr. Aleksandra Lichta povodom proslave	215
Dr. Meir Weltmann: Od devetnaeste do tridesetdevete	216
Ing. Ladislav Wertheim: Blick auf zwanzig Jahre	221
Moše Schweiger: Pismo indiferentnima	223
Dr. Ernest Friedmann: Deset godina cionis- tičkih kulturnih pri- redbi u Novom Sadu	225
Dr. Sigmund Handler: Rückblick und Ausblick	228
Žarko Vasiljević: Pismo na adresu: Domnului Georgiu Sporea, Timisoara	235
Katz Chajim-Laci: Visszaemlékezés...	237
Meir Tuval: U znak sećanja	240
Cvi Loker: Novosadski Jevreji između dva rata	241
Dr. Franja Amir Ofner: Učestvovanje novosad- skih Jevreja u medju- narodnim događajima 1939 - 1941 godine	246
Dr. Meir Tuval: Osvrt iza trideset godina	255
Lampel Pál: A délvidéki razzia	261
Presuda Vrhovnog suda Vojvodine vodećim rat- nim zločincima krivim za novosadsku i šajkaš- ke racije	269
Reprodukcije slika i drugih ilustracija	296

